

**TÜRKMENISTANYŇ MILLI MEDENIÝET «MIRAS» MERKEZI
TÜRKMENBAŞY ADYNDAKY TÜRKMENISTAN MILLI
GOLÝAZMALAR INSTITUTY**

**ABU BEKR TÄHRANY
AKGOÝUNLY
TÜRKMENLERINIŇ
TARYHY
(KITABY DIÝARBEKRIÝE)**

ابو بكر طهراني

کتاب دیاربکریه

I

**Pars dilinden terjime eden we
çapa taýýarlan
Gurbangözel Kömekowa**

AŞGABAT «MIRAS» 2005

UOK 950
T48

T48 Tährany A.

Akgoýunlylaryň taryhy («Kitaby Diýarbekriýe») , I jilt, A.:
Türkmenistanyň milli medeniýet «Miras» merkezi, 2005, 320s.

REDAKTOR
R. Godarow

Türkmenistanyň Ömürlik Prezidenti Beýik Saparmyrat Türkmenbaşynyň howandarlygynda türkmen dilinde ilkinji gezek neşir edilýän bu kitap XIV-XV asyrlaryň sepgidinde ýaşan Abu Bekr Tähranyň «Akgoýunlylaryň taryhy» («Kitaby Diýarbekriýe») atly eseri. Bu eser Akgoýunly döwletiniň şöhratly geçmişi, taryhyny, medeniýetini öwrenmekde ygtybarly çeşmeleriň biridir.

Bu kitap Akgoýunly döwletiniň meşhur hökümdary Uzyn Hasanyň tabşyrygy boýunça ýazylypdyr. Eserde hökümdarlar, serkerdeler bilen baglanyşykly birnäçe gyzykly wakalar, durmuş döp-desurlary we ş.m. beýan edilýär. Kitap Yragyň Basra şäherindäki Muhammet Eminiň kitaphanasynda saklanýan golýazma nusgasy esasynda pars dilinden terjime edildi.

TMMMM №47

TDKP №117

2005

KBK63.3(5)

© Türkmenistanyň milli medeniýet
«Miras» merkezi, 2005ý.
Tährany A., I jilt, 2005 ý.
Kömekowa G., terjime, çapa
taýýarlama, sözsoňy 2005 ý.

***Garaşsyz we baky Bitarap Türkmenistanyň
Ilkinji we Ömürlik Prezidenti
Beýik Saparmyrat Türkmenbaşynyň
howandarlygynda neşir edilyär.***

GEÇMIŞIŇ ÝAŇY — GELJEGIŇ DAŇY

Türkmeniň ykbal asmanyndan nur saçýan Garaşsyzlyk halkymyza diňe bir Altyn eýýamyň altyn gapysyny açyp bermän, eýsem onuň asyrlaryň jümmüşinden gözbaş alýan ýol-ýörelgelerini, däp-dessurlaryny, edim-gylymlaryny täzeden dikeltmeklige, medeni we ruhy miraslarynyň il-günüň köňül ganatyna öwrülmegine hem giň mümkinçilik berdi. Bu bolsa häzirkî türkmen döwletiniň berk taryhy binýat esasynda gurulýandygyny alamatlandyrýar.

Türkmen topragy münherçe ýyllaryň dowamynda dünýä medeniýetiniň umumy taryhy üçin ähmiýetli wakalaryň mesgeni boldy. Bu toprak ekerançylyk, maldarçylyk, ylym, medeniýet we sungat sallançagy boldy. Alymlar biziň eýýamymyzdan 6 mün ýyl öň türkmenleriň atababalarynyň öňdebaryjy bilimleri özleşdirendigini nygtaýarlar. Irki ekerançylyk zamanasyndaky türkmen jemgyýetleri Garadepe, Göksüýri, Ýylgynly ýaly oturymly ýerleri — ajaýyp ýadygärlikleri miras goýdy. Gadymy oguz-türkmen döwleti, Parfiýa zamanasy, seljuk türkmenleriniň döreden onlarça döwletleri, osman türkmenleriniň soltanlyklary we beýleki türkmen döwletleri adamzadyň syýasy taryhynda özboluşly adalat baýdagy bolup pasyrdady. Hut şonuň üçin hem Türkmenistany

dünýä taryhynyň ösüşinde Hytaýyň, Mesopotamiýanyň, Müsüriň hatarynda goýýarlar. Ata-babalarymyz dünýä gymmatlyklarynyň arasynda özboluşly, milli öwüşgin bilen lowurdaýan ruhy we medeni baýlyklary bize miras galdyrdy.

Medeni miras — bu perzendiň üstünde kökenek gerýän türkmen enesiniň hüwdüsidir, agras türkmen gojasynyň pendiniň nesihatydur. Mukaddes topragy gany bilen goran gaýduwsyz gerçeğiň iň soňky demdäki wesýetidir, naçar doganyň gerçeğiň jesedini ýuwýan aýy gözyaşydyr.

Medeni miras — bu türkmeniň şan-şöhratdan doly geçmişiňe buýsanjydyr, şu gününe söýgüsidadir, ertirine ynamydyr.

Medeni miras — bu gadymy hem müdimi halkymyzyň asyrlaryň dowamynda hoşalap çöplän paýhas hakydasdyr, şu gününe ygtybarly ynamydyr, ertirine ýol çelgisidir. Mahlasy, medeni miras türkmeniň geçmişidir, barlygydyr, dowamatydyr.

Türkmen halkynyň gadymdan gözbaş alyp gaýdýan edebi akabalarynyň, sungat däpleriniň adalaty, erkinligi, agzybirligi, mertligi we bitewiligi wasp etmedik döwri bolan dälidir. Bu gün şol asylyly däpler biziň beýik Garaşsyzlygymyzyň beren süýji miweleri, rõwşen ertiriniň mukaddes umytlary bilen birleşip, türkmen abraýynyň, mertebesiniň has-da belende göterilmegine hyzmat etmelidir.

Ruhnamada belläp geçişim ýaly, *«Biz türkmen halkynyň mirasdüşerleri hökmünde ata-babalarymyzyň taryhyň gatlarynda galan medeni, edebi gymmatlyk-*

laryny tapmalydyrys, täzeden jana getirmelidiris. Bu ata-babalarymyzyň önünde biziň ogullyk borjumyzdyr». Biz ata-babalarymyzyň önündäki şol ogullyk borjumyzy berjaý etmek maksady bilen hem Türkmenistanyň milli medeniýet «Miras» merkezini döretdik.

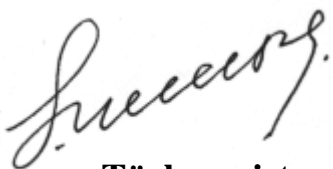
Asyrlaryň gatlaryna siňen medeni mirasymyzy düýpli öwrenmek, Ruhnamanyň ruhunda ylmy esasyda özleşdirmek, dünýäniň dürli künjeginde beýik döwletleri döreden halkymyza degişli miraslary tapmak, olary täzeden jana getirmek, ajaýyp kitaplara öwürüp, gaýtadan halkymyza hem-de dünýä ýaýmak «Miras» merkeziniň işgärleriniň önünde duran gaýragoýulmasyz borçdur!

Eziz halkym!

Siziň eliňizde «Miras» merkeziniň taýýarlan kitaby. Bu kitabyň biziň ata-babalarymyzyň döreden ruhy we medeni gymmatlyklaryna teňne kalbyňyza teselli berjekdigine ynanýaryn. Käbelerimiz hem kyblalarymyz hakyndaky ýüreklerimiziň töründäki gyzgyn söýginiň oduny alawlandyrjakdygy mende ýakymly duýgy döredýär.

«Miras» merkeziniň çykarjak kitaplarynyň höwrüniň köp boljakdygyna ynanýaryn we oňa ak ýol arzuw edýärin.

Işiň rowaç, ýollaryň ýagty bolsun!

**Türkmenistanyň Prezidenti
Saparmyrat TÜRKMENBAŞY.**

MÄHIRLI WE REHIMLI ALLANYŇ ADY HEM-DE ONUŇ GOLDAWY BILEN

Mülk elinde bolan Alla beýikdir we Onuň gudraty bar zada ýetýändir. Jemalynyň ýalkymlarynyň şuglalary «Alla, pygambere we ýolbaşçylaryňyza baş egiň»¹ diýen mazmunyň öýleridir menzillerini ýagtyldan hem-de beýikliginiň ýalkymlary «Meniň dostuma duşmançylyk eden adamyň garşysyna uruş yglan edýärin» diýen hadysyň mazmuny bilen imanyň amanlyk saraýyny we yslamyň saglyk öýüni hadysdaky «öz döwrüniň önbaşçysyny tanaman ölen adam» diýilýänlerden bolan ýoldan çykan topardan päklän, ajaýyp patyşa şeýle bir çäksiz öwgä mynasypdyr. Onuň baky mülküniň güneşi we hemişelik soltanlygy hem-de «Perwerdigäriňiziň saýany nähili ýaýyp goýanyňy görmediňizmi?»² diýen baýdagy ylymly-lymysyzyň, janly-jansyzyň depelerinde täç kimin göterilip, ol:

«Sowgatlarym hemmä meniň,
berimlerim köp aýyk,
Wezipeler dowamly,
orunlar – beýikden-beýik»³

¹ Gurhanyň 4-nji (Aýallar) süresiniň 59-njy aýaty.

² Gurhanyň 25-nji (Furkan) süresiniň 45-nji aýaty.

³ Goşgy nusgada arapça berlen.

diýen ýüzlenme bilen hemmäni özüniň yhsan saçagyna çagyryýar.

*Goşgy*¹

Aýdyp, sanasam şükürim köp, hakdyr,
Ynam-şübhe teňliginden uzakdyr.

Şükürler pelegiň bilini бүkdi –
Adam iki jahan jylawun çekdi.

Şükür bolsun, mülk eýesi Hudaýa!
Gadyr köşgünde ýok, elbetde, zaýa.

Gapysynda garyp bolsaň – Hatam ol,
Ýoluny tut, her bir ýerde Adam ol.

Sen päksiň! «Eý mülk eýesi bolan Hudaýym! Isläniňe mülk berip, isläniňden alýarsyň, halanyňy eziz edip, halanyňy har edýärsiň, haýyr öz eliňde, Sen islendik zady başaryarsyň!»². Ol şeýle bir patyşa bolup, onuň öwgüler deňziniň tolkunynda söz we sözlemler gämileri şerigat ýörelgeleriniň şerigat düzüjisi bolan ýel ýüwrümli dil ýelkeniniň bardygyna garamazdan, «Seniň senaň soňy ýok» diýen köwlenýän tolkunyňdan ýaňa «Seniň ýoluň niredi?» diýen gorkunç girdaba düşýär. Bir göz açyp-ýumasy salymda parasat dürlerini bilimler ummanyndan gep-gürrüňler we beýanlar kenaryna getirýän «ýüzüji» köňül şol ummanyň içinde merkezi nokat deýin ýerinden gozganma-

¹ Kitapdaky goşgulary çeperleşdiren we tараşлан Seýitmämmed Hydyrow.

² Gurhanyň 3-nji (Äli Ymran) süresiniň 26-njy aýaty.

ýar. Ol şeýle bir hikmetli bolup, uly we kiçi älemi özüniň saklaw we gorag penasynda, syýasat we ryýasat (dolandyryş) kanunynda ýerleşdirdi. Ýurt we welaýat baýdagyny, ylym we pähim sanjagyny atly-abraýly soltanlaryň, dindar alymlaryň eg-ninde ornaşdyrды. Şeýlelikde, ýeriň ýüzi birinji toparyň kömegi bilen bozulmak alamatlaryndan aman saklanyp, din daýanjy bolan ikinji toparyň ýol görkezmesi bilen çat açmak howpun-dan esen galar. Bu iki toparyň ikisi-de iki ýoluň kömegi bilen, ýagny kesgir gylyjyň goldawy, şirin sözli diliň saýramagy bilen halky dogry we dürs ýola getirip, ýurdy pitne hem bozuklyk belasyndan gorap saklarlar.

Goşgy

Yrşat¹ üçin Hak beripdir bu dili,
Myrat gaznasyna açar bilmeli.

Şonsuz bahasyzdyr dilsiz haýwan-da,
Sözleşmek bagty ýok oňa jahanda.

Soň iberip iki ýüzli ýaragy,
Bir demde galmandyr dünýäň deregi.

Her kimse almasa dilden bir pendì,
Diline goýar ol gylyçdan bendi.

Bu azamatly iki topary bolsa pelegiň päk çeşmesi, Fatyha-nyň² hakykat göwherleriniň ummany, ýagny «Ýagşy gylyklary jemläniň ýurdy», «Butparazlyk ikiýüzlüliginden saklanan ýur-

¹ Yrşat – ýolbaşçy, ýolbaşçylyk.

² Bu ýerde Gurhan göz önünde tutulýar.

duň şäheri» edip, penakärlik pygamberiniň buýruklaryna we permanlaryna boýun etdi.

Goşgy

Ýer ýüzüniň Käbesi,
Kalbyna Kybla – döwri.
Tagt üstüniň Kaýsary,
Kesra nyşan Hysrowy.

Ol pygamber şeýle bir serwer bolup, dünýä we ahyret soltanlygyny onuň muhabbet hem dostluk saýasyndan başga hiç bir ýerden tapmak mümkin däldir. «Wazzuha» süresi onuň älem eýeleýji taryhynyň wasp edijisidir. «Pygamberler kysasy» onuň saplygynyň, päkliginiň ýatlamasydyr we görkezijisidir. Patyşalaryň ýörelgeleri onuň ýörelgeleridir ýollary bilen ugurdaş bolmasa, bu ylalaşyp bolunmajak zatdyr. Ulularyň däpleri onuň ybadat ýollary bilen gabatlaşmasa, ol nädogrudyr. Onuň «Namaza gyssanyň!» sesiniň owazasy kapyrlyk we bozuklyk ýoluny tutanlary

«Aýt ýene-de bir gezek, çözeýin men zünnary¹»
diýen heň bilen işe girizýär.

Goşgy

Hijaza Yrakdan, Şamdan ýüzlenen
Ýüz kerwenden zyýat salamlar bilen.

Onuň gelmeginiň hoş owazly buşlukçylarynyň şadyýan nagmasy butparazlyk we duşmançylyk el çarpyjylaryny:

¹ Zünnar – kapyrlyk guşagy.

«Baýramy nirede Arap gününüň,
Ajam nowruzynyň daňlary hany?
Hany biziň «Taha»¹ ýüzli aýymyz?
Nirededir bize «Wazzuha»² günü?»

diýen aýdym bilen çapak çaldyrdy we towusdyryp bökdürdi. Ol pygamber şeýle bir güneş bolup, pygamberligiň çyn daňy ...³ baýdagyny göterende, jahan gurşawy onuň mydamalyk saýasyna baryp, janlaryny seçgi hökmünde yhlas tabagyna salyp, ykbal Kyblasy hem arzuw Kābesi, ylym hem pazylat, kemal hem kāmiller göçüniň düşelgesi bolan onuň mukaddes mekanyna tarap ýüzlendiler.

Goşgy⁴

Bolsun oňa Allaň rehmet, salamy,
Taryhyň her döwür, her wagt, zamany».

Onuň hedayat goşun çekijileri we kapyrlykdyr gümralyk
sap döwüjileri bolan beýik maşgalasyna salam bolsun!

Goşgy⁵

Kim ol beýik orna elin ýetiren,
Penalanyp, uzak mahal oturan?!

¹ Gurhanyň 20-nji süresi.

² Gurhanyň 93-nji (Çaş) süresi.

³ Nusgada boşluk.

⁴ Goşgy nusgada arapça berlen.

⁵ Goşgy nusgada arapça berlen.

Kerbelanyň gandan doljak wagtyna
Çenli yhlas bilen iki agtyga –

Apbasa hem Hemzä edýäs dilegi,
Bolsun beýik Allanyň razylygy!

Az maýaly pakyr, ejiz biçäre, arzuwlaryna ýetmek üçin,
Alladan umyt baryny eden Abu Bekr Tähranly we Ysphyhanly
şeýle aýdýar:

«Zamananyň wakalaryny, gije-gündiziň täze geň-taň zat-
laryny gaýtalamak we ýatlamak akylyly adamlara görelde hem
sapakdyr. Asmanlyk Kelamyň we Perwerdigärlik Inderimiň¹
kyssadyr hekaýatlary öz içine almagy şeýle bir peýdalar hem
maksatlar üçin göz önüne tutulandyr. Elbetde, döwlet eýeleri şol
habarlaryň berýän ýagtylyk şuglalary arkaly dini maksatlara we
dünýewi bähbitlere ýol açyp bilerler. Eger olar sebäplerem,
serişdelerem göz önünde tutulan şol ýagtylyklaryň çyrasyndan
we şol görkezilen alamatlardan ýol tapyp, delil tutunyp bilmese-
ler, onda Allanyň gahar ýyldyrymy jöwlana gelip, käwagt
soltanlaryň gorhanasyna sümülip, haýýar kimin gursak deşýän
ok lybasyna girer. Daşdyr demir-de basyrnyp ýatan ot deýin
peýkamynyň ýel aýakly ýyndam atynyň üstüne münüp, ýaý buku-
syndan towsup çykar-da, şol gözüne gan öýülenleri harlyk top-
ragyna taşlar. Soňra münlerçe beden gämisini läheň ýuwdujy
balyklara iýmit eden gan içiji gylyç deňziň kenaryndaky aldajy
awçy ýaly bolup, nebisjeňlik we açgözlük çölüniň gümralarynyň
(ýol ýitirenleriniň) ýakalaryndan hem bokurdaklaryndan tutar-
da, olary dirilik kenaryndan alyp, heläklik salgymyna oklap
goýberer:

¹ Inderim – asmandan inen diýen manyda bolup, bu ýerde Gurhan göz önünde tutulýar.

Onuň ýüzi açan ýokluk ýoluny –
Gylyjyň dessesi harlap pälini.

Gosgy

Gylyç ten donuny çäklese eger,
Gursagyny ýere sünçse ýa-da ok.
Ýyrtanam, tikenem ussatdyr örän,
Gylyçmy-naýzamy, okmy – parhy ýok.

Şunuň bilen birlikde uzak wagtdan bäri dürli häsiýetlere ýarajak, gulaklara hoş ýakjak bolup geçen geň zatlardan bir mukdaryny ýygnap, olary ýazuw sapagyna düzeýin» diýip, ýüregimde besläp ýördüm, emma gaýgy-gamlaryň köpelmegi we päsgelçilikleriň çaknyşygy meni şol maksatdan çetleşdirýärdi. Men döwlet kökleriniň, ylahy bilimleriň, sagdyn pikirleriň we dürs akylyň çeşmesinden suw içip, önüp-ösen patyşalyk mähremlikleriniň saraý-bossanynyň etraplaryndan sargyt şemaly öwsüp başlap, onuň ünsüniň mübärekligi bilen ýaraly göwün hem-de tapdan düşen hyýal päsgelçilikler bulançaklygyndan arassalanyp saplananda, şol işe girişerin» diýen umyt bilen günümi geçirip ýördüm.

Dönmegine süýde ganyň
Gerek purýja – zamanyň.

Ine, birden maksat ýyldyzy şowly üstünlikleriň gözýetiminden parlap, anbar ysly arzuw şemaly ykbal tarapdan öwürmäge durdy. Hudaýlyk saýaly, ýolbaşçylyk derejeli, halypalyk penaly, Süleýman mekanly hakanlyk hezretiniň gün heýkelli döwletiniň iş sahypalaryndan...¹ sesi Melekut äleminiň habar ýetiri-

¹ Nusgada boşluk. Bu ýerde hadys ýa aýat bar bolmagy mümkin.

jilerinden onuň gulagyna gelip ýetdi hem-de «Biz bu ýurda baryp, ony dört töwereginden gabap gysanymyzda»¹ diýen peşgeşden peýdalananda, hemişe huş gulagyny gaýyp äleminiň habar beriji perişdesine tarap gerip, köňül ýurtlarynda ...² bir adalatly häkimi belledi. Beden işçilerini, döwlet ekabyrlaryny baýlyklary toplamak we ýygnamak üçin, janypkeş, irginsiz talaşlaryň, çäksiz sahawatlaryň etraplaryna ýollady. Olardan bolsa her gün bilim göwherleriniň hazynalaryny saplyk saraýyna ýetirip ...³, beýik tagtyň dergähinden bir welaýatyň ...⁴ ýeňip açylmagyny⁵ ýazuw bilen ...⁶, gol bilen we üstünlik ilçileriniň eli bilen onuň mübäreke nazaryndan geçirmekleri islenildi.

Goşgy

Mülk bagyşlap, bagt parladan patyşa,
Täji-tagty ýurdy bezändir aşa.

Hind-u-Hytaý soltanyndan paç alan,
Daýhana esseläp gaýtaryp bilen.

Juda bärden gaýdýar bularam heniz,
Beriminden doýýar Asman-u-Zemin.

Naýzasy Musanyň hasasy bolup,
Duşmanlaryň ýüz mününden jan alyp,

¹ Gurhanyň 13-nji (Ragt (Gök gümmürdisi) süresiniň 41-nji aýaty.

² Nusgada boşluk.

³ Nusgada boşluk.

⁴ Nusgada boşluk.

⁵ Nusgada boşluk.

⁶ Nusgada boşluk.

Halala sarp edip güýj-u-malyny,
Açandyr ol Beýtil-Haram ýoluny.

Baýdak tutup, kapyrlara topuldy,
Keliseler ýykyp, metjitler saldy.

Her şäherde ondan galdy ýadygär.
Her ülkede yhsanyndan ady bar.

Rabatlar¹ dikeldip, bejerip köpri,
Ýeňil ýolly boldy ýolagçyň köpi.

Barçany jem kylyp, ol tagam berdi,
Her bir ýerde jennet kysmy öý gurdy.

Ýüzlenende her bir ülkä, her ýurda,
Duşman gaçdy gizlenmäge bir ýerde.

Alla kuwwat berdi, goldap işini,
Pugta ýapdy jebr-u-jepañ işigni.

Şu işi ýeňiş we üstünlik eýesi, soltanlyk kömegi we halypalyk goldawy saýylan, yslamda ýolbaşçy bolmagyna ir wagtdan bäri garaşylan, soňraky döwürde halk arasyndaky adalatyna göz dikilen Sahypkyran soltan Hasan Bahadyr gözden geçirmek isledi. Onsoň men pelek ýörgünli permanyna boýun bolmaklygyň wajyp hökümi bilen, onuň sahawat äleminiň işigine we jahan boýun egen tagtyna tarap ýüzlenip, jahany penalaýjy tagzym ediş dergähiniň bosagasyna tarap «lepbeý» diýip, başym bilen togalandym. Sebäpsiz kerem-sahawat ýag-

¹ Kerwensaraýlar.

dyran Hezretiden minnetsiz nygmat eçilen Berijiden şu arzuwymyň hasyl boluş gapylaryny açyp, bu pukara bendäni şol maksada ýetirmegini we bu işde oňa üstünlik bagyşlap, bagtly etmegini dileýärin. Ol islän zadyna kadyrdyr. Kömek Alladandyr, daýanç hem Ondandyr. Ol maňa aňrybaşy derejedäki wekildir.

Şeýlelikde, men bagtyýar täleýiň, uly bagtyň bereketlerinden, kabul sylagyna eýe bolmak döwletine we belent derejeli hyzmatkärleriň sapagyna düzülmek bagtyna ýetdim. Onuň gün-saýyn ösýän döwletiniň ýyldyzy dogandan bári, döwür meýdanynnda ýüze çykýan wakalary hem hadysalary ýatlamak, mübäreke döwletiň başdan geçirmelerini tertipläp düzmek baradaky beýik yşarat buşlugy bu biçäre bendäniň huş gulagyna ýetdi. Onsoň talyplaryň ýüzlenýän, akyldarlaryň her ugurdan söz açýan ýerleri bolan medreseleriň sapak derslerinden, jemaatlaryň, mejlisleriň galmagallaryndan bir çete çekilip, boýun bolunmagy wajyp bolan buýrugy tarap ýönelmek bilen boldum. Soňra ümzügimi öňe tutup, geň hem täsin zatlary ýygnap, olary ýazuw sapagyna düzmek işi bilen meşgul bolup başladym. Ýazarlaryň döplerine görä, dürli söz toplumlaryny saýlap-seçip, olary aýry-aýry baplarda ýerleşdirdim. Her bapda-da mümkinçilige görä, birnäçe zady çingtäp-çingtäp ýatladym. 875-nji¹ hijri ýylynda tertibe salynan zatlar arassalanyp, saýhallaşdyrylyp ýazylansoň, «Bekr» sözi hem-ä ýazaryň lakamynyň ikinji bölegi, hem-de Sahypkyran hezretiniň önüp-ösen ýurdunyň adynyň ikinji bölegi bolup gabatlaşansoň, oňa «Kitaby Diýarbekriýe» («Diýarbekr ýurdunyň taryhy») diýip at goýdum. Onuň harplarynyň jemi-de ebjet hasaby boýunça 875 bolýar. Elbetde, bu hem onuň bir gaýyby geňliklerindendir. Ol bolsa şu kitaby tertibe salmagymyň we ýazmagymyň bereketinden, pi-

¹ Milady ýyl hasaby bilen 1470-1471-nji ýyllar.

kir-oý edilmezden, öz-özüni ýazaryň gözüne görkezdi. Alla çakylygy magfyrat penaly Sahypkyran hezretleriniň ...¹ jan gulagyna ýetip, belent uçuş eden pāk ruhunyň şahbazy ...² behişt howasy bilen «Olara hoşluk we gözel akybet-jennet bardyr»³ diýen höwürtgä tarap uçanda, onuň ornuny eýelän, älemdäki-leriň şasy we şazadasy, mülküň we halypalygyň mirasdary soltan Halyl Bahadyr adyllykdyr mähir bilen halypalyk hem patyşalyk täjini geýip, soltanlyk tagtynda mākām ornaşdy. Onuň döwlet bereketinden, mülk gözelliginden we haýbatyndan äleme çäksiz azamat hem zynat hasyl boldy.

Goşgy

Juwana öwrüldi ýene-de jahan,
Ýer-gök Erem bagy göýä bu mahal.

Abu Nasr soltan Hasany görseň,
Seýle juwan bolup gelipdir diýr sen.

Faruk kimin adalatly, oýa sen,
Jahanam hoş ukudadyr, duýa sen.

Adylsyň sen, ondan gurt sürä çopan
Tyg ujundan ýara dermanyn tapan.

Atyň jeň mahaly jöwlanda çaglar,
Gozganar hiç mahal sarsmadyk daglar.

¹ Nusgada boşluk.

² Nusgada boşluk.

³ Gurhanyň 13-nji (Ragt (Gök gümmürdisi) süresiniň 29-njy aýaty.

Eý, şahym, sendirsiň saýasy Hakyň,
Bolarmy heý onuň saýasy iki?!

Birden özgeleri diňe salgymdan,
Teşnäň teşneligi ganarmy ondan?!

Salgymyň barlygy hyýal körlükdir,
Köpügiň barlygy – bir puç barlykdyr.

Jala deştdе umytdadyr bossana,
Bilenok ertesi duşjagyn Güne.

Dag üzre kân çadyr diker gys gary,
Tomus demi bilen ýok bolar bary.

Gijesine nurly şem bolup ýyldyz,
Ol süýnüp öçendir gelende gündiz.

Diliň mejaly ýok medhe¹ bu mahal,
Saňa doga üçin dolandy makal².

Hudaýym, şu pursat bildim men şuny,
Işigi pelekdir, melek³ – goşuny.

Yhsany ýurduny eýlesin abat,
Mähri kysyn halk könlüni ýene şat.

¹ Medh - öwgi, taryp.

² Makal – söz.

³ Melek – perişde.

Jahanyň şalary bolsun oňa ram¹,
Girsinler tugunyň astyna tamam.

Köňli bahar ýaly hoşhyýal bolsun,
Beýik Perwerdigär oňa ýar bolsun!

Dünýä baglan mübärek keşp şadyr ol,
Jahan şalaryna puş-penadyr ol.

Bu magfýret penaly hezreti patyşa heniz aýatda dirikä ýazuw sapagyna düzülmedik wakalary öňki usuly bilen tertipläp ýazmaklygy men pakyra sargyt etdi. Bu pakyr hem ony tabynlyk bilen diňläp, bu işi özüne borç edinmek bilen işe girişdi. Galam dilini gaýyp perdesinden çykaryp, ony görüş we didar gözyetimine şöhle salýan zatlary beýan etmek işi bilen rowan eýledi we saýratdy. Indi bolsa ybadat edilýän we mülk eýesi bolan Allanyň kömegi bilen göz önünde tutulan maksada girmek pursaty gelip ýetdi.

¹ Ram- boýun, tabyn.

SAHYPKYRAN HEZRETLERINIŇ ATA-BABALARYNYŇ WE DOGAN- GARDAŞLARYNYŇ BEÝANY

Ynamdar adamlaryň inçeden seredip, anyklap ýazmaklaryna, rowaýatçylaryň biri-birlerinden rowaýat edip ýatlamaklaryna görä, onuň hormatly kakasy Osman beg ogly Aly begdir. Ol kakasy tarapyndan mirasdüşerlige bellenilipdi. Nesip bolsa, onuň terjimehaly mundan soň, giňden jikme-jik beýan edilip geçiler. Ondan Adam ata (ýerde Allanyň naýyby, kyýamatda Allanyň mähremi bolan Adam ata pygamberimize, beýleki enbiýa hem mursallara Allanyň rehmeti we salamy bolsun!) çenli doguşyk zynjyrynda ýetmiş sany baglanyşdyryjy arka bolupdyr.

Olaryň birinjisi Osman begdir. Ol jahan penasy, beýik patyşa Sahypkyran Teýmir Körekeniň (ýatan ýeri ýagty bolsun!) soltanlyk döwründe uly orna eýe bolupdy. Sahypkyranlyk tarapyndan terbiýe alyp, goldaw tapypdy. Sahypkyran Rum tarapa ýöriş edip, Ýyldyrym Baýezidi ýeňende, ol goşunyň oň hatarynda¹ bolupdy. Ol akyllýlykda, batyrlykda, ugurtapyjylykda we adyllykda öz deň-duşlaryndan saýlanyp öňe çykdy. Bu hormatly maşgalanyň gowşap ugran serwerlik we emirlik şa damary onuň döwletiniň höküm süren döwründe täzeden tir-

¹ Asyl nusgada «maňlaýy leşger» diýlip berlen. Bu söz goşunyň iň öňdäki bölümi, goşunyň iň öňden ýöreýän hüjüm ediji topary diýen manydadyr.

pildäp başlady. Bu gadymy maşgalanyň myhmansöýerlik ody onuň hökümdarlyk kanunynyň ojagynda tutaşyp, alawlamaga başlady. Döwürleriň agym-dönüminde düşeklerde uklap ýatanlar we ybadathanalarda oturan agzy bekleli adamlar kimin, başyny бүрәp gynynda galan duşman ýuwdujy ýiti gylyç onuň döwletiniň zarba urmagy gowy görýän, kuwwatly golunyň zory bilen, zülpükar ýaly bolup, gyn boşlugyndan çykdy. Soňra uruşdyr jenjel meýdanyna ýüzlenip, garşydaşlaryna gaýtawül bermekden boýun towlan we boýun gaçyran her bir adamy aýakdan düşürdi. Şeýdip, emirlik binýadyny adyllyk şähris-tanynda dikeldip berkitdi.

Gosgy

Döwlet ussatlygy bilen dananyň,
Başy dik hümmetli edendir halky –
Bina etdi Ýer ýüzünde bir köşgi,
Topragy däl, ulanyp ol dini belki.

Gadym döwrüň esbap-şayyn şan edip,
Gaýa-sütünleri şerigatdandyr.
Kerpiçleri adyllykdan eýlenen,
Hiç kim diýmez ony – adamzatdandyr.

Halkyň rahatly esaslarydyr,
Akdy çar tarapa haýyr – biguman.
Köp talaşlar edenden soň hemişe,
Jahan içre boldy binalar tamam.

Şu şanyň döwründe guruldy ol köşk,
Aý eýwany oňa orun berendir.

Dokuzynjy Pelek onuň saýasy,
Ýer ýüzüne saýa salyp durandyr.

Nesip bolsa, onuň terjimehaly aýratyn bir bapda giňişleýin beýan ediljekdir.

2-nji: GUTLY BEG

Gutly beg päk ahlakly, dindar, takwa emir bolup, işiniň esasyňy şerigat düzgünlerine tabyn bolmaklykdan, ol diýaryň daş-töweregindäki din duşmanlary bilen uruş, jihat söweşini etmekden bina etdi. Hemişe kapyrlaryň öňünde şol diýaryň serhetlerini berkidip, yslam baýdagyny parlatdy. Din duşmanlaryny dep etmek üçin, bilini berk guşap, olara garşy baş göterdi. Yslama garşy gaty daraşan Trabzon goşuny Ýusup Dügerini¹ öldürip, onuň mal-garasyny talaňçylyga salyp, perzentdir oglan-uşaklarynyň baryny ýesir edip äkidende, Gutly begiň bedendäki gaýnap-joşýan yslam namysy, gahar ýeli we din gazabyňyň ody alawlap, möwç urup deprendi.

Goşgy

Tüweleý dek öz daşyna aýlandy,
Gamşa düşen alaw ýaly towlandy.

Arslan kimin arlap, peleň dek gürläp,
Dag silidi – köwläp, bar zady düýrläp,

¹ Düger Garagoýunly ulusyna degişli bir boýdur.

Duşman atyn yzlap gitdi yzyndan,
Kädi dek dogrady baryn tizden hem.

Gutly beg yslama goldaw bermek we duşmany ýok etmek üçin, ar alyş gylyjyny gezäp, köp sanly gan içiji batyrlary bilen Trabzon leşgerine tarap ýüz goýdy. Barybam taýpanyň ählisini gursak deşiji peýkamyň delalaty, göni gidýän naýzalaryň uçlarynyň ýol ugrukdyryjylygy, ot ýagdyrýan gylyçlaryň ugur görkezijiligi bilen ygtybarsyz diriligiň çölünden ýol çekip, ýokluk mülküne we betbagtlykdyr heläklik ýurduna iberdi. Şol kowumyň başyna şeýle bir talaňçylykdyr çapawullyklar saldy welin, hatda olardan bir adamyň-da boýnunyň üstünde başy, bedeninde gany, teninde jany galmady. Şeýlelikde, Gutly beg dügerlileri mal zyýanyndan, aýal-oglan-uşak jydalygyndan dyndardy. Trabzon tekfurynyň (şasynyň) Desbine atly gyzyny ýesir alyp, yzyna dolandy¹.

Onuň köp sanly ýeňişleriniň biri-de şudur: Ol bedenindäki gazap uçgunlarynyň möwç urmagy zerarly, din duşmanlarynyň garşysyna goşun döredip, Gürjüstan şalarynyň biriniň üstüne goşun çekdi. Iki tarapdan saplar düzüldi. Kapyr hem yslam leşgeri gijedir gündiz ýaly bolup, biri-biriniň garşysyna çykdylar. Birden yslam güneşiniň önbaşçysynyň gylyç syrýp, ordadan öňe çykmagy we nurly gününň şöhle saçyjy saýawanynyň hak ýola ugrukdyryş gündogaryndan baş götermegi bilen, kapyrlygyň garaňky gara ulusynyň şemdir çyrasy öçüp gitdi. Musulmanlaryň hüjüminiň sāher ýeliniň deminden kapyrlyk ukusyna bulaşanlar men-menlik ukusynyň lybasyndan daşary çykdylar. Pikir perdesi olaryň dumanlan başlaryndan syrylmak bilen boldy. Dinperwer emiriň bir zarbasyndan, ol goldawsyz leşger

¹ Gutly beg 1352-nji ýylda Trabzon imperatory Aleksisiň Mariýa atly doganyňa öýlenýär. Trabzon perisi Gutly beg bilen nikalaşandan soňra, Desbina Hatyn ady bilen tanalýar.

ýeňlip gaçdy. Emiriň leşgeri Ahiska¹ şäherini eýeçilik eline geçirip, köp oljalary ele saldy. Äkider ýalysyny äkitdiler, iýer ýalysyny iýdiler, iýer ýalysyny içdiler. Şeýlelikde, ol şäheri boşan ýalak kimin, itleriň önüne zyňyp taşladylar.

3-nji: TURALY BEG

Turaly beg hem beýik, dana we çuňňur hormatlanylýan emirleriň biridir. Kakasy Pälwan begden soňra, Akgoýunly ilyty we halky onuň töweregine jemlenişip, oňa tabyn bolmaklygy biragyndan kabul etdiler. Otuz müňe golaý öý onuň gullugynda boldy. Ol uzak ýyllar Diýarbekrde Rum serhedinden tä Şam ülkesine, Müsür, Jezaýyr we Arap Ýragy sebitlerine çenli bolan ýerleriň serdary hem goşunbaşysy boldy. Etraplar we daş-töwe-rekler bilen uruşlardyr söweşler etdi. Şol söweşlerde köplenç ýagdaýda ýeňişdir üstünlik onuň tarapynda bolýardy.

Adyl soltan Gazan hanyň (ýatan ýeri ýagty bolsun!) Şam tarapa ýüzlenen wagty, Turaly beg ýaňy ösüp barýan ýaş ýigitdi. Turaly beg şol ýörişde onuň bilen hemra boldy. Birnäçe edermenliklerdir batyrlyklar görkezip, dürli patyşalyk sylaglaryna eýe boldy. Onuň emirlik sütüni we mertebe-derejesi şeýle bir derejä ýetip, ol älemiň ähli etraplaryna ýaýrady. Şeýlelikde, Müsür we Şam ülkelerinde Akgoýunlylary ýokary derejede saýdylar.

4-nji: TURALY BEGIŇ KAKASY PÄLWAN BEG

Pälwan beg halypa Mustagsymyň döwründäki uly we batyr emirleriň biridir. Örän batyrgaý bolanlygy sebäpli, ony Pälwan

¹ Häzirki wagtda Gürjüstana girýän Tiflis-Batumi aralygyndaky uly Ahiska (Akiska) galasy we şäheridir.

beg diýip atlandyrypdyrlar. Şeýle atlandyrylmagy soňabaka onuň asylky adynyň unudylyp, ýatdan çykarylmagyna getiripdir. Alanjyk galasy onuň eýeçiliginde bolupdy. Ol Hulagu hanyň öň hatarky serkerdeleriniň biri Jurmagun Noýan bilen urşup, ony ýeňlişe sezewar etdi. Soňra ol ýerden Ruma tarap ýüzlendi we Ajamlardan bolan Şir atly oğlan bilen birleşdi. Bursa serhedinde Rum leşgeri bilen uly söweş edip, kapyr leşgerini derbi-dagynlyga saldy. Olaryň köpüsini gylyçdan geçirdi. Soňra yzyna dolanyp, uly toý tutdy. Şeýlelikde, onuň emirlik derejesi hasam beýgelmek bilen boldy. Şondan biraz wagt geçenden soň, Pälwan beg Amyt şäherinde Hakyň çakylygyna «lepbeý» diýdi. Onuň zamanasynda seljuklylardan soltan Rukneddin we soltan Gyýaseddin dagylar patyşalyk edipdiler.

5-nji: EZDI BEG IBN IDRIS

Ezdi begiň döwründe Mustansyr we Zahyr halypadylar. Seljuklardan bolsa soltan Yzzeddin we soltan Gyýaseddin dagylar patyşalyk edipdiler.

6-njy: IDRIS BEG

Idris beg hem ata-babalarynyň ýörelgelerine görä, Akgoýunlylara emirlik we serdarlyk edip, birnäçe ülkelerde hem-de Diýarbekriň galalarynda gün-güzeran geçirdi. Onuň döwründe tertip-düzgün ýokary derejede ýola goýlup, parahatlyk, howpsuzlyk we amanlyk ýollaryndan ýörelde. Şol döwürde Nasyr we Mustazy halypalyk etdi. Soltan Alaeddin we soltan Yzzeddin bolsa soltanlyk etdi.

7-nji: *SUNKAR BEG*

Sunkar begiň emirlik eden wagty Mustazharyň we Mukta-dynyň halypalyk eden, Gyzyl Arslanyň¹ we soltan Süleýmanşa-nyň hem soltanlyk eden döwrüne gabat geldi.

8-nji: *BABYL BEG*

Babyl begiň emirlik eden wagty Müstenjidiň, Müktefiniň we Müsterşidiň halypalyk eden, soltan Rukneddiniň bolsa sol-tanlyk eden döwrüne gabat geldi.

9-njy: *HABYL BEG*

Habyl begiň emirlik eden döwri Kaýymyň, Kadyryň haly-palyk eden zamanasyna, soltan Mesgudyň hem-de Togrul be-giň bolsa soltanlyk eden döwürlerine gabat geldi.

10-njy: *GARAÇALY BEG*

Garaçaly beg Taýygyň, Mutygyň we Müstekfiniň halypalyk eden, şeýle-de soltan Mahmydyň we Muhammet Mälik şanyň soltanlyk eden döwründe ata-babalarynyň emirlik işleriniň mirasdüşeri boldy.

11-nji: *GARAJA BEG*

Garaja begiň emirlik eden wagty Muttakynyň, Razynyň, Kahyryň, Muktadyryň we Muktafynyň halypalyk eden döw-

¹ Gylyç Arslan bolmaly. Gadymy ýazarlaryň birnäçesi bu ady biri-birine garyşdyrýarlar.

rüne, Jelaledin Mälik şanyň ömrüniň ahylaryna, Rukneddin Börkiýaryk ibn Mälik şanyň soltanlyk eden zamanasynda gabat gelipdi.

12-nji: ORHAN

Orhan Mugtazydyň, Mugtamydyň we Mühtediniň halypalyk eden zamanasynda, Alp Arslan ibn Çagry begiň we soltan Rukneddin Togrulyň soltanlyk eden döwürlerinde uly emirlik derejelerine ýetdi.

13-nji: KAÝDU HAN

Kaýdu han Mugtazzyň, Mustagynyň, Muntasyryň, Müte-
wekkiliň halypalyk eden döwründe we ilkinji patyşasy soltan Mahmyt, ahyrkysy soltan Hysrow şa bolup, jemi on baş sany şahsyýetiň hökümdarlyk eden Gaznalylar döwletiniň döwründe emirlik ýolundan ýöredi.

14-nji: JADYLTU HAN

Jadyltu han Wasygyň we Mugtasymyň halypalyk eden döwründe, şeýle hem ilkinji hökümdary Ymadeddöwle we ahyrkysy Abu Aly bolan «Äli Buýe» diýlip atlandyrylan Deýlemliler döwletiniň zamanasynda emirlik etdi.

15-nji: ŞEKTUR HAN

Şektur han Mamunyň hem Eminiň halypalyk eden we samanylar döwletiniň höküm süren zamanasynda emirlik etdi.

16-njy: GYPJAK HAN

Gypjak han belent mertebeli we şan-şöwketli patyşa bolmak bilen, köp sanly ülkeleri eýelemegi amala aşyrdy. Birtopar ýerler onuň golastyna geçdi. Şolaryň hatarynda Otrar şäherinden Hojanda çenli, Ýaňy Kentden we Endegandan¹ Hytaý serhedine hem Gypjak çölüne çenli ýerler ol tarapyndan eýelendi. Gürjüleriň eýeçiliginde bolan Alanjyk galasyny tabynlygyna geçirdi. Ýewropalylardan iki ýüz müň adamy ýok etdi. Gypjak hanyň zamanasynda Harun we Hädi Bagdatda halypalyk edipdiler.

17-nji: ALTAN HAN

Altan han hem şan-şöwketli beýik patyşalaryň biri bolupdyr. Onuň perzentleri, dogan-gardaşlary we tire-taýpalary bar bolup, olar bilen köp sanly ýörişleri amala aşyrdy. Altan han gündogar kapyrlary bilen yzygiderli çaknyşykda we garpyşykda bolýardy. Hytaý patyşasy oňa boýun bolmak üçin, Hytaý serhedine geldi. Altanyň ýardam etmeginde onuň döwleti uly güýje eýe boldy. Altan hanyň zamanasynda Mäti ibn Mansur halypalyk etdi.

18-nji: DOGANJYK

Doganjygyň zamanasynda Mansur we Saffah halypalyk edipdiler. Bu döwürde Abu Müslim gozgalaň etdi. Mansur halypa bolsa ony ölüme sezewar etdi.

¹ Endekan, Endigan, Endijan hem diýlipdir.

19-njy: TOGAÇAR BEG

Togaçar beg Beni Emewi halypalarynyň döwründe emirlik etdi.

20-nji: ÝOL GUTLUK

Ýol Gutluk hem Beni Emewiler döwründe emirlik etdi.

21-nji: AKBALYK BEG

Akbalyk beg baş halypanyň¹ birnäçesiniň döwründe emirlik etdi. Şerigat eýesiniň: «Menden soň halypalyk otuz ýyl dowam eder, şondan soňra patyşalyk başlanar» diýen sözüne laýyklykda, dört çaryýarlaryň (Alla olardan razy bolsun!) halypalyk döwri otuz ýyl bolupdyr.

Akbalyk beg emirlik eden wagtynyň dört ýyl dokuz aýyny möminleriň emiri we takwalaryň ymamy Aly ibn Abu Talybyň döwründe, galan bölegini bolsa möminleriň emiri Hasanyň döwründe geçirdi.

22-nji: AGRYKÇY² BEG

Agrykçy beg hem baş halypanyň döwründe hökümdarlyk etdi.

¹ Baş halypa – hezreti Abu Bekr, hezreti Omar, hezreti Osman, hezreti Aly we hezreti Hasan.

² Agryk (Agruk) – yük, goş-golam.

23-nji: *SUNKAR BEG*

Sunkar beg pygamberleriň ahyrkysy, resullaryň jenaby bolan Muhammet ibn Abdylla ibn Abdylmuttalybyň (oňa we onuň maşgalasyna Allanyň salawaty bolsun!) döwründe emirlik etdi. Sunkar begiň ýekehudaýlylyk ýörelgesine eýerenligine garamazdan, yslam çakylygy oňa gelip ýetmändi. Ol kapyrlara garşy yzygiderli söweşler alyp bardy. Onuň köp sanly ilaty, nökerleri we tire-taýpalary bardy. Sunkar beg Türküstan ülkesinde ýetmiş ýyllap emirlik edenden soňra, ol ýerden gaýdyp, Gypjak çölüne geldi. Soňra ýigrimi ýyllap ol ýeriň ýaýlagynda ýaýlap, gyşlagynda gyşlady hem-de o ýana, bu ýana göçümgonum etdi. Ondan soňra bolsa Alakiz¹ we Gökje deňiz² ýaýlaglaryna gelip, şol serhetde kapyrlaryň leşgerleri bilen uruşlar etdi. Şol uruşlaryň birinde ok degmegi zerarly, Hakyň çakylygyna «lepbeý» diýdi.

24-nji: *BERDI BEG*

Berdi beg Gara Hytaýda we Maçynda patyşalyk etdi. Kapyrlara garşy jihat urşuny alyp bardy. Berdi beg Anuşirwanyň zamanasynda adalat tagtynda ornaşdy. Onuň döwründe penakär pygamber (oňa we onuň nesillerine Allanyň salawaty bolsun!) eneden doguldy. Berdi beg segsen ýedi ýyl ömür sürdi.

25-nji: *IDRIS BEG*

Idris beg alym, himik we ýekehudaýlylyga ynanyan takwa adam bolupdy. Ol Kubat ibn Firuzyň we Jamas ibn Firuzyň

¹ Alakiz – Arpa çaýynyň gündogarynda we Gökje kölüň günbatarynda ýerleşýän bir dagdyr.

² Gökje deňiz – häzirki Gökje köli.

döwründe emirlik etdi. Idris begiň patyşalyk eden möhleti kyrk alty ýyl bolup, togsan üç ýyl hem ömür sürdi.

26-njy: MÖWDUT DOGAN

Möwdut Dogan kakasy ölerden soň, üç ýyllap¹ enesiniň göwresinde saklanyp galypdyr. Onuň emirlik eden bu döwründe Şapur ibn Şapur we Ýezdigert ibn Bähram Gur dagylar patyşalyk etdiler. Möwdut Dogan segsen dört ýyl ömür sürdi.

27-nji: AKDOGAN

Eneden doganda çuw-ak bolup doglandygy sebäpli, ony Akdogan diýip atlandyrypdyrlar. Akdoganyň ömür müddeti togsan alty ýyldan ybaratdyr. Onuň döwründe Bähram ibn Bähram, Nersi ibn Bähram we Hurmuz ibn Bähram hem-de Hurmuz ibn Nersi dagylar patyşalyk etdiler.

28-nji: ILKÄN HAN

Ilkän han altmyş bir ýyllap emirlik etdi. Onuň emirlik eden döwründe Şapur ibn Hurmuz we Erdeşir ibn Hurmuz dagylar patyşalyk etdiler.

29-njy: EÝLEKEN

Eýleken Isa pygamberiň dinine eýeripdir. Onuň ýaşan asyrynda hiç bir pygamber bolmandyr. Eýlekeniň zamanasynda Sasanlylar patyşalyk etdiler.

¹ Metinde üç ýyl diýlip berlen. Ähtimal, munuň dogry bolmagy hem mümkin. Sebäbi onuň ady Dogan, ýagny Doglan diýlip goýlupdyr.

30-njy: BEÝLEKEN

Beýleken altmyş üç ýyl emirlik etdi. Bir ýüz ýigirmi ýyl hem ömür sürdi. Onuň zamanasynda Isa we Ýahýa pygamber bolupdyr. Şeýle-de onuň döwründe «gowak ýaranlary»¹ direlipdirler. Isa hem Beýlekeniň zamanasynda peýda bolupdyr. «Gowak ýaranlary» Isadan öň, üç ýüz dokuz ýyllap gowakda ýaşapdyrlar.

31-nji: ŞEKTUR

Şektur hem dindar we takwa adam bolupdyr. Ol Rujgym² ibn Süleýman alayhyssalamyň perzentlerinden bolan Zekerýa pygamberiň zamanasynda emirlik etdi. Onuň ömür müddeti altmyş ýyldyr.

32-nji: BAÝSUNKAR

Baýsunkar barada geň-täsin wakalardyr hekaýatlar örän köpdür. Ol türkmenleriň we mongollaryň ýanynda uly şöhratdyr ynamdan peýdalanyypdyr. Döwlerden we perilerden başga ähli zatlar onuň ygtyýarynda bolupdyr.

33-nji: SALYR HAN

¹ Dini rowaýatlara we Gurhanda beýan edilişine görä, Isa alayhyssalamyň döwründen soň, Rum döwletleriniň birinde dörän Dakýanus atly zalym şanyň döwründe ýedi sany adam butlara sygynmakdan (ybadat etmekden) boýun gaçyryp, gowakda gizlenipdirler. Olar gowakda üç ýüz ýyllap ýatyp, ýañadandan direlipdirler. Bu ýerde şolar göz önünde tutulýar.

² Bu ýerde ýalňyşlyk gidipdir. Aslynda bu at Ruhbugam ýa-da Rubugam bolup, onuň «kowumy has giňeldiji» diýen manysy bar. Ruhbugam Süleýmanyň mirasdüşer ogly bolup, b.e.ö. 935-nji ýylda tagta çykýar.

Salыр han Türküstan ülkesinde ýaşady we bir ýüz elli ýyl patyşalyk etdi. Salыр hanyň zamanasynda Süleýman pygamber bolupdy. Kowus hem Salыр hanyň döwürdeşidi.

34-nji: BÜKDÜZ HAN

Bükdüz han ýekehudaýlylyga uýan, takwa patyşadyr. Ol ýüz ýyl ömür sürdi. Onuň zamanasynda Talut we Jalut biri-birleri bilen garpyşypdylar. Bu döwürde Dawut pygamber pygamberlige ýetdi we Jalut onuň elinden öldürildi.

35-nji: URÝAWUT

Urýawut hem Allanyň salamy bolmuş pygamberleriň dinine uýan takwa patyşalaryň biridir.

36-njy: BAÝAT HAN

Baýat han biçak edermen patyşalaryň biri bolansoň, ägirt leşgerleriň garşysynda durmakdan hem çekinmändir. Ol leşgerinden üzňe, özbaşdak ýagdaýda duşman leşgerleriniň ortasyna hüjüm edýärdi. Söweşleriň köpüsinde ýeňiş onuň tarapynda bolýardy. Baýat han segsen ýyl soltanlyk etdi.

37-nji: UÝGUR HAN

Haýbatly, gujurly we dindar patyşa bolan Uýgur han ýigrimi ýyl soltanlyk etdi. Uýgur han butparazlardan bolan Goňrat taýpasyna garşy uruşlar alyp bardy. Olary özüne boýun hem tabyn edip, ybadata, Taňryny tanamaklyga we Oňa uýmaklyga çagyrdy. Şeýle-de hakyky hem dogry ýola düşmeklige gözükdirdi. Onuň

zamanasynda Menuçehriň perzentlerinden Keykubat patyşa boldy. Musanyň we Ysraýylyň nebereleriniň ahyrky döwürleri Uýgur hanyň patyşalyk eden döwrüniň irki ýyllaryna gabat geldi. Musa ahyret dünýäsine göç edende, Ýuwşag onuň döwründe pygamberlik etdi. Ondan soňra bolsa Zülkefl pygamber boldy.

38-nji: *ILDÜRKIN*

Ildürkün hem şu pygamberleriň döwründe patyşalyk edip, biraz wagt soltanlyk tagtynda oturdy.

39-njy: *BISÜÝT HAN*

Bisüýt han bir ýüz ýigirmi ýyllap soltanlyk işi bilen meşgul boldy. Mongol leşgeriniň onuň kakasynyň öýüne hüjüm eden wagty, ol ejesiniň göwresinde eken. Gaçylp barylýan pursaty, oglanjyk eneden dogulýar. Şonda ejesi ony ýoluň üstünde taşlap gaçmaly bolýar. Soňra oňa bir garry aýal eýe çykýar. Garry aýal ol çagany ekläp-saklamagy öz boýnuna alyp, dört aýlap ony sygyr süýdi bilen iýmitlendirýär. Haçanda, kakasy patyşalyk tagtyna dolanyp gelenden soň, oglundan habar tapýar we ony garry aýaldan yzyna gaýdyp alyp, oňa Bisüýt diýip at goýýar.

Bisüýt hanyň zamanasynda Menuçehr patyşalyk etdi. Musa alaýhyssalam bu asyrda pygamberligini jar etdi. Onuň döwür-deşi bolan Afrasyýap bolsa gündogaryň we Turan topragynyň patyşasydy. Şol zamanda Eýran we Turan serhedi bölünendi, ýagny Eýran Menuçehrä, Turan Afrasyýaba degişlidi.

40-njy: *ÝEKENDÜR HAN*

Ýekendür han ellinji doganyndan soň, elli birinji çaga bolup dünýä inýär. Ol biçak görmegeý bolup, onuň husny-jemaly ähli

doganlarynyňkydan zyýada eken. Ýekendür han üç ýyllap Garagurumda patyşalyk etdi, özi-de dindar, takwa we ýagşy ahlakly kişi bolupdy. Ol bir ýüz kyrk ýyllap ömür sürdi. Şol zamanda Şugaýp ibn Medeýen ibn Ybraýym alaýhyssalam pygamberlige ýetipdi. Onuň kowumy ölçege we terezide kem çekmeklige ýol berýärdiler. Şugaýp olara bu babatda jan ýandyryp, hernäçe pendi-nesihat berse-de, olar muňa perwaýsyzlyk bilen garap, gulak asmaýardylar. Ahyrsoňunda hem olar otly howurdan ýaňa heläkçilige uçradylar.

41-nji: ÝYLDYZ HAN

Ýyldyz han eneden doglanda, onuň saçynyň her tarynyň düýbi edil ýyldyz kimin lowurdap hem öwşün atyp duran eken. Şonuň üçin oňa Ýyldyz han diýip at goýupdyrlar. Uly patyşalaryň biri bolan Ýyldyz han mongollar bilen iki ýüz gezek uruş we jihat söweşini etdi. Ol uruşlarda ýeňişdir üstünlik köplenç ýagdaýda onuň nesibesinde bolýardy.

Şol zamanda Eýýup ibn Anuş ibn Dagr ibn Aýs pygamberdi. Onuň Zülkefl we Beşer diýen iki sany ogly bardy. Olardan soň Aýsyň neslinden hiç bir pygamber döremändir. Eýýup togsan üç ýyl ýaşady.

42-nji: EÝLIK¹ HAN

Eýlik han ýekehudaýlylyga uýan takwa patyşa bolupdy. Gypjak sährasynyň hökümdarlygy onuň ygtyýarlygyndady. Ol ýer ýüzüni duşmanlardan we içigarlardan arassalady. Şoňa görä-de halk onuň döwründe asuda, parahat ýaşady. Ine, şonuň

¹ Eý görülyän, söýülyän diýen manyda bolmaly.

üçinem ony Eýlik han diýip atlandyrdylar. Ýusup hem-de Ýakup onuň zamanasynda ýaşapdylar.

43-nji: BUGRA HAN

Bugra han Türküstan ülkesinde patyşalyk etdi. Örän batyr-gaý, dindar hem adyl şahsyýet bolan bu kişi uzak wagtlap otparazlyga uýan Goňrat taýpasyna garşy uruşlardyr söweşler alyp barmak bilen, ol kowumyň köpüsini tabynlyk halkasyna girizdi. Ol güýçlüligi bilen bir demde iki örküçli düýäni ýere ýazmagy başaryardy. Şol sebäpli-de, ony Bugra han diýip atlandyrypdylar. Ýakup pygamber Bugra hanyň zamanasynda ýaşapdy.

44-nji: DOGAN HAN

Dogan han hem şol dinde, şol mezhepde we şol ýörelgededi. Türküstan we Seýram ülkeleri tä Hint hem Keşmir serhedine çenli onuň ygtyýaryndady. Dogan han uzak ýyllar kapyrlar bilen uruşlar etdi. Ybraýym ibn Awer şol zamanda pygamberlige ýetdi. Häzirki wagtda Bagdadyň we Arap Yragynyň ýeri bolan Babyl ülkesi butparaz hem sütemkär, nälet siňmiş Nemrut patyşanyň ygtyýarynda bolupdy. Müneçjimler oňa şeýle diýipdirler:

– Şu ýyl erkek göbekli bir oglanjyk dünýä iner. Ol oglanjyk ulalansoň, butlary döwüşdirer. Senem şol oglanyň elinden heläk bolarsyň.

Şundan soňra Nemrut uly howsala düşüp, oglan çaga dogsa, özüne habar berer ýaly, her bir öýde gözegçi hökmünde aýallary goýdy. Ybraýymyň ejesi Ybraýymy dogranyndan soň, ony bir gowaga äkidip gizledi. Soňra ol öz adamsyna:

– Meniň oglum boldy, ýöne ol sähel wagtdanam öldi. Men bolsa ony depin etdim – diýip aýtdy.

Bu hekaýat tä ahyryna çenli meşhur we belli hekaýatdyr.

45-nji: EÝMIR HAN

Eýmir – «örän baý, barly» diýen manyny aňladýar. Eýmir han iki ýüz ýyl patyşalyk etdi.

46-njy: ÇAWLYDYR¹ HAN (ÇOWDUR HAN)

Çawlydyr han atly we dabarasy dag aşan şahsyýet bolup, ol segsen ýyllap ata-babalarynyň ýurdunda patyşalyk etdi. Ol uzak wagtlaп Hint kapyrlaryna garşy uruşlar we söweşler alyp bardy.

47-nji: BEKDÜZ HAN

Bekdüz han takwa adamdy. Bekdüz – sözi «hemişe ýagşy işleri amala aşyran» diýmekdir. Ol togsan altı ýyl döwrän sürdi. Bekdüz han Talasda patyşalyk etdi.

48-nji: BAÝSUNKAR

Baýsunkaryň köp sanly il-halky, nökerleri we dürli zatlardan ybarat bolan san-sajaksyz baýlyklary bardy. Ol gyşlagda-da, ýazlagda-da Burkuçin Tüküm², Gury we Gyrgyz welaýatla-

¹ Çawlydyr han – çawy, ýaňy, at-owazasy, dabarasy dag aşan diýen manyny berýär.

² «Jamyg-at-tawaryhda» agzalyp geçilýän bir ýer ady bolup, ol Çingiz han zamanasynda Selenge derýasy töwereklerine aýdylýpdyr.

rynda bolýardy, şeýle hem haýwanlary, guşlary awlamagyň muşdagydy. Ol barada: «Dürli görnüşli aw guşlaryndan baş münüsini awlapdyr, şonuň üçinem ony Baýsunkar¹ diýip atlandyrypdyrlar» diýip gürrüň berýärler.

49-njy: ILKÄN² HAN

Ilkän – mülk, ýurt eýesi diýen manyny berýär. Ol hem hudaýhon adam bolupdy. Üç yüz şäher onuň garamagyndady. İlkän han mongol leşgeriniň köpüsini özüne boýun egdirdi we bir yüz ýigrimi ýyllap patyşalyk etdi.

50-nji: ILEK HAN

Ilek han hem ýekehudaýlylyga uýan patyşa bolup, bir yüz on üç ýyllap emirlik etdi.

51-nji: BÖKENDIR³ HAN

Bökendir han ähli dogan-gardaşlarynyň arasyndan özüniň çaksyz güýçlüligi we edermenligi bilen saýlanan şahsyýetdir. Ol ýyllarboýy Hytaý ülkesindäki kapyrlar bilen garpyşyp hem çaknyşyp geçdi. Altмыш iki ýyl patyşalyk etdi.

52-nji: BAÝYNDYR HAN PATYŞA

Baýyndyr han özüniň patyşalyk eden döwründe Eýran, Turan, Rum, Şam, Müsür, Efrenç⁴, Hytaý ýurtlarynyň hemmesini

¹ Sunkar – şunkar, laçyn diýmekdir.

² İlkän – ili kän, ýurdy köp diýmekdir.

³ Bökendir – türkmen sözi bolup, pälwan, güýçli diýen manyny aňladýar.

⁴ Efrenç – Ýewropa.

we Gypjak sährasyny boýun egdirdi. Kiçi dogany Bejnagy Seýramda özüniň oruntutary edip goýdy, özi bolsa Garabag gyslagyna we Gökje deňziň ýazlaglaryna tarap rowana boldy. Baýyndyr han ol ýere baryp, uly gurultaý geçirdi we köp mähelläni ýygnap, uly toý tutdy. Türkmen dilinde «öý» diýlip atlandyrylan diýseň uly zerli çadyr gurdy. Şol toýda ýüz ýigrimi müň erkek goýun, dokuz müň baýtal we on sekiz müň sygyr soýdy. Türkmen dilinde «köl» diýlip atlandyrylan howuzlaryň birini şerbetden, birini süýtde ýene-de birini bolsa sap baldan dolduryp, olary Allanyň ýoluna bagyş etdi we hemmelerini ygtyýarynda goýdy. San-sajaksyz altyn we kümüşleri baş ýüz sany göwherden bezelen guşak bilen, guşaklaryň köpüsini bolsa olara laýyk altyndyr kümüş gylyçlar bilen birlikde halaýyga bagyş etdi. Ol ülkeleri we ýurtlary öz perzentleriniň hersine ukyplaryna hem başarnyklaryna görä paýlap berdi. Şondan birnäçe wagat geçensoň bolsa Hakyň çakylygyna «lepbeý» diýdi.

53-nji: GÜN HAN

Gün han dindar patyşalaryň biridir. Oguzdan soň soltanlyk oňa ýetip, togsan üç ýyl patyşalyk tagtynda oturdy. Dogan-garyndaşlaryndan bolan ähli ýakynlarynyň hemmesini özüniň beýgeldiş, hormat, alada we kerem-sahawat penakärligine aldy. Oguzyň eýelän ýurtlarynyň köpüsini özüniň patyşalyk permanyň astyna girizdi. Ýenilenleri bolsa meýletinlikde ýa-da zor bilen özüniň tabynlygyna we golastyna saldy.

54-nji: OGUZ (OGUZ HAN)

Oguz han hem takwa patyşalaryň biridir. Ol Eýran, Turan, Şam, Müsür ülkelerini, Gypjak sährasyny, Hindi, Keşmiri, Hytaýy, Türküstany we ýer ýüzüniň beýleki birnäçe künjeklerini

öz patyşalygynyň gurşawyna aldy. Altmyş ýyllap jahany aýlandy. Berk galalary özüniň ýeňiş baýdagynyň astyna alyp, paýhas we çäre halkasyna girizdi. Ýurtlary gurşap alansoň, ähli bedenlerden ezýeti, jebiri hem sütemi dep edensoň, özüniň asyl mekany Seýram şäherine dolandy. Ol ýere baryp, köp jemagaty ýygnady. Soňra ol ýerde nurlarynyň şöhesi Aý harmanyna ot çabradýan bir altyn çadyry dikdi. Çadyryň daşyna aýlanýan parçasynyň altyn öwüşgüninden ýaňa buludyň gözünden ýaş akýardy. Hyýal perrajy¹ onuň süňňüni bentlände, örän çalasynlygyndan we çakganlygyndan ýaňa zynjyry çarhyň çemmerine, tanapy pelegiň gerdenine oklaýardy. Nurlarynyň şöhle zolaklary bilen hereketlenýän we hereketlenmeýän aýlaw nokatlaryny biri-birine çatýardy. Saýawany bilen bilelikde pelekleriň pelegini ýatladýardy. Ol gőzelligi we bezegi boýunça gökdäki ýyldyzlar toplумы dek zynatly we nyzamlydy. Şol altyn çadyry läläniň erem bagynyň meýdanynda, ol bagyň göwün açyýy we sapa bagyşlaýjy tebigatynyň küýseginde, jala bulgurlaryny aýasynda goýup, çemen juwanlarynyň önünde hyzmata galkan bir sährasynda hemmä tagam we barça engam paýlamak üçin, zemin düzlüğine dikip, asman tarapyna çekip başlady.

Gosgy

Erem sährasy deý sapa çölünde
Şatlygy artdyryp, aýyrýan gamy,
Hiç kim onda toprak, daşy görmändir,
Reň-reň reýhanlar bezeýär ony.

Mydam Ordibehişť wagtyndaky deý,
Topragy ýatladyp durdy behişdi.

¹ Perraç – hyzmatkär.

Bahar pasly ýaly bir toý tutdy ol,
Daş – nygmat, agaçda miweler bişdi.

Toýy zemin giňişligine ýaýyp, asman belentligine dartyp başlady.

Jomartlyk-sahawata çagyryjy adamdan,
Zyýapata çakylyk ýetdi ähli ynsana.

Ol bir saçak ýazypdyr, gözün aýrylmaz ondan,
Çörek misli dolan Aý hem-de meňzeýär Güne.

Sahy saçagy gençden, naz-u-nygmatdan doly,
Şonuň bilen baglandy jebir, bozuklyk eli.

Bir ýüz ýigrimi mün erkek goýun, dokuz mün baýtal, on sekiz mün baş sygyr ol toýda meýlise sarp etdi. Sanap soňuna çykardan köp nagt altyn hem kümüşleri leşgerlere we kowum ýolbaşçylaryna bagyş etdi. Ýurtlary, ülkeleri perzentlerine paýlady. Gökje deňiz serhedinde «Hakykatdan hem Allanyň bellän pursaty gelip ýeter¹» diýen çakylykçysy ajal atyny onuň bargähiniň işigine dartdy we ony panylyk öýünden bakylyk älemine alyp gitdi.

Bir damjajykdy, derýa baryp goşuldy.

55-nji: GARA HAN

Gara han beýiklikde kämillige ýeten patyşa bolupdy. Onuň köp doganlary we uly leşgeri bardy. Türküstanyň ülkesiniň

¹ Gurhanyň 29-njy (Enkebut) süresiniň 5-nji aýaty.

Talasdan tä Seýrama we Buhara çenli ýerleri onuň ygtyýarly-gyndady.

Hijaz bilen Şamyň aralygyndaky Hijr diýen sebitde bir kowum mesgen tutupdy. Olar gujur-gaýratly adamlardy. Şol kowumy ýekehudaýlylyga çagyrmak üçin, beýik hem belent Haktagala Semut ibn Hasyt ibn Erem ibn Sam ibn Nuhuň perzentlerinden bolan Salyh pygamberi (oňa Allanyň salamy bolsun!) olaryň ýanyna iberdi. Olar bolsa muňa delil talap etdiler.

Salyh olara şeýle diýdi:

– Näme isleseňiz, aýdyň, islegiňizi berjaý ediris.

Olar şeýle diýdiler:

– Bize süýt berer ýaly, Hudaý biziň üçin daşdan bir köşekli düýe çykarsyn. Ine, şondan soň, biz seniň yzyňa düşeris.

Soňra Salyh doga etdi. Salyhyň dogasy bilen ullakan gaty daşyň içinden olaryň islän düýesi çykdy.

Olar bu ýagdaýa syn edenlerinden soň, muňa jadygöýlük şyltagyny atdylar. Soňra düýä kast etmäge girişdiler. Düýäni heläk edenlerinden soň, onuň köşejigi dagyň üstüne çykdy we üç gezek bozlap, ses edip bagyrdy.

Salyh olara ýüzlenip şeýle diýdi:

– Ýene üç günden soňra, gazaply Züljelal sizi azaba we jeza duçar eder.

Dördünji gün diýlende, asman tarapdan bir owaz inip, olaryň hemmesini bir demde heläkçilige uçratdy.

56-njy: DÜÝP BAKUÝ¹

Ad hem-de semut kowumlary Düýp Bakuýyň döwürdeşleri bolupdylar. Hut pygamber elli ýyllap ad kowumyny Hudaýa gulluk etmeklige çagyryp gelipdi, emma olar muňa gulak asmadylar. Şeýlelikde, Haktagala olary ýele berdi. Şam ülkesinde ad nesillerinden bolan ýene başga-da bir topar ýaşapdy. Olaryňam Sedit ibn Ad ibn Ymlak diýen baştutany bardy. Hut alayhyssalam ony hernäçe Hudaýa gulluk etmäge çagyrsa-da, ol muňa uýmady. Sedit üç ýüz ýyl patyşalyk edip, ahyrsoňunda küpürlikde-de ölüp gitdi. Soňra dogany Şetdat onuň ýerine geçdi. Ol hem geçen gününden butparazlyk bilen meşgullanyp başlady. Hut pygamber ony hem Hudaýa ybadat etmeklige çagyrdy. Şonda Şetdat oňa şeýle jogap berdi:

– Eger-de men seniň permanyňa boýun bolsam, onda seniň Hudaýyň näme edip biler?

Hut pygamber aýtdy:

– Alla saňa baky behiştten jaý berer hem-de hiç haçan çüýremez baky mülk eçiler. Onsoň sen bir sahy jomart kişi bolarsyň.

Hut pygamber Şetdata behişdiň ýene birnäçe sypatlaryndan sanap berdi. Şetdat bolsa onuň gürrüňine jogap hökmünde şeýle diýdi:

– Men ondan ýüz esse gowy, kaşaň, owadan we ajaýyp bir behişdi guraryn.

Soňra ol gurluşyk üçin gerek bolan altyn, kümüş, jöwher, anbar we zagpyran ýaly dürli görnüşdäki nepis zatlaryň ählisini jem etdi. Ine, şeýlelikde, Şam sebitinde bir behişt bina boldy. Onuň bir kerpiji altyndan, bir kerpiji kümüşden bolup, diwa-

¹ Parsça hem türkçe eserlerde bu söz hemişe şeýle ýazylypdyr. Emma asyl çeşme bolan Reşideddiniň irki golýazmalarında Düýp Beýgi diýlip berlen. Megerem, dogrusy hem şu bolsa gerek.

rynyň ýüzünde altyndan we kümüşden bolan on iki mün küňre gurdurdy. Altyndan daragtlary we dürli görnüşli jöwherlerden bolan şahalary taýýarladylar. Palçygyň ýerine müşk we zagfýran, daşyň deregine lagl, ýakut, merjen we pöwrize daşlaryny guýdular. Döwrüň hünärmenleri onuň gurluşygy tamamlanýança, baş ýüz ýyllap ellerinden gelen tagallalaryny etdiler. Gurluşyk tamamlananda, muny Şetdata habar berdiler. Şetdat ol ýere aýlanyp görmekçi boldy. Şol wagat duýdansyz ýagdaýda, asmandan bir owaz inip, ony ýaranlary we egindeşleri bilen birlikde jähenneme tarap alyp gitdi.

57-nji: ABULJA HAN

Abulja han hem şu ýoly ýörelge edinipdi. Ol birnäçe wagat şol ülkede patyşalyk etdi.

58-nji: ÝAFES IBN NUH

Ýafesiň bir dogany Samdy. Pygamberler şondan ýaýrap gaýdypdylar. Ýene bir dogany bolsa Hamdy. Ol Sudanyň atasydur.

59-njy: NUH PYGAMBER ALAÝHYSSALAM

Nuh pygamberiň döwründe bir patyşa döredi. Onuň ady Biweraspdy¹. Biwerasp gündogar tarapdan uly goşun ýygnaý, çozup gelip, Jemşidi öldürdi we onuň patyşalygyny elinden aldy. Bu kişi butparazdy. Nuh pygamber dokuz ýüz elli ýyllap Biweraspy we onuň kowumalaryny Hudaýa gulluk etmeklige çagyryp geldi. Emma olaryň hiç haýsysy muny kabul etmediler. Ahyr-

¹ Biwerasp (Zahhak) – on mün atly diýmek.

soňunda diňe Biweraspyň özi bilen gämä mündürip äkiden segsen sany adamsyndan galanlarynyň ählisi tupanda heläk boldular.

60-njy: LÄMÄK (LEMEK)

Lämäk Jemşitdir. Ol Hüwşeňden soň patyşa bolup, naýza, gylyç, pyçak ýaly demir ýaraglary ýasaýardy. Kendiri, ýüpegi we dürli reňkleri oýlap tapdy. Döwlere hammam gurmagy we guwwaslyk etmekligi buýurdy. Döwler guwwaslyk edip, deňizden jöwherleri, gymmatbaha daşlary çykardylar. Şeýle hem muny adamlara-da öwretdiler, ýollar gurdular. Lämäk müşk, ud, galiýye¹ we şuňa meňzeş beýleki hoşboý ysly jisimleri oýlap tapdy. Ol adamlary şunuň ýaly dört sany topara böldi:

Birinji: danalar, kätipler.

Ikinji: harbylar.

Üçünji: ekerançylar, daýhanlar we bagbanlar.

Dördünji: hünärmentler we senetçiler.

Niruz, ferwerdin we ordibehest ýaly gadymy Aý hem Gün atlaryny-da ol esaslandyrdy. Ol ýedi ýüz ýyl ömür sürdi. Şol uzak döwrüň içinde onuň hiç haçan başy agyrmandy. Hiç bir kesel onuň saglygyna zeper ýetirip bilmändi. Şondan soňra şeýtan raýyna gidip, nebis men-menligi zerarly aldanyp, hak ýoldan azaşdy. Garaşylmadyk zatlary ýüze çykaryş betbagtçylygy ony göni ýoldan çykaryp, topalaň baýdagyny Hudaýlyk dawasynyň «üçeginde» dikmegine sebäp boldy. Ahyrsoňunda hem ol Biweraspyň elinden heläk boldy.

¹ Müşk bilen atyrdan ýasalyp, saça saçylýan gara reňkli jisim (madda).

61-nji: METUŞALYH

Metuşalyh hem pygamber, hem-de soltan bolupdy. Onuň ýaşy bir mün togsana ýetdi.

62-nji: AHNUH

Ahnuh (oňa Allanyň salawaty bolsun!) häzirki günlere çenli diri bolan we asmanda gezip ýören Idris pygamberdir. Bir ýüz altmyş ýyl ýaşansoň, Belent we Beýik Haktagala ony asmana göterdi.

63-nji: BÜRT IBN MIHLAÝYL

Bürt ibn Mihlaýyl pygamberleriň biridir. Ol dokuz ýüz ýigirmi iki ýyl ýaşady.

64-nji: MIHLAÝYL IBN KYNAN

Mihlaýyl ibn Kynan hem pygamberleriň biridir. Ol dokuz ýüz ýigirmi alty ýyl ýaşady.

65-nji: KYNAN IBN ANUŞ

Kynan ibn Anuş pygamber bolan. Ol alty ýüz togsan baş ýyl ýaşap, halky bir Hudaýa gulluk etmeklige çagyrdy.

66-njy: ANUŞ

Anuş hem pygamber bolan. Ol dokuz ýüz on iki ýyl ömür sürdi.

67-nji: ŞIS PYGAMBER

Şis alty ýüz ýyl ýaşady.

68-nji: ADAM PYGAMBER (*Oňa, pygamberimize, beýleki pygamberlere, enbiýalara, olaryň ählisiniň maşgalalaryna we hemme ýagşyzadalara salam bolsun!*)

Adam ata – pygamber we ähli ynsanlaryň atasy. Ol baradaky maglumatlar ol hakda gürrüň etmekden has meşhurrakdyr.

AT-OWAZALY EMIR OSMAN BEGIŇ BAŞDAN GEÇIRMELERINIŇ BEÝANY

Goşgy

Bagtyýar täleýli öwgüli emir
Kyýanly, Hytaýyň şa mülkün ýakan.
Belent başy güneş bilen bäs eder,
Jemşit pikirleri dünýäni ýapan.

Jahana saýa ol, belent bir daragt,
Şanyndan Elwent hem gussada galdy.
Kerem sahawatda Aly sypatly,
Arabyň emiri Ajamda belli.

EMIR BAHAWEDDIN OSMAN BEG IBN EMIR GUTLY BEG

Asly gelip-çykyşy hakyndaky maglumatlarda onuň lakamlaryndan ýatlanyp geçilendir. Ol irki çagalyk döwründen başlap, tä gaýyp bolup dünýäden gaýdýança, duşman bilen üç ýüze golaý uruşlary amala aşyrdy. Söweşjeňlik ukyby, Perwerdigäriň ýardamy, päk Allatagalanyň goldawynyň jylawdaş bolmagy bilen köp ýerlerde üstünlikdir ýeňişlere eýe bolýar. Duşmanlary bolsa ondan asgyn gelip, ýeňlişe duçar bolýardy. Onuň ýeňiş nyşanly baýdagy hemişe kömekçileriniň we ýardamçyyla-

rynyň süýr depelerinde pasyrdap, söýgüsi ýürekleriň jümmüşi-ne saýa salyp, dünýäsi döwletli we ahyreti sagadatly bolupdy.

Ýagşy at-abraýly – ýaşamak, şehit bolup – ölmek, gör, nähili ajaýyp!

Onuň döwletiniň duşmanlarynyň biri-de Gara Ýusup Barany bolupdy. Gara Ýusup birnäçe ýyllap Osman begiň belent mertebesine, beýik şan-şöhratyna duşmançylyk edip geldi, emma şeýle-de bolsa, oňa gol urmak we ony ýerinden goparmak başartmady. Töwriziň we onuň beýleki welaýatlarynyň, Arap Yragy bilen ähli daş-töwerekleriniň, Ajam Yragyndan tä Gazwine çenli Hemedan sebitleriniň soltanlyk tagty, Diýarбекrden Arzynjana, Terjana, Espire¹ we Garahysara çenli aralykdaky (Garahysaryň hökümetini öz döwrüniň edermenlerinden biri bolan Pir Omaryň ygtyýaryna beripdi, Kürdüstany, Mardinden, Mezrinden, Mosuldan, Sanjardan we Asgardan alan otuz iki sany galasyny Ynak Mahmyda beripdi) Süleýmany we Zyrky² kürtleri, Bidlisiň häkimi Şemseddin (munuň gyzy Gara Ýusubyň aýalydy) we Hizanyň³ emiri onuň tabynlygynda bolupdy. Osman begiň ygtyýarynda welaýatlardan diňe Kemah ýaýlagy, Diýarбекrden hem Amyt we Argany ýaýlagy bardy. Onuň garamagynda bulardan başga hiç zady ýokdy. Kemahy bolsa uly emir Teýmir Köreken Mürze Şemseddine mülk edip beripdi.

Birnäçe wagtdan soň, uly emir özüniň emir Ýusup bilen duşmançylykda, emir Osman bilen bolsa oňat gatnaşykda bolandygy üçin, ol galany Osman bege tabşyrdy. Ýalkan emir

¹ Espir (Ispir) – Arzyrumyň demirgazygynda, Baýburtuň günorta-gündogarragynda ýerleşip, ol häzirki wagtda bir etrap merkezidir.

² Bu kürt boylary Meýýafarykyn (Silwan) we Sirt aralygynda ýaşaýdylar. Süleýmanlar barada aýdylanda bolsa, olar XIV asyryda Erzen we Hisni Keyfa diýen ýerlerde we şol ýerdäki gowaklarda gyslaýdylar. Myýafarykynyň demirgazygynda we Kulp diýen ýaýlaglarda ýazlaýdylar.

³ Hizan Bidlisiň günortasynda ýerleşýän bir galanyň we ýeriň ady bolmaly.

hem uly emiri enaýat we hoşamaýlyk bilen ezizläp, Kuçugir welaýatyny onuň ülkesine tabyn etdi.

Beýik emir Teýmir Körekeniň zamanasynyň ahyrynda, Gara Ýusubyň patyşalyk bossanynda emirlik nahallary gül açyp ugrady. Ýurtlarda we daş-töwereklerde onuň at-owazasynyň, derejesiniň artyp, güýç-kuwwatynyň berkläp başlamagy bilen Sahypkyran ony köki-damary, baldagy-şahasy bilen gyryp taşlamagyň kül-külüne düşdi. Şu maksat bilen ýarag-enjamlaryny üpjünläp, ýol şaýyny tutmaklyga meşgullandy, emma ony amala aşyrmakda üstünlige ýetip bilmändi. Ondan soňra bagtyýar hakan hezreti Şahruh Mürze Mawerannahryň daş uzaklaryndan, Hytaý we Hint serhedinden, Horasanyň we Yragyň jüm-müşinden, Şirwan serhetýakasyndan Töwrize tarap yzy üzül-meýän köp adamly leşgeri çekdi.

Goşgy

Turanyň şalarynda öwrülendir adata,
Jylaw goşun ýeňişe, höwür bolmaklyk bagta.

Başlar göge tutuldy, gaplap alyp çar ýany,
Biri zerli saýawan lowurdaýan Gün ýaly.

Şazadadyr birisi, ýüzi Aý – baksan siňe,
Gün çogundan barýar ol saýawan penasyna.

Sagynda hem soluňda jahanyň şalary jem,
Belent başly nesilden olaryň ählisi hem.

Şazadalaň baryna asyl – arkadan ýetdi,
Ählisi ýagny ahlak, gowy gylyk-niýetli.

Biri hotlanly bolsa, birisi Badahşandan,
Birisi hem Şirwandan, ýene biri Sistandan.

Jeñde ýolbars hem gaçar, gorka edip kyn günden,
Ähljesi gylyjy çykararlar gynyndan.

Şeýle-de öz ýerinde hem ýatlanylýp geçiljek bolsa-da, şu mukdardaky beýan emir Ýusubyň şan-şöhretynyň, haýbatynyň şu söhbetiň başynda mertebesiniň beýiklik derejesiniň we özbaşdaklygynyň örtügli hem pynhan galmazlygy üçin getirilendir. Muňa garamazdan, Müsüriň, Şamyň, Rumuň soltanlary onuň duşmanlary bolupdylar.

Emir Osmanyň azajyk welaýaty bardy. Gara Ýusup hemişe onuň bilen gapma-garşylykda boldy. Ilki wagtlarda emir Ýusup duşmanlaryny we garşydaşlaryny dep etmekde Osman begden kömek sorajardy. Osman begiň kömegi we ýardamy bilen onuň emirlik işleri berkäp, ymaraty pugta mäkämleşipdi. Şeýle hem emir Pirhasan emir Ýusubyň kakasy Gara Muhammetden üstün çykypdy we ony öldürip, onuň iline hem nökerlerine eýelik edipdi. Şonda emir Ýusup kakasynyň ilatyny hem nökerlerini Pirhasanyň elinden almak üçin, bu ugurtapyjy emire haýyş bilen ýüz tutdy. Onuň haýyşy bilen Osman beg öz ogly Ybraýymy peleş awlaýjy batyr şirleriň birtopary bilen söweşe tarap ýollady. Pirhasan hem bu ýagdaýdan habarly bolup, leşger düzdi we olaryň garşysyna ýygyn çekdi.

Emirzada öz gaýduwsyzlary bilen edil arlawuk şir kimin, ol batyrlara tarap hüjüme geçdi we Pirhasanyň leşgerini ýeňlişe hem perişanlyga sezewar etdi. Pirhasanyň özüni ele salyp, emir Teýmire ýolladylar. Teýmir ony ölüme duçar etdi. Şu aralykda emirlik Ýusup begiň eline geçdi. Ol kakasynyň welaýat merkezinde ornaşyp, uly güýç toplady. Ýusup beg birnäçe wagtlap emirlikde oturansoň, Osman patyşanyň duşmanlary bilen dil

birikdirdi. Olar bilen birleşik ýoluny öňe tutup, emir Tohartyna birleşdi.

Ýokarda ady agzalan emir şol zamanda uly emirleriň biridi. Arzynjan, Baýburt, Kemah, Espir, Arzyrum we Terjan ýaly ýurtlar hem oňa degişlidi. Çemişkezek we Garahysar hem onuň tabynlygyndady. Şeýle-de ol Trabzondan hem paç alýardy. Ol özüniň şunuň ýaly mertebeliligine we derejeliligine garamazdan, at-owazaly emiriň şan-şöhratynyň beýiklik derejesine görübilmezlik edýärdi. Çünki, onuň döwlet düşeginde beýiklik kerwenleriniň düşleýändigini, ykbal we bagt ilçileriniň myhman bolýandygyny görýärdi hem syn edýärdi. Pikirdir hyýal ülkesinde aýşy-eşretdir şatlyk galasynda mülk we baýlygyň ýok edilmegine gorky hem howp salýan leşgeri ylgar edip görýärdi. Ahyrynda, ol emir Ýusup tarapyndan meýletinlik hem çyn ýürek bilen gelip ýeten ilçileri we resullary görüp, gaty begendi, şatlykdan ýaňa guş bolup uçdy. Onsoň emir Ýusup bilen uly goldawda we içginlikde, güler ýüz hem agzybirlikde at-owazaly emir Osman beg bilen duşmançylyk binýadyny hasda mäkämleşdirdi. Şam, Müsür taraplaryň emirlerine, Sagt Türküň neberelerine we Garagoýunly emirleriniň ählisine kömek sorap ýüz tutulýan hatlary ýollady. Özüniň ýapysak ellerini olaryň hümmet synlarynda mäkämleşdirdi. Meýillendiriji hem ruhlandyryjy sözleri bilen gahar-gazap möwçleriniň özenini, ol jemagatyň jemleniş we ýygmanyş esbaplaryny gapma-garşylykdyr ters «edep» bilen herekete getirdi. Onsoň olaryň her biri häzir we taýýar bolup, garşylaşmak hem duşmançylyk etmek üçin, agzybirlikde leşger çekip, emire tarap ugradylar.

Emir Tohartyn we emir Gara Ýusup bilelikde leşger çekip, Akgoýunlylaryň üstüne süründiler. Şol zamanda Akgoýunlylaryň hökümdary emir Osman begiň uly dogany Ahmet begdi. Haçanda, ýaňkylar Akgoýunlylaryň üstüne uly güýç bolup aganlarynda, Ahmet beg leşgeri Osman bege berdi. Özi ýaşa-

ýan ýerindäki uruş gören we söweş tilsimlerinden oňat baş
çykarýan ýaş ýigitleri urşa çekdi.

Goşgy

Ol pälwanlar söweş günü, jeň günde,
Ýerlerinden gozganmaýar bir dem-de.

Şir dek arlaýarlar duşman üstüne,
Gylyç, peýkam bolup çykýar kastyna.

Duşman alkymynda dönýär kemende,
Goýmaz ýeňişleriň ýeke kemin-de.

Ahmet beg Enderis atlandyrylýan söweş meýdanynda tak-
dyr deýin düşledi we bela bolup, olaryň üstünden indi. Haçan-
da, biri-birleri bilen ýüzbe-ýüz bolunan pursatynda, Ahmet be-
giň ýeke özi duşman leşgeriniň merkezine kürsäp urdy. Ýigit-
leri bolsa sagdan-soldan garşydaşlarynyň üstüne hüjüme geçdi-
ler. Emir Ýusubyň hem-de onuň emirleriniň ählisiniň aýaklary
ýesirlik süteminiň gandalyna duçar boldular. Emir Tohartyn
ýere ýykyldy. Soňra pyýadalap, ýykylyp-sürşüp, özüni Arzyn-
jana atdy. Ýesir düşenleriň, beýleki emirleriň, ölüme höküm
edilenleriň, ölenleriň baýlyklary, ähli galan-gaçan zatlary es-
gerleriň eline geçdi.

Bu söweşden soňra, Gara Muhammediň aýal dogany we
Hasan beg Agaçyrynyň¹ ejesi Tatar hatyn bir kerwen düýäni
Osman begiň ýanyna peşgeş hökmünde iberdi. İlkibaşda olaryň
arasynda dostluk gatnaşygynyň bolanlygy sebäpli, Osman beg
Tohartyny azat etdi. Mundan soňra Tohartyn ýeňlenligine ga-

¹ Bu at onuň agajeri – agaç äri taýpasyndan bolandygyny aňladýar.

har edip, uly yhlas bilen tijenip, täzeden leşger ýygnady. Bu gezek ol Baýburtuň we Harpertiň aralygyndaky Şemşat¹ diýen ýerde Akgoýunlylara garşy urşa taýýarlanylýp başlady. Bu welaýatda Akgoýunlylaryň häkimi öňki wagtdaky ýaly Ahmet begdi. Fyrat kölüniň bir tarapynda Tohartyn, beýleki tarapynda bolsa Ahmet beg düşledi. Olar Külüşkert² diýlip atlandyrylýan ýerde uly söweş etdiler. Ahmet beg suwdan geçip bilmän, leşgeri Osman bege tabşyrdy. Soňra ýeke özi suwdan geçdi. Ahmet beg öz gyzyny Tohartyna berenligine arkalanylýp, Osman begden onuň bilen ýaraşyk etmekligi haýyş etdi. Emma Osman beg muny kabul etmedi. Şeýlelikde, uruş başlandy. Ýene-de ýeňiş we üstünlik Osman begiň tarapynda boldy, Tohartyn ýeňlip, leşgeri derbi-dagyn boldy.

Şu iki wakadan soňra, Osman begiň uly doganlary Ahmet beg bilen Piraly beg Osman begiň şan-şöhratyna görübilmezçilik edip, ikisi biri-birine goşulyşdylar. Olar çäksiz görüplikden ýaña Osman begi tussag etdiler. Emir Gara Ýusup bolsa bu pursatdan peýdalanylýp, Garagoýunly we Mosul leşgerini hem-de öz kowumlaryny jem edip, Ahmet begdir Piraly begiň üstüne eňdi. Olar bilen uruş edip, Mardiniň we Däde Kargynyň³ aralygynda Akgoýunlylara ýowuz darap, olary ysgyndan gaçyrdy.

At-owazaly emiriň alnynda bagt ýyldyzynyň aý şuglasy deýin şöhle saçyp, lowurdaýandygyny gören parasatly köpi görenleriň maslahatdyr pikirlerine laýyklykda, Osman begiň doganlary Gara Ýusubyň bu uly ýygynynyň garşysynda Osman begden başga hiç kimiň durup bilmejekdigine göz ýetirdiler.

¹ Paluwyň günbataryndaky we Myrat derýasynyň kenaryndaky Şemsat ýa-da Şimsat bolmaly. Bu ýer häzir harabaçylyk ýagdaýyndadyr.

² Bu ýer Myrat çäýynyň sag gapdalynda (kenarynda) we Şemsatyň garşysynda ýerleşýär.

³ Bu söz Däde Garkyn bolsa gerek.

Olar: «Tussaglykdan halas edip, oňa emirlik haladyny geýdirmeli hem-de ony leşgeriň serdarlygyna belläp, götergiläp, kuwwatlandyrmak gerek» diýen maslahata geldiler. Doganlary bu döwletli pikiri laýyk hem makul görüp, ony boşatmaklyga görkezme berdiler we Osman begi emirligi bilen söýünjilediler. Soňra maslahatçy adamlaryň bir toparyny Osman begiň tussaglykda bolýan ýeri bolan Kyga tarap ugratdylar. Adamlar ony halas edip, orda getirdiler. Doganlarynyň hyzmatyna gelmezinden öňürti, ol öňki görkezýän hyzmatlary esasynda, özüne wepadarlyk görkezip, özüni garşylamaga gelen birtopar halaýyk bilen bilelikde Garagoýunlylaryň leşgerine gelip ýetdi. Şonda emiriň batyrgaýlyk damary tirsildäp ugrady. Gaýduwsyzlygynyň belentden uçýan algyry duşmanlaryň ruh guşlaryny awlamak höwesiniň asmanynda ganat kakyp, Garagoýunlylaryň leşgerine hüjüm etdi. Olaryň leşgeriniň bir ganatyny ýokluk sergisine zyňyp taşlady.

Osman begiň gelip ýetmezinden öň, Garagoýunlylar basyp alyşyň we zyýadalygyň ýokary derejesi bilen gurşalandy. Haçanda, at-owazaly emir ýetip gelende, olaryň ähli haýbat-derejeleri ejizlige ýan berdi. Ýeňiş täleýi yzyna serpikdi. Soňra rüstemlik Akgoýunlylara ýar bolup, Garagoýunlylary asgynlyk gurşap aldy. Iki toparyň arasyndaky gapma-garşylyk we bölünişik özeni gowşap, çagşamaga başlady. Gazaply şir deý söweşýän emir bilen söweş meýdanynda bile bolan, hakykatdanam, mertlikdir merdanalyk görkezýän ar alyjy we at-owazasy belende galan şir ýürekli batyr ýigitleriň täsiri Garagoýunlylaryň süýr depesinde jaýlaşdy. Şondan soň Garagoýunlylar söweş meýdanyny pitnedir topalaňlardan boş goýdular, duşmançylyk we ýagyçylyk küşdünde utulyşa razy boldular. Köpi görenleriň maslahaty bilen ol dawa-jenjeller ylalaşyga ýazdy. Taraplar ylalaşykly we razyçylykly ýagdaýda biri-birinden aýrylyşyp, her haýsýsý öz mesgenlerine tarap dolandylar. Aradan

birnäçe wagtyň geçmegi bilen ýene-de doganlarynyň kalbynda Osman bege bolan bahyllyk ody alawlap başlady. Osman beg-de doganlarynyň bu ýaramaz häsiýetine sabyr-takat galmady. Doganlarynyň hökmürowanlyk gysajyndan çykyp, olara garşy baş götermek pikiri onuň kellesinde iki ýana at çapdy. Doganlaryndan daşlaşyp, Kazy Burhaneddin bilen birleşmek, höwesi onuň kalbynda şöhle saçdy. Emirlik dawasyny delil bilen berkleşdirer we aýdyňlaşdyrar ýaly, kalby nurly, hökümi ýörgünli Kaza ýagdaýy arz etmekligi niýet edindi. Şeýlelikde, ýakynlaryndan bölünişmek we aýrylyşmak, kesekilere tarap ýüzlenmek karar edildi. Şunluk bilen Osman beg ýakynlaryndan ýüz öwrüp, ýöriş uýanyny Kazy Burhaneddine tarap sowdy.

KAZY BURHANEDDİNİN PATYŞALYGYNÝŇ WE SOLTANLYGYNÝŇ HEM-DE BAŞARJAŇ EMİRİN ONUŇ ÝANYNA UGRAMAGYNÝŇ BEÝANY

Kazy Burhaneddin şan-şöwketli patyşalaryň biridi. Onuň eýelik we hökümdarlyk eden ölkeleriniň arasynda emir Osmanynyň ölkelerinden¹ eýelän Kümüş², Merziban³, Çorumly⁴, Amasyýa, Tukat, Kaýsaryýa we Siwas ýaly ýerler hem bardy. Siwas Kazy Burhaneddiniň patyşalyk tagtynyň ýerleşen ýeridi. Ýurdy bolsa Garaman we Makandy. Onuň ýurdy bir tarapdan Ürkübi, Eýýup Hysary, Garahysary⁵ we Garaman ölkelerini, beýleki bir tarapdan bolsa Akşäheri, Goýunlyny⁶, Çepnini⁷, Niksary, Sunsary we Gara deňziň kenar ýakalaryndaky Gökhysagyň çetki serhetlerini öz içine alýardy. At-owazaly emir doganlarynyň weläýatyndan aýryldy. Özüniň ýapyşyk elini Kazy Burhaneddiniň haýbat synyndan tutup, dürli patyşalyk engamlary bilen

¹ Bu ýerde Osman döwleti göz önünde tutulýar.

² Bu ýer Merzifonyň günbatarynda ýerleşip, Osmanly döwründe edil şu atdaky etrabyň merkezi bolupdyr.

³ Merziban – bu Merzifony göz önünde tutýan bolmaly.

⁴ Çorumly, häzirki Çorum sebitleri bolmaly.

⁵ Bu ýer Nigde-Kaýsary arasyndaky Düýeli Garahysar bolmaly.

⁶ Goýunly atly ýere duş gelinmedi.

⁷ Bu Siwasyň etraplaryndan biri bolupdyr we ýer adyny Oguz boýlaryndan çepnilerden alyp, Osmanly döwründe-de bu ýerde çepniler ýaşaýdyrlar.

sylaglandy. Kazy onuň gelenine örän şatlanyp we begenip, ol hormatly jenaby uly üns-alada bilen gurşap aldy.

Birnäçe wagtdan soňra ýokarda agzalan Kazy tarapyndan Kaýsaryýada häkim edilip oturdylan, Kazynyň aýal doganynyň ogly (ýegeni) Mueýýit topalaň baýdagyny parlatdy we özüniň patyşalyk ýerini pugtalandyrmak üçin, çapawulçylyk elini uzatdy. Onuň topalaňy baradaky habar Kaza gelip ýetende, Kazy ol ýeriň daşyny gurşap almak we gabamak üçin leşger çekdi. Gala ýykyş enjamlarydyr gurallaryny jem edip taýýarlady. Ýeňişdir basybalyşyň çäresini agtaryp, bu ugurda uly tagallalar etdi, emma tagallalar dolulygyna ýerine ýetirilse-de, bu taýýarlykdan hiç hili netije bolmady. Bu gabawdan umytsyzlyk hasyl bolansoň, Kazy Burhaneddin söz bermeler we wadalar ýoly arkaly hileler gurady. Ol bu işde Osman begi ylalaşdyryjy araçy we düzediji serişde hökmünde peýdalandy. At-owazaly emir duşuşykdan soňra, dürli mylaýymlyklar we günä geçişlikler bilen Muýeýýidi öz tarapyna çekip, ony Kazynyň hyzmatynda häzir etdi. Şonda Kazy özüniň beren sözleridir wadalaryna ikinlik etdi. Şyh Mueýýit babatda ähtiyalanlyga ýüz urup, ony ölüme sezewar etdi. Osman beg bu ýagdaý zerarly, çuň derde, çykgynsyz gaýga batdy. Şan-şöhratly emir Kazyny dinsiz we hyýanatkar ýagdaýda göreňde, «Jahyllardan (bozgaklardan) ýüz öwür»¹ aýatyna görä, ýüz öwrüjilik baýdagyny belentde parlatdy. Bu täsin sözleriň mazmunyna: «Sen haýynlardan (dönüklerden) bolma» diýen jümläni baglap, «Biziň kalbymyzy bizi zikir etmekden gapyl edip goýan, nebsi-howa eýeren we eden işi isripçilik bolan kimselere etagat etme»² diýlen mübärekk aýaty beýik hümmetiniň mysaly (nusgasy) edip, belentlik niýetiniň we beýiklik isleginiň uýanyny onuň hyzmatyndan

¹ Gurhanyň 7-nji (Agraf) süresiniň 198-nji aýaty.

² Gurhanyň 18-nji (Gowak) süresiniň 28-nji aýaty.

sowdy. Ýakyn nökerlerinden bolan alty ýüz sany söweşjeň merdanalary bilen Diweregi galasyna tarap ýola rowana boldy.

Kazy aýaga galyp, özüniň batyr leşgeri bilen Azar¹ aýynyň buludy kimin, onuň yzyndan eňdi. Ol Osmany «pyýada mat» etmek üçin, «Elbetde, bellenen sylagdyr jezanyň berliş pursatynda, Alla şek-şübhesiz gelyändir»² diýlen «atyny» ylgadyrdy. Onuň surnaýynyň owazyndan, tebiliniň ýaňyndan, edil Ysraýylyň surunyň heňi deýin we kyýamat gününüň gorkusy kimin rahat kalplar lertzana geldi. Çapgyr dor atynyň haýbaty, ýeňil uýanly ýan atynyň azamaty pelek köşgüniň ýyrtmak we ýamamak mümkin bolmadyk gulagyny ýyrtyp, her bir jandaryň beýni höwürtesindäki akyl guşuny uçurýardy. Kemandyr peýkamyny owazdyr nalasy garrydyr ýaşyň ýadyna kyýamat gününü salýardy. Peýkamlaryň şuglasy süýnüp gidýän ýyldyzlary göz önünde janlandyrdy. Garşydaşlar Rum bilen Şamyny serhedi bolan Garabil diýlip atlandyrylýan bir ýerde biri-birlerine saşdylar.

Ikindiden soňra, gün batmaga ýakynlan wagty, Rumuň bu atly leşgeri at-owazaly emiriň hiç hili ygtybar nazaryna-da ilmedi. Onsoň emir «Birnäçe kiçiden-kiçi toparlar (Allanyň kömegi bilen) uly toparlary ýeňipdirler»³ diýen aýata umyt baglap, söweş meýdanyna ýüz öwürdi. Aýdyň delili duşmany kesgir gylyç deýin ýüzleşik we garşylaşyk meýdanynda soldurýan, başyny bedeninden jyda düşürýän Kazy Burhaneddin uly arzuw binýadyny haraplamaga, ýagşy amalyň soragyny etmäge, «Haçan ajaly ýetse»⁴, diýen diwandan höküm alan ajalyň dilli namasyny okamaga durdy hem-de «Ine, şu size wada edilen gündür. Ol günde biz asmany hem edil hat ýazylan sahy-

¹ Azar aýy – hijri-şemsi ýylynyň 9-njy aýy, 22-nji Sanjar – 21-nji Bitaraplyk.

² Gurhanyň 29-njy (Enkebut) süresiniň 5-nji aýaty.

³ Gurhanyň 2-nji (Bakara) süresiniň 249-njy aýaty.

⁴ Gurhanyň 10-njy (Ýunus) süresiniň 49-njy aýaty.

pany dolan ýaly täzeden dolap gaýtararys»¹ aýatynyň ha-
kykatyny ýolbars jeňli emiriň gandöküji gylyjynyň tygynda
görüp galdy.

Goşgy

Täleýden gaçyp bilmän, beren hökmüne uýdy,
Ajal – gylyç öňünde tabynlyk boýnun goýdy.

Ol şöhratsyz topar keman çekip, ok atmagyň deregine ke-
manlaryny zyňyp, ýaralaryndan ok sogurmaga durdular.

Goşgy

Peýkamynyň ujuna çalypdyrlar zäheri,
Kemanyny sagdaga öwräýipdir gahary.

Egninde naýza edil Zahhak hem ýylan ýaly,
Gana teşne şekili zäherleýär çar ýany.

Dor aty sarsar ýelden, göýäki girew alan –
Gazap hem-de ýitilik, öwrülip çapmak bilen.

Dag bolsa-da öňünde samandan artyk däldir,
Duşmanyny ýolunda döwek edip döwýändir.

Ondan säher gözläniň şamy tüme çekendir,
At gözleýän öňünde abraýyn dökendir.

¹ Gurhanyň 21-nji (Enbiýa) süresiniň 103-nji aýaty.

Osman beg alty ýüz sany merdanasy bilen ýigrimi müň adamly leşgeriň üstüne eňip, olary çym-pytrak etdi. Kazy Burhaneddini öldürdi. Rumlulardan ele düşen adamlaryň ählisini gylyçdan geçirdiler.

Bu söweşde talaňçylykdyr çapawullyga baş urup, şeýle bir köp zatlary ele saldylar welin, hatda hasap dili we hasapçylar galamy hem onuň mukdar-möçberini sanap çykardan ejiz geldiler. Ine, şundan soňra ol beýlekileriň şan-şöhraty has ýokary derejä galdy.

Bu wakanyň üstünden birnäçe wagt geçenden soň, kyrk müň öýliniň eýesi bolan Gara Tatar uly goşun düzdi we şol goşun bilen Osman begiň üstüne gaýtdy. Olaryň arasynda uruş ody tutaşdy. Garabiliň we Siwasyň aralygynda ýerleşýän Siwerek¹ (Sürek) diýen ýerde Osman beg olary ýeňlişe sezewar etdi. Tatary derbi-dagyn edensoň, at-owazaly emir Siwasy gabamaga ugrady. Emir uruş şaýyny tutup, basyp alyşy gurnamak işleri bilen meşgul bolup ýörkä, duýdansyz pursatda oňa Ýyl-dyrym Baýezidiň ogly Süleýmanyň uly goşun ýygnap, taýsyz tagalla bilen at-owazaly emiriň alawyny öçürmek üçin, howlukmaçlyk bilen baýdak pasyrdadyp, ýol aşyp gelýändigini baradaky habar gelip ýetýär. Emma emir bu perişan habardan howsala düşüp, özüni ýitirip durmady. Ony dep etmek üçin känbir gaýgy-alada hem etmedi. Tä Rum leşgeriniň ol sebitde düşleýän wagtyňa çenli Siwas gabawyndan el çekmedi. Soňra emiriň daşy duşman leşgeri tarapyndan halka alyndy. Duşman leşgeriniň biçak köplügi zerarly, olara garşy durmak mümkinçiligi aradan aýrylansoň, emir «Hötde gelip bilmejek zadyňdan gaçmak pygamberleriň ýörelgesidir» diýen jümlä eýermekden başga çäre tapmady. Ol bialaç ýagdaýda bu topalaňçy leşgere kürsöp urup, uruş zarbasy, söweş ýyndamlygy, ýalaw gylyçlaryň

¹ Bu at kartalarda duş gelmedi.

syrylmagy, ýürek paralaýjy tirleriň çakganlygy bilen, özüniň tabynlygyndakylary we daş-töweregindäkileri Rum leşgeriniň hüjüm çäginde alyp çykdy hem-de özüni emir Tohartynyň soltanlyk paýtagty bolan Arzynyjana ýetirdi. Köneden gelýän duşmançylygynyň bardygyna garamazdan, Tohartyn bilen duşuşmak meselesinde oýa batyp ýaýdanjyrap oturmady. Emir Tohartyn hem onuň bilen duşuşykdan soň, arada çaň basyp ýatan duşmançylygy ýatdan çykardy. Osmany mynasyp hyzmatlar we ýagşy sylaglar bilen sylaglandyryp, bagtyýar emiriň gelmegine biçak begendi we şadyman boldy.

Şol zamanda dünýäni alyjy hökmürowan Sahypkyran, bagtyýar hakan Teýmir Körekeniň baýdagy Eýran, Turan ýurtlarynyň beýleki ölkelerine-de saýa salyp durdy. Şonuň üçin daş-töwerekdäki, golaý-goltumdaky patyşalardan we hökümdarlardan bolan adamlar meýletinlikden ýa mejburlykdan onuň pena beriji jahan dergähine ýüzlenýärdiler:

Gosgy

Patyşalar serwerdirler jahana,
Permanyna boýundyrklar ýürekden.
Misli ol Süleýman, leşgeriň sany,
Garynja, guşlar deý geçendir çakdan.

Gündogarda gazap bilen ör tursa,
Rum Kaýsaryny ol başsyz goýar.
Naýzasy söweşde, jeňde-jenjelde,
Zuhalyň burnundan ýap dek gan guýar.

At-owazaly emir hem onuň halypalyk tagtynyň diregine ýüzlenmekligi niýetine düwüp, emir Tohartyn bilen geňşmek üçin, bu meseläni orta atdy. Şol pursatda Rum soltany Ýyl-

dyrym Baýezit öz döwletini ýokary götermek we şan-şöhratyny at-owazaly emiriňkiden beýige galdyrmak üçin, gahar-gazap bildirip, onuň ýanyna ilçi ugradypdy. Ilçiden: «Töwriziň we ol serhetleriň beýleki ýerleriniň mal-emläklerini ýygnap, biz tarapa ugratsynlar» diýen mazmundaky habary ýollady hem-de öz hetdinden aşyp, gaharly we pitne dörediji sözleri bilen islegini äşgär etdi. Ilçiniň gelen wagty Osman beg Rum serhedinden gelip ýetipdi. Osman beg ol ýeriň ýagdaýlaryndan habarlydy. Onsoň ol emir Tohartyn bilen ýokardaky agzalan hezreti hakan Sahypkyranyň huzuryna ýüzlendi. Olar 803-nji¹ senede Awnyk diýen ýerde pelek haýbatly goşuna birikdiler. Bendelik şertnamasyna girendikleriniň yzzatyna buýsanyp, hezreti hakan Sahypkyrandan hoşamaý garaýyşlara, mynasyp mähremliklere we patyşalyk mülklere eýe boldular. Ýöredilmesi wajyp bolan permana görä, Rum ýörişinde önbaşçy we ýolbaşçy bolan Sahypkyrany Siwasa ýetirdiler. Bu sähelçe gymyldy bilen Siwasy boýun egdirdi we ol ýerden gaýdyp, Zülkadyrly jemagatynyň üstünde dünýäni alyş baýdagyny pasyrdatdy. Ol topary ýesirlik, talaňçylyk we çapawullyk meýdanyna taşlady. Soňra ol ýerden Malatyýa tarap ugradylar. Ol şäheri hem öz ygtyýarlaryna geçirip, ýeňiş baýdaklaryny Halaba tarap öwürdiler.

Halap töwerekleri deňiz kysmatly Sahypkyranyň beýikliginiň düşelgesi boldy. Indi Halap we Dymyşk emirleri bular bilen uruşmaga geldiler. Şeýlelikde, iki tarapyň arasynda uly jeň ody tutaşdy. Osman begiň ogly Ybraýym beg söweş hem hüjüm meýdanynda hemmelerden saýlanypdy. Ol edermenlik güýüni batyrgaýlyk çöwgeni bilen urup, özüni Sahypkyranyň nazarynda dürli merhemetlere we köp sylag-serpaýlara mahsus etdi. Bu söweşde bitiren ajaýyp işleri we edermenligi üçin, beýik diwandan Amyt şäheri oňa bagyşlanyldy. Sahypkyran gym-

¹ Milady hasaby bilen 1400-1401-nji ýyllar.

matbaha, söweşjeň we ýüwrük söweş atlaryndan birini oňa sylag hökmünde berdi. Şeýdip, Halap hem onuň hökümdarlygynda amanlyk sebitine öwrüldi. Garşydaşlary bolsa Ýedigen ýyldyzlary kimin pytraşyp gitdiler. Ine şunuň ýaly tertipde şanşöhratly emir baştutan bolup, Hymys we Hymadan geçip, ýeňiş nyşanly baýdagyny Dymyşga ýetirdi. Dymyşgy boýun egdirmegi bilen Osman begiň edermenlik, batyrgaýlyk we gaýduwsyzlyk häsiýetleri Sahypkyranyň kabul nazarynda eglendi. Dürli mähremlikler bilen onuň buýsançly başy beýgeldildi. Ol ýerden hezreti Sahypkyran Bagdat tarapa rowana boldy. Osman beg bolsa onuň mübärek rugsady bilen Diýarbekre dolanyp, Mardini gabamaga meşgul boldy. Mardin soltany galadan çykyp, uzaga çeken uly urşy dowam etdirdi, emma ahyrsoňunda ýeňlişe duçar bolup, galada penalandy. Osman begiň basyp alyşyň çärelerini we gabaw işlerini doly alyp barmagy bilen soltan ondan ejiz gelip, birtopar kişini ýaraşyk hem ylaşyk baglaşmak üçin orta çykardy. Bu galanyň alyp bolmaýan bir galadygyna, mäkäm bir berkitmedigine garamazdan, Osman beg ony sähelçejik hysyrdy bilen boýun egdirdi. Ýeňiş gazanandan soň, ýaýlaga gitdi.

Osman beg ol ýere baransoň, öz ogly Ybraýymyň ýol şaýyny tutup, üpjünleşdirip, ony Kif (Kifa) galasyny hem-de onuň garamagyndaky ýerleri basyp almak üçin ýollady. Ybraýym beg ol welaýata gidip, onuň serhetlerini çapawullyk we talaňçylyk dabany bilen basgylady. Galanyň soltany mübärek kalbyndan özüniň ejiz ýagdaýyny we emire bolan akýürekli garaýşynyň beýanyň Alyhezretiň huzuryna arz etdi. Onuň ýüz-gözünden tabynlyk alamatlary mälüm bolansoň, Ybraýym oňa her ýylda bellenen mukdardaky mal we leşgeri paç hökmünde bermekligi höküm etdi. Soňra Ybraýym beg ýaýlagdan Rasul-Aýnda gyslamaga gitdi. Bu ýerden bolsa Süleýmanly we Zyrky kürtlerine tarap ýüzlendi. Olaryň galalaryndan birnäçesini

basyp alyp, paç bermekligi höküm etdi, ýene birnäçesini bolsa talaňçylyga berdi.

Beýik emiriň ordadan çykyp, Diýarbakre ýüzlenen wagty, hezreti Sahypkyran özüniň dünýäni eýeleýiş baýdagyny Bagdat tarapa öwürpdi. Haçanda ol Bagdady özüniň hormat düşelgesi edende, zamananyň we çarhy pelegiň öwrüminiň ýazgydyna laýyklykda, Bagdat döwrüň hadysalarynyň, asyryň betbagtlygynyň öýüne öwrüldi. Gazaply Soltanyň (Allanyň) takdyryna görä, ol diýaryň başyna köpçülikleýin gyrgynçylyk, ýesirlik we talaňçylyk betbagtçylygy indi. Dejle suwy san-sajaksyz ölüleriň ganyndan ýaňa biri-birinden aýra düşen aşyklaryň gözýaşynyň reňkine öwrüldi. Bagdadyň howasy ölüleriň maslyklarynyň porsy ysyndan ýaňa edil mejalsyz hassalaryň demleri kimin dymyljap gitdi.

Sahypkyran Garabaga tarap dolandy. Ýyldyrym Baýezidiň ilçisi muhabbet we tabynlyk ýolundan ýöräp, akgöwünlilik bilen belent tagtyň dergähinde häzir boldy. Ilçilik tabşyrygy mübäreke huzura gowşuryldy. Mundan birnäçe wagt öň, hezreti Sahypkyran emir Ýusuby köki-damary bilen ýok etmek we Töwrizi basyp almak üçin, ol serhetlere ýöriş uýanyňy çekipdi. Emir Ýusup hem ýeňiji leşgeriň çäksiz haýbatyndan gorkup, gaçmaga ýüz urupdy we baryp Ýyldyrym Baýezide penalanypdy. Şonda hezreti Sahypkyran hat aragatnaşyklarynyň joga-bynda: «Ýyldyrym Baýezit hemişe boýun egmezleri we küpür eýelerini ýok etmek üçin söweş edýär. Biziň onuň bilen dostlukdan we ylalaşykdan başga hiç hili işimiz ýokdur. Indi onuň wezipesi şundan ybaratdyr: «Yzygiderli ýol kesýän we pitnedir bozuklyga baş urýan, şeýle-de yslam diýarynda beýiklere garşy pitneleriň oduny tutaşdyrýan emir Ýusuby yhlaslylyk binýady berkäp, dostluk özeni artyp zyýadalanar ýaly, ele salyp, bu tarapa ugratmaly, ýa öz serhediniň çäklerinden çykarmaly, ýa bolmasa ony heläk etmeklige görkezme bermeli» diýipdi.

Ilçi gelip bu habary ýetireninden soň, Ýyldyrym Baýezit özüne höküm edilen buýrukdan boýun towlap, Sahypkyranyň permanyny tabynlyk we boýun bolmaklyk gadamy bilen garşylamandy hem-de bu tabşyrygy kabul etmändi, Sahypkyran mejburi ýagdaýda aýgytly ýöriş uýanyny Garabagdan Rum tarapa öwürmeli boldy. Osman beg hem doganlary Ahmet begdir Piraly beg bilen bilelikde jahan alyş baýdagyň saýasy astynda ýola rowana boldy. Ýyldyrym Baýezit bolsa jeňi garşylamak, jenjeli dep etmek üçin, Rumdan Tukata tarap ýöneldi. Ol berk ornaşmak maksady bilen oňalyly bir ýerde düşledi.

Teýmir Köreken özüniň birgiden edermen adamlary bilen şol barşyna Siwasa ýetdi. Şol wagt onuň mertebeli gulagyna jansyzlar tarapyndan: «Ýyldyrym Baýezit barmasy we leşger çekmesi kyn hem çetin bir ýerde ornaşyp mekan tutdy» diýen habar eşitdirildi. Ol habaryň dogrudygyny mälim bolanda, Teýmir Köreken leşgeriň aňsatlyk bilen geçip biljek ýoly bolan Kaýsaryýa tarap ýüzlendi. Ol ýerdenem Enguriýýä tarap gitdi. Ol ýere baryp, tä şäher ilatynyň ejizläp, köpçülikleýin goranyşa ýüz urandyklary mälim bolýança, şäheri basybalyş howpunda we gabaw düşeginde galdyrdy. Haçanda, ýeňiş nobaty golaýlaşanda, Ýyldyrym Baýezidiň beýik emiriň ordasyna eden hüjüminiň gykylygy ýaýrap gitdi. Ýyldyrym Baýezit dört parsahlyk golaýa gelende, hezreti hakan gabawdan el çekip, leşgere şondan başga ýerde içere suw tapylmajak bir çeşmäniň başynda düşledi. Soňra duşmanyň suwa geljek ýoluny baglady. Leşgerini taýýarlap, tertibe salyp, halka düzdi. Ýyldyrym Baýezit golaýa gelende, uruş ody tutaşyp başlady. Şeýlelikde, ikitaraplaýyn giň ýaýrawly uruş goşulyşyp hem sepleşip gitdi.

Goşgy

Çar tarapdan çykan deprek sesinden,
Abnus gümmmez gök asmanyň üstünden.

Tebiller seslenip, saz çaldy zemin,
Ýagşy päl, bagtyýar täleýli emir.

Taňrydan saýaly, pelek haýbatly,
Atdan düşüp, ol topraga sejde etdi.

«Dergähiňde patyşalar gedadyr,
Mülk eýesi – Sen, galany boş sedadyr.

Birini gylyçlap, deň parça ede,
Birini täç, tagta edýärsiň eýe.

Tälim gören şir ýürekli goşuny,
Bagry ganly guratmady ýaşyny.

Duşman gorkýar, huşy başyndan uçup,
Gutulyp biljek ol baş alyp gaçyp.

Netijede, Ýyldyrym Baýezit ele salnyp, ýesirlige düşdi. Onuň leşgeriniň at-owazaly edermenleriniň ýagmyr dek ýagýan peýkamlardan we ýalaw ýaly gylyçlardan gaçyp sypanlary edil Ýedigen ýyldyzy kimin pytraşyp gitdiler we Akmaýanyň ýoly deýin çar tarapa sümüldiler. Sahypkyran bolsa Rumda Aýdyň we Saryhan welaýatyndaky Efrenç deňziniň kenarynda gyslady. Ondan soňra nepis baýlyklarynyň köpüsini gorap saklamak üçin, Akruga tarap ýollady. Ýolda Ahmet begiň ogly Muhammet beg bilen Piraly begiň ogly Pilten beg ýol çapyp, ol

baýlyklary goragçylaryň ellerinden zor bilen alyp, özleri eýelediler. Şu sebäpli olaryň kakalary ele salnyp tussag edildi. Olar bendilik we tussaglyk bendine sezewar edilip, alaçsyz ýagdaýda ýer urup galdylar. Emir Osman beg bu işde günäsiz bolansoň, aman galyp, halas boldy. Doganlary bolsa öňküsi ýaly tussaglykda galmaly boldular. Osman beg halas bolandan soňra, bu ýörişde ele salan baýlyklaryndan ep-eslisini öýüne ugradyp başlady. Muhammet beg olary zor bilen aljak bolup, adatdan daşary tagallalary etdi. Şol aralykda Ybraýym beg gelip ýetdi. Olaryň arasyndaky jenjel uzaga çekdi. Şol pursatda bu ýagdaý Osman bege baryp ýetdi. Osman beg bu gözsüz batyrlýgyň sebäbini, gahrymançylygyň özenini bilmek üçin, Muhammet bege sorag bilen ýüzlendi. Muhammet beg özüniň oňa beren jogabynda şeýle diýdi:

– Biziň kakalarymyz seniň bozgaklykdyr topalaňyň zerarly, bendilige we tussaglyga sezewar edildiler.

Emir aýtdy:

– Bu işde meniň hiç hili dahylym ýokdur. Bolmazam. Kakalaryňyz siziň ýeňilkelelik edip, kişi zadyna el uzadanygyňyz sebäpli, bendilige duçar boldular.

Şeýlelikde, olaryň arasynda uzaga çeken gykylyk-galmagal, uruş, jenjel, dawa-jedel örboýuna galdy. Gepi diňlenýän köpi gören ýaşulular olary ýaraşdyrmak üçin araçyllyk etdiler. Şonuň netijesinde, bularyň her haýsy öz mekanlaryna tarap dolanmak bilen boldular.

DYMYŞK HOJA DÜGERIŇ AHWALLARYNYŇ BEÝANY

Düger (düger taýpasynyň) emirlerinden bolan Dymyşk Hoja ýigrimi müň öýlä serdarlyk we baştutanlyk edýärdi. Roha¹, Siwerek², Suruç, Harran, Jur, Rakka we Jemlim³ şolardandy. Beni Kelabyň⁴ hem Şady Eshabyň⁵ araplaryndan bolan on müň öýli hem onuň tabynlygynda bolupdy. Ol Muhammet beg, Mehmet beg hem-de olar bilen bile bolan dört müň öýli bilen birleşip, Fyrat derýasynyň kenarynda gyşlady.

Bahadyr Hajynyň ogly, düger emirleriniň serkerdesi Ýagmyr beg özüniň tabynlygyndaky müň öýlusi bilen, şeýle-de

¹ Roha – häzirki Urfa, ýunanlar bu şäheri Edes diýip atlandyrypdyrlar. Ol gadymy we ösen şäher bolup, Beýnunnähreýniň demirgazyk tarapynda ýerleşendir.

² Siwerek – Urfa degişli bir etrap.

³ Bu Birejige goňşy we onuň gündogarynda ýa-da demirgazyk-gündogarynda ýerleşýän bir ýer bolmaly.

⁴ Amyr ibn Şağsaga goluna degişli bolan bu arap boýy gadym döwürlerden bäri, Halap sebitlerinde ýaşaýdyrlar. Bu boý Mirdaş ogullarynyň baştutanlygynda 1023-1079-njy ýyllar aralygynda Halap şäherine we sebitine eýelik edipdir. Beni Kilap türkmenleriň gelmegi bilen özleriniň syýasy işjeňligini ýitiripdirler we uzak wagtlap olaryň häkimiýeti astynda ýaşap, olaryň täsiri bilen türkmenleşip gidipdirler. XIV asyryň birinji ýarymynda olar türkmençe gürlleşipdirler we türkmenler ýaly, igdiş atlara münüpdirlar. Araplar türkleriň tersine, gysraga münüpdirlar.

⁵ Bu bir arap boýunyň taýpasynyň ýa-da bir kiçijik syýasy birleşmäniň ady ýaly bolup görünse-de, bu baradaky hiç bir maglumata duş gelinmeýär.

ýene bir üç müň öýli bilen Osman bege nöker boldy. Osman beg Ybraýym begi Amytda we Beşiride¹ goýup, özi Halyl beg atly beýleki ogly bilen Haburda hem Rasul-Aýnda gyslagda boldy. Düger jemagaty we araplar dagynyk ýagdaýda, öz ugruna gezip ýören adamlar bolansoň, olar Muhammet begi talaňçylyga saldylar. Muhammet beg özüniň baş ýüz sany adamsy bilen gaçmaga ýüz urdy we özüne degişli Balun diýen ýere geldi. Talaňçylykdan sypyp gelen Akgoýunlylar ähli bala-çagalary, oglan-uşaklary bilen Osman bege gelip goşuldylar. Ol zamanlar Akgoýunlylaryň arasynda biri-birlerinden gan dökmek arkaly ar almak dessury ýokdy. Soňra Osman beg olaryň ählisiniň üstüne özüniň merhemet ganatlaryny gerdi. Emirlik tagtynda berk ornaşdy. Osman begiň hökmürowanlyk syýasaty ol kowumyň ýüreklerinde ymykly orun tutdy. Soňra emir leşger düzüp, ýene-de bir gezek Mardini gabamaga rowana boldy. Ilki bilen olaryň galladyr dänelerine mal sürdi. Basyp almak çetin bolansoň, Osman beg gyssanmaçlyk bilen köp emläkleri talap, Amytdan sekiz parsahlykda, Mardinden baş parsahlyk uzaklykda ýerleşen Sawur galasyna tarap ugrady. Osman beg bu galany basyp alypdy. Ondan soňra kürtlerden bolan bir jemagatyň üstüne hüjüme geçip, olary talaňçylyk hem çapawullyk meýdanyna zyňyp taşlady. Şeýle-de kürtlerden bolan jemagatyň köpüsiniň üstüne paçdyr salgytlary ýükledi. Mundan soňra ýazlamak üçin, ýaýlaga tarap rowana boldy.

Emir Teýmiriň Garabagda gyşlan şol gyşynda, soltan Ahmet Jelaýyr bilen emir Gara Ýusup Bagdada barmaklygy niýet edinip, Şam ýoly bilen Hylla ýetdiler. Olar Hyllanyň we Bagdadyň darugasyndand² howp-heder edip, bu ýurdy «goýbolsun» etdiler we beýik patyşalyk tagtynyň dergähine tarap ýüzlendi.

¹ Bu ýer Diýarbekr (Amyt) – Sirt arasyndaky Beşiri şäherçesidir.

² Daruga – polisiýa gözegçiliginiň başlygy, şäheriň harby häkimi.

ler. Teýmir beg bu ýagdaýdan habarly bolup, öz ogly Abu Bekr Mürzäni emirlerden we esgerlerden ybarat uly topar bilen ylgar edip, olaryň üstüne hüjüm etmek üçin, Bagdada hem Hylla tarap ugratdy. Soltan Ahmet bilen emir Gara Ýusup olaryň özlerine tarap eňip gelyändigleri baradaky habary eşidenlerinden, gaçmaga ýüz urup, Şama tarap tutdurdylar. Emir Ýusubyň dogany Ýaraly beg ýeňiş baýdakly esgerleriň elinden öldürildi. Emir Gara Ýusup Dymyşkda tussaglyga we bendilige duçar boldy. Onuň ýakynlaryndan bolan nökerleriniň biri Pir Omar beg sakyçylyk bilen meşgul bolýardy. Onuň we çaga-çugalarynyň gündelik ryzky sakyçylyk etmek bilen hasyl bolýardy. Wagt geçip, günler dolanansoň, ol ýokarda agzalan emir bilen «Şam emirleriniň emeldarlaryndan biriniň nökeri bolmaklyk we emir Ýusubyň ýaşaýyş harajatyny häzirlmek» barada maslahat etdi. Şuňa görä, Pir Omar emir Ýusubyň maslahaty bilen Dymyşgyň begler begi bolan, ahyrsoňunda hem soltanlyga ýeten emir Şyhynyň nökerligini saýlady. Şol wagtlar begler beginiň gulagyna: «Emir Gara Ýusupda bir gymmatbaha lagl bar» diýen gürrüňi ýetirdiler hem-de ony talap edip, emire haýbat atdylar. Hernäçe özenip jan çekseler-de, ahyrda emirde şol gymmatbaha daş böleginiň ýokdugy mälim boldy. Soňra onuň aýalyny tutdular. Ol özüniň syrdaşlarynyň birine: «Ol bölek daş mende, men ony saçymyň arasynda gizläp saklaýaryn. Eger meni munuň üçin gynap öldürseler, onda ony emir Ýusuba gowşuryň» diýip aýtdy. Emir Ýusup bu ýagdaýdan habarly bolanda:

– Sähelçe baýlyk üçin, özümi beýle jebire duçar etmegim rowa zat dälidir. Ol lagly olara beriň. Eger men sag-salamat galsam, onuň öwezini özüm dolaryn – diýdi.

Emir Ýusubyň aýaly buýruga görä, lagly çykaryp, olara tabşyrdy.

Emir Ýusubyň tussaglykda bolan bu wagtlarynda, begler begi emir Şyhy Müsür soltanyna garşy baş göteripdi. Şamda bolsa bulaşyklyk we pitne dowam edýärdi. Ol pitnäniň hetden aşan wagtlarynda, emir Ýusup Şamda dagynyk ýagdaýda hem-de her haýsy bir emiriň nökerliginde gezip ýören türkmenlerden bolan bir jemagat bilen gaçdy. Olar şol wagtlar Juruň, Rakanyň we Rohanyň emiri bolan Dymyşk Hojanyň dogany Gökje Musanyň ýanyna Jura geldiler. Emir Ýusup ol ýerdenem Mardin soltanyň ýanyna gaýtdy. Ady agzalan soltandan ezizlik, mähremlik tapyp, dürli sylag-serpaýlara eýe boldy. Emir Ýusubyň aýaly hamylady. Onsoň ol ondan tä Jahanşa Mürze dünýä inýänçä, ony Mardin medresesinde galdyrdyrmaly boldy. Özi bolsa Mosulda gyşlamaga gitdi.

Şol gyşda Osman beg Jollapda¹ gyşlapdy. Ýusup beg baharda Nusaýbyna² geldi. Mardin soltany, emir Muhammet, Jezi-räniň emiri hem-de Süleýmany we Zyrky kürtleri hem oňa birikdiler. At-owazaly emir Osman beg Amyda geldi. Osman begiň tabynlygyndaky soltan Hasan onuň üçin leşger ýollady. Iki leşgerem her haýsy öz ýerinde düşlänlerinde, iki tarap hem ýarag-şayyna we esbap-serişdesine serenjam berdi. Emir Ýusup söweş üçin, Nusaýbyndan Mardin bilen Hysn aralygynda ýerleşen Taky³ diýen ýere tarap ugrady. Onuň demirgazyk tarapy Hysna, günbatar tarapy bolsa Mardine degişlidi. Emir Ýusup bu ýere gelip düşledi. Ol seresaplylygy elden bermän, aýgytlylyk bilen emirleriň we leşger ýolbaşçylarynyň ýerlerini kesgitledi. Birnäçe wagtlap iki leşger biri-biriniň garşysynda biri-birine garaşyp ýatdylar. Aradan birnäçe gün geçensoň, iki toparam ýerinden göç edip, biri-birlerine tarap yöneldiler. Ybraýym beg göç etmek bilen emir Ýusubyň leşgerine ýetdi.

¹ Bu aslynda Harran obasyna guýulýan çaýyň we bir obanyň ady bolmaly.

² Nusaýbyn – käbir çeşmelerde Nasybyn görnüşinde hem duş gelýär.

³ Häzirki wagtda Mardiniň Sawur etrabyna degişli bolan bir ýer.

Barybam onuň leşgeriniň birýan çetinden kürsöp urup, olaryň serdarlaryndan bir toparyny peýkamdyr gylyç zarbasy we meýdan mertleriniň gujurly gollary bilen ýatyryp, bendi we ýesir etdi. Ýeňilen goşuny we Garagoýunlylaryň köpüsini ele saldy. Iki tarapdan hem uly gyrgynçylyk ýüze çykdy. Ýigrimi gün töweregi iki toparyň arasynda şu usulda pitne we pisat ody lowlap, gozgalaň we topalaň derýasy möwç urup başlady. Ahyrsoňunda maslahat beriji ýaşulularyň bir topary emirleriň her biriniň hyzmatyna: «Işi düzetmek, gazapdyr zorluk oduny öçürmek yslama bähbitdir» diýen teklibi ýetirdiler. Taraplaryň arasynda gahar-gazap we gan döküşlik özeni bişip ýaryldy. Emir Ýusup emir Osmana:

– Biziň ikimizem türkmen ýigitleridiris. Mundan beýläk biri-birimizi basyp almaga çalyşmalyň. Mundan artyk biri-birimiziň üstümüzde gopgun turuzmalyň. Her haýsymyz öz rumly we çagataýly duşmanlarymyz bilen meşgul bolalyň. Saňa halýagdaýlary özüňe mälüm bolan Rum we Şam ilatynyň üstüne hüjüm etmek, maňa bolsa çagataýlylar bilen garpyşmak örän laýyk we döwlet bähbidine has ýakyn görünýär.

Soňra emir Ýusup bu ýerden göç edip, emir Mürzäniň kastyna rowana boldy. Osman beg hem göçüp, üçünji gezek Mardini gabamak niýetine münüp, şol tarapa ugrady. Ol ilki bilen Kürdüstana hüjüm etdi. Onuň haýбаты Mardin soltanyňnyň edil kalbyna baryp urdy we ony ähli kürt emirleri bilen bilelikde ejizlik hem gam düşegine zyňyp taşlady. Mardin soltany atowazaly emiriň belent haýbatyndan, yranmaz döwletinden, täleý ýyldyzynyň ol asmanda dogmagyndan, şan-şöhratynyň beýikliginiň uly derejelere ýetmeginden biynjalyk bolup, jany-na jaý tapmaýardy. Şeýle-de soltanyň emiriň yeňiji döwletiniň garşysynda özüniň hökümdarlygynyň ýaşmagy we mertebesiniň çökmegi dogrusyndaky gorkusy artýardy. Onsoň ol şu

gorky bilen özüniň ýapyşyk elini soltan Çekemiň synyndan mäkäm tutdy.

Şam, Halap, Dymyşk, Hym, Hyma we Trablus soltanlygy, şeýle-de tä Diweregí hem Malatyýa serhetlerine çenli ýerler Çekeme degişlidi. Çekem şan-şöwketli soltan bolup, batyrgaýlykda uly şöhrata eýedi. Ol özüniň güýçlüdigine magtanyp we özüniň ýeke-täkligi barada döwür batyrlarynyň hem zamana gaýduwsyzlarynyň mejlislerinde gopbamsylyk bilen ýaňrap:

– Gara Osman, Gara Ýusup we Nasyreddin Zülkadyr hemmesi bir ýerde jemlenişip, meniň bilen söweş meýdanynda bolsalary. Men hem olar bilen garpyşsamdym we döwüşsemdim – diýýärdi.

Mardin soltany şeýle pikir ýöretdi: «Eger onuň emirlik binýadyny ýok etmäge we şerlige edýän ýardamyny dep etmäge üns berilmese, onuň pitnedir topalaňynyň ysy tiz wagtdan Şam ilatynyň burnuna ýeter, öwrülişik (agdaryş) tüssesi ol sebitleriň adamlarynyň gözünü gapar. Onuň kuwwatynyň, hökmürowanlygynyň, beýikliginiň we belentliginiň sütünleri çäre güýji bilen ýykyp bolmaz derejä ýetmänkä, onuň çäredir alajyny etmäge girişmeklik – mülki we milleti goramakda, din hem döwlet sütünlerini aramlaşdyrmakda wajyp zerurlyklaryň biridir. Kämil hünärli akyl tebibiniň garaýşyna we ýiti pähimli parasat hekiminiň pikirine görä, agyr kesellerde, esasan hem juwanlyk döwründe öt haltasynda sary suwuklygyň azalan wagty, gan aldyрма, owkalama usulynyň keseli dep etmekde iň gowy, iň kämil serişdedigi anyk we aýdyň meselelerdendir. Gowgaly günlerde duýgy patyşasy we kesel serkerdebaşysy uruş-söweş meýdanynda özbaşdaklyk hem garaşsyzlyk yglan eder. Şonda kesel gowgaçylary beden şähristanyny weýran edip, onuň baýlyklaryny talamak islänlerinde, gowy ugurtapyjy tebigat şähriýary duşmany dep etmäge we gowgaçylaryň önüni almaga gi-

rişse, bu howply işiň hötdesinden gelmegi başarar hem-de öz janyny halas edip biler».

Bu habar soltan Çekeme ýetende, ol muny oňlady. Bu pikir leşgeri aýaga galdyrmaga hem söweşi tutaşdyrmaga sebäp boldy. Şu ýagdaýa sebäp bolan zatlaryň ýene biri bolsa inally we baýat¹ jemagatyndan bolan bir toparyň Çekemdem boýun towlap, gaçmak bilen emir Osmana goşulmaklarydy. Çekem olary yzyna bermekligi emirden talap edipdi. Emma onuň bu haýyşy ýerine ýetirilmänsoň, leşger jemledi. Ýarag-enjamlarydyr serişde-esbaplary bilen, edil bir duran demirden daga meňzeýärdi, jöwşendir sowutlary bilen uly bir deňzi ýada salýardy. Ine, şunuň ýaly görnüşde ýyldyz sanly leşgeri bilen Şam tarapdan süýşüp gaýtdy. Göçme-göçe jylaw ýazdyryp, kyýamat günü deýin, Diýarbekr sebitlerine geldi.

Goşgy

Güman etdiň – «Gopandyr-ow kyýamat»,
Gündogardan ýagty Gün dogan wagty.

Fyrat atly derýa üçin elmydam,
Nil derýa ummandan paç alýar – bagty.

Atlaryň ot uçgunyndan suw boldy,
Daş, depe-düzlügiň ... ählisi – belli.

Soltan Çekem uruşdyr söweş üçin, Mardine golaý gelende,
Mardin soltanynyň ymaratlar guran we bagy-bossanlygynyň tas-

¹ Çekem Siriýadaky türkmen boýlaryny öz tabynlygyna girizmek üçin, olaryň üstüne birnäçe gezek ýörişler etdi. Eserde aýdylyşy ýaly, inally we baýatlardan bolan taýpalar Akgoýunlylaryň hemaýaty astyna penalanyp geldiler.

lamasyny çyzyp, oňa Jusek adyny goýan ýeri bolan Herzom¹ diýilýän ýere gelip düşledi. Ahwalatlaryň geň-taňlygynda iki sany ýagdaý ýüze çykdy. Olaryň biri Mardin soltanyň bu pursatda Çekemiň leşgergähine tarap ýüzlenmek islänligidir. Onuň ýanynda bolan örän tejribeli müneçjim soltany bu niýetinden saklaýardy, emma soltan muny ret edip ata atlandy. Ol müneçjime:

– Çekemi özüm çagyrdym. Özüm çagyramsoň, men ondan nädip saklanaýyn, neneňsi edip boýun gaçyryp, bir çüňkde oturaýyn? – diýdi.

Müneçjim yzyna gaýtarmak üçin, soltanyň jylawyny çekdi. Şonda soltanyň begler begi Faýýaz Hajy müneçjimiň üstüne gahar bilen dyzap, şeýle diýdi:

– Soltanyň jylawyny tutar ýaly hem-de onuň karar eden emrini bökdär ýaly, sen kim bolupsyň?

Müneçjim aýtdy:

– Men size haýyrlysy şudur öýtdüm. Siz meni diňlemediňiz. Indi az salymdan özüňem, soltan Çekemem ýüze çykjak ýagdaýlary gözüňiz bilen görersiňiz.

Biraz wagtdan soň, hakykatdan hem müneçjimiň aýdanlary aýan bolup ugrady. Ýüze çykan ýagdaýlaryň ikinjisi şudy: Soltan Çekem Mardin soltany geleninden, Kürdüstanyň Diýarbekriň emirleri ýygnanyşandan soň, atlanjak pursatynda, elindäki aşykda pal atmak bilen şeýle diýdi:

– Men bu aşygy tebiliň ýüzüne sülerin. Eger aşyk jikge², бүкге³, алчы¹, towha² düşse, ýeňiş biziň tarapymyzdadyr. Eger aşyk omma düşse, onda ýeňiş Osman begiňki bolar.

¹ Herzom – bu ýer Mardine degişli häzirki Gyzyldepäniň (Goçhysaryň) 8 km demirgazyk gündogarynda, Mardiniň günorta-günbatarynda, Zerkan çayynyň kenarynda ýerleşýän bir ýerdir.

² Jikge – arkan.

³ Бүкге – ýumry.

Soňra Çekem gürrüňini tamamlap, aşygy sülđi. Aşyk omma düşdi. Aşygyň omma düşenligine we ýorguda garamazdan, oňa üns hem berip durman, saklanmazdan, urşa tarap ýöredi.

Osman beg Garajadagynyň³ eteginde ýerleşen Ahme Daş diýilýän bir mäkäm ýere arka berip saklanmak isledi, emma onuň ýakynlarynyň birtopary muny maslahat bilmän:

– Amyt mundan öň Mardin soltanyna tabyndy. Emir Teýmir ony alyp, Ybraýym bege berdi. Hudaý saklasyn, birden bir bolmaz iş bolup, Amydyň ilaty häzirkî ýagdaýlardan habarly bolup, ýene-de Amydy olara beräýmesinler. Indiki maslahat şundan ybaratdyr: Amytda eglenip, leşgeri pugtalandyralyň. Ilki başda Amytdan hiç ýere butnamaly dälđir – diýdiler.

Soltan Çekem Amydyň Aly Piňary⁴ tarapyndan Kürdüstanyň hem Mardiniň daş-töweregindäki we golaý-goltumyndaky köp sanly leşger, naýzadyr peýkamly ýedi müň sany gulamly Diýarбекr emirleri (olaryň baş müňüsi sowutdyr jöwşen bilen üpjün edilen) bilen gelip ýetdi. Olaryň ýanlarynda köp tüpeň we top bardy. At-owazaly emiriň leşgeri bolsa biçak azdy. Ülkesi diňe Amyt we Arganyň bilen çäklenýärdi. Iki tarap hem sagy, soly, merkezi we ganatlary düzedişdirdiler. Ybraýym beg batyrlygy bilen meşhurdy. Onuň batyrgaýlygynyň owazasy ol diýaryň etraplaryna ýaýrapdy. Batyrgaýlygy üçin, bagtyýar hakan tarapyndan uly sahawatlyklara eýe bolupdy. Ýokarda aýdylşy ýaly, Amyt oňa sowgat berlipdi.

Emir Çekem diňe Ybraýym bilen meşgul bolar ýaly, Mardin soltanynyň gadymky nökerleriniň biri, soňra Ybraýym

¹ Alçy – üstki çukur tarapy.

² Towha – üstki çukurynyň ters bolan düz tarapy.

³ Garajadag – Diýarбекriň (Amyt) günorta-günbatarynda ýerleşen, beýikligi bir müň bir ýüz bolan meşhur dag.

⁴ Aly Piňary. Diýarбекriň günorta tarapynda, Rum derwezesi bilen Mardin derwezesiniň aralygynda bolup, ol şäheriň ýazlagy hasaplanypdyr.

begiň nökəri bolan, ondan soňra bolsa Ybraýymdan gaçyp, Çekeme goşulan Beýan oglundan Ybraýym begiň alamatlaryny, ýerleşen ýerini, söweş hatarlaryny sorady. Osman beg Ybraýymy sagda taýynlap goýupdy. Ol duşmanyň leşgeriniň köpdüğini we olaryň ýarag esbaplarynyň dökündigini görüp, Ybraýymy öz ýanyna ýakynlaşdyrmagy makul bildi. Adam iberip, ony çagyrmaklyga görkezme berdi. Ybraýym beg özüniň ýakyn nökerlerinden otuz sany adam bilen şol garaşyp duran ýerinden beýik atasyna tarap ýüz goýdy. Gelyärkä uzak aralykdan Beýan ogly ony Çekeme görkezdi. Çekem uruşda ýyndam, ýelýüwrük, gara reňkli igdiş (aýgyr) atyna atlanyp, bir uly topar bilen uýanyň Ybraýym bege tarap sowdy. Ybraýym beg hem özüniň sanlyja ýaranlary bilen garşy durmak we goranmak üçin gadam urdy. Aralarynda gazaply uly söweş başlandy. Iki tarapdan hem batyrgaýlyk bilen söweşip başladylar. Ahyrsoňunda emir Çekem Ybraýym begi naýza bilen atdan agdardy we onuň hormatly bedenini ruh soltanyndan jyda düşürdi. Şol wagt onuň ömri ýigrimi dört ýaşdan geçmändi. Beýik atasy bu habary eşidende, özüniň ýyndam atyny säpjetdi. Ybraýym begiň nökêrleri hem şol tarapa eňdiler. At-owazaly emir Soltan Çekemiň holtumyndan peýkam urdy. Ybraýym begiň nökêri hem onuň iki gaşynyň ortasyndan peýkam bilen urup, heläklik topragyna gaýdyryp goýberdi. Onuň kellesini naýzanyň ujuna çümdürip, ýokarda galgatdylar. Çekemiň aty bolsa gaçyp, leşgerine tarap ýüzüni tutdurdy. Mardin soltany, Kürdüstan emirleri we onuň leşgerleri bu ýagdaýy synladylar-da, bir demde gaçmaga başladylar. Osman beg bolsa olaryň yzyndan haýdaýardy. Ol ar alyş gylyjyny gynyndan sogrup, edil gazaba münen pil kimin, ol biaman (gutulgysyz) toparyň jümmüşinde at dabradyp, Mardin soltanyny we Hajy Faýýazy emirleriniň bir topary bilen bilelikde ikiýüzli gylyç arkaly ýokluk serhedine çenli ugratdy. Akgoýunlylaryň az sanly topary «köp sanlyny ýeňdi» diýen mazmu-

na laýyklykda, altyn-kümüşdir parçalardan, atdyr düýelerden ybarat bolan köp sanly baýlyklary toplamak bilen rysgal ellerini açdylar. Ýüreginde beslän ähli maksatlaryna ýetensoň, Osman beg özüniň ýeňiji esgerlerini jem edip, Mardini gaba-maklyga ýüzlendi.

Osman beg öz ogly Ybraýym begiň öldürilendigi sebäpli, ar almak üçin, Mardin soltanyny öldüripdi. Mardin ilaty soltanyň öldürilendigi baradaky habary eşidip, soltanyň giýewsini tagta çykardylar we Osman bege tabyn bolman, kesirlik hem özdi-ýenlilik edip, şäheriň gapylaryny bagladylar. Olar emire:

– Bizni soltanymyzy öldüreniňizden soň, biz şäheri gora-makda we duşmany dep etmekde janymyz bilen tagalla edip, elimizden gelenini eders – diýip habar gönderdiler.

Soňra Osman beg yzyna öwrüldi. Öz nökerlerini hem-de merhum oglunyň nökerlerini altyn-kümüş gylyçlar, gymmat-baha zatlar we başga sylag-serpaýlar bilen sylaglandyrdy. Amyt şäherini Ybraýym begiň ýedi ýaşly ogly Isgender bege bagyşlady.

Mundan soňra emir Nugaýyryň¹ Osman begiň duşmany bolan Dymyşk Hojany öldürendigi baradaky habary ýetirdiler. Emir Nugaýyr unaýyn we ane² taýpalarynyň serdarydy, Hadysa we Kubaýsa³ hem oňa degişlidi. Şam ülkesiniň köp bölegi onuň hökümdarlygy astyndady. Ol hemişe otuz müň öýli bilen çölden-çöle göçüp-gonup ýörýärdi.

Düger taýpasy Dymyşk Hojanyň dogany Gökje Musany öz-leriniň emirligine bellediler.

¹ Nugaýyr – asyl ady Muhammet ibn Muhanna bolup, ol taýylaryň Al Rabyga boýunyň Al Fazl oýmagynyň (tiresiniň) emiri bolupdyr. Bu tire Humusdan Jabere we Rahbä çenli uzalyp gidýän ýerlerde ýaşapdyrlar. Nugaýyr Berkugyň döwründe Al Fazlyň arap emiri bolupdyr.

² Unaýyn we ane – taýylardan bir tire.

³ Kubaýsa (Kübeýse) – Yrakda Hitni günorta-günbatarynda ýerleşýän ýer.

Soňra Osman beg Çekemiň urşunda gaýduwsyzlyk hem gahrymanlyk görkezen Ýagmyr begi emirlikde oturtdy. Ýagmyr beg Dymyşgyň we Gökje Musanyň agasynyň ogludy. Osman beg indi Rohany basyp almak üçin, özüniň ykbally ganatyny ýaýdy. Uruş we söweş oduny tutaşdyryp, ol şäheri tabynlyk sebitine getirdi. Ýeňişden soň Rohanyň öňden olaryň paýtagty bolanlygyny göz önünde tutup we öňki ýörelge boýunça özleriniň asylyk paýtagtynda ornaşar ýaly hem-de patyşalyk sylaglaryna umydygär bolar ýaly, Rohany Ýagmyra sowgat berdi. Gökje Musa bu habary eşidip, Şama gaçyp bardy.

Emir Ýusup begiň we at-owazaly emiriň biri-birinden ylalaşykly hem razyçylykly ýagdaýda aýrylyşan wagtyndan soň, emir Ýusup ýene-de Töwrizi we onuň tabynlygyndaky ýerleri boýun egdirdi. Soňra Arzynjana gitdi. Ony basyp alyp, özüniň gadymky nökeri Pir Omar bege bagyşlady. Onuň Arzynjanda bolan döwründe, soltan Ahmet Jelaýyr Töwrizi eýeläpdi. Bu habary eşiden emir Ýusup ol ýere baryp, ady agzalan soltany şehitlik derejesine ýetirdi. Ondan soňra Bagdady basyp alyp, öz hökümdarlygyna boýun egdirdi hem-de ony öz ogly şa Muhammede bagyşlady. Pir Omar Arzynjanda ornaşyp, özbaşdaklyga eýe boldy. Onuň ýeňiş alawlarynyň uçguny Kemah ilatyna gelip ýetýärdi. Mürze Şemseddin ýokarda aýdylyşy ýaly, Kemah galasyny at-owazaly emir Osman bege tabşyrypdy.

Mardin soltanynyň¹ doganoglany bolan giýewsi özüniň baýlygynyň, adamlarynyň we güýç-kuwwatynyň azlygyny, ýagdaýynyň gowşaklygyny, Osman begiň özbaşdaklygyny we kuwwatyny görüp, emir Gara Ýusubyň enaýat synyndan aslyşyp, ony Mardine çagyrdy. Töwrizi basyp alansoň we soltan Ahmedî öldürenenden soň, emir Gara Ýusubyň köňli beýiklik merkezinde aram tapypdy. Ol Mardin soltanynyň çakylygyny

¹ Ýagny Mardin soltany – Mälik Isa.

«lepbeý» diýip kabul edip, kömek üçin, Mardine gitdi we şäheri boýun egdirmeklige söz berdi. Soňra Mardin häkiminiň haýyşy boýunça, oňa kömek etmek we begendirmek üçin, emir Gara Ýusup özüniň baýdagyny şol tarapa parlatdy. At-owazaly emir Osman beg hem öz leşgerine goranmak we garşy durmak üçin, jemlenişip, bir adam ýaly bolmaklygy görkezme berdi. Ol ýardamynyň we sanynyň kemdigine garamazdan, şeýle uly şan-şöhratly şadan ýüz öwürmän, garşy durmak üçin, aýagyny mäkäm diredi. Batyrgaýlykdyr gaýduwsyzlyk babatdaky ähli tagallalary işe girizdi. Emma emir Gara Ýusubyň beýiklik diregini kuwwatly we kämil derejede gören Osman beg onuň binýadyny harap etmekden ejiz we asgyn gelip, güýçli söweşden we gazaply jenjelden soňra ýeňlip gaçdy. Emir Gara Ýusup ýeňişden we üstünlikden soňra Mardine gitdi. Mardin soltanyň giýewsi ony tabynlyk we boýun egijilik bilen garşylap, şäheri oňa tabşyrdy. Özüni onuň tarapdarlarynyň hataryna goşdy. Emir Ýusup özüniň gyzlaryndan birini oňa nikalap berdi. Olary mal-empläk, şaý-sep, gul-gyrnak bilen üpjün edip, Mosul welaýatyna ugratdy. Ol welaýaty gyzynyň mülki edip, ony şol ýere ýollady. Ol ýerde emir Gara Ýusubyň nökerlerinden birtopary dinsizlik ýoluny tutup, zäher berip, ony heläkçilige sezewar etdiler.

Ýokarda aýdylan emir Mardini eýeländen soň, Baýburty, Terjany, Espiri Arzynjana goşup, Pir Omar Osman beg bilen rahat we garaşsyz güýç bilen söweşip hem garşylaşyp biler ýaly hem-de ol welaýaty Osman begiň ýalaw gylyjynyň çapawullyk zyýanyndan gorap biler ýaly, Pir Omaryň ülkesine degişli etdi.

PIR OMARYŇ KEMAHY GABAMAGYNYŇ BEÝANY

Pir Omaryň beýikligi we haýbaty artyp ugransoň, Ýakup begiň mekany bolan Kemah galasyny gabamak üçin ugrady. Ýakup beg Ynak Hasany galada goýup, özi Pir Omar bilen darkaş gurmak üçin, şäheriň daşyna çykdy. Olaryň arasynda uruş alawy tutaşdy. Iki tarapdan hem peleş haýbatly batyrlaryň göreşi başlandy. Pitnedir topalaň özeniniň ody Ýakup begiň ele salynmagy bilen öçdi. Ýakup beg Ýusup deýin bendilik guýusynda ýesirlige duçar boldy. Pir Omar ony gala iletyna görkezip, olardan galany tabşyrmaklygy talap etdi. Mert, gaýduwsyz we tutanýerli duran Ynak Hasan onuň bu sözüne birjigem gadamyny sandyratmady. Çünki, galany tabşyrmaklygyň Ýakup begiň halas bolmagyna hiç hili esas bolmajakdygyna Ynak Hasanyň gözi ýetip durdy.

Pir Omar Ýakup begi Gara Ýusubyň dergähine iberdi, özi bolsa hökümdarlygynyň merkezi bolan Arzynjana ugrady. Mundan birnäçe wagt geçensoň, ol Osman begden goranmak üçin, emir Gara Ýusuba leşger sorap ýüz tutdy. Emir Gara Ýusup özüniň diwan işleriniň emiri Baýram begi, Baba Hajy begi, Baýezit Aýynlyny we emir Ylýas Hajylyny ýigrimi mün atly bilen oňa kömek üçin iberdi. Soňra emirleriň ol jemagaty gyşlamak üçin, Mardin töwereklerine ýazdylar. Olaryň Alada-

ga¹ ýetip, şol ýerde düşlän wagty, Pir Omar Arzynjandan çykyp, göz önüne tutulan işde bilelikde hereket eder ýaly, beýik emirlere tarap haýdamak bilen boldy. Ol Terjan sebitindäki Hubyk² diýen ýere ýetende, Osman beg Mehrfer³ ýaýlagyndady. Şol wagt oňa agasynyň ogly, Kygynyň häkimi Piltenden:

– Gara Ýusup tarapyndan bir uly leşger Aladaga, Pir Omar hem Hubyga gelip ýetdi – diýen habar eşitdirildi.

Osman beg pursady amatly bilip, toparlaryň goşulýşmagyndan we taraplaryň birikmeginden öňürti, çapar ýollap, edil bahar paslynyň buludy we çapgyn ýel kimin ýyndam söweşjeň adamlardan, peleş awlaýjy söweş ýaraglary bilen ýaraglanan şirlerden düzülen leşger bilen Pir Omaryň üstüne hüjüme geçdi. Ol döwürlerde Pir Omar batyrlykda we gaýduwsyzlykda meşhur hem öňe saýlanan adamlardandy.

Osman begiň ylgar edip, hüjüme geçjekdigi baradaky habar Pir Omara ýetende, ol leşger düzmeklige girdi. Soňra Osman beg bilen söweşmek üçin öňe çykdy. Şeýlelikde, olaryň arasynda uly uruş tutaşdy. Uruş meýdany söweş ärleriniň gykylykgalmagalyndan garalyp, howa giňişligi ýesirleriň kükregi deýin teşneleriň ganyna bulaşdy. At-owazaly emir Pir Omary ele saldy we tussag edip, Arzynjana getirdi. Şäher goraýjylaryna:

– Şäheri tabşyryň! – diýip ýüzlendi. Pir Omar özüniň jogabynda onuň hormatly gulagyna:

– Şäher başga biriniňki – diýip aýtdy we boýun bolmazlyk bilen, şu sözünde berk aýak diräp durdy. Soňra Osman beg hökmürowan Sahypkyranyň kakasy, özüniň bolsa meşhur ogly

¹ Ala dag – Wan kölüniň demirgazygyndaky mongol hanlarynyň ýaýlaglary bolan beýik dag.

² Bu Kyga degişli Hubyk diýen ýer bolmaly.

³ Gara Ýülük Osman begiň bu giň ýaýlagynyň nirededigi anyk belli däl. Belki, bu ýaýlagyň Ergany bilen onuň demirgazyk-günbataryndaky Göljük (Hazar) kölüniň arasynda bolmagy mümkindir.

Aly bege ony öldürmekligi yşarat etdi. Şemseddin Mürze bilen Isgender Mürze Ýakup begiň tussaglykda hem bendilikde galanlygy sebäpli, beýik atasyny Pir Omary öldürmekden sakladylar, emma onuň nökerleriniň köpüsi gylyçdan geçirildi.

Arzynjany basyp almak nesip etmänsoň, Osman beg Kemaha gitdi. Pir Omar bolsa gaçyp gitdi, ýöne birnäçe gözleglerden we yzarlamalardan soňra, ýene-de ele düşüp, ýalaw gylyja janyny tabşyrmaly boldy. Osman beg Arzynjan welaýatyndan Kemah welaýatyna köp baýlyklary getirdi we olary ýygnaşdyryp, öz mekanyňa tarap dolandy.

Pir Omaryň heläk bolanlygy baradaky habar emir Gara Ýusuba gelip ýetende, ol belent mertebeli emirden ar almak üçin, Töwriziň Sehent ýaýlagynda leşger şaýyny tutmaklyga girişdi. Edil şu ýagdaýyň dowamynda onuň gulagyna hezreti hakan, hökmürowan Şahruh Mürzäniň Yragy, Horasany, Mawerannahry tä Türküstan, Hindistan serhetlerine çenli tertibe salyp, özüniň dünýäni alyş baýdagyny parladyp, Töwrize tarap ýüzlenendigi baradaky habary ýetirdiler. Öňki habaryň üstesine bu aýylganç habar hem urnaň üstüne durna boldy. Soňra bu habar emir Gara Ýusuby öňki niýetinden el çekmäge mejbur etdi. Şeýlelikde, ol özüniň Abu Sagt atly ogluny ol sebitleri goramak üçin, Arzynjana tarap ýollady. Özi bolsa Osman begden ar almak üçin, oglunyň zyndan Diýarbakre gitmekçi bolup, garşy durmak we garşydaşyny dep etmek üçin, gerekli ýarag enjamlaryny tertibe salmak işleri bilen gümra boldy.

Hezreti hakanyň ýöriş owazasy gün-günden artýardy. Şu sebäpli emir Gara Ýusup Diýarbakre gitmekden saklanyp, hezreti hakan bilen uruşmak we söweşmek üçin, ýöriş uýanyňy şol tarapa öwürdi. Şol wagtlar Yrak welaýatyndan Hemedan, Soltanyýa, Tarum we Gazwin Gara Ýusubyň hökümdarlygy astyndady. Onuň ogly Jahanşa Mürze Soltanyýada, Gorgan Alpawut bolsa Hemedanda hökümdarlyk etmek bilen meşguldylar. Sor-

gan Alpawut hem Hemedanda Gorganyň kömekçisi we ýar-damçysydy. Gara Ýusup bu hökümdarlara şunuň ýaly hoş-a-maýlyk ediji, özüne çekiji şeýle mazmundaky hatlary ýazdy: «Çagataýdan gorky hem ürki etmäh. Men uly leşger ýygnap, yz ýany bilen dep ediş baýdagyny parladyp Yraga ýeterin. Köňlü-ňizi berk tutuň! Serhetleri we araçäkleri berkidip, leşgeri ondan artyk derejede göz önüne getirip bolmaz ýaly edip üpjünleşdi-riň».

Soňra ol Şamuhammedi hem Bagdatdan kömek üçin çagyrdy. Şamuhammet şunuň ýaly kakasyna özüniň teýeneli we tagnaly dilini uzadyp:

– Kakamnyň sellesi uzalyp, akyly kellesinden uçansoň, maňa şunuň ýaly tabşyryk edýär – diýýärdi.

Şeýlelikde, ol kakasynyň bu permanyny kabul etmekden ýüz dönderdi.

Gosgy

Günädir boýun bolmazlyk ata,
Seň ataň patyşa bolsa ylaýta.

Hökümini inkär eden badyna,
Ýokluk hatyn ýazar ol öz adyna.

Soltana bendesiň, şuny bilmeli,
Hak buýrupdyr, oňa boýun bolmaly.

Kakasy babatda eden bu biedepligi üçin, gopbamsylyk we tekepbirlik jezasy onuň gerdene mündi. Oňa kakasyndan soňra ýekeje günem soltanlyk tagtynda, beýiklik derejesinde oturmak nesip etmedi. Dogany Yspyhan beg Bagdady onuň elinden aldy. Mürze Aly onuň gyzyny süýredi. Muhammet haýran hem

sergezdan ýagdaýda hany-mansyz, öýsüz-öwzarsyz aýlanyp, ahyrsoňunda Baba hajy begiň nökerleriniň elinden Şeýkanda¹ heläk boldy. Onuň kellesini Şahruh Mürzäniň halypalyk tagty-na tarap gönderdiler.

Kakasynyň aýallarynyň birine hyýanat elini uzadyp, soňra bu erbet hem gabahat işden ýaña gorkudyr howp arasynda ala-sarmyk ýagdaýda galan beýleki ogly Isgender Mürze Kerkukda we Tawukda² gizlenipdi. Yspyhan beg Adyl Juwazda aýşy-eş-rete, şagalaňa, oýun-güýmenjä meşgul bolup, atasyna ýardam bermekde perwaýsyzlyk etdi. Jahanşa Mürze Soltanyýadady. Onuň ýaşynyň kiçiligi atasynyň işlerini boýnuna almaklygyna böwet bolupdy. Şeýlelikde, şundan soňra emir Gara Ýusubyň soltanlyk binýady çagşamaga, döwlet esaslary bozulmaga baş-lady. Beýleki bir tarapdan, kesel leşgeri onuň durkunyň şähris-tanyny hadysalar meýdanyna zyňyp taşlady. Başga bir tarapdan bolsa tanymal hakanyň böwsüji leşgeri uýan ýazdyryp, Töwri-ze ýüzlendi. Perzentleri ata-enesine boýun bolman, onuň atalyk hukuklaryny depelediler. Emirler gorkudyr howpdan ýaña çu-gutdyryp, eginlerini gysyp oturdular. Döwlet ýyldyzy bela hal-kasyna, şöwket güneşi ýaşyş düşegine ýüz urdy. Bu kynçylyk-dyr betbagtlyklaryň peýda bolanlygyna garamazdan, emirde şeýle uly patyşa we şeýle sansyz leşger bilen garşylaşyp, gar-pyşmakda hiç bir säginmedir ikerjiňlenmä ýol bolmady. Oňa: «Şahruh Mürze Reý welaýatynda düşledi» diýip habar ge-tirdiler. Ol bu habary eşideni bilen özüniň kalbynda gorkudyr ürkä we perişanlyga orun bermedi. Doňaklyk leşgeriniň hüjüm edendigine, goşunlardyr emirleriň köpüsiniň dagynyk ýagdaý-dadygyna we ýene munuň üstesine keseldir ýarawsyzlygyň

¹ Eýran-Yrak arasyndaky Dertenk diýen ýerde ýerleşýän bir gala bolmagy mümkin.

² Gadymky Dakuka ýa Dakuk bolup, ol Kerkugyň göni günortasynda ýerleşýän bolmaly.

basmarlandygyna garamazdan, keжебä (tagtyrowana) münüp, hakany dep etmäge ugrady. Onuň öňden gidýän ýöriş öýi Ujanda düşledi.

Ol alty parsahlykda Töwriz şäheri bilen Ujanyň aralygynda keжебede keseliniň güýjemeginden ýaňa halys tapdan düşdi. Şonuň üçin düşelgä ýetmän saklanyp, Ujanyň iki parsahlyk golaýynda düşledi. Ajal çapary: «(Bendeleriniň) janyny ölüm pursatynda – Alla alar»¹ diýen beýik tagtyň dergähinden «Ölüm-den öňürti toba etmäge howlугyň!» habaryny onuň jan gulagyna ýetirdi. «Elbetde, Allanyň bellän sylagynyň we jezasynyň pursaty şek-şübhesiz gelýändir»² diýen ýyndam atyny onuň belent bargähiniň işigine çekdiler. «Perwerdigäriňize gaýdyň (toba-tagsyr ediň)»³ jarçysy «Dünýä bir sagatlykdyr» diýen sedasyny onuň howsala we waswasa bazarynyň ordasynda ýaňlandyrdy. Şeýdip, beden diýarynyň häkimi «Eý, hatyrjem (rahat) ýatan jan»⁴ söýünjisi bilen mukaddes nyşanly höwürtgesine ýüz öwürdi. «Elbetde, biz Allanyň bendeleridiris we hakykatdan-da biz Oňa gaýdyp baryjylardyrys»⁵ buýrugyny goşgolumyna, mal-baýlygyna, çalt ýaşýan beýiklik soltanlygyna okap, şalyk tagtyndan tabyt tagtasyna atlandy hem-de «Gabyr ahýretiň menzillerinden ilkinji düşelgedir» diýilýän ýurdunda düşledi. Onuň bedeni harap bolandan we ruhy watanyna dolanandan soň, il-ulusy eglenmezden, Ýedigen deýin pytrap gitdi. Şeýle uly patyşanyň bedeni sährada taşlanylyp galdyryldy. Gargalar onuň kelle çanagyny älem görüji gözünüň göreçlerinden boş goýdy. Onuň bidöwlet ogullarynyň, dereksiz emirdir emeldarlarynyň hiç biri şunuň ýaly aýylganç pursatda wepa-

¹ Gurhanyň 39-njy (Zümer) süresiniň 42-nji aýaty.

² Gurhanyň 29-njy (Enkebut) süresiniň 5-nji aýaty.

³ Gurhanyň 39-njy (Zümer) süresiniň 54-nji aýaty.

⁴ Gurhanyň 59-njy (Fejr) süresiniň 27-nji aýaty.

⁵ Gurhanyň 2-nji (Bakara) süresiniň 156-njy aýaty.

darlyk ýörelgesini tutmadylar (Allatagala onuň adalatynyň esaslaryny berkitsin!). Şeýle patyşanyň, onuň perzentleriniň we döwlet sütünleriniň ahwaly beýikligi beýgelmiş we haýyr-yhsany hemmä ýetmiş hezreti Perwerdigäriň amanaty bolan raýatlaryň ählisine ygtybar nazary bilen ybrat alarlykdyr. Hak-hukugyňdan gaýry mal almak, ony perzentleriňe, emirleriňe we esgerleriňe bermek arassa zulum-sütemdir hem-de Taňrynyň ýerine ýetirilmesi wajyp bolan höküminden, permanyndan boýun towlamakdyr, mundan başga hiç zat dälidir. Asgynlaryň (golastyndakylaryň) tarapyňy tutman, eli üstünleri haýbat sütüni etmek – gürrüňsiz ahyret puşmanlygyna we soňky ökünje sebäp bolar. «Eý, akyly eýeleri, (olaryň ahwalyndan) ybrat alyň!»¹.

Gara Ýusup aradan çykandan soň, Sahypkyranyň agasy Ýakup beg onuň ýesirlik bendiliginden sypyp, ol diýardan gaçmak bilen at-owazaly atasy Osman bege gelip gowuşdy we ýene-de Kemah welaýatynyň hökümdarlygyna eýe boldy. Gazwiniň, Tarumyň, Hemedanyň häkimleridir emirleri Jahanşa Mürzäniň daşyna üýşüp, Şamuhammet begiň yzyna eýermek we onuň hyzmatynda bolmak maksady bilen Bagdat tarapa ýöneldiler. Şamuhammet çäksiz gopbamsylykdan we men-menlikden ýaňa: «Müsür patyşalygy we bu aşagyndan akyp duran derýalar meniň mülküm dälmi?»² diýen dawany öňe tutýardy. Öz atasyňy gülki hem ýaňsy astyna alyp: «Kakamyň sellesi uzalypdyr» diýýärdi. Töwrizde sagtly³ jemagaty Yspyhan begi soltanlyga görterdiler. Olar Baýezit⁴ galasyny we hazynasyny eýeläp, Sagt

¹ Gurhanyň 59-njy (Haşr) süresiniň 2-nji aýaty.

² Gurhanyň 43-nji (Zuhruf) süresiniň 50-nji aýaty.

³ Garagoýunly boýlaryndan birisi bolup, başynda Garagoýunly nesilşalygynyň doganoglan ogullary durupdyrlar.

⁴ Häzirki Agry welaýatyna degişli Dogy Baýezit şäherçesi.

çukury¹ diýen ýerde gyşladylar. Emir Gara Ýusubyň aradan çykandygy baradaky habar Arzynjana gelip ýetende, Arzynjan ilaty emir Tohartynyň agtygy Ýaralyny emirlige kabul etdiler. Emir Gara Ýusubyň ogly Abu Sagdy talap, ýurtdan çykaryp kowdular. Isgender Mürze kakasy ölerden soňra, soltanlyk dawasyny edip, mertlik hem merdanalyk baýdagyny parlatdy. Emir Ýusubyň mal-mülküni talan we Bagdada Şamuhammediň ýanyna gidip, oňa goşulan il-ulus Şamuhammetden hiç hili ýüz tapmansoňlar, Isgender Mürzäniň döwletine tarap ýüz öwürdiler. Olar onuň soltanlygyny berkitmek üçin ýygnanyşyp we jemlenişip, ilkinji nobatda Mardini goramak üçin, Mosul ýoly bilen şol tarapa rowana boldular.

¹ Sagt Çukury – Ýerewan bilen Arpaçayyň Araza guýýan ýeriniň arasyndaky sebitdir. Sagt çukury Sefewiler döwründe möhüm bir welaýatyň (Ýerewan sebitiniň) ady bolupdyr.

BAGTYÝAR PATYŞA OSMAN BEGIŇ ISGENDER MÜRZE BILEN JEŇ ETMEGINIŇ BEÝANY

Emir Gara Ýusup wepat bolandan soňra, Osman bege:

– Isgender Mürze soltanlyk baýdagyny parladyp, atasynyň ýurtlaryny basyp almak üçin, güýçli goşun ýygnap, ilki bilen Mardine ugrady. Olar Kerkukdan we Tawukdan geçip, Mosula gelip ýetdiler – diýen habary ýetirdiler. Osman beg şäherlerdäki we galalardaky esgerlerini çagyryjak hem bolup durmady. Ol öz ýanyndaky topar bilen çäklenip, ol leşgeriň topalaň oduny öçürmek üçin, öz ordasyndan çykyp, duşmany garşylamak üçin ugrady. Gökje Musa Dügeriň gyzy Isgenderiň aýalydy. Osman beg bilen gadymdan bäri duşmançylykly ýagdaýda bolandygy üçin, ýapysyk elini şöhratly emir Isgender Mürzäniň synyna urup, özüni onuň hyzmatkärleriniň hataryna goşdy.

Mardiniň häkimi emir Ýusup begiň nökeri Taňrybermişdi. Osman beg Mardine ýetende, Taňrybermiş şähre penalandy. Onsoň emir Osman beg şäheri gabawa aljak bolup azara galyp hem oturman, Nusaýbyna tarap gitdi.

Soňra ol emir Isgender Mürzäniň Jeziredäki Garajyk¹ diýen ýerde düşländigini eşidip, Nusaýbyndan göç etdi we Şyh Ken-

¹ Bu Garajyk Jeziräniň günortasynda, Dejläniň günbatarynda we Dejlä baryp guýýan Sufan derýasynyň aşak ýanyndadyr. Beýleki Garajyk bolsa Yrakda Altyn köpriniň günbatar tarapynda bolup, onuň aşak tarapy Zaba çenli uzalyp gidýär. Garajyk Türkiýe, Töwriz we Yrak türkmenleriniň atasy bolan Oguz iliniň Türküstanda Syrderýanyň (Seyhun) kenarynda ýerleşýän ýurtlaryndaky uly dag

dide¹ düşledi. Isgender Mürze Şemallyk² suwundan geçdi. Jezirä tarap arka berip, bir mäkäm ýerde we berk berkitmede düşledi. Soňra Şemallyk çaýyna tarap gitdi.

Taraplaryň arasynda ikitaraplaýyn uruşlar başlandy. Ilkinji ýagdaýlardaky söweşleriň köpüsinde Isgender Mürze ýeňlişe duçar bolýardy. Ahyrsoňunda ol kömek üçin, özüniň ejesini we uýasyny Mosuldaky Ýaraly begiň ogly Zeýnel begiň, Gara Ýusubyň Erdibildäki doganoglany Mürze Alynýň, Kerkukdaky we Tawukdaky Jeňli Hasanyň we Hasan bilen bile bolýan düger emirleriniň ýanyna ugratdy. Şeýle hem ol Jeziräniň häkimi emir Mejdeddinden hem kömek sorady. Soňra Isgender Mürzäniň haýyşy bilen hökümdarlyk sürýän ýeri Isgenderiň leşgergähinden iki parsahlyk aradaşlykda bolan emir Mejdeddin üç müň adam bilen, ýokarda agzalan emirler bolsa Mosuldan, Erbilden we Kerkukdan leşgerleri bilen gelip, Isgender Mürzä goşuldylar. Osman beg tarapyndan bolsa Gökje Musa Osman beg bilen gadymdan bäri duşmançylygynyň barlygy sebäpli, Isgender Mürze bilen bir dil we bir ýürek bolup, özüniň Şam atly oglundan soňky Müsür diýen ogluny dost-doganlyk sapagyna düzülmek we ylalaşyk binasyny mäkämleşdirmek üçin, onuň ýanyna ugradypdy. Isgender Mürzä çar tarapdan uly kömekdir ýardamyň ýagmagy we onuň garşy durmak üçin, uly güýje eýe

ulgamlarynyň adydyr. Olar hatda ol ýerde ýerleşýän Farap şäherine hem bu ady beripdirler. Mälim bolşy ýaly, oguzlar Anadola, Töwrize we Türkiýä gelen wagtlary käbir daglara hem Garajyk diýipdirler.

¹ Şyh Kendi barada diňe Kätip Çelebide az-owlak maglumata gabat gelinýär (438-438 sah.). Bu maglumata görä, Şyh Kendi Nusaýbyn bilen Hatuniýe aralygynda ýerleşýär.

² Şemallyk. Bu maglumatda haýsy çaýyň göz önünde tutulýandygyny anyk däl. Ýokarky Zap bilen Garajyk daglarynyň arasynda Şemamlyk diýilýän bir baýyr bar bolmaly. Eger bu aýdylýan ýerleriň ikisi hem bir ýer bolsa, onda Şemallyk çaýynyň ýokarky Zap bolmagy mümkindir.

bolmagy bilen, ýigrimi bir günläp iki tarapdan gazaply, aldymberdimli söweş ody tutaşdy.

Söweş meýdany edil magşar gününe döndi. Osman begiň leşgerinde ýarag ýetmezçilik etdi. Okdanlar okdan boş galdy. At aýaklary naldan jyda düşdi. Mardiniň häkimi Taňrybermiş ýol kesip, Osman begiň welaýatyndan azygyň hem ýaragyň ýoluny bekleđi. Uruş, söweş günleri ýigrimi günden agdy. Ýigrimi birinji gün söweş gidip duran pursaty, Gökje Musa we düger jemagaty uruşdan ýüz öwürdi hem-de dönüklik edip, Isgender Mürzä baryp goşuldylar. Osman begiň tarapyndan ençeme gül ýüzli juwan ýigitler ölüme duçar boldular. Ol uruşda atowazaly emiriň hut özi elinden gelen batyrgaýlygyny görkezdi. Beýik atasynyň sagynda bolan Aly beg garşydaşlaryny dep etmekde we olara böwet bolmakda söweş meýdanynda özüniň sabyr çydam aýagyny mümkin boldugyça mäkäm basyp, mertlikdir merdanalyk görkezdi.

Ahyrsoňunda garşydaşlary Osman begden üstün çykdylar. Isgender Mürze Osman begiň üstüne hüjüme geçdi. Zeýnel beg we Mürze Aly Sahypkyranyň kakasy Aly begiň üstüne hüjüm etdiler. Isgender Mürze Osman begiň ýanyna gelip ýetende, ýene-de gazaply uruş tutaşdy. Osman begiň atyny agdardylar. Emrullanyň ogly Bestam, Muhammet Ynak Halyl ogly, Ýagşy beg ogly, Hydyr beg, Jorsun¹ Hoja Aly, Hemze hazynaçy, Hasan Alaeddin beg ogly we Osman begiň ogly Baýezit beg dagylar söweşde merdanalyk görkezdiler. Şol wagt Gara Muhammet atly kişi atdan düşdi-de, Osman begi ata mündürmek isledi. Okuň we gylyjyň ýetiren ýaralary zerarly, Osman begiň bir aýagy hem bir eli işlemeden galypdy. Onuň ata münmäge mejaly-gurbaty ýokdy. Gara Muhammet kellesini onuň iki sata-nynyň arasyndan salyp, ata mündürdi. Soňra özi ýene-de urşa tarap okduryldy. Ynak Halylyň ogly Muhammet, Ýagşy beg

¹ Munuň Dursun Hoja ogly ýa-da Dursun Hoja Aly bolmagy mümkindir.

ogly, Hydyr beg, Gara Muhammet, Hasan Alaeddin we Hemze Omar ogly dagylar ele düşdüler. Hasan Alaeddini şol ýerde öldürdiler. Gara Muhammediň Osman begi mündüren atyny bolsa ýykdylar. Köp ýaş ýigitler Osman begiň daşyna aýlanyşdylar. Olar duşmanlary dep etmekde uly batyrgaýlyklar görkediler. Osman begiň Begler ogly atly ýan atyny idip getirip, ýene-de emiri oňa atlandyrdylar.

Şol pursatda uzakdan bir goşun göze ildi. Osman beg:

– Bu Aly begdir – diýdi. Ol öz weziri Hoja Muhammedi iberip, Aly begi kömek we ýardam üçin, öz ýanyna çagyrdy. Aly beg özüniň söweş gören mynasyp ýigitleri bilen olara goşuldy. Onuň ýanynda Ybraýym begiň ogly Isgender begiň adamlaryndan birtopar oňat ýigitler bardy. Olaryň ählisi Osman begiň nokerleri bilen birleşip, onuň yzyny yzarlap gelýän kişileri ýeňlişe sezewar etdiler. Bu söweşde Osman begiň ulagy Begler ogly atly at hem ýaralandy. Soňra Şahderaz atly atyny getirip, Osman begi şoňa mündürdiler. Bu at öň emir Gara Ýusuba degişlidi. Osman begem ony öz ogly Aly bege sowgat beripdi.

Zeýnel beg, Mürze Aly we Jeňli Hasan dagylar Osman begi orta gysdylar we ornundan goparyp, ýeňlişe sezewar etdiler. Osman begiň ýaraly bolanlygy sebäpli, Uzyn Aly Ahtaçy onuň atynyň jylawyny çekdi. Ýagdaýynyň ýaramazlygyna we ýeňlenligine garamazdan, Osman beg özüniň at-owazaly ogluny:

– Ýyndam söweşiji ýigitleri bilen gelsin! – diýip çagyryp şeýle diýdi:

– Gaçmaklyk – halas bolmaklygyň çykalga açary däldir. Maksat duşmany dep etmek üçin, aýagymyzy berk diräp durmakdan ybaratdyr.

Bu buýrugy görä, Aly beg we leşger batyrlary ýene-de söweşe girişdiler. Osman beg hem yzyna öwürlmek isledi, emma atyň öňündäki Uzyn Aly atyň jylawyny öwürmedi. Osman beg gamçysyny bulap, onuň üstüne hüjüme geçdi-de, uýanyny urşa

tarap burup goýberdi. Aly begiň Şyh ogly Aly atly boý¹ nökeri bardy. Onuň kakasy Osman begiň atly nökerlerindendi. Bu uruşda Şyh ogly Aly batyrgaý söweşip, garşylaşan wagty, Isgender Mürzäniň ynagyny² syhlady. Ol gylyjyny onuň böwüründen şeýle bir ussatlyk bilen geçirdi welin, onuň elindäki gylyjynyň dessesi gara gana bulaşyp gitdi. Soňra Şyh ogly Alynyň buýrugy bilen Ybraýym atly bir kişi Isgender Mürzäniň gaşynda onuň kellesini kesip taşlady. Sahypkyranyň kakasy Aly beg merdanalyklar görkezdi. Ybraýym begiň ogly Isgender begiň nökerlerinden Muhammet hazynaçy, Çenan³ ogly Soltan, Ak Mahmyt, Muhammet Bekewül, Aly beg, Buzdogan, Garaman, Osman begiň giýewsi Kuh Ahmet Purnak, Hemze beg ogly Aly beg dagylar söweşmekde we duşman bilen garpyşmakda görüp-eşidilmedik adatdan daşary tagallalary etdiler we Isgender Mürzäni ýeňip, yzlaryna dolandylar. Bu ýerde Osman begiň nökerlerinden käbiri gaçmak üçin gyssandy. Aly beg atowazaly emiriň buýrugyna görä, olary oka tutmak arkaly yzyna dolady. Söweş meýdany duşmandan boşap arassalanandan we duşman gaçmaklyga ýüz urandan soň, Osman beg Amyda tarap ugrady. Olar duşmanyň görüňän ýerinde assyrynlyk bilen, görünmeýän ýerinde bolsa gyssanmaçlyk bilen hereket edýärdiler. Osman beg:

– Şir hem edil şunuň ýaly görnüşde hereket edip, adam görüňän wagty assajykdan, ondan başga wagtlar bolsa howlukmaçlyk bilen haýdaýar⁴ – diýdi.

¹ Boý nöker. Aýratyn, ýakyn nöker diýen manyda gelýär. Bu hökümdaryň ýada begiň öz boýundan, ilinden, urugyndan bolan nökeri.

² Ynak – ynamdar, ynamly, wepaly, ýakyn diýen manylarda gelýär.

³ Nusgada Henan ogly. Bu sözüň tekstde alnany hem nädogry bolsa gerek. Munuň Çopan ogly bolmagy hem mümkindir.

⁴ Hasan beg Rumly bu söweşi 823-nji (1420) ýylyň wakalarynyň arasynda getirýär, ol ýalňyşdyr. Söweş 824-nji ýylyň rebigul-ahyr (dört tirkeşikleriň dördünjisi) aýynda (1421-nji ýylyň Gurbansoltan aýynda) bolup, ol Isgenderiň ýeňşi bilen tamamlanypdyr (A. Samarkandy, II, 1, 0, 442 sah.).

ŞAHRUH MÜRZÄNİŇ REÝDEN TÖWRIZE GITMEGINİŇ BEÝANY

Emir Gara Ýusup ölenden soňra, hezreti hökmürowan hakan Şahruh Mürze edil belentlik derejelerini söküp, gözyetimiň doguş ýerinden ekwatora (çür depä) ýüz öwren kuýaş kimin, Reýden menzilme-menzil ýol aşyp, Töwrize ugrady. At-owazaly şazadalar Baýsunkar Mürze, Juky Mürze, döwlet emirleridir emeldarlary, ýurt hökümdarlary jahany alyş baýdagynyň saýasy astynda edil asman ýagtyltygyçlary we parlak ýyldyzlar deýin, şol tarapa ýüz öwürüp, uruşsyz, dawasyz, jenjelsiz, gan döküşiksiz Töwriz sebitinde beýik mertebe bilen düşlediler. Yspyhan beg bu ýagdaýa syn edip, wagt gidermezden we haýal-ýagallyk etmezden, Isgender Mürzäniň ýanyna tarap haýdady. Hezreti hakan Ybraýym Çakuwy ylgar resmi bilen onuň yzyndan ugratdy. Bu ylgar Muş düzlüginde Yspyhan begiň yzandan ýetdi. Yspyhan beg goş-kötellerini olara taşlap, gyssanmaçlyk bilen atyny sürdi we Amydyň depesinde Isgender beg bilen birleşdi. Onuň Mardine gelip ýetmezinden öň, Ýusup begiň hazynasy Isgender Mürzäniň golastyna geçipdi. Osman beg Yspyhan beg bilen Isgender Mürze birleşmezinden öň, Mehrfere geldi. Ol özüniň eziz ogluny baş ýüz sany atly bilen älemi penalaýjy hezreti hakanyň dergähine ýollapdy. Aly beg şol aralygy söküp barýarka, soltan Ybraýym Çakuwyň ýanyna gelip ýetdi. Soňra olaryň ikisi bilelikde Gara Kürdün-

keriň¹ kenaryndaky mübärek leşgergähe gelip ýetdiler. Şol ýurtda Şahruh Mürze yzyna dolanmak isledi. Aly beg ol merhemetliniň gulagyna:

– Isgender beg we Ysphyhan beg biri-biri bilen birleşdiler. Garagoýunly emirleri Isgender Mürzäniň soltanlygynda jemlenişip, bu tarapa ýönelmekçiler – diýdi. Mundan birnäçe gün geçensoň, Bidlisden:

– Garagoýunlylar geldiler – diýen habar gelip ýetdi. Şondan soňra Şahruh Mürze Aly begiň nökerlerinden bir toparyny garawullyga belläp, dünýäni alyş, jahany penalaýyş baýdagyny Garagoýunlylary dep hem güm etmek üçin, Erjişe tarap gönükdirdi. Biraz wagtdan soň, garawullar arkaly Garagoýunlylaryň ol sebitlere gelip ýetendigi we Ahlatdan geçip, ikinji Bulanykda² düşländigi baradaky habar aýan boldy. Şahruh Mürze kasaturadan³ we beýleki ýaraglardan uruş şaýyny tutmaklygy buýurdy. Soňra göç edip, Emir Süleýman gümmezinden⁴ geçdi. Ülüşkürt derýasyndan aşyp, Balykly kölde⁵ leşgeriň yzyny berkitdi. Şol ýurtda Osman beg hem mübärek ordada düşledi. Soňra Ülüşkürt töwereklerinden geçdi we Aladagynyň eteginden ötüp, Agadüýede⁶ düşledi.

¹ Bu ýeri doly anyklap bilmedik.

² Bulanyk. Ahlatyň demirgazygynda, häzirki wagtda Muş welaýatyna degişli bir etrap merkeziniň ady. Tekstden görnüşine görä, başga bir Bulanygyň hem bardygy mälim bolýar, emma bu ýeriň nirede ýerleşýänligi anyk belli däl.

³ Kasatura – bu söz parsça sözlüklerde göze ilmedi, ýöne bu söz türkmençede gysga gylç many syny berýän «Kasatura» bilen birmeňzeş bolsa gerek.

⁴ Süleýman. Häzirki wagtda Süleýman gümmez atly bir ýer bolup, ol Patnosyň demirgazyk tarapynda ýerleşýär.

⁵ Balykly köl. Bu ýer Garakösäniň günorta we günorta-demirgazygyndaky Balyk köl bolsa gerek.

⁶ Agadüýe. Garakösäniň günorta-demirgazygyndaky Hamyr bilen Daşlyçaýyň arasynda ýerleşýän iki sany obanyň adydyr. Olaryň biri ýokarky Agadüýe, beýlekisi aşaky Agadüýedir. Bu ýerler häzir hem bardyrlar. Teýmirler döwriňiň

Iki tarapda hem goşunyň sag, sollary tertibe salyndy. Şah-ruh Mürzäniň çat maňlaýynda Baýsunkar Mürze, Şamälik beg, Şyh Lukman Burlas, sagynda Şirazyň hökümdary bolan abraýly ogly Ybraýym soltan, Yspyhanyň hökümdary bolan doganoglany Rüstem Mürze, Şybyrganyň hökümdary, şeýle hem beýik emirlerden bolan soltan Ybraýym Jaku, çepinde bolsa emir Firuzşa we Osman beg, Isgender Mürzäniň sagynda Pir Mehmet Sagtly özüniň tabynlygyndakylary bilen, sagynda Yspyhan beg, Baýram beg, onuň ogly Şasuwar beg, Sorgan, Gorgan Alpawut we beýlekiler durdular. Soňra şu tertipde at-owazaly perzentlerden, hökmürowan emirlerden, pyýadadyr atlylardan düzülen hezreti hakanyň san-sajaksyz leşgeri edil möwç urýan deňiz kimin joşup aýaga galdy.

Goşgy

Gün şöhlesi galkdy her tuwulgadan,
Damaryna naýza sançdy buludam.

«Ýardam – Hakdan!» sözi edinip baýdak,
«Ýeňiş ýakyn!» sözi oňa – maňlaýdan.

Kyýamat gününüň howpun-hataryn,
Surnaýyň owazyn ýaga ýetiren,

Ysrapyl surunyň gamy-gussasy,
Gulaga eşidilýän tebiliň sesi.

taryhçysy Hafyzy Abru (şol eser, 569^a sah.) söweşiň Altyn Ýagşy diýen ýerde bolandygyny belleýär.

Gorkuşyp, ölüler gabyrdan çykdy,
Isgenderiň diwary dek sap çekdi.

Nejep sährasynyň şiri-batyrlar,
Olar barka gaýgy-gama batylmaz.

Her biri şir ýaly, söz aýtsak dürsden,
Mertlik meýdanynda ählisi Rüstem.

Duşman çykmaz ýaly özünden üstün,
Isgender demirden sap düzdi kesgin.

Naýzadan bir jeňňel döretdi berkden,
Ol ýere üýşdüler şir ýaly mertler.

Olar söweş wagty bir iş bitirýär,
Duşman kellesini miwe getirýär.

Soltanlyk söweşinden öňürti, Isgender Mürzäniň sag ganaty bagtyýar hakanyň çep ganatyna hüjüm edip, pitne-topalaňyň çaňdyr tot-tozanyny al-asmana galdyrdylar. Uruş ody tutaşyp, bedenleriň bölek-büçek «ýonuşgalary» ol otda alawladyp ýakyldy. Isgender Mürze özüniň ýalaw gylyjyny tolkun atýan dürler deňziniň çabalanýan deňiz läheňi deýin pyrlap, çar tarapdan edil Araz çäýy kimin gan arygyny akdyrdy. Hezreti hakanyň güýçli we edermen emir Firuzşaha degişli çep ganaty edil aşyklaryň ýüregi, maşuklaryň zülpi deýin, perişan hala düşdi. Ol röwşen gündizlik çagataýlylar üçin, edil hijran agşamy we aýrallyk günleri deýin tüm garaňkylyga öwrülip, olary heläkçilik girdabyna saldy. Bu gowgadan ýaňa Şahruh Mürzäniň mübärek kalby ornundan gozgap, bedeninden sogrulan ýaly boldy. Ol doga elini asmana tarap uzadyp, yzzat maňlaýy-

ny zeminiň üstünde goýdy. Şeýdip, pelek ýardamy bilen uly gaýrata eýe bolup, atly şazadalary, ýeňiş nyşanly emirleri, her diýaryň serdarlaryny we döwür batyrlaryny ýeňse umydygär etdi. Ertesi gündogar soltany gara çadyry toprakdakylaryň başyndan sypyryp, nur syçradyş baýdagyny gündogar asmanynyň aýtymyndan pasyrdadyp, zemin topragyny tümlük çañyndan silkip aldy. Şöhle saçýan tyglary bilen köp sanly gijelik leşgerini ýokluk älemine ugratdy.

Hezreti hakan belent hem dabaraly baýdagyny söweş üçin parlatdy. Onuň islegine görä saplar düzüldi.

Isgender Mürze hem garşyda edil şunuň ýaly tertipde ýerleşdi. Meýdan şirleriniň gaharly gykylyklarynyň sarsar ýeli¹ toprak ýer şaryny yerinden gopardy. Doňaklyk ýer şarynyň gursak deňizleri ar alyş meýdanynyň kineçileriniň kükrek tüssesinden ýaña ýalyn älemine öwrüldi. Şahruh Mürzäniň sag ganatynda duran Ybraýym soltan, Rüstem Mürze we Ybraýym Jaku dagylar Isgenderiň çep ganatyndaky Yspyhan begiň, Baýram begiň, Şasuwar begiň, Sorganyň we Gorgan Alpawudyň üstüne hüjüm etdiler. Iki tarapdan ikitaraplaýyn göreş başlanyp, onuň yzy aldym-berdimli gazaply urşa ýazdy. Isgender Mürzäniň çep ganaty ejizläp, ýeňlişe sezewar boldy. Özüniň çep ganatynyň perişan ýagdaýdadygyny görenden, onuň kalbynda gahar-gazap güýçleri tirpildäp başlady. Isgender Mürzäniň ýürek ody alawlap, ol önünde elleri peýkamly pyýadalaryň we äpet pilleriň sap çekip duran ýeri bolan Şahruh Mürzäniň goşunynyň merkezine tarap hüjüm etdi. Çat maňlaýda duran Mürze Baýsunkary, emir Şamäligi we Şyh Lukmany derbidagyn etdi. Köp adamlary ele salyp, ýesirlige duçar etdi. Pyýadalardan köpüsi olaryň naýzalaryna «atlanyp», atlylardan hem ep-eslisi heläklikçilik gorpuna ýykyldylar, ýene birnäçesi

¹ Sarsar ýeli – çapgyn, gyzgyn ýel.

bolsa bendilige sezewar boldular. Isgender Mürze pillerden hem üstün çykyp, olary ýaradar etdi. Söweş atlaryny Şahruh Mürzäniň öň hatarky goşunyň yzyna, ýagny aýallaryň duran ýerlerine çenli sürüp, olaryň köpüsini ýesir aldylar. Şahruh Mürze bu ýagdaýy görende, bu bolýan zatlara akyly haýran bolup, derrew özüniň öň hataryny güýçlendirmek bilen boldy. Şunuň netijesinde Isgender Mürze ýeňlişe sezewar boldy.

Gosgy

Şöhratly bolsa-da Isgender ady,
Tymsala öwrüldi onuň haýbaty.

Küştdе «Ruh» çapawullyk edende,
Betbagtly pursat gelip ýetende.

Şadan gapyl galan Ruh mysaly,
Döwlet aty daljygaýdy mazaly.

Osman beg çep ganatda çapawulçylyklar edip, Isgender Mürzäniň sag ganatynyň üstüne hüjüm etdi. Mehmet beg Sagtly Osman begiň öň hataryndaky Töre beg oglunyň eline düşdi. Onuň Pir Gaýyp atly ogly bolsa Sahypkyranyň¹ kakasy Aly begiň eline düşüp, ýesirlige duçar boldy. Dogany Pir Uweýs hem tussag edildi. Şundan soň Garagoýunly emirleriniň köpüsi gaçmaklyga ýüz urdular. Hezreti Sahypkyran Osman begiň özüne goşulan ýerine gelende, oňa yzyna dolanmaga rugsat berdi. Aly begi Töwriziň emirline belledi. Özi bolsa jahan penalaýyş baýdagyny yzyna dolanmak üçin şol tarapa öwürdi.

¹ Uzyn Hasan beg. Eserde Hasan bege bu lakam berlip, mundan beýläk ol diňe şu lakam bilen gürrüň ediljekdir.

HEZRETI BAGTYÝAR HAKAN ŞAHRUH MÜRZÄNIŇ HORASANA ÖWRÜLMEGINIŇ BEÝANY

Uruşdan dynyşansoň, Isgender hem gaçyp gidensoň, mübärekek hezreti hakan Töwriz welaýatyny Sahypkyranyň kakasy Aly bege bagyşlady. Osman begi göwnühoş ýagdaýda we gadyrdan dost hökmünde san-sajaksyz oljadyr baýlyklar bilen begendirip, oňa özüniň emirlik paýtagtyna tarap ýola düşmegine rugsat berdi. Özi jahan penalaýjy baýdagyny Horasana tarap parlatdy. Aly beg birnäçe günläp Töwrizde boldy. Töwriziň içinden uly goşun geçenligi sebäpli, ýurtda galagopluk we perişanlyk peýda bolupdy. Töwrizliler Garagoýunlylara tarap gitmeklige meýil etdiler. Yspyhan beg Gara Ýusup kakasynyň we doganynyň ornuna geçmegiň dawasyny edýärdi. Şu sebäpli-de ol Töwriz tarapa leşger çekdi. Aly beg «Hötde gelip bilmejek zadyňdan gaçmak pygamberleriň ýörelgesidir» diýen jümlä laýyklykda hereket edip, beýik atasynyň edep zeminini öpmek üçin, Diýarbekre tarap ugrady. Gyrgyn derä¹ ýetende, kürtler onuň önünde keserlip durdular. Olar bilen aldym-berdimli jeňdir söweş örboýuna galdy. Bu söweşde Aly beg batyrgaýlyk bilen söweşip, sag-salamat geçip gaýtdy. Ol beýik atasynyň pena beriji soltanlyk dergähine başy buýsançly ýagdaýda gaýdyp geldi. Soňra unaýyn² araplarynyň üstüne hüjüm edip, olary uly talaňa saldy. Şol sanda ol ýedi mün sany düýe olja alyp, beýik atasynyň leşgerini abatlaşdyrdy.

¹ Bu ýeriň nirededigini anyklap bilmedik.

² Unaýyn – arap boýy.

**OSMAN BEGIŇ ERMEN WELAÝATYNY BASYP
ALMAGYNYŇ WE ONY DOGAN-
GARYNDAŞLARYNYŇ ARASYNDA
PAÝLAMAGYNYŇ
BEÝANY**

At-owazaly emir Garagoýunlylardan üstün çykyp, oljalar bilen öz welaýatyna dolanyp gelensoň, san-sajaksyz leşger jemläp, Mardini golastyna geçirmek üçin, ony gabaw gurşawyna saldy. Obadyr ýerleri haraplyk meýdançasyna oklady. Ol ýerden ýene-de Arzynjana tarap gitdi. Ony hem edil şunuň ýaly görnüşde harapçylyga saldy. Arzynjan sebitlerinde Trabzon soltany onuň leşgergähine gelip birleşdi. Ol Osman bege ýardam we kömek bermek bilen galany zabt edip basyp alar ýaly, manjanyk, arrada we garabugra ýaly ýaraglary getirdi. Manjanykdan daş atdylar, otly küýze zyňdylar. Ýakup beg Kemahdan gelip, şan-şöhratly kakasyna birleşdi. Garahysar onuň mülküne geçirildi. Terjan bolsa Osman begiň Musa atly doganoglanyna mülk hökmünde berildi. Akşäher Ynak Hasana, Baýburt doganoglanly Gutly bege sowgat berildi. Osman begiň özi yzyna dolanyp, Diýarbekrde gyslady.

TANYMAL EMIRIŇ ÝAGMYR DÜGERI TALAŇA SALMAGYNYŇ BEÝANY

Ýokarda ady agzalan emir Arzynyjanda beýiklik bilen düşledi.

Mundan birnäçe wagt öň, tanyml emir Rohany Ýagmyr Dügeriň elinden alypdy. Ýagmyr Düger bolsa Mosula gidip, Garagoýunlylara kömek sorap ýüz tutdy. Ol aýgytly ýagdaýda ar almak niýetine münüp, çar tarapdan güýç toplamak işleri bilen meşgul boldy. Şeýlelikde, baş mün öýlini jem edip, öz öýüni Hatunyýada¹ we Mankulda² ornaşdyrdy. Soňra Rohanyň üstüne çozuş edip, ony talaňçylyk we çapawullyk meýdançasyna taşlady.

Bu habar Şemisatda³ şan-şöhratly emiriň merhemetli gulagyna baryp ýetdi. Ol dessine Argany töwereklerine gitdi. Ol ýerde öz leşgerini jem edip, Rohadaky Nuraly begi Rasul-Aýna çagyrmak üçin, onuň ýanyna ilçä iberdi. Özi ýeňiş nyşanly baýdagyny Rasul-Aýna tarap pasyrdadyp ýola düşdi. Ýolda düşlenen pursatynda, Nuraly beg hormat bilen gelip birleşdi. Soňra olar bilelikde Ýagmyryň üstüne çozuş etdiler. Ýagmyry ýeňlişe sezewar edip, leşgerini ýokluk älemine ýolladylar. Ummasyz köp mukdardaky baýlykdyr oljalary ele salyp, onuň öýüni

¹ Hatunyýa – Nusaýbynyň günortasynda, Sanjaryň günbatarynda ýerleşýär.

² Bu at Hatunyýa köli bolsa gerek.

³ Bu ýerde Urfanyň demirgazyk tarapyndaky, Fyrat derýasynyň kenaryndaky Sumaýsat göz önünde tutulýan bolmaly.

eýeleýiş meýdanyna tarap süýrediler. Soňra ýene-de alabahar şemaly daglaryň çür depesinde we sähralarda öwsen, hamal¹ aýynyň güneşiniň çogundan, gök ekinlerdir reýhanlaryň janlanan mahaly, şan-şöhratly emir özüniň köp sanly böwsüji leşgerini Mardine tarap çekdi. Ol ýeriň ekerançylyk meýdanlaryny leşger mallaryna otlatdy. Ondan soňra ýaýlaga tarap ugrady. Buýruklardan we gadagan edilen zatlardan boýun towdy. Üçin, kürtleri talap, özi Arzynyjana tarap gitmekligi meýil etdi. Emir baryp, ol şäheri gabaw astyna aldy. Şäher häkimi Tohartynyň agtygy Ýaraly beg Yspyhan beg Gara Ýusuba gol uzatdy hem-de şäheri oňa tabşyrjakdygy barada wadalar berip, ony kömege çagyrdy. Yspyhan begem onuň bu sözlerine umyt baglap, şol sebite tarap leşger çekdi. Osman beg şäheriň iki parsahlygynda Kemahyň² alkymynda leşgerini pugtalandyryp, şol ýerde düşledi.

Yspyhan beg Arzynyjana gelip ýetende, Ýaraly beg beren wadasyndan dändi. Yspyhan beg gelenine puşman edip, haýran hem aňk bolmakdan ýaña, ne bir şäheri basyp alyp bildi, ne-de Osman begiň uruşdyr jeñine girişmäge milt edip bildi. Şeýlelikde, Yspyhan beg yzyna öwrülmeýden başga çykalga tapmady. Onsoň yza dönüp, Töwrize tarap ugrady. Osman beg bolsa onuň süre söbügine düşüp, adamlarynyň köpüsini ýesir etdi. Soňra ýene-de şäheriň gabawyna dolandy. Haçanda, gys buşlukçysy aňzak soltanynyň tagtynyň astyndan çykyp, sowuk we yssy ýurtlara ýönelende, ol özüniň oylan-uşaklaryny, goşgolarlaryny mertebeli perzendi Aly beg bilen hemra edip, Diýarbakre ugratdy. Şol gys özi şol ýerde mesgen tutup, basyp alyş işleri bilen başagaý boldy we şäheri tabynlygyna geçirdi. Soňra bahar paslynyň başyna çenli şol şäherde gyslady. Baharda azar

¹ Hamal – Nowruz, Gurbansoltan aýlary.

² Bu ýerde belli Kemah bogazy göz önünde tutulýar.

buludy ýaplaryň kenarlarynda we daglaryň eteklerinde jilwe urup ugranda, hoş owazly guşlar bossanlaryň hem gülüstanlaryň goýnunda saýramaga başladylar.

Goşgy

Ülke asudalaşyp, rahat tapdy,
Pelegiň üçegi ýyldyza ýetip.
Haýyr-yhsan işik açyp başlady,
Betpäl-betniýetler ýüregin tutup.

Ogly Aly begiň hiç bir ülkesi bolmansoň, Osman beg Rohany oňa bagyşlady. Emir Aly beg özüniň ülkedir iç-daşyny ýokary derejä göterdi. Osman beg olaryň ýanyna gitdi. Ondan soňra bolsa Amyt şäherine rowana boldular.

ÇEMIŞKEZEGİN¹ GABALMAGYNYŇ WE BOÝUN EGDIRILMEGINİŇ HEM-DE OL TÖWEREKLERİN GALALARYNYŇ BASYLYP ALYNMAGYNYŇ BEÝANY

Öň Çemişkezekde Pir Hüseýin beg häkim bolupdy. Kiçi dogany Şyh Hasan bilen onuň arasynda oňsuksyzlyk ýüze çykyp ugransoň, Şyh Hasan Arzynjanyň hökümdary Pir Omar bilen içginlik we dostluk ýoluny öňe tutdy. Ol Pir Omara bermek üçin özüne borç edinen köp mukdardaky mal-emlägi oňa iberýärdi. Şeýle-de ol öz doganyny hem tussag etdi. Bu ýagdaý Osman bege mälim bolanda, ol Çemişkezegi onuň eýeçiliginden almak isledi. Şyh Hasan Osman begiň ganyň duşmanlarynyň biri hasaplanýan Pir Omar bilen dostluk hem ýakynlyk ýoluna düşensoň, Osman beg Şyh Hasandan ar almak üçin aýaga galdy. Şonuň üçin ol Amytdan özüniň ýurt alyş baýdagyny Çemişkezegi we şol jelegaýlaryň birnäçe galalaryny gabamak hem eýelemek üçin, şol tarapa pasyrdadyp ugrady. Osman beg ol ýere ýetip, gabawa meşgul bolanda, Hüseýin begiň diwan işleriniň emiri Feramerz atly bir kişi Şyh Hasan begiň zulmezýetinden gam-gussa batyp, ýapyşyk elini Osman begiň synyna uzatdy. Şäher şan-şöhretly emiriň eýeçilik serhedine geçdi. Soňra emiriň hökümi bilen Nuraly bege degişli edildi. Nuraly

¹ Bu at ähtimal «Çemşekzik», ýagny «Çemşeklik» görnüşinde bolsa gerek. Çemşek – gyrtýç, gök ot, çemenlik manysyny berýär.

beg hakda edilýän sylag-hormatlar, mähremlikler gün-günden artmak bilen bolýardy. Osman beg ony öz perzentlerinden hem ezizräk görerdi, sebäbi ol onuň doganoglanýdy. Nuraly beg dogruçylykda, gönülikde, tarapdarlykda hem hyzmat etmekde şeýle bir derejede yhlas edýärdi welin, beýle hyzmat mundan ýokarda mümkin hem dälidi. Osman beg galalardan birnäçesini öz eýeçiligine geçirdi, ýene birnäçelerini bolsa öz leşgeriniň gabawyna we gurşawyna sezewar etdi. Şyh Hasan beg Sygnakdagy¹, Munzur² we Sitrur³ daglyklarynda perişan hem haly teň ýagdaýda iki-baka zowzanaklap pyrlanýardy. Beýikligine we belentligine ýetip bolmaýan Munzur dagy Arzynjan bilen Çemişkezegiň arasynda ýerleşýärdi.

Şan-şöhratly emir Çemişkezegi eýeläp, ýeňiş gazanandan soň, ýene-de Arzynjana tarap ýola düşdi. Soňra birnäçe wagtlap şol ýerde özüniň mübärekdurkuna dynçlyk berdi. Ondan soňra Arzynjanyň demirgazyk tarapynda ýerleşen Ýasy Çemendäki Urumsaraý⁴ ýaýlagynda düşledi.

¹ Malatyýanyň gündogarynda Şakşak daglarynyň bar bolmagyna garamazdan, bu ýerde agzalyp geçilýäniň şoldugy anyk bilinmeýär.

² Tünçilindäki (öňki Dersim) belli Munzur dagy.

³ Niredigini doly anyklap bilmedik.

⁴ Tekstde bellenişi ýaly, Urumsaraý Arzynjanyň demirgazyk tarapynda ýerleşýän bir obanyň ady bolup, onuň häzirki ady Mejidiýedir. Bu obada Akgoýunlylara degişli bir wakyf bar bolmaly. Bu wakyfyň Turaly beğe degişlidigi rowaýat edilýär (Aly Kemaly, Arzynjan, Stambul, 1937 ý., 245 sah.). Ýasy Çemen barada aýdylanda, Urumsaraýyň ýerleşýän ýeri bolan bu dagda Seljukly soltany Alaýeddin Keýkubat Jelaeddin Horezmşany ýeňlişe sezewar edýär (1230-njy ýylyň Alp Arslan aýynyň 10-y).

ISGENDER MÜRZÄNİŇ TÖWRIZE DOLANMAGYNYŇ BEÝANY

Isgender Mürze ýeňlişe sezewar bolandan soňra, Erbil, Mosul, Tawuk we Kerkuk taraplara rowana boldy. Ol bu diýarda howsalaly ýagdaýda gün geçirýärdi. Töwrizde Yspyhan begiň soltanlyk baýdagynyň belentde parlaýandygyny görüp, Töwrize tarap ugrady. Ol ýere baryp, Töwrizi, Alanjygy hem-de Yspyhan begiň tabynlygyna giren beýleki galalary onuň elinden aldy. Soňra Yspyhan begi Töwriz sebitlerinden çykaryp kowmaga dyrjaşdy. Yspyhan beg gaçyp, Awnyk we Arzyrum tarapa gitdi. Osman beg Arzynjany, Çemişkezegi, Baýburty, Torjanaty we basylyp alnan galalardyr obalary doly tabynlygyna geçirmek üçin aýaga galdy. Ol welaýaty ýardamçylaryna we ýaranlaryna bölüp berdi. Özi Diýarbekre gidip, şol ýerde gyslady.

Soňra baharyň başlarynda, Mardiniň galla hem ekerançylyk meýdanlaryny otladyp, süleýmany we zyrky kürtlerine tarap basybalys baýdagyny parlatdy. Olaryň galalaryndan Mefaryktyny¹ we Terjili² tabynlygyndaky sekiz sany gala bilen bilelikde, şeýle hem ýene-de bir üç müň öýlini öz golastyna girizip, ogly Baýezidi şol sebitlerde hökümdar edip goýdy. Bu wela-

¹ Mefaryktyn – ýagny Myýafarykyn, häzirki Silwan.

² Myýafarykynyň günbatar we demirgazyk tarapynda ýerleşýän sebitiň ady bolup, Terjil galasy Myýafarykynyň günbatar tarapyndaky Hazro obasynyň golaýynda ýerleşýär.

ýatda Şyh Hasanyň Osman beg tarapyndan umyt tanapy üzülip, galalar onuň ygtyýarlygyndan alnansoň, ol Isgender Mürzäniň döwletine tarap ýüzlenip, özüni onuň ýakyn hyzmatkärleriniň hataryna düzdi. Şol wagtlar Isgender Mürze Sökmenabatda¹ düşläpdi. Ol Bidlisiň, Ahlatyň, Wanyň we Bustanyň emirlerine: «Osman bege ýykgyň edýärsiňiz» diýen bahana bilen yrsarap, olary öz tarapyna çagyryrdy. Ol Şyh Hasany bu çakylygyň kabul bolmagynda serişde hökmünde ulandy. Özüniň bu buýrugyny:

– Şyh Hasan beg kürt, ol kowumlar hem onuňkydyr, onsoň biziň wezipämiz Diýarbekre girip, onuň hökümdarlyk eden ýerini Osman begiň ygtyýarlygyndan çykaryp almakdyr – diýen deliller bilen delillendirdi.

Soňra ol ýerden göç edip, Aladaga tarap ugrady, soň ol ýerdenem Eleşkürde gitdi. Şol ýerdäki ýokarda agzalan emirler habar ýetmezinden öňürti, Isgender Mürzäniň ülkesine gelip goşuldylar. Olaryň leşgerleri hem yz ýanlary bilen geldiler.

Isgender Mürze soňra ol ýerden göçüp, Uhulyşda² düşledi. Ol ýerde emirleriň leşgerleri jemlenişdiler. Ýene ol ýerden gaýdyp, Menkul³ ýaýlagynda düşlediler. Bu ýer bir uly aw meýdanydy. Özem Akgoýunlylar bilen Garagoýunlylaryň welaýatlarynyň arasynda ýerleşýärdi. Ol sebitlerde hiç bir ýaşayyş ýeri bolmansoň, bu ýaýlagda dag sygyrlary, gulan, keýik, ýyrtyjy hem wagşy aw haýwanlary köpdi. Isgender Mürze bu meýdanda uly aw-şikar gurnady. Ol bu şikarda Bidlisiň, Ahlatyň, Wanyň, Bustanyň emirlerini ele salyp, bendi etdi.

¹ Eýranda Hoý şäheriniň bir ýa-da iki menzil günbatarynda Türkiýe serhedine ýakyn bir ýerde ýerleşýär. Bu at Ahlat şalaryndan bolan Sökmen al-Kutbydan gözbaş alyp gaýdýar. Bu ýer XVI asyrdan bir oba bolupdyr. Sökmenabada türkçe Sökmen düzlügi hem diýlipdir.

² Bu ýeriň niredigini anyklap bilmedik.

³ Bingöl – Müňgöl.

OL DIÝARYŇ KÄBIR TÄSIN-AJAÝYP SYPATLARY

Birinjiden, ol ýaýlag Arzyrum bilen Pasinboýnuň aralygyn-da ýerleşip, oňa Düýeboýun diýýärler. Özem Alajadaga baryp birleşýär. Alajadagyň boýy we ini iki parsahlykdan köp däldir, şeýle hem ol üç sany deňze baryp guýulýan we goşulýan uly suwlaryň gözbaşy we serçeşmesidir. Olaryň biri Eres (Araz) çaýy bolup, bu dagyň gündogar tarapyndan gaýdyp, Akkyň, Pasiniň we Sürmeliniň üstünden geçip, Hazar deňzine guýulýar. Ýene biri Fyrat derýasy bolup, ol dagyň günbatar tarapyndan çykyp, Arzyrumuň, Arzynjanyň, Kemahyň, Taruferiň, köp ekerançylyk meýdanlarynyň, Änäniň, Hedisäniň, Hyllanyň we Jezaýyryň üstünden geçip, Dejlä guýulýar hem-de Basra ýetip, Omman deňzine baryp goşulýar. Ol dagyň demirgazyk tarapyndan biri Tortum atly, beýlekisi Oltu atly iki sany çaý çykyp, olar Çoruk derýasyna goşulýarlar, soňra bolsa Gara deňze baryp guýulýarlar. Şoňa görä, ol daga «Älemiň göbegi» diýip aýdýarlar.

Isgender Mürze kürt emirlerini bendilige sezewar edensoň, Diýarbekr ýörişinden uýanyňy sowup, Bidlise tarap yöneldi. Şemseddin beg Bidlisiň we Ahlatyň häkimidi. Bidlisiň garamagyndaky ýigirmi bir sany gala we Muş sährasy oňa degişlidi. Ol Isgender Mürzäniňem giýewsidi. Isgender Mürze ony Bidlis galasynyň alkymyna getirdi. Galany olaryň ellerinden almak üçin, ony gala ilatyna görkezdi.

Emir Mehmet Rüseki¹ gaýduwsyzlykda we batyrğaýlykda döwrüň meşhurlary bolan rüsekileriň jemagaty bilen galany goramak üçin aýaga galdy. Isgender Mürze emir Mehmediň ogluny emir Şemseddin bilen hemra edip, «Galany tabşyrsynlar» diýen buýruk bilen, galanyň derwezesine tarap ugratdy, emma emir Mehmet muny kabul etmedi. Gaýtam, çäksiz mertlikdir merdanalygyndan, ogluny duşmanyň elinde goýup, özüniň nygmat berijisi, ýagny hökümdary üçin, galany gorap saklady. Şeýle ýagdaýda Hak üçin göreşen takwa adamlaryň abraýdyr ýagşy atlary halk içinde müdimilik galýar.

Isgender Mürzäniň adamlary galany basyp almak miýesser etmänsoň, ýokarda agzalan emiriň nökerlerinden köpüsini galanyň eteginde öldürdiler. Soňra emir Şemseddini Ahlatyň alkymyna getirdi. Ahlatda hem ýokarda agzalan jemagatdan bolan il içinde ýagşylykda tanalan ýigitler ol ýeri goramak üçin aýaga galyp, mertlik hem hudaýhonlyk borçlaryny berjaý etdiler. Emir Şemseddini galanyň alkymyna getirip, ony gala ilatyna adaty ýagdaýda görkezdiler. Şonda emir özüniň bilguşagyny çözüp daňdy. Bu yşaratdan onuň maksady «galany goramaly» diýip görkezme berdigidi. Ol düşbi hem ugurtapyjy ýigitler bu yşarata görä, galany goramaklyga dyrjaşdylar. Isgender Mürze bu manyny aňşyran badyna, bu emiri şehitlik derejesine ýetirdi. Bu galanyň biçak mäkäm bolanlygy zerarly, Isgender Mürze ony basyp almakdan ejiz gelip, goşunynyň bir toparyny gabawy dowam etdirmek üçin goýdy. Özi bolsa ýene-de Bidlise dolanyp, gabaw bilen meşgul boldy. Ol şol ýerde bir uly toý tutdy we basybalýş baýdagyny parlatdy. Bu ýerde Şyh Hasan beg Isgender begden eden tamasynyň çykmanlygy zerarly, şeýle hem onuň Diýarbekr ýörişinden saklanjakdygyny bilensoň,

¹ Bidlis böleginde häkim bolan kürt boýunyň ady.

ol ýerden gaçyp, Egiliň häkimi Döwletşa bege gelip goşuldy. Şol töwereklerdäki ýedi sany gala onuň tabynlygyndady. Ýokarda agzalan Döwletşa emir Osman beg bilen içgin hem dostluk gatnaşygyndady. Şoňa görä-de ol Aly bege şeýle habar ýollady:

– Şyh Hasan beg meniň ýanymda, sizden haýyş şeýle: Emir Nuraly beg Şyh Hasan begiň Kirs we Ryýat¹ atly galalaryny gabamak bilen meşgullanyp ýör. Ony galany gabamakdan saklasynlar we ol ýerden göçürsinler. Biz ol galany nöklerimize bermekçi. Ol belent mertebeli Şyh Hasana altyn-kümüş, at, düýe we mal-garalary sowgat berer.

Soňra Aly beg bu haýyşy kabul edip, galanyň alkymyna bardy. Nuraly beg islese-islemese, gabawdan el çekmeli boldy we ol ýerden göçdi. Galalar Aly bege degişli edildi we onuň deregine köp altyn-kümüş pullar, nepis parçalar, mal-garalar, ýük urulýan haýwanlar we şuna meňzeş ep-esli zatlar bagyşlandy.

Döwletşa beg öz adamlaryndan bir toparyny Şyh Hasan bilen hemra edip, ony çarwa araplaryndan geçirip goýberdi. Şyh Hasan ol ýerden Ruma tarap ugrady. Ondan soňra Osman beg Diýarbekr galalaryna tarap gitdi.

¹ Bu ýerleriň niredigini anyklap bilmedik.

AT-OWAZALY EMIR OSMAN BEGIŇ OGULLARYNYŇ DAWA-JENJELLERINIŇ BEÝANY

Şol ýylyň güýzünde emir Osman begiň ogullary Habyl beg, Muhammet beg, Myrat beg we Mahmyt beg dagylar Fyratdan geçip, Şam welaýatyna girdiler. Olar Behsenini, Göksuwy we Mansur galasyny talaňçylyga saldylar. Aly beg olaryň üstüne gitdi. Ol ýere baryp, emläkleri we talanan zatlary olaryň ellerinden gaňryp alyp, eýelerine gaýtaryp berdi. Doganlar beýik mertebeli kakalaryna bu ýagdaýy şikaýat etdiler. Osman beg Aly begden ynjaý, oňa igençli habar ýollady. Aly beg kakasyna beren jogabynda muny şeýle düşündirdi:

– Rohany Şam welaýatyna birleşdirip, ol ýeriň hökümdarlygyny maňa tabşyrdyňyz. Şonuň üçin eger-de Müsür we Şam leşgerleri hüjüme geçäýseler, menem olara garşy durmak we söweşmek üçin baş götersem, başym ölüm düşeginde bolar, eger gaçsam, bu barypýatan bigaýratlyk bolar. Diýmek, bialaç oňşuk etmek gerek.

Osman beg oňa:

– Sen şamlylaryň howpdur haýbatyndan heder edip, Rohany galdyrsaň, men ony gözümiň göreji ýaly edip gorap bilerin – diýip, ýene bir gezek habar ýollady.

Soňra Aly beg Rohany onuň ygtyýarynda galdyryp, özi ol ýerden gitdi. Osman ol ýeriň hökümdarlygyny Habyl bege bagyşlady. Habyl beg ol sebitiň howpsuzlygynyň garamatyny öz boýnuna aldy.

HARPERT GALASYNYŇ GABAWYNYŇ BEÝANY

Aly beg Rohadan gelip, atasy bilen birleşensoň, ylalaşyk taýdan pugta, ýakynlyk taýdan ähli doganlaryndan eý görýän enebir dogany Ýakup beg bilen Amydy öz ygtyýaryna almak isledi. Ol şäher bolsa Ybraýym begiň ogly Isgender bege degişlidi. Aly beg ýokarda aýdylan doganynyň ýardam bermegi bilen kakasyndan ony bermegini haýyş etdi. Bu ýagdaýy habar bermek arkaly Osman begiň huzuryna ýetirenlerinde, at-owa-zaly emiri gahar ody gaplap aldy we gazap bilen olara şeýle jo-gap berdi:

– Amydyň maňa degişli ýeri ýok, hezreti Sahypkyran emir Teýmir Köreken ony edermenligi üçin, siziň doganyňyza ykta hökmünde berdi. Indi ol onuň ogly Isgenderiňkidir.

Doganlar bu jogaby eşidip, örän gaharlandylar we juma güni gara guşaklaryny başlaryna daňyp, juma metjidine gitdiler. Kakalarynyň nazary olara kaklyşanda, onuň gahar ýeli, gazap ýyldyrymy merhum perzendiniň muhabbeti we onuň perzendi Isgender begiň söýgüsi dogrusynda öwsüp başlap:

– Size menden soňra garalyk nämä derkar? Menden soňra siziň başyňyza toprak seçiler – diýip, özüniň agalyk edýän serhetlerinden çykmaklaryny yşarat etdi.

Ýakup beg mundan soňra birnäçe wagtlap gizlenip gezdi. Aly beg bolsa öz emirleridir nökerleri bilen Ruma gitmegi maksat edinip, şol tarapa ýola düşdi. Harperte ýetende, dürli

maslahatdyr pendi-nesihatlar bilen ony Ruma gitmekden saklap şeýle diýdiler:

– Sen şeýle mertebeli kakaň babatda biedeplik etdiň, başyňa gara daňdyň. Eger ol saňa gaharlanan bolsa-da, hiç hili aýby ýok. Kakaň hyzmatynda bolmak, öz ojagyň sarpasyny saklamak – Ruma gitmekden we olardan döwleti talap islemekden has bähbitlidir hem abraýlyrakdyr. Biz Harperti basyp almagyň pikirinde bolmalydyrys.

Aly beg emirleriň we nökerleriň bu haýyşyny kabul edip, Harpertiň gabawyna meşgul boldy. Mertebeli kakasyny habardar edip, ýagdaýlary oňa mälim etdi.

Osman begiň bu habardan göwni hoş boldy. Ol Aly begiň doganoglanlary Nuraly begi, Ýaraly begi we Gylyç Arslany, Göljügiň¹ emiri Şyh Muhammet ogluny, şeýle hem Döwletşa beg Kürti Aly bege kömek üçin iberdi. Osman beg hoşamaý sözler bilen olary özüne imrindirip, göwün göteriji öwgüler-berekellalar aýtdy. Süleýman beg özüniň ýagdaýynyň erbetdini duýup, ýigrimi mün öýliniň eýesi bolan öz kowumdaşy Nasyreddin Zülkadyryň ýanyna bir kişini ýollap, ondan kömek sorady. Ýokarda agzalan Nasyreddin onuň haýyşyny kabul etmedi. Süleýman beg ondan umydyňy üzensoň, Müsür soltanyňa hal-ýagdaýyny mälim edip, şeýle diýdi:

– Men siziň gulamyňyzdyryn, meniň ýerim hem size degişlidir. Harpertden siziň tabynlygyňyzdaky Malatyýa çenli aralyk bir günlük ýoldur we ol Harpertiň günbatarynda ýerleşýändir.

Soňra ol ýurtda adyllykda, adalatlylykda Barkukdan soň, munuň ýaly hiç bir patyşa bolmadyk soltan Eşrep Aly begi ol ýerden kowup çykarmak, eger bardy-geldi iş birden Osman beg bilen urşa ýazaýsa, onuň bilen garpyşmak, darkaşmak üçin, özüniň uly emiri hem erkin adamlaryndan bolan Taňrybermişi

¹ Bu Elazyga degişli we Göljük (Hazar) kölüniň günorta kenaryndaky Göljük diýen ýer bolmaly.

alty sany münbaşy, kyrkbaşy, ýigrimibaşy, onbaşy emirleri, köp sanly leşger, şeýle-de türklerden, araplardan, kürtlerden ybarat bolan Gazzanyň, Safadyň¹, Dymyşgyň, Hymanyň Trablusyň, Halabyň we tä Diweregi serhedine çenli ýerleriň goşuny bilen kömege ugratdy. Şol ýyl Osman beg Tarmuhda² we Huýukda³ ýaýlagda boldy. Soňra gyşlamak üçin, Diýarbekre dolanyp, Halap ýolundan üç günlük uzaklykda we Fyratyň kenarýakasynda ýerleşen Jollapda ornaşdy. Birnäçe wagtdan soňra gyş paslynyň ortalarynda oňa:

– Müsür leşgeri Halaba gelip ýetdi. Indi bolsa Aly begi ýok etmek üçin ugradylar – diýen habar gelip gowuşdy. Osman beg bu habar gelip ýeten badyna, ogluna tarap:

– Men oňa baryp birleşmek üçin ugraryn we kömek, ýardam hem goldaw üçin, ýeňiş getiriji baýdagymy pasyrdadyp onuň ýanyna baryp ýeterin. Ol men barýançam, öz ýerinde berk durup, hiç ýere butnamaly däldir hem-de belentligi beýgelmiş we yhsany hemmâ ýetmiş Taňrynyň goldawy bilen merdemsilensinler. «Elbetde, Alla sabyr edijiler bilen bilelidir»⁴– diýip habar gönderdi.

Soňra Osman beg esgerlerini jemlemek, tertibe salmak we üpjünleşdirmek işleri bilen başagaý boldy. Bahar paslynyň başlarynda, Fyrat kölüniň aşak akymларыndan ýeňiş alamatly beýik baýdagyny parladyp, bagtyýar perzendine kömek bermek üçin ugrady. Aly beg Şam leşgeriniň habary gabawdaky gala gelip ýetmez ýaly, ýollary gorap saklady. Gala habar alyp barýan Müsür leşgerinden bolan bir topar esgeri ýolda tutup, ölüme sezewar etdi. Harpertiň hökümdary Süleýman beg peýkam zarbasyndan ýaralandy we şol ýaradan heläk boldy. Gala ilaty işiň

¹ Safat – Palestinada bir şäher bolup, Akganyň 45 km günbatarynda ýerleşýär.

² Bu bir ýaýlag bolup, Myrat köli bilen Terjan obasynyň aralygynda ýa-da Arzynyjanyň günorta-gündogarynda bolmaly diýlip çak edilýär.

³ Bu ýer Terjan obasynda, Garasuwuň kenarynda ýerleşýän bir ýer bolmaly.

⁴ Gurhanyň 2-nji (Bakara) süresiniň 153-nji aýaty.

soňunyň çykgynsyz ýagdaýa ýetendigini bilensoňlar, ýalbar-mak bilen boýunlaryny burup, galany tabşyrmaklyga razy boldular. At-owazaly emiriň baýry aýaly Seljuk hatyn Süleýman begiň nöklerlerini mylaýym sözler bilen hoşamaýlady we galany tabyn etdi. Osman beg olara köp sanly mal-gara, at, gaty, düýe, don, jöwşen we mata-marlyk ýaly zatlary berdi. Aly beg hem olaryň üstüni ýetirdi. Şeýlelikde, galany basyp aldylar. Aly beg hökümdarlyga belenildi.

Osman beg maksadyna ýetensoň, Fyratdan geçip, ýaýlaga tarap rowana boldy. Habyt beg doganlary bilen bilelikde alan welaýatyna öz atabegini häkim belläp, ony Roha şäherinden şol ýere ugratdy hem-de ol welaýaty ýesirlik we talaňçylyk meýdanyna oklady, köp oljalary ýesirleri ele saldy. Olar aýal-gyzlary süýrüp, ýaramaz işlere özleriniň kast ediş ellerini uzatdylar. Müsür leşgerleri Harpertiň başyna düşen bu ýagdaýlary, Habyt begiň harapçylyklaryny eşitdiler. Ol welaýatyň ilaty öz başlaryna düşen zulumdan şikaýat etmek üçin gitdiler. Onsoň emirler: «Harpertden umyt üzüldi. Habyt beg pitnedir topalaň bilen başgaý bolup ýörkä, Halapdan Roha tarap gideliň» diýen pikiri maslahat bildiler. Emirleriň käbiri bolsa maslahat mahaly:

– Bu bolup duran ýagdaýlardan soltany habarly edeliň, soltan nämäni emr etse, soňa görä-de hereket edeliň – diýdi. Onda Taňrybermiş:

– Munuň nämä geregi bar. Soltan bizi Aly begi ýok etmek üçin iberipdi ahyryn. Eger iş Osman beg bilen garpyşyga ýazyp gitse, oňa garşy hem ugralyň. Häzir Harpert elden gidip, Şam welaýatynyňam birnäçe ýerleriniň başyna talaňçylykdyr pitne howpy abanyp duran wagty, bize Roha ýakyndyr. Indi maslahat şudur: «Söweşe aýaga galalyň, eýsem, Roha bize Harpertden has ýakyn dälmidir? Aly begdir Habyt beg – bularyň ikisi-de Osman begiň ogullary ahyryn!».

Emirler bu maslahaty makul bilip, şol tarapa ýöneldiler.

MÜSÜR LEŞGERİNİN ROHA TARAP GITMEGİNİN BEÝANY

Taňrybermişin oýlanyşykly pikiri emirleriň we leşgerdäkileriň göwnüne makul görnensoň, olar Roha tarap ugradylar. Halapdan geçip, Fyratyň we Şamyň ýokary ýanynda ýerleşýän Biýrä ýetdiler. Ol ýerde köpri gurup, suwdan geçdiler. Soňra gadymy obalardan bolan, Biýräniň hem Rohanyň aralygynda ýerleşýän Soruç diýen obada düşlediler. Araplardan bolan bir topary Şebik¹ ýolundan ugratdylar. Özleri bolsa Zebil² ýolundan rowana boldular. Araplar emirlerdir esgerleri gelmezinden bir gün önürti, Roha galasyňa ýetdiler.

Habylyň tebigatynda samsyklyk hem akmaklyk häsiýetleriniň agdyklyk edýändigini zerarly, ol ilki bilen musulman aýallarydyr çagalaryny bozuklyk oduna oklady. Birnäçe betnam aýallara soltan we begler begi adyny dakdy. Ynamdan gaçan jümri adamlary galada özüniň ynamdary we ygtybarlysy edip belledi. Şeýlelikde, ol galany hiç bir ätiýaçlyksyz we goragsyz ýagdaýda galdyryp, özi gapylykda aýşy-eşrete meşgul boldy. Uly leşger şäheriň dört parsahlyk golaýyna gelyänçä, daşarky ýagdaýlardan habary hem bolmady. Soňra ol araplar bilen urşa girdi. Olaryň serdarlarynyň birnäçesini ele salyp, ol jemagaty

¹ Bu ýeriň häzirki Birejige degişli bolan Şebik diýen ýer bolmagy mümkindir.

² Bu ýeri anyklap bilmedik.

derbi-dagynlyga sezewar etdi. Emirler bu habary eşidenlerinden, ýerlerinden göçüp, şäheriň iki parsahlyk golaýyna geldiler. Şol wagt Habył Müsür leşgeriniň Roha tarap gelendigini bilip galdy. Ol özüniň ynamdar nökerlerini galanyň içinde goýup, özi daşyna çykdy. Arkasyny galadaky emele gelen «deşiklere» diräp, ýagyny dep etmek bilen meşgul boldy. Bu çaknyşykda Müsür leşgerleri üstün çykyp, Habyly ýeňlişe duçar etdiler. Ol gala girip, şähre penalandy. Osman beg bu ahwalaty eşidip, Arzynjanyň iň oňat ýerinde ýerleşýän Urumsaraý ýaýlagyndan emirleridir leşgerleri bilen bu tarapa haýdady. Amydyň leşgeri hem oňa goşulypdy. Soňra Nuraly begiň gelip goşulmagynda Nahçumeniň¹ iki parsahlyk ýakynyna ýetip gelip, ýene-de ýollaryny dowam etdirdiler. Müsür leşgeri Osman begiň geleninden habarly bolup, ýiti hem aldym-berdimli uruş oduny has ýitileşdirdiler. Galany jeň gurşawyna çekip, Rohanyň galanyň eteginde ýerleşýän gadymy Serluk diýen ýerini basyp aldylar we ony öz ygtyýarlaryna geçirdiler. Rohanyň ilaty ejizlik hem biçärelilik daryşganlygyna, alaçsyzlyk hem çäresizlik ahwalyna duçar boldular. Soňra Habył beg Müsür emirleriniň zarbasy zerarly, ýaraşyk gapylaryny açmak üçin orta çykyp, emirleri ylalaşyga çagyrdy. Ahyrynda işiň soňy ylalaşyk bilen çözüldi we ylalaşyk ynam bilen berkidilip pugtalandyryldy, ýöne ýaňky emirler Müsür soltanynyň gulamlary bilen dilleşip, Habył beg galadan çykan badyna, onuň üstüni basyp, ele salmaklygy gurnadylar. Habył beg oýlanyşmazdan, Aly begiň öz kakasyna: «Habył beg Rohany Müsür soltanyndan gorap bilenok» diýip, arz etmesinden we doganyna kemsidiji sözler aýdyp, Rohany goramaklyga kakasyna söz berendiginden gapyl halda galadan çykdy. Galadan çykan dessine bolsa emirler ony tutdular. Onuň leşgerleridir nökerlerini öldürip, uly talaňçylyklardyr harap-

¹ Bu ýeri anyklap bilmedik.

çylyklar etdiler. Habył begi tussag edip, Müsüre äkitdiler. Bu habar şan-şöhratly emiriň gulagyna baryp ýetende, ol Nuraly begi özüniň nökerlerinden kyrk sany adam bilen Habył begiň nökerleriniň gylyçdan sypyp galanlaryny we onuň ilatynyň mal-empläklerini goramak üçin Roha ugratdy.

Nuraly beg buýruga görä, şähre geldi we ýaralylara melhem hem şepagat etmeklige girişdi. Ýagdaý Osman bege ýetende, at-owazaly emir bu ýere dolandy.

**ISGENDER IBN GARA ÝUSUBYŇ EMIR HALYL IBN
ŞYH YBRAÝYM DERBENDINIŇ ÜSTÜNE LEŞGER
ÇEKIP, ŞIRWANY WEÝRAN ETMEGINIŇ, OSMAN
BEGIŇ ARZYRUMA GITMEGINIŇ, ŞAHRUH
MÜRZÄNIŇ BOLSA TÖWRIZE TARAP GELMEGINIŇ
BEÝANY**

836-njy¹ ýylyň başlarynda emirzada Isgender Şirwan tarapa uly goşun çekdi. Emir Halyllulla oňa garşy durmakdan ejiz gelip, gaçmaga ýüz urdy. Şirwanyň köp bölegi onuň ygtyýarlyk gurşawyndan çykdy hem-de türkmenleriň talaňçylyk aýagynyň astynda ýençgilenip, kesekileriň zulum eliniň uzadylan ýerine öwürüldi. Şirwandan bir ýyldan hem agdygrak wagt parahatçylyk we asudalyk görterildi. Ondan hiç hili halas bolup bilmänsoň, Halyl özüniň ýapyşyk elini döwür soltanlaryna kömek üçin uzadyp, Halykberdini Şahruh Mürzäniň, ýene-de bir kişini bolsa beýik emir Osman begiň ýanyna ilçi edip iberdi we olara Şirwanyň bulaşyk hem çaykanyp duran ýagdaýyny düşündirmekligi tabşyrdy.

Diýarbekriň golaýlygy sebäpli, Osman begiň ýanyna giden ilçi tiz baryp ýetdi. Beýik emir ýeňiş nyşanly baýdagyny Şirwan emirine kömek bermek üçin, Arzyruma we Töwriz ülkeleleriniň serhetlerine tarap parladyp ugrady. Emir Osman beg Arzyrum sebitinde düşledi. Isgender tarapyndan goýlan Pir Ah-

¹ Milady hasaby bilen 1432-1433-nji ýyllar

met Duharly şol şäherde häkimdi. Bu ýerde ýyldyz täleýli beýik baýdagyň düşlemegi duharly ilatynyň başyndan betbagtlyk bolup indi. Beýik Allanyň ýardamy bilen ilkinji nobatda galanyň bir diňi hiç hili daşky sebäpsiz ýykylyp, ýere düşdi. Şäher ilaty başagaýlyga düşüp, köp sanly leşgeriň hüjümini serpikdirmek üçin, gala diwarynyň üstüne jemlenişdiler. Şeýlelikde, uly uruş tutaşdy. Ahyrsoňunda, duharlylar ejizlige ýan berip, rehim-şepagat sorap, özleriniň bagyşlanmagyny, özleri barada geçirimlilik edilmegini haýyş edip, at-owazaly emire ýüz tutdular hem-de galany we şäheri dergähiň bendelerine tabşyrdylar. Soňra emir Osman ýene-de rehimdarlyk hem jomartlyk saýasy bilen, ol diýary özüniň hemaýat penasyna tarap çekdi.

Emiriň päk neslinden bolan emirzada Şyh Hasan şäheriň gözegçisi edilip bellenildi. Şol bir wagtda Mihter Baýezidi emir Halylyň ilçisiniň ýanyna goşup, olary Gürjüstan we Gilan portunyň üsti bilen Şahruh Mürzäniň halypalyk tagtynyň dergähine iberdi. Halykberdi hem olardan önürti baryp ýetipdi we ýagdaýlary bolşy ýaly beýan edipdi. Haçanda, Mihter Baýezit Arzyrum ýeňşini, Töwriz ölkelerindäki birnäçe talaňçylyklary we Osman begiň Şirwan emirine kömek üçin gaýdandygyny aýdanda, hezreti Hakanyň hyjuwy has hem güýjedi. Isgenderi dep etmek baradaky gahardyr gazap ody onuň mübärekdirkunda alawlady. Soňra hezreti Hakan: «Musulman dogany-na ýardam eden kişä Alla ýardam eder we ony penasynda saklar» diýen jümläni özüne şygar edinip, enaýat uýanyňy Şirwana hemaýat hem Isgenderi kowup, ýok etmek üçin, Töwrize tarap öwürdi. Emeldarlar leşger ýygnamak üçin, Reý gyşlagyndan başlap, tä Hint, Çin serhetlerine, Yrak Tununa, Horasana, Tabarystan sebitlerine çenli gitdiler. Olar ýyldyz sanly, san-sajak-syz leşger topladylar.

838-nji¹ ýylda ýeňiş şygarly baýdaklar Reýiň welaýatlarynda düşledi. Şahruh Mürzäniň tanymal perzentlerinden bolan şir awlaýjy, gulan ýykyjy şazada Juky Mürze, uly emirlerinden emir Alaeddin Aleýke, emir Firuzşa, Barlas emirleri, tarhanlylar, emir Ýusup we Şyh Aly Bahadyr dagylar ykbal deýin mübärek jylawyň hyzmatyndadylar. Beýleki ölkelerden meşhur goşunlary kömekçi hem ugrukdyryjy hökmünde çykaryp alypdylar.

Gyş pasly ahyrlap, howanyň doňaklyk gapysy ýapyldy. Günüň ýyldyzlar goşunynyň soltany günorta gyşlagyndan göç edip, bahar menzilini we aramlyk serçeşmesini täleý çadyrlarynyň çadyrgähi, belentlik hem beýiklik baýdaklarynyň mekany etdi. Ine, şonda Isgender diýarly, şir şikarly, Teýmir gylykly, Çingiz asylly, Harun zehinli, Mamun memleketli, Hamza haýbatly, Haýdar mahabatly şa bolan Şahruh Bahadyr (Allatagala onuň delillerini nurlandyrsyn!) çadyrдыr kepbeleriniň ýüzüni Töwrize tarap öwürüp, Soltanyýa ýolundan menzilme-menzil ýola rowana boldy. Ol soltanlyk öýi Töwrizde düşledi. Töwriz ölkeleriniň köpüsini pelek pisint saýawanynyň saýasy astyna dartdy. Birnäçe goragçylaryny we ynamdar wekillerini welaýatlara belläp, ýoluny dowam etdirdi. Ýolda Isgenderiň kütwal-larynyň gözegçiligi astyndaky Alanjyk galasyny gabaw gurşawyna çekdi.

Bu wakalar Isgenderiň gulagyna baryp ýetende, onuň direnere ýeri galman, süňni sandyramaga başlady. Şeýlelikde, ol Şirwany galdyryp, Rum diýaryna gitmegi niýet edinip, şol tarapa rowana boldy. Şol wagtlar öň ýatlanyp geçilişi ýaly, Arzyrum Osman begiň tabynlygyndady. Isgenderiň gaçyp gidenligi baradaky habar Şahruh Mürzä mälim bolanda, ol Juky

¹ Milady hasaby bilen 1434-1435-nji ýyllar.

Mürzäni altmyş müň atly bilen onuň yzyndan kowmak üçin ýollady.

Soňra şan-şöratly emir Osman bege tarap örän gyssanmaçlyk bilen ilçi ugratdy hem-de oňa:

– Isgenderiň ýoluny baglap, yzyndan kowgy ýeter ýaly, oňa birnäçe bökdençlikler döredip, işini yza çekdirmeli – diýip görkezme berdi.

Bu wagty emir Osman özüniň ýakynlaryndan we syr alyşýanlaryndan az sanlysy bilen Kermek¹ diýen ýerde düşläpdi. Onuň ýeňiji esgerleridir perzentleriniň her haýsy Diýarbekr ülkesiniň bir yklymynda gezip ýördüler. Olar: «Her gezek gykylyk eşidenlerinde, oňa tarap uçdular» tymсалyny intizar gözleriniň umydy edýärdiler.

Osman beg Nuraly begi Islemeziň², Halylyň³ we Kutbekliniň⁴ köp sanly jemagaty bilen Janybeg Sopa kömek üçin, Müsür ýörişine iberipdi. Olar Malatyýany gabapdylar. Ýeňişden soň, Müsüre hem Şama gitmekçidiler. Beýleki ogly Ýakup beg we onuň ogly Japar beg heniz öz ýerlerinden daşary çykmandylar. Aly begiň leşgeri Jahangir Mürze bilen Harpertde ýerleşipdiler. Amyt we Diýarbekr leşgeri hem heniz leşgergähe gelip goşulmandylar. Soltan Hemze bolsa beýik emiriň ugran wagty, Amytda saklanyp, permana garaşyp durdy. Ine, onsoň beýik emir şol az sanly toparý bilen Isgendere garşy söweşmek üçin, howlukmaçlyk bilen haýdady.

¹ Bu ýeriň niredigini takyk anyklap bolmady. Arzyrumda Pasinlerde (Hasan gala) Kerek atly bir ýer bar. Munuň şol bolmagy mümkin.

² Islemmez – Antep-Halap sebitlerinde ýaşayan köpekli türkmenleriniň ýolbaşçysy. Bu Islemmez biraz soňra Janybeg Sopudan aýrylyp, Müsür soltanyynyň gaşyna gidýär. Şol ýerde onuň ynamyna we üns bermesine mynasyp bolýar.

³ Ähtimal, Kutbegili boýunyň begi ýa-da Bozja ogly Halyl beg bolsa gerek.

⁴ Antep – Halap sebitindäki Owşarlaryň bir goly (tiresi) bolmaly.

AT-OWAZALY EMIRIŇ EMIRZADA ISGENDER BILEN URŞUNYŇ WE EMIRIŇ WEPAT BOLMAGYNYŇ BEÝANY

Isgenderiň gaçmaga ýüz uran mahaly, emiriň ýaşynyň gaýdyşanlygy, güýjüniň peselenligi, ogullarynyň, esgerleriniň gelip ýetişmänligi, munuň üstesine-de nökерlerinden birnäçeleriniň heläk bolmagy baradaky habarlar we şuna meňzeş beýleki ýagdaýlar dürli perişanlyklaryň üstüne urna we ýarna boldy. Nökерleriň heläk bolmagyna şu ýagdaý sebäp bolupdy: Gürjüstan serhedindäki Duşgaýa¹ diýen ýerde beýik emiriň nökерlerinden bir uly topar hüşgärligi elden berdiler we bitertip ýagdaýda hüjüm edip, Isgenderiň ýurduna hem öýüne kürsäp girdiler. Belli bir baştutanlary bolmansoň, olaryň köpüsi heläkçilige uçradylar. Şeýle bolmagyna garamazdan, ol jemagatyň arasynda bolan Aly begiň nökерlerinden birnäçesi batyrgaýlyk bilen jeň etdiler we bu toparyň köpüsi uruşdan özlerini aman alyp çykdylar. Eger bu gaýduwsyz batyrlar garşydaşlarynyň önünde berk hem gaýym garşy durmadyk bolsadylar, onda ol toparyň ep-esli bölegi ajal ýagmyrynyň gülle düşegine düşüp, ýüzgörmez naýzalaryň jezasyna duçar bolardylar.

Aly Läle hem mertlik, merdanalyk meýdanynda uly janypkeşlikler edip, Agajy Pirini gola saldy. Soňra Isgender Mürze

¹ Bu ýer Karsyň günorta-günbatarynda, häzirki Selim şäherçesiniň içinde ýerleşip, XVII asyrdaky iki ýüz öýli bir ýer bolupdyr.

at-owazaly emiriň garşylaşmak hem uruşmak bilen, berk aýak direýändigini we yzdan kararsyz Jukynyň ylgarynyň söweş ganatlaryna ýetip gelýändigini görende, leşgerini düzgün-nyzama saldy. Şol aralykda Sahypkyranyň kakasy Aly beg merhemetli atasynyň leşgerine gelip goşulypdy. Beýik emir mübärek üzeňnisiniň hyzmatkärleri bolan döwlet emeldarlary, emirler we wezirler bilen jeňdir söweşiň ýagdaýlary hem-de Isgender Mürzäniň geçmekligine böwet bolmak meselesi barada maslahat etdi. Şol pursatda emirzada Aly beg şeýle arzy onuň dykgatyna ýetirdi:

– Ägälik we hüşgärlik ýoly şundan ybaratdyr: Biz iki ýagdaýdan birine eýermelidiris: Ýa pytraňňy leşger jemlenýänçä hem-de jüpbehana¹ gelip ýetýänçä, biz öýe dolanmalydyrys. Şonda ýarag-esbaplar üpjün bolansoň, söweş hereketlerine girişip bileris, ýa-da Arzyrumyň daşynda orun tutup, arkamyzy şähre mäkäm diräp, öz ýagdaýymyzyň hötdesinden özümüz geleliň hem-de ol ýerde gaýym ornaşyp, duşman bilen garpyşalyň. Bu ýagdaý hem-ä Isgenderiň saklanmagyna, hem-de öz-özünden hoşnut (hoş) bolmagyna sebäp bolar. Onýançä-da jüpbehana we çagataýly ylgar bize gelip birleşer. Bu ikisinden ikinjisi has dogrudyr we howp-hatardan daşdadyr, emma ýazgyt çärä laýyk gelmese, onda etjek alajyň ýokdur.

Beýik emir bu makul pikiri kabul etmedi. Esgerleriniň sanynyň azlygyna garamazdan, öňe süründi. Taraplar saplary tertibe salmaga girişdiler. Şeýlelikde, söweş hem tutha-tutluk ody tutaşyp gitdi. Söweşiň ilkinji pursatlarynda Isgenderiň doganoglany we uly emirleriniň biri bolan Gylyç Arslan ele düşdi. Iki tarapdan hem köp sanly we uly topar ölüme duçar boldular.

¹ Jüpbehana – ýaraghana, ýarag ammary.

Goşgy

Gan arygy gitdi çar ýana akyp,
Her bir ädim saýyn serweri ýykyp.

Gylyçlaryň baljaklary kementdi,
Her ädimde biri aýaga bentdi.

Emirler ýesirlige düşdi-de bendi,
Ýesirlerem arap atlara mündi.

Şol wagt Isgenderiň yzyny yzarlap giden Juky Mürze ol ýeriň on baş parsahlygynda ýerleşýän Pol Çubana¹ ýetipdi. Ju-ma güni beýik emir jeň üçin atyna atlandy. Iki tarapyň arasynda şeýle bir elhenç hem galagoply uruş dowam etdi. Emir tarapdan doganoglanlary Gylyç Arslan² beg, Gutly beg we Muhammet beg ibn Osman beg dagylar duşmanyň merkezine hü-jüm edip, mertlik hem merdanalyk görkezdiler. Iki tarapyň batyrlary mümkin bolan we ellerinden gelen gaýratlaryny etdiler. Gan aryklary edil Araz derýasy kimin akyp ugrady. Bu urşuň dowamynda beýik emir atdan ýykylyp, onuň mübärek başy ölüm howply ýaralandy. Şol wagtda onuň mübärek ýaşy segse-ne ýetipdi. Duýdansyz düşen ýara onuň güýç-kuwwatyny kemeldipdi. Soňra leşgerdäkiler üýşüp, ony atyň üstünde mäkäm oturdylar we Arzyrum şäherine tarap ugratdylar.

Akgoýunlylardan köpüsi ölüme sezewar bolup, ýene ençemesi ýesirlik bendiligine düşdüler. Aly beg ýesirleri halas etmek üçin, birnäçe gezek yzyna dolanyp, köp adamlaryň dadyna ýetdi. Pilten beg dogany Musa begi halas etmek üçin, yza dola-

¹ Hasan galasynyň gündogarynda ýerleşýän belli Çopan köprüsi bolmaly.

² Eserden görnüşi ýaly, Akgoýunly emiriniňem, Garagoýunly emiriniňem Gylyç Arslan atly doganoglanly bar.

nyp, batyrgaý söweşdi. Soňra duşman Pilten begi-de ele salyp, ýesirlik bendine tarap çekdi. Birdenem duýdansyzlykda onuň syrtnagy üzülip, halas bolup ýetişdi. Musa beg bolsa bendilikde galdy. Şol ýarym parsahlykda Pilten begiň sowudydyr jöwşeni gelip ýetişdi. Emma «Basra harap bolanyndan soň», onuň hiç hili peýdasy bolmady.

Gylyç Arslanyň dogany Pir Hasan beg we Hemze Hazanyň ogly Myrat beg dagylar ele düşdüler. Baýezit beg, giýewsi Ahmet beg we Akgoýunlylardan başga-da köp sanly adamlar öldürildi. Zamananyň batyrlarynyň biri bolan emir Eminateddin ogly Alyny Isgenderiň topary atdan agdardylar. Soňra ony öldürmek üçin ýalaňaçladylar. Şol wagt emirzada Aly beg kömege gelip ýetişdi. Ol ýalaňaçlygyna ýerinden towsup bökdi we özüniň garşydaşyny atdan ýykdy. Elindäki gylyjyny alyp, onuň atyna atlandy we atdaşy Aly beg bilen bilelikde gaçyp gitdi.

Garagoýunlylar ýene-de olaryň yzyndan kowalap gitdiler. Ep-esli wagt urşanlaryndan soň, Eminateddin ogly Alyny ýene-de tutup, Isgenderiň ýanyna ugratdylar. Isgender onuň batyrgaýlygynyň owazasyny eşidensoň, şeýle hem bu jeňde bitiren hyzmatlaryndan habarly bolansoň, ony aman goýberdi.

Akgoýunlylaryň başyna düşen bu agyr ýagdaý hem-de halys bolup, tapdan düşmeklik – emiriň hereket etmekde howlukmaçlyga ýol berenligi sebäplidi. Onuň (soltanlygy baky bol-sun!) nesihatlaryndan bolan: işde – gyssanmazlyk, başa düşen ýagdaýlarda – sabyr-takatlylyk soňy haýyr işlere sebäpdur. «Äwmek – şeýtandan, sabyr – rahmandan» diýen jümle munuň aýdyň delilidir. Emiriň gyssanmaçlygy zerarly, baş hem namys ol işiň astynda galdy. Asylzadalaryň perzentlerinden bolan atowazaly batyrlaryň, şan-şöhratly emirleriň, ýaňy ýetişen gül ýüzli ýetginjekleriň, görmegeý merdanlaryň ençemesi gaýgyruwsyz gylyçlaryň deminden geçdiler. Soňra gaçan leşger Arzyrum şäherine gelip girdi. Ýalkan emir şol ýaradan Hakyň

rehmetine gowuşdy. Onuň mübärekdir jesedini Şyh Hasan beg gizlinlikde depin etdi.

Gylyç Arslan Garagoýunly Akgoýunlylaryň elinde tussaglykdady. Musa begiň nökerleri ony halas edip, öz öýüne gowşurdylar. Bu waka 839-njy¹ ýylyň içinde bolup geçipdi. Bu pitne ýüze çykandan soň, emir Osman begiň uly dogany Ahmet begiň ogly Gylyç Arslan, Gutly beg we Hüseyin beg emirligi ele almak maksady bilen derwezäni döwdüler. Soňra olaryň her haýsy Akgoýunly emirliginiň baýdagyny parlady, şäherden çykdylar, ýöne ol diýaryň kowumlary olara tabyn bolmak üçin bir ädim hem ätmediler. Netijede, Gutly beg Baýburta, Gylyç Arslan özleriniň mekany bolan Palu galasyna tarap dolandy. Şyh Hasan beg bolsa şäherde galdy.

Isgender Şyh Hasanyň şäherde galandygyny eşidip, çagataýyň hüjüm eder howpundan we: «Şyh Hasan şäheri doly eýeçiligine geçirer» diýen pikir bilen göçüp, Rum tarapa Gara Erese² gitdi.

Şyh Hasan beg Gylyç Arslanyň we Gutly begiň aýaga galandygyny eşidende, şäheri taşlap, Juky Mürzäniň ýanyna ugurdy. Ol ýerden hem Şahruh Mürzäniň belent dergähine gelip, sylag-serpaýa mynasyp boldy. Isgender bu wakalardan habarly bolanda, Arzyruma tarap dolandy. Şäheri eýeçilik eline geçirip, günäleri ötülen emiriň mübärekdir jesedini gözlemek işleri bilen meşgullanyp başlady. Irginsiz gözleglerden soň, ony tapmak olara başartdy. Ol emiriň mübärekdir başyny bedeninden jyda düşürüp, Müsüre tarap ýollady. Aly beg, Muhammet beg we Mahmyt beg dagylar Akgoýunlylaryň uruş meýdanından gaçan toparý bilen bile ýurda tarap ýüzlendiler. Olar ýurda baryp ýetmänkäler, bulardan önürti Jahangir Mürze Aly begiň leşgerleri

¹ Milady hasaby bilen 1435-1436-njy ýyllar.

² Arzyrumyň 15 kilometrlik demirgazyk-günbatarynda, häzirki Karaz diýilýän oba. Gadymy Arzyrum bu ýerde ýerleşipdir.

bilen bilelikde Terjan diýen ýerde emirzada Aly bege baryp goşulypdy. Bular birleşenden soň, doganlary Aly bege kast etmekden el çekdiler. Şeýlelikde, onuň arkadaýanjy artyp mäkämleşdi.

Soňra Aly beg uly dabara hem buýsanç bilen ýurduna ýetdi, emma ol kakasynyň başyna düşen wakalardan bihabardy. Haçanda ýurduna gowşanda, oňa bu habar mälim boldy. Soňra ähli ilat jemlenişip, onuň daşyna egrilişdiler. Onuň emir bolmagyna razylaşyp, bir jan, bir ten boldular. Aly beg merhemetli atasynyň mirasdüşeri bolansoň, ilat ylalaşyk hem kaýylyk bilen onuň boýunegijilik we tabynlyk mesgenine geldiler.

Şeýlelikde, Aly beg emirlik baýdagyny asmanda parlatdy. Ol adalat hem ynsanperwerlik kadalaryny, ýöriş etmeklik kanunlaryny, sebitleri tabynlyga geçirmek, serhetleri birikdirmek işlerini nusgalyk görnüşde ýola goýup, röwşen kalplara täze nur çaydy. Özünüň atly-abraýly ogly Jahangir Mürzäni ýurtda öz oruntutary edip goýdy. Özi bolsa Juky Mürzäniň yzyndan Yraga we Ühbä gitdi. Arzynjanda şazadanyň ordasyna gelip, onuň bilen hormatly ýagdaýda duşuşdy. Şol ýerde dogany Ýakup beg, Nuraly beg we Japar beg dagylar hem Juky Mürzä gelip goşuldylar. Muhammet beg bilen Mahmyt beg ikisi bolsa doganlary Aly beg Juky Mürzäniň yzyndan gidensoň, Arganyna gözlerini dikdiler. Jahangir Mürze il-halkyny Harperte çekdi. Soňra Juky Mürze çagataýdan bolan bir uly topary Aly beg bilen hemra edip, olary Isgenderiň yzyndan kowup ýetmek üçin ugratdy. Olar Koýla Hysarda¹ Isgenderiň yzyndan ýetdiler. Onuň leşgerini talaň meýdanyna taşlap, uly gyrgynçylyk etdiler. Isgender özüne degişli az sanly adamlary bilen olaryň

¹ Bu Goýunlyhysar ýa-da Koýulhysar bolup, Kelkut çayynyň kenarynda Şebin Garahysar bilen Niksaryň arasynda ýerleşän bolmaly.

aralaryndan sogrulyp çykyp, Rum serhedine ýetdi. Leşgerleri bolsa Arzynjana dolandylar.

Şol wagtlar welaýatda Pilten begiň dogany Musa beg we Gylyç Arslan Akgoýunlynyň dogany Pir Hasan beg ikisi Isgender Mürzäniň leşgerinde tussaglykdadylar. Gylyç Arslan Garagoýunly olaryň ikisini-de Hemze Hazanyň ogly Myrat beg bilen birlikde Akgoýunlylara gowşurdy. Musa beg öň Gylyç Arslan Garagoýunlyny ol Akgoýunlylarda tussaglykda bolan wagty gowy saklapdy. Sebäbi Gylyç Arslan Garagoýunlynyň aýal dogany, ýagny emir Ýusubyň doganoglan uýasy Musa begiň aýalydy. Gylyç Arslan Garagoýunlynyň nökerleri hem Musa begi, Gylyç Arslan Akgoýunlynyň dogany Pir Hasany we olaryň tabygynlygyndaky Hemze Hazanyň ogluny Akgoýunlylara ýetirdiler. Bularyň üçüsini hem Isgender Mürze birnäçe göz öňüne tutýan maksatlary üçin diri galdyrypdy. Ol Pir Hasany Gylyç Arslan Akgoýunlyny çagyryp getirtmekde araçy edip ulanmakçy bolup, oňa:

– Eger doganyň Gylyç Arslan meniň ýanyma gelse, Akgoýunly emirligini Osman begiň öwlatlaryndan alyp, oňa tabşyrarın – diýipdi.

Hakykatdan-da, Gylyç Arslanyň hem Akgoýunly soltanlygyna tamakinçiligi bardy.

Şeýle-de Isgender beg Musa begi dogany Pilten begi çagyrmakda araçy etmekçidi, Myrat begi bolsa onuň kakasy Hazanyň Arzynjanyň häkimi bolandygy üçin, araçy edip ulanmakçydy. Isgender Osman beg aradan çykandan soň, Hazanyň kömegi bilen Arzynjany golastyna geçirmek niýetine mündi.

SOLTAN HEMZÄNİŇ AMYDY EÝELEMEGINİŇ BEÝANY

Osman begiň Isgenderiň ýanyna giden wagty, Soltan Hemze Mardin sebitlerindendi. Ol urşa ýetişmek isläp, Amyt töwe-reklerine ýetende, beýik emiriň ölendigini eşidip, Amyda tarap ýüzlendi. Soňra Amydy eýeläp, ony golastyna geçirdi. Jahangir Mürze kakasy Aly begiň hökümüne görä, ülkede galyppy. Ol ýerden ilaty bilen Harperte gidipdi. Soltan Hemze Amydy boýun egdirensoň, Arganyny hem eýelemek isledi. Mundan oň Muhammet beg bilen Mahmyt beg hem Arganyny eýelemekli-ge göz gyzdypdylar, Arganyn ilaty bolsa olardan boýun tow-lapdylar.

Onsoň Arganynyň darugalary Ahmet Çagataý bilen Tatar Aga ikisi Arganynyň ilaty bilen birleşip, Jahangir Mürzäniň ýanyna Jelal Satylmyşy iberdiler. Sebäbi mirasdüşerlik hökümine laýyklykda, kakasy Aly bege degişli bolan Akgoýunly patyşalygy kakasy tarapyndan oňa ynanylypdy. Olar Satylmyş-dan Jahangir Mürzä:

– Biz galany saňa tabşyryrys, seniň tizden-tiz bu ýere gelmegiň gerek – diýip, habar ýolladylar.

Jahangir Mürze olaryň haýyşy boýunça gyssanmaçlyk bilen Arganyna tarap gitdi. Ol ýere baryp, welaýaty doly öz eýeçiligine aldy.

ISGENDER MÜRZÄNİŇ GAÇYP GITMEGINDEN SOŇKY ÝÜZE ÇYKAN ÝAGDAÝLARYŇ BEÝANY

Şazada Juky Mürze Isgender gaçyp gidenden soň we Akgoýunly emirzadalary gelip goşulandan soň, muhabbet nikasyny berkitmek islegi bilen Osman begiň gyzyna hutba okadyp, onuň bilen nikalaşdy. Arzynyjany emirzada Ýakup bege mülk edip berdi. Olam oňa öz ogly Japar begi belledi. Diýarbekr we-laýatyny we Akgoýunly emirliğini ozaldan beýik atasy tarapyndan mirasdüşer bolanlygy sebäpli, Aly bege tabşyrdy. Ony tylla gylaç, zerbap don-halat bilen sylaglap ýola saldy. Ondan soňra toý şaýynyň, harajatynyň aladasy bilen gümra bolup, beýik atasy Şahruh Mürzäniň mübäreke goşunyna dolanyp geldi we Garabagda hormat dergähini öpmek mertebesine eýe boldy.

Aly beg sylag-hormata eýe bolup, öz ülkesine gidende, Harpert diýen ýerde Mahmyt beg bilen Muhammet beg ikisi Arganyna göz dikendikleri zerarly, Aly begden gorkup gaçyp gidipdiler. Olar beýik emiriň baýry aýaly Seljuk Hatyn hem-de beýik emiriň diwan işleriniň emiri Ybraýym Idris bilen bile gaçyp, Amytda soltan Hemzä gelip goşulypdylar.

Aly beg öz ogly Jahangir Mürzäni Arganyň galasynda goýdy, özi bolsa Amyt sebitlerinden Rasul-Aýn gyslagyna tarap ugrady. Soňra Soltan Hemze Amydy berkitdi. Öz aýalyny ol ýerde galdyryp, Şa Aly beg Purnagy we Baýram beg Ynak Halylly şäherde häkim edip goýdy. Soňra özi «Birden Aly beg Mardine göz dikäýmesin we ýaraglanyp, Mardine ýöriş edäý-

mesin» diýen gorky bilen, ýarag şaýyny tutup, Mardine ugrady. Amydyň ilaty soltan Hemzäniň zorlugy hem sütemi zerarly, dilewar ilçileri Aly begiň ýanyna ugradyp, onuň Amyda tarap gelmegini haýyş etdiler.

Aly beg özüni şähre atmak üçin, üç ýüz sany oňat ýaraglanan atly bilen Amyda tarap haýdady. Şa Aly beg gaçyş ýoluna düşdi. Aly beg Amyt hökümetini ogly Jahangir Mürzä bagyşlap, özi ülkesine tarap dolandy. Beýleki ogly Hüseyin begi bolsa muhabbet kadalaryny berkitmek üçin, Müsüre rowana etdi. Müsür soltany Soltan Fereç Gara Ýusupdan göwni ynjandygy sebäpli, Hüseyin begi tussag etdi we bir bölek goşuny Diýar-bekre hüjüm etmek üçin iberdi. Olar Garajadagy talaňçylyk hem çapawullyk sübsesi bilen arassaladylar. Jahangir Mürze Amytdan uruşdyr jeň üçin ugrady. Ýagşy niýetli adamlar: «Ýaragsyz duşmanyň üstüne gitmek döwletli maslahat dälidir. Müsür leşgeri güýçlüdir» diýip näçeler özelendiler.

Gosgy

Şir hem bolsaň, şir ýykýandan gorkgunyň,
Batyr ýykýanlara batyrlyk etme.

Demirçiler demri eredýändirler,
Demir penjä bakyp, başyň dik tutma.

Pil hem bolsaň, öz güýjüňe lap urma,
Kergerdan haýbatdan gapyl oturma.

Emma «Ýazgyt gelse, gözler kör bolar» diýlişi ýaly, tekep-birlik perdesi onuň didelerini gapypdy. Şol zerarly ol bu ýagşy niýetli maslahatlary kabul etmedi. Soňuny saýgarmaz batyr-gaýlyk bilen müsürlileriň garşysynda saplar bezedi. Batyr-

lardan bir topary bilen garşydaşlarynyň merkezine hüjüm etdi. Baryny çym-pytrak edip, olaryň Garajadagda talap alan emläklerini yzyna gaýtaryp aldy. Soň akyl hem pähim kämilliginden gaflat ukusyna gitdi. Müsürliler pursaty ganymat bilip, bilelikde duýdansyz hüjüme geçdiler. Olar jan gorkusyndan hem güýçsüzlükden ýaňa ýatan ýerlerinden syçrap turdular hem-de gazap bilen çaknyşyga ugradylar.

Düger atylary doly hem kämil ýaraglanandylar. Jahangir Mürzäniň atylary bolsa ýarag-şaýsyzdy. Şonuň üçin dügerliler çar tarapdan hüjüme geçip, Jahangir Mürzäniň leşgerini gursawa aldylar hem-de ähli ýandan oklar ýagdyrdylar. Jahangir Mürzäniň leşgeriniň sypyp gaçmak üçin, böwüşjek bolan ýerlerine olar derrew atlaryny sürüp, ähli geçelge ýollaryny bagladylar.

Ýedi gezege golaý hüjüm, hemle, şowlulyk hem şowsuzlyk peýda boldy. Söweş, päsgelçilik, gyssanmaçlyk hem goranyş pursatlary ep-esli wagta çekdi. Emirzada Jahangir özüniň mübärek durky bilen uruş oduny ýitileşdirýärdi we güýçlendirýärdi. Ony yzly-yzyna dört gezek atdan ýykdylar. Birinji gezek ýykylanda, Rüstem Hazyn at getirip, ony ata mündürdi. Ikinji gezek Seydi Ahmet Pir Ahmet, üçünji gezek Läle Hasan we dördünji gezek Behzat Arap at getirip atlandyrdy. Ol bu dört gezekde hem ata atlanmak bilen geň-enaýy hereketleri we ajaýyp söweşleri etdi. Ahyrsoňunda Behzat Arabyň aty her neneňsi arap aty hem bolsa, büdräp, Jahangir Mürzäni agdaryp goýberdi. Şeýlelikde, ony ele saldylar.

Bu söweşde Omar Emirli mertlik we merdanalyk görkezdi. Onuň sag gulagynyň ýokary ýanyndan degen peýkam kellesiniň çep tarapyny böwsüp çykdy. Şeýlelikde, ol peýkamyň bir uýy çepinde, beýleki uýy bolsa sagynda görnüp durdy. Ýene bir ok bolsa onuň dyzyna degip, bir garyş içine çümdi. Ol şeýle ýagdaýda endamyna çümen peýkama üns hem bermän, gaý-

tam, duşmanyň üstüne ok baryny ýagdyrýardy. Şeýle-de uruşda tä atdan agdarylyp, ele düşýänçä, leşgeriň ýeňsesini goramagyny dowam etdirdi. Ony süýräp, söweş meýdanyndan alyp çykdylar. Soňra kalbyndaky kineleri sebäpli, öldürmekçi bolanlarynda, ol gije bir ata atlanyp, gaçyp gitdi.

Osman Bekdaş hem bu jeňde gaýduwsyzlyklar görkezip, elinden gelen mümkinçilikleri amala aşyrdy. Şol dara-diräniň içinde bir ok gelip Jahangiriň atynyň toýnagyndan parran geçdi. At ýüzin ýykyldy-da, Jahangiri üstünden agdaryp goýberdi. Jahangir ele düşdi. Söweşde Hoşgadam Abdyleziz, Eýmir Aga, Hajy Dawut we Alyguly Gara dagylar aýgytly göreşdiler. Läle Hasan, Orak Ahmet, Alyguly Gara we Muhammet hem merdanalyk jeňini edip, tä soňky demlerine çenli atdan düşmediler. Soňra düger ilaty Jahangir Mürzäni, Rüstem Hazany, Hoşgadam Abdylezizi, Osman Bekdaşy we Alyguly Garany tussag edip, Müsüre ugratdylar. Ol ýerde Osman Bekdaş aradan çykdy. Bu jeňde Akgoýunlylardan köp jemagat ölüme duçar boldy.

Bu pitnäniň netijesi paýhas ýetmezçiliginden we parasatsyzlykdan hasyl bolupdy. Mälim bolşy ýaly, şol wagtlar Jahangir Mürzäniň ýaşlyk-ýetginjeňlik döwürleridi. Ol heniz durmuşyň agyny-garasyny saýgarmadykdy. Uruş tilsimlerini doly ele alman, tejribelileriň maslahatlaryna eýermedi.

Patyşalar we serdarlar ýurt dolandyrmak işlerinde pikir eýeleriniň we paýhas geňeşçileriniň maslahatyna gulak asmalydylar. Ygtyýarlyk uýanyňy gopbamsylyk we tekepberlik eline bermeli däldirler. Aty şaý, ýaragy düzüw, nökerleri jem etmezden, ýörişe ugramaly dälirler.

Bu uruşdan halas bolan emir Emirli we beýleki nökerlerden bir topary Amyda dolanyp geldiler. Olar bolan wakany Aly bege beýan edip, onuň leşgergähiniň ýerleşen ýeri bolan Maharat¹

¹ Bu ýeriň nirede ýerleşýändigini anyklap bilmedik.

ýaýlagyna ugradylar. Aly beg bu ýagdaýy eşidip, gaty perişan ýagdaýa düşdi. Ol edil Ýakubyň iki ogly Ýusubyň we Beniýamynyň Müsürde bendilikde galyşy ýaly, iki oglundan jyda düşüp, gam laýyna gark bolup, dyzyny gujaklap oturdy. Bu başgaýlyklar bilen bir hatarda Isgenderiň Rumdan dolanandygy baradaky habar hem gelip gowuşdy.

ISGENDERIŇ RUM TARAPDAN IWRÜLIP GELMEGINIŇ BEÝANY

Rum soltany Soltan Myrat bilen emir Gara Ýusubyň arasynda dostluk hem-de ýakyn gatnaşyklary bolandygy sebäpli, Isgender ýeňlip gaçandan soň Ruma gitdi. Ol Rum serhedine ýetende, hetdenaşa ulumsylygy we nadanlygy zerarly, Rum soltanynyň ýanyna hiç kimi ýollamady, hal-ýagdaýlaryny mälim hem etmedi. Adamlaryň mal-emläklerine zorluk hem sütem etmekligiň kastyna düşdi. Onsoň Soltan Myrat ol sebitleri berkitmek üçin, leşger ýollady we Isgenderi urşa girişmezden, ol diýardan kowup çykardy.

Şahruh Mürzäniň dolanandygyny eşidensoň, Isgenderde Töwriz mülküne hem häkimligine bolan islegi heýjana gelip, Rumdan öwrülip gaýtdy. Soňra ol Tejli Ýurdy¹ diýen ýere ýetdi. Ol ýerdenem Sary Çiçege² gelende, Aly beg bu ýagdaýlardan habarly bolup, leşger ýygnamagyň we Isgender bilen söweşmek üçin, ýöriş etmegiň ugruna çykdy. Ýakup beg, Pilten beg we Şyh Hasan ýaly uly emirler Harpert sährasynda Aly beg gelip goşuldylar. Ýakup beg adam iberip, Muhammet begi we Mahmyt begi getirtti. Isgenderiň eline ýesir bolup düşen Emineddin ogy Aly hem Şyh Hasana goşulyp, onuň bilen

¹ Bu ýer adynyň nirededigi anyk däl, ýöne munuň Siwasyň gündogar taraplarynda bolmagy mümkin.

² Sary Çiçek – Eginiň (Kemalyýa) günbatarynda, Arapgiriň demirgazyk-günbatarynda, Diweregiň günorta-gündogarynda bolan bir dag we ýaýlagdyr.

birlikde leşgergähe gelip birleşdi. Palu galasynda bolýan Gylyç Arslana adam iberip, gelmekligini haýyş edenlerinde, ol muňa boýun bolmady. Soňra emirzadalaryň ählisi birleşip, serişde meselesi we Isgender bilen uruşmaklygyň ýagdaýlary barada maslahatlaşdylar. Aly beg:

– Ol Harpert ýolundan geler, şonuň üçin biz şol ýoldan gideliň – diýdi.

Emirler bolsa:

– Ýok, ol ýokarky ýoldan geler. Sebäbi ol Sary Çiçekde düşläpdir – diýişdiler.

Soňra Arzynjana tarap gitmekligi karar edip:

– Japar begi kakasy Yakup beg Arzynjanyň häkimligine belläpdi. Ol aýagyny edep çygryndan çykaryp, Kemah, Garahysar ýaly birnäçe welaýatlara çozup, ol welaýatlary talap, çapawullap ýör. Biz ony ýok etmek üçin aýaga galalyň, ol ýerdenem Isgendere tarap gideliň – diýip maslahatlaşdylar hem-de şu pikiri goldadylar.

Soltan Hemzäniň şäheriň töwereklerinde topalaň edenligi sebäpli, hezreti Sahypkyrany¹ Amyt şäherine ibermegi maslahat bildiler. Şol wagtlar onuň on bir ýaşy bardy. Hezreti Sahypkyran kakasynyň permany boýunça ol ýere gitdi. Amyda ýetende, uly gurakçylyga döz gelmeli boldy. Ol güýjüniň ejizligine, ýaşynyň kiçiligine garamazdan, şäheri berkidip gorady we amanaty ýoldaşyna (nökerlerine) tabşyrdy².

Aly begiň toparlary Sahypkyrany Amyda rowana eden-soňlar, özleri Arzynjana tarap gitdiler. Arzynjana ýetenlerinde, Japar beg ata-enesine gulak asmazlyk, olaryň hukuklaryny depemek ýoluna eýerip, boýun egmezlik hem tekepbirlik bilen

¹ Eseriň gahrymany Uzyn Hasan beg.

² Bu ýerde işi alyp barmak göz önünde tutulýan bolsa gerek.

derwezeleri baglady. Onsoň Şyh Hasan beg Aly beg hem-de Ýakup beg bilen habarlaşykda pikirlenişip, oňa:

– Biziň uly doganymyz Ýakup begdir. Onuň soltanlyga tamakinçiligi ýokdur. Ýakup begiň uly perzendi hem sensiň. Biziň dāp-dessurymyz boýunça patyşa sen bolmalysyň. Gel, soltanlyga sen haklysyň, biziň hemmämiz seniň tarapdarlaryň we ýaranlaryňdyrys – diýip, habar ýolladylar.

Japar beg bu habara aldanyp, şäheriň daşyna çykdy. Ine, şeýdibem ele düşdi. Onuň ogullary we nökerleri Gutly bege birleşip, Arzynjany berkitdiler. Aly beg öz doganlary Ýakup begi, Muhammet begi, Mahmyt begi we Şyh Hasan begi leşger bilen Arzynjany gabamaklyga belledi, özi bolsa ýaýlamak üçin, Baýburt tarapa gitdi. Birnäçe günden soňra Japar begiň leşgerleri galadan çykyp, Ýakup beg bilen söweş etdiler. Ýakup beg olardan üstün çykdy we olaryň köpüsini ölüme sezewar etdi.

Şäherliler bu ýagdaýa syn edip, çykgynsyz we perişan ýagdaýa düşdüler. Derwezeleri açyp, jan ajygyndan: «Kömek ediň, kömek ediň! Elaman, elaman!» diýip gygyryşyp, şäheri Ýakup bege tabşyrdylar. Gutly beg şäher serkerdesi Hoja Muhammet Arzynjany bilen bilelikde özüne degişli Baýburt galasyna tarap gaçyp gitdi.

Şol aralykda Isgender Sary Çiçekden ýoluny üýtgedip, Malatyýa geldi. Gylyç Arslan Akgoýunly bilen könedan dostluk gatnaşygy bolanlygy sebäpli, bir ilçä ugradyp, ony öz ýanyna çagyrdy. Gylyç Arslan oňa hemaýat etmek üçin, öz dogany Pir Hasany leşger bilen ugratdy. Isgender olaryň kömegi bilen Fyrat suwundan geçip, Harpertiň töwereklerinde düşledi. Şol ýerde Gylyç Arslan hem Isgenderiň leşgergähine gelip goşuldy. Soňra olar bilelikde Harpertiň derwezesine leşger çekdiler we uruş turuzdylar. Harpertiň häkimi Pälwan Seýdi Aly Isgenderiň leşgerinden köp adamy gyrdy. Soňra Gylyç Arslan bilen bolan wakanyň ýagdaýlaryny habar bermek we beýan etmek üçin,

öldürilenleriñ birnäçesiniñ kellelerini kesip, ol kelleleri Aly bege ugratdy.

Aly beg öz doganlary we döwlet emeldarlary bilen Isgenderiñ üstüne bilelikde hüjüm etmek barada geňeş etdi. Emirler muña razy bolmadylar. Aly beg emirleriñ bu pikirine garşy çykyp, leşger jem etdi we Munzur dagyndan geçip, uly güzap hem muşakgat bilen Uwjuk¹ sährasynda düşledi. Isgender bu ýagdaýlardan habarly bolanda, Harpertden göçüp, Kygy tarapa gitdi. Ol ýerde köp harapçylyklar etdi. Pilten beg öz ogly Pälwany onuñ ýanyna ugratdy. Isgender ol ýerden Terjana gidip, ol welaýaty hem harap etdi. Öz öý-öwzaryny sandan galan we terk edilen Pekrej² galasynda goýup, Arzynjan töwereklerine geldi. Bu ýerde hem Musa begiñ öýüni talady. Soňra Arzyrum tarapa gidip, şäheri galasy bilen bile öz tabynlygyna geçirdi. Awnyk we Kakyzman ýolundan Sürmeli³ çukura gidip, ol ýerde gyşlady. Töwriziñ häkimi bolan dogany Jahanşa Mürze Gyzyl Agaçada gyşlady. Çünki, gyş düşüp, ýollar bagly bolansoň, Aly beg onuñ üstüne Uwjukdan leşger çekip bilmän, Harperte gitdi. Baryp ol ýeriñ ilatyna mähremlikler etdi. Öňki darugany ýene-de darugalyga belledi. Ogullaryny Müsür zyndanýandan hem tussaglygyndan halas etmegiñ çäresini gözläp, Amyt şäherine gelip gyşlady. Soltan Hemze Mardinedi. Ol doganynyñ Amyda gelendigini eşidende, wepadarlyk hem akýüreklik bilen onuñ dergähine ýetmäge gyssandy. Onuñ gelmeginden, Aly begiñ begençdir şatlygy möwç urdy. Aly beg soltan Hemzäniñ hiç bir daşky sebäpsiz doganynyñ, ýagny özüniñ ýanyna ylgaý gelendigi üçin, oňa sylag-hormat etmäge we işini ugrukdyrmaga girişip, Harpertiñ kenarynda gyşlar ýaly, oňa tutuş Ak-

¹ Häzirki Obajyk bolsa gerek. Bu ýer Munzur daglarynyñ eteginde, Ýylanly dere bilen Garaköl deresi arasynda, Tünjeli (Dersim) welaýatyna degişli bir etrap merkezidir.

² Bu ýeriñ niredigini anyklap bilmedik.

³ Sürmeli çukury, bu Gökje kölüň günortasynda ýerleşýär.

goýunly jemagatyny berdi. Döwlet emeldarlary her näçe bu işi başa bardyrmajak bolup çytraşsalar-da, şeýle hem onuň agzala hereketlerini we oňsuzlygyny Aly begiň gulagyna ýetirsel-de, ol muňa üns berip barmady. Ahyrynda bolsa ol jemagatyň pikiriniň netijesi gelip çykdy hem-de eglenmezden betbagtçylyga ulaşyp gitdi.

Aly beg soltan Hemzäni gyşlaga ugratdy. Soltan Hemze emiriň çäresine laýyklykda hem-de: «Ol nämäni islese, şony hem başaryandy» diýen ýazgyda görä, gyşlaga gitdi. Onsoň onda keçjalyk ody tutaşyp başlady. Gozgalaň ojağynyň çakyllyk meçewini göwün aldaýjy wadalaryň alawy bilen alawlandyrdy. Mirasdüşer leşgeriň pytran hyzmatkärlerini çig hyýallaryň çyragynyň başyna jemledi. Dürli-dürli jadyly suwlar bilen doganynyň yzyna eýeriş we oňa bolan söýgi ataşyny adamlaryň köňüllerinden öçürip başlady. Aly begiň Amyt sebitlerindäki öýüni ýene-de öz ýanyna getirdi. Taýpalary ol ýerden göçürip, öz ýurduna alyp geldi.

Şol aralykda soltan Eşrep tarapyndan Aly bege: «Eger perzentleriň didaryny görmek isleýän bolsaň, Harpert galasyny biiziň hyzmatkärlerimize tabşyr, şondan soňra perzentleriňi saňa gowşuraryn» diýen mazmundaky habar gelip gowuşdy.

Onsoň Aly beg kiçi ýaşlylygyna we ýaşynyň on birden geçmänligine garamazdan, beýiklik hem asylzadalyk alamatlary döwletli maňlaýynda lowurdap duran ogly Sahypkyrany galany şamlylara tabşyrmak üçin, Harpert galasyna tarap ugratdy. Sahypkyran gala gelip, galadaky emeldarlar hem-de çözüş we baglaýyş işleriniň eýeleri bilen ýagdaýlar barada gürlleşdi. Olar ýagdaýlaryň bähbidi üçin, bu işden boýun towdylar. Sahypkyran hem özüniň sagdyn üşügi bilen döwrüň ýagdaýyna we ahyrky netijä laýyklykda hut şony oňlady. Şoňa görä-de, galany tabşyrmak meselesi yza çekildi. Ol ýagdaýlary beýik mertebeli atasyna beýan etdi.

SOLTAN HEMZÄNİŇ WE YSPYHAN BEG GARA ÝUSUBYŇ URŞUNYŇ BEÝANY

Soltan Hemze öz dogany Aly begden ýüz öwrenden soňra, topalaň ýoluny öňe tutdy. Bagdadyň hökümdary Yspyhan Mürze ibn Gara Ýusup Osman begiň ogullarynyň ýagdaýynyň perişan haldadygyny, Aly begiň ogullarynyň Müsürde tussaglykdadygyny bilenden soň, patyşalyk tamasyny edip, leşgerini düzdi we Diýarbekr tarapa rowana boldy. Soltan Hemze hem onuň ugranyny görüp, şol tarapa ýüzlendi. Akgoýunly leşgerini düzüp, Yspyhan Mürzäni uruş we söweş bilen garşylamak üçin, ýola rowana boldy.

Yspyhan Mürze Sanjara gelip ýetdi. Ol gapylykda soltan Hemzäniň üstüni basmak üçin, olaryň üstüne ylgar etmegi niýet edinyärdi. Hut şol ýerde bolsa Yspyhan begiň garawullary tarapyndan talanan we tussag edilen kerwen adamlaryndan Garaja atly bir kişi özüni Habur suwuna urup: «Yspyhan uly leşger bilen ine, gelip ýetdi» diýip, soltan Hemzä habar ýetirdi. Soltan Hemze bu habary eşideninden, öz leşgerini jem edip, Düýe¹ diýen köle geldi. Soňra ol ýerdenem Sehl² kölüne gaýtdy.

Yspyhan beg soltan Hemzäniň bu ylgardan habarly bolandygyny eşidensoň, gaýdyp bilmän, Aly bege ilçi ugradyp, on-

¹ Bu ýeriň niredigini anyklap bilmedik.

² Bu ýeriň niredigini anyklap bilmedik.

dan kömek sorady. Aly beg Hemze Hazany birnäçe adam bilen Yspyhan Mürzäniň ýanyna ugratdy. Bu jemagat Mehmet bazary¹ diýen ýerde Yspyhan Mürzä gelip birikdiler. Soltan Hemze göç edip, Goçhysar çayyna² geldi. Soňra ol ýerdenem göçüp, Garadere³ derýasynyň boýunda düşledi. Musa Goja Hajy, Pir Muhammet Purnak, Pir Osman beg, Agman ogly Aly we Şa Aly beg Purnak dagylary garawul edip ugratdy. Soň Soltan Hemze Nusaýbynda düşledi. Yspyhan beg derýanyň aýagujyndan gaýdyp, Mehmet bazarynda düşledi. Ýene ol ýerdenem göç edip, Berktiriň⁴ garşysyna geçdi we Nusaýbyn suwunyň üstünde bir köpri gurup, şol ýerde düşledi. Ahmedi⁵ diýen ýerde garawullar biri-birlerine sataşdylar hem-de urşa başladylar. Soltan Hemzäniň garawullary Yspyhan begiň nokerlerinden üç sany adamy ele saldylar. Şeýlelikde, soltan Hemzäniň garawullary üstün çykdylar. Musa Goja Hajy uruşda batyrgaýlyklar görkezdi. Bu ýagdaýy soltan Hemzä ýetirenlerinde, ol bir ilçini köne dostlary ýaşayan Kif galasyna, ýene birini bolsa Jezirä ugratdy.

Jeziräniň ilaty ilki başda Garagoýunlylara tabyn bolan hem bolsalar, soňra Yspyhan begiň jebir-süteminden halys sütünleri süýnüp, ondan ýüz öwürpdiler. Şeýlelikde, Jeziräniň häkimi Abdal beg soltan Hemzä birleşdi. Kif galasynyň leşgeri hem Mälik Halabyň baştutanlygynda oňa gelip birleşdi. Iki aýa

¹ Bu ýeriň niredigini anyklap bilmedik.

² Goçhysar – Mardiniň 20 km günorta-gündogarynda bolup, onuň gadymy ady Dinaýsy boluprdyr. Goçhysaryň häzirki ady Gyzyldedepdir. Onuň ýanyndan häzir Zerkan adyny göterýän bir çay geçýär. Gürrüni edilýän köl şübhesiz şu bolsa gerek.

³ Nusaýbynyň günorta-gündogarragynda, Mosul ýolunyň ugrunda ýerleşýär. Häzirki wagtda Siriýa topragynda bir demirýol duralgasy bolup, ol Garadere adyny göterýär.

⁴ Kartalarda duş gelmedi, ýöne Nusaýbynyň günorta-gündogarragynda bolmaly diýlip çaklanylýar.

⁵ Kartalarda duş gelmedi.

golaý wagtlap leşgerleriň ikisi hem biri-birlerine garşylaşyp oturdylar we toparlaryň ikisi hem uruş we jenjel odunyň alawyna köýýänçäler, biri-biriniň ahmalyny peýläp durdular. Akgoýunlylardan köp jemagat toplananlygy üçin, bededir azyk-suwluklar gutardy.

Bu wagt Muhammet Ynak Halyl Soltan Hemzedden gaçyp, Aly bege penalandy. Ol Yspyhan begiň hem soltan Hemzäniň habarlaryny oňa ýetirdi. Aly beg amatly pursat tapyp, san-sajaksyz leşgeri bilen Amytdan çykyp, Mardin welaýatyna ýöriş etdi. Ol welaýatlardan käbirini talap, Amyda dolandy. Soltan Hemze leşgeriň emeldarlary bilen maslahat edip, Yspyhan begiň guran köprüsi arkaly Nusaybyn suwunyň üstünden geçip, Yspyhan begiň üstüne gitmegi makul bildi. Derýadan geçmegiň örän çetin bolandygy üçin, şol köprüniň üstünden geçmeklik kararyna gelindi.

Yspyhan begiň leşgeriniň başyna açlyk düşüp, olar ysgynsyz hem perişan ýagdaýda galypdylar. Yspyhan beg öz leşgerinden bir bölegini Isa beg, Hemze Hazan ýaly emirleri Aly begiň leşgerleri bilen söweşmek, Mezit Çöräni, Jemagat begi we Mahmyt Badusy bolsa dört mün sany adam bilen ol ýeriň gallalaryny talamak we gözegçilik etmek üçin, Mardine tarap ýollady. Olar Mardin galasyndan soň, Goçhysara gelip ýetenlerinde, Muhammet Goja Hajy soltan Hemzä:

– Yspyhan begiň leşgerleriniň köpüsi bu ýerde. Häzir uruş hem söweş üçin amatly pursatdyr – diýip habar ýetirdi.

Soňra Soltan Hemze göç edip, ilaty, hyzmatkärleri we nökerleri bilen Yspyhan bege tarap ugrady hem-de Mamaşy, Akmany garawul edip iberdi. Ýene-de soltan Hemzä:

– Yspyhan beg soltan Hemzäniň gelýändigini eşidip, Hatunyýa penalandy – diýen habary ýetirdiler.

Soltan Hemze goş-kötellerini goýdy. Soňra diňe suw alyp, ylgar etdi. Yspyhan begem onuň gaýdandygyndan habarly bo-

lup, ýola düşdi. Soňra iki tarap hem saplar düzdi. Sag ganat, sol ganat, merkez we ähli ganatlar sazlandy. Ok edil köşe tutup, hylwatda oturýanlaryň dogasy kimin, keman çillelerinden ykbal ganatlaryny ýaýyp, kineçi synalary jiger paralaýjy peýkam bilen böwürýärdi. Naýzalar edil düşý görýänleriň ruhlary ýaly, haýsy tarapa ýüz öwürseler, her bir gören zadyny hakykata öwürýärdiler. Naýzanyň dilinden sypan her bir söz ýüreklerde yz goýýardy. Gylyç edil tilkiguýruk bolan säher ýaly, tuguň sanjagyny iki toparyň süýr depesine çekip, uky gatyşykly tekepbir başlary nadanlyk düşeginden sogrup aýlap urýardy.

Gosgy

Bir hüjümden göýä gopdy kyýamat,
At toýnagna ýiti gylyç ýetişip.
Günüň gözün gapdy, at toýnaklary,
Biri-birlerine toprak atyşyp.

Soltan Hemzäniň çep tarapynda duran Mehmet Hemze Hajy, Muhammet Bekdaş we Çelebi Mosuly dagylar özleriniň garşydaşlaryny çym-pytrak etdiler. Yspyhan begiň öýüni talaňa saldylar. Bu wagt Yspyhan beg aýallar bilen aýşy-eşrete meşgul bolup otyrды we «leýli-leýli» diýip hiňlenýärdi.

Soňra Yspyhan begiň çep ganatyndaky Hyllanyň häkimi, Taňrybermiş, Soltuk we Hajy Mübärek dagylar Yspyhan begiň görkezmesi boýunça hüjüme geçip, soltan Hemzäniň çep ganatyny derbi-dagyn etdiler. Sagadatýar mertlerçe söweşdi. Taňrybermiş bilen Hajy Mübärek bolsa nusga alarlykly jeň etdiler. Akgoýunlylardan Musa Goja Hajy, Pudak beg Purnak, Pälwan Idris we Arap Yzzeddin Hajylynyň ogly bu uruşdyr jeňde Zuhalyň başyndan toprak saçdylar. Şeýle-de Halyl Hudan hem uly gahrymançylyk görkezdi. Şol aralykda Yspyhan begiň topary weýrançylyga sezewar edildi. Ol aýalyny, ogullaryny duş-

manyň elinde galdyryp, özi Bagdada tarap gaçdy. «Göz açyp-ýumasy salymda Hemzedden ýeňlen Yspyhan» edil Yspyhanyň Zenderudy, Bagdadyň Dejlesi ýaly, sil akdyrýan gözleri, Kerbelanyň teňneleri ýaly, sildir tupanyň möwçlerine meňzeş dide-leri bilen çöldür beýewanda bihuş, haýran we sergerzdan ýag-daýda galdy. Ol zatsyz, hiç kimsiz, maksatsyz we myratsyz Bagdat tarapa gyssanýardy. Onuň ummasyz maly-mülki, dürli nygmatlary soltan Hemzäniň eline geçdi. Öňräk Mardine giden emirler we leşger «Basra harap edilenden soň», Yspyhana go-şulyp, Bagdada tarap gitdiler¹.

Soltan Hemze Yspyhanyň urşundan dynanson, ýene-de leş-geri üpjünleşdirmek we Amyda tarap gitmek işleri bilen ba-şgaý boldy. Onuň ýöriş etjek habary çar tarapa ýaýrap ugrady. Dogany Aly beg bu habary eşideninden, öz ogluna şeýle habar ýollady: «Bu diýaryň ýagdaýlary bulaşyp başlady. Doganlaryň heniz Müsür bendiliginden halas bolan däldirler. Eger sende soltanlyga tamakinçilik bar bolsa, onda Harpert galasyny go-ýup, bu tarapa ugra. «Mülk gelni» ol bagtyýar perzendine «adaglydyr».

Bu habar Sahypkyrana gelmezinden ozal, Harpertde gyrgyn (mergi) keseli peýda bolupdy. Şäher ilaty Sahypkyrany Har- pertde saklap, galany şamlylara bermekden ýüz öwrüpdu. Soň hem ol eden işlerine puşman eden we «Birden bu keseliň ýüze çykmagyndan Sahypkyranyň hormatly şahsyýetine bir zeled ýetäýmesin» diýşip, alada batypdylar. Soňra: «Aly beg bilen baglanyşykly öňki we soňky ýerine ýetiren ylalaşyklarymyz biderek bolup, onuň ýanynda «utançly we şermisar bolaýma-lyň» diýip pikir edip, galany Aly bege tabşyrmagy, Sahypkyra-ny bolsa bu ýerden ugratmagy makul bildiler, ýöne Aly begiň uzakda bolanlygy zerarly, bu ýagdaý süýrenjeňlige salynýardy.

¹ Al-Gyýasa görä, söweş 840-njy ýylyň zülhijje aýynyň 5-ine (1437-nji ýylyň Oguz aýynyň 10-y) bolupdyr.

Sahypkyranyň ejesi¹ golaýda bolansoň, ýagdaýlary oňa hat üsti bilen habar berdiler. Onuň gelip gala eýe çykmagyny haýyş etdiler. Sahypkyran galada saklanandygy we galany şamlylara bermänligi sebäpli, «Birden muny ata-enesine boýun egmezlik hasaplaýmasynlar» diýip, atasyndan gorkýardy. Şonuň üçin Arzynjana tarap belent mertebeli doganoglan agasy Ýakup begiň huzuryna gitmegi meýil edýärdi. Has öňräk hem doganoglan agasy tarapyndan oňa yşaratlar edilip, onda Sahypkyran onuň huzuryna barsa, oňa Garahysary sowgat berjekdigi wada berilýärdi. Şu sebäpli-de Sahypkyran bu maksat bilen Harpertden onuň hyzmatyna gaýtdy.

Päk ahlakly Hezret gala iletynyň haýyşy boýunça bu ýere gelip, galany öz tabynlygyna alandan soň, Aly begiň ilçisi Sahypkyranyň ýanyna gelip, ýagdaýlary oňa mälim etdi. Ilçiniň gelip ýetmegi we mülküň özüne ynanylýandygy baradaky hoş habar bilen Sahypkyran ol howpdan halas boldy. Şondan soň ol uly umyt bilen kakasyna tarap ugrady. Sahypkyranyň belent mertebeli kakasynyň ýanyna gelip ýetmezinden öň, Aly beg Amydy Biçen bege tabşyrypdy. Özi bolsa Harperte tarap ýola düşüpdü. Ataly ogul ýolda biri-birlerine sataşdylar. Sahypkyran kakasynyň tabşyrygy we rugsady bilen Amyda gitdi. Aly beg Harpert galasyna ýöneldi. Ol Harperte baryp, ogullaryny Müsür zyndanýndan halas etmek umydy bilen, galany Malatyýa iletina, esasanam, Müsür soltanyna degişli bolan Sary hana tabşyrdy. Ol ýerdenem Göljük ýoly bilen Ýakup bege tarap ugrady. Ogullary hem halas bolup, Müsürden kakalarynyň ýanyna rowana boldular. Ýolda barýarkalar, beýik mertebeli atalarynyň Göljük ýolundan Arzynjana tarap gidendigini eşidip, olar hem şol ýol bilen onuň yzyndan gitdiler. Arzynjan sebitlerinde kakalarynyň gadamyny öpmek buýsanjyna mynasyp boldular. Soňra bilelikde Ýakup begiň hyzmatyna gowuşdylar.

¹ Meşhur Saraý hatyn.

HEZRETI SAHYPKYRANYŇ AMYDA GELMEGINIŇ, SOLTAN HEMZÄNIŇ AMYDY GABAMAGYNYŇ WE BASYP ALMAGYNYŇ BEÝANY

Sahypkyranyň Amyt şäherine geleninden, Aly begiň bolsa Harperte gideninden üç gün soňra, Soltan Hemze köp sanly goşuny we ýarag-esbaplary bilen Amydyň görünýän ýerinde düşläp, galany gabawa aldy. Ol şeýle ýagdaýda ýetmiş günläp garaşyp oturdy we söweşler etdi. Şäherdäki hristianlaryň biri dinsizlik edip, bir gije galanyň bir diňini daşardakylaryň eline berdi. Şeýleklikde, Soltan Hemze şäheriň içine girdi.

Sahypkyran goranandan we söweşenden soň, galanyň bir diňiniň duşmanlaryň eline geçendigidinden, bir topar adamyň şäheriň içine girendigidinden we galanlaryny hem ýokardan şäheriň içine salýandyklaryndan habarly bolansoň, uruşdan ýüz öwürmekden başga hiç hili alaç tapmady. Soňra öýüne dolandy we at-owazaly atasyna birleşmegiň şaýyny tutdy. Onsoň özüne degişlileriň birnäçesi bilen daňyň agaryp başlandygyna, şäheriň keseki leşger tarapyndan gabalandygyna garamazdan, hiç zatdan gorkusyz-ürküsiz Babyssyr ýolundan olaryň arasy bilen geçip, Egil galasyna tarap ugrady. Ol ýerden bolsa at-owazaly kakasynyň muhabbet saýasy astyna gyssandy. Onuň gelip ýetmezinden öň, ýokarda aýdylyp geçilişi ýaly, Hüseyin beg bilen Jahangir Mürze hem Müsürden gelipdiler. Arzynjan sebitlerindäki atadyr ogullaryň birleşmesi Ýakup begiň didary bilen hem goşulyşyp gitdi.

Soltan Hemze Amyda gelende, Aly bege tarapdarlyk edip, şäheri oňa tabşyrandyklary üçin, şäheriň emeldarlaryna we ulularyna garşy adalatsyzlyk, pitne hem bozuklyk baýdagyny belende göterdi. Hemmäni har-u zar we zar--u zelil etdi. Kazy Ahmedi şäher serkerdesi Hajy Ýusup bilen bilelikde öldürdi. Ol ýeriň ýaşajylaryny talaňçylyk we çapawulçylyk arkaly harapçylyga saldy. Hristianlara bolsa barmak hem batyrman, gaýtam, dürli mähremlikdir sahawatlyklar etdi. Hristian ruhanlaryna tagzymalar etdi we olary hoş sözler arkaly öwgüledi. Olar bilen duşuşan wagtlary, olary götergiledi we mertebelendirdi. Emma musulman ulamalaryna gezek gelende bolsa olar bilen hiç hili eglişikli gatnaşyk edesi gelmeýärdi. Ol musulmanlara bolan duşmançylygyny şeýle bir aňrybaşy derejä ýetirdi. Bir gün musulman çagalaryň mekdebiniň gapysyndan geçip barýarka, ol çagalara nazar aýlady. Olaryň Allanyň Mukaddes Kalamyny okamaga we öwrenmäge meşguldyklaryny görüp: «Meniň taşlan ylmym we okuwym bilen meşgullanmaklaryny ýene-de ýola goýupdyrlar» diýip, dilinden sypdyrды (onuň bildirerek samahyllamalaryndaky hereketlerinden Hudaý saklasyn!). Soltan Hemzäniň Amydy eýelän ýylynyň baharynda, Isgender Gara Ýusup hem Sürmeli gyslagyndan Töwrizi basyp almak üçin, şol tarapa ýola düşdi.

ISGENDERİN SÜRMELİ GYŞLAGYNDAN TÖWRIZE GITMEGINİN BEÝANY

Bu ýylyň baharynda Isgender Töwriziň patyşalyk tagtyna dolanyp geldi we Töwrizi öz tabynlygyna girizdi. Onuň dogany Jahança Mürze hem Gyzył Agaç gyşlagyndan Erbile gitdi. Ol Seraw ýolundan Çäkirliniň beýik emirlerinden bolan Baýezit Bestamy hem onuň tabynlygyndakylar, şeýle hem Şirwandan bolan birnäçe emirler bilen dabaraly ýagdaýda doganyny ýok etmek we Töwrizi basyp almak üçin ugrady. Isgender howply kynçylyklaryň içinde özi bilen bile bolan nökерlerini goramak we olaryň gamyny etmek barada aladalanmansoň, olaryň hemmesi ondan näumyt boldular. Olar Isgenderiň döwlet ýyldyzynyň ýaşyp barýandygyny, Jahança Mürzäniň bolsa şan-şöwketiniň asmanyň çür depesinde dogandygyny gördüler. Onsoň iki tarapyň saplary biri-birlerine ýetende, Isgenderiň leşgerini Ýediggen kimin perişan edip, Jahança Mürzä birleşmegiň amatyny peýläp başladylar.

Jahança Mürze Merentde düşlände, ol sebitleriň ýaýlaglary onuň çadyrynyň beýiklik düşelgesine öwrüldi. Şol wagt Isgender Mürze hem Töwrizden çykdy we Sufýan ýoly bilen gelip, «Ýedi çeşmäniň» boýunda düşdi. Taraplaryň arasy üç parsahlyk uzaklykdady. Isgenderiň döwlet emeldarlarynyň biri bolan Piri Garamanly bu pursatda ondan ýüz öwürüp, Jahança Mürzäniň dergähine tarap haýdady. Isgerder bu ýagdaýdan uly gorka hem

howsala gaplandy. Şu pursatda tekepbirligiň we ulumsylygyň netijesidir şumlugy oňa aýan boldy.

Onsoň ol gaçyş ulagyna münüp, Juşin galasynyň ýolundan hazynasynyň, aýallarynyň we birnäçe perzentleriniň ýerleşen ýeri bolan Alanjyk galasyna tarap rowana boldy. Haçanda maksat menziline ýetende, dogany Jahanşa Mürze:

Bary juwan, terje nahaldy ylla,
Ählisi bezelen, bir desse gül-dä!

kimin bolan özüniň üpjün leşgeri bilen edil asman takdyry we amansyz bela kimin, ol galany merkez hökmünde gurşap aldy. Isgenderi bolsa gam diwarynyň önünde gandallap we dimdik sömeldip, onuň şat arzuwly, aýş-eşretli durmuş çeşmesini tukatlyk hem haýranlyk zulmaty bilen örttdi. Aýallar onuň heläkçiligine dodak dişläp, göz gypdylar. Ogly onuň başydyr täjiniň niýetinde hanjar çekip, haýran bolup, birnäçe wagtlap şu görnüşde gabawda galdy.

Goşgy

Bagyň-bakjaň, köşgüň özüne zyndan,
Perzentleriň bolsa duşmany janyň.
Käşgi bir çay bolsady, bolmasady tagt,
Bir bende bolardym, bolmazdym şa men.

Müsür leşgeri Aly begiň haýyşy boýunça soltan Eşrebiň ýanyndan Diýarbekre we Töwrize gaýdyp, soltan Hemzäni emirlikden aýryp, Diýarbekri Jahangir Mürzä tabşyryança, ondan soňra Jahanşa Mürzäni ýok etmek hem Isgendere kömek etmek üçin gaýdýança, Isgender şunuň ýaly gabaw ýagdaýynda galdy.

HÜSEÝIN BEG BILEN JAHANGIR MÜRZÄNIŇ MÜSÜRE SOLTAN EŞREBIŇ HYZMATYNA GIDIP, LEŞGER SÜRÜP GETIRMEGINIŇ BEÝANY

Müsür soltanynyň sowgat-serpaýlaryna mynasyp bolan hem-de Müsüriň we Şamyň ýagdaýlaryndan doly habardar bolan Hüseýin begdir Jahangir Mürze öz doganlary Sahypkyrana ýagdaýlary bolşy ýaly habar berdiler. Ol hem doganlarynyň permanyna boýun egip, öz nökerlerinden ýedi kişi bilen Şama tarap göç etdi. Olar aňzak gyş ýetip gelensoň, Mansur we Şemisat galasynda saklandylar. Bu ýerde ýeter-ýetmezlikler sebäpli, dürli muşakgatlýklara duçar boldular, ýagny düşegi ot-dan, ýassygy bolsa kerpiçdir daşdan edinýärdiler. Sahypkyranyň beýik mertebeli kakasy beýleki ogly Uweýs beg bilen Rum soltany Myrat hana penalandy.

Gyş paslynyň başlarynda, emirzadalaryň biri bolan Jahangir Mürze Mansur galasyndan Müsüre tarap haýdady. Özüni tussaglykdan halas eden soltan Eşrep ýene-de özüne mähremlikler eder umydy bilen, gyssanmaç ýagdaýda ýola düşdi. Ol soltan Eşrebiň hormatly dergähine gelip, onuň patyşalyk sylag-serpaýlaryna eýe boldy. Soltan Eşrep ony ýüregindäki maksadyna ýetirmek üçin, leşger emiri Taňrybermiş, Müsüriň beýik emiri, Şamdyr Halabyň naýyby Gorkmaz ýaly bagtyýar emirleriň ýolbaşçylygynda Müsürden, Şamdan at-owazaly elli müň sany atlyny soltan Hemzäni hökümdarlykdan we emirlikden aýryp, welaýatyň baglanyş, çözüş uýanyny Jahangir Mürzäniň gujurly gysymyna gysdyrmak, Isgender Gara Ýusup bilen arada bar

bolan ähtleşige görä, ol ýerden Diýarbakre geçip, Alanjyk galasyna gelmekleri, Jahanşa Mürzäniň gabawy astyndaky Isgenderi ol howpdan halas etmekleri üçin, Jahangir bilen hemra edip, Diýarbakre ugratdy. Soňra Jahangir Mürze şunuň ýaly şanşöwket bilen Şamdan çykdy. Onuň we Şam emirleriniň gelmegi bilen, Diýarbakriň burnuna kyýamat säheriniň ysy urup ugrady. Jahangir Mürzäniň owazasyndan soltan Hemzäniň gulagyna Ysrapyl surunyň ýaňy eşidilip başlandy.

Gosgy

Günbatarda ýaşan Gün kimin, hak söz,
Kyýamat gelýändir şübhesiz-şeksiz.

Bu habarlar eşidilen dessine, Soltan Hemzäniň aýaklary sandyrap başlady. Gaçyş ulaglaryny ýük astyna çekip, biri egninden duşmanyň başyna inmeli, beýlekisi bolsa duşman gyljynyň öňüne böwet bolmaly bolan gyljyçdyr galkanynyň birini Yemen tumary deýin boýnundan asdy, ýene birini bolsa kerweniň azyk gaby deýin, bir atyň ardyna ýükledi. Biri edil algyr kimin, soltanyň elinden duşmanyň jan kepderisine perwaz edýän, beýlekisi bolsa haýdap barýan duşmanyň yzyndan agzyny açýan peýkamydyr kemanynyň biri çymçyk deýin, okdan höwürtgesinde gizlendi. Beýleki biri özünden gorkusyna ýaý gabynyň agzyndan girip gitdi. Söweş meýdanynda oýun bilen başyny belende göterip, baýdaga öwrülýän, dawa-jenjel meýdançasyna duşmanyň dil uzatmasyna dil uzatmak bilen berk durýan naýzasy başyny gyn ýorganyna çekip, özüni gaflat ukusyna oklady.

Jahangir Mürze Müsür we Şam leşgeri bilen Arzynjana gelende, ol ölkäniň ähli ilaty tabyn hem boýun ýagdaýda onuň gaşyna geldiler. Ýurtlardyr galalaryň açarlaryny tabyn bolunmagy wajyp bolan emirzada tabşyrdylar. Welaýat serdarlaryny we emirlerini leşger bilen bilelikde Jahangir Mürzä tabşyrdylar.

Bu ýagdaýlary eşiden dessine, Soltan Hemzede ol leşgere tarap gitmeklik pikiri joş urup, heýjana geldi. Soltan Hemze olara gaýtawul bermäge kuwwaty ýogam bolsa, jenjel guşagyny biline guşap, şol tarapa ugrady. Soltanyň buýrugyna we görkezmesine görä, Şam leşgeri uýanyny Alanjyk tarapa sowup, Jahanşa Mürzäni dep etmäge gitmek isläpdi, emma garaşylmadyk ýagdaýda Müsür tarapdan: «Soltan Eşrep jennetleriň törüne we behişt baglarynyň gujagyna göç etdi» diýen habar geldi.

Goşgy

Müsür ezizi örksüz durmuşdan, jenneti halda,
Zerli zikge mysaly ýagşy ady bar dilde.

Bu perişan habardan, Şam leşgeri howpurgap jemlenişdiler we yzlaryna dolanmak kararyna gelip, bir demde atlaryna atlandylar.

Arzynjan şäherini Jahangir Mürzä tabşyranlaryndan soňra, Ýakup beg hem şol tarapa gitdi. Ol Jahangir Mürzä: «Şäher saňa degişlidir» diýdi. Soňra olaryň ikisi bilelikde şähre girdiler. Bularyň düşlän wagty soltan Hemzäniň olara tarap gaýdandygy baradaky habar gelip ýetdi. Japar beg hem Şam leşgerlerinden gaçyp, Kibr¹ dagyna gidipdi. Soňra olaryň yzyna dolanandygyny eşidip, ol hem Arzynjana ugrady. Urumsaraý diýen ýere ýetende, soltan Hemzäniň ugrandygy baradaky habary eşitdi. Mundan soň üç dogan Jahangir Mürze, Hüseyin beg we Sahypkyran – üçüsi şäher ilatyna göwünlik bermek, welaýatlary, duşmanlary, özlerine tabynlary we leşgeri özlerine meýillendirmek hem-de olaryň saparda, öýde zerur esbaplaryny tertiplemek işlerine meşgul boldular. Şol aralykda Alanjyk galasynda gabaw astynda duran Isgender Mürze öldürildi.

¹ Kartalarda duş gelmedi.

ISGENDER MÜRZÄNİŇ ÖZ OGLY ŞAKUBAT MÜRZÄNİŇ ELINDEN HELÄK BOLMAGYNYŇ BEÝANY

Töwriz galalarynyň kütwallary we häkimleri Isgenderiň ahlaksyzlygy, raýatlara, leşgerlere edýän çapawullygy, baýlyk toplamakda edýän zulumdyr gazaby, ar-namysy aýak astynda depelemegi we gan dökmegi zerarly, ony çäksiz ýigrenipdiler. Şonuň üçin olar Alanjykdan özge beýleki galalary Jahanşa Mürzä tabşyrypdylar. Jahanşa Mürze ol galalardaky Isgendere degişli we bagly bolan üç ýüze golaý nikasyz aýallaryň hemmesini öz emirleriniň arasynda paýlady. Isgender musulman aýallardan özüni saklaýardy. Saklan we özüne degişli eden aýallaryna bolsa «Görkezeniňi görersiň» diýlişi ýaly, dogany Jahanşa Mürze eýeçilik we paýlaýyş goluny uzatdy. Ol bolsa uzakdan oňa seredip durubermeli boldy.

Isgenderiň Bahşynyň gyzyndan, ýagny aýaly bolan özüniň eneliginden Şakubat atly bir ogly dünýä inipdi. Sahypkyranyň öz atasynyň Leýla atly aýaly bilen gatnaşyk ähtimallygy bolupdyr. Ol gabaw wagtynda, eneligi Leýla bilen öz kakasyny öldürmek babatda dil birikdirdi.

Isgender azgynlyk edip, atasynyň aýalyňa göz dikipdi. Şeýlelikde, atasynyň aýalyndan onuň bir perzendi dünýä inýär. Ol perzent bolsa hem-ä atasynyň aýalyňa el ýetirdi, hem-de atasyny heläk etdi.

Günleriň bir gijesi ol aýal adamsynyň gylyjyny we hanjaryny gizledi. Soň Şakubat bilen dil birikdiren kyrka golaý emirler toparyna: «Şu wagt amatly pursatdyr» diýip habar berdi. Şakubat zorluk-sütemi, ganhorlugy we ahlaksyzlygy sebäpli, Isgenderi ýigrenýän şol kyrk sany adam bilen onuň ýatan ýerine kürsäp girdi. Bular şeýdip, Isgenderi gapylykda öldürdiler. Şasur Baýramy, Hüseýin Agaçyry ýaly emirler Şakubat bilen birleşdiler we ony emirlige kabul etdiler. Onuň bilen ähdi-peýman baglanyşdylar. Şakubat Isgenderiň hazynasyny öz eýeçiligine geçirdi we onuň bir mukdaryny leşgerlerine bölüp berdi. Soňra bolup geçen ýagdaýlary özüniň doganoglan agasy Jahanşa Mürzä habar berdi. Jahanşa Mürze bolsa muňa ikerjiňlenip hem ynamsyzlyk edip: «Eger ol dogry aýdýan bolsa, doganymyň mertebeli we ynamdar nökeri Hilaweri öldürip, onuň kellesini soltanlyk dergähiniň işigine ugratsyn» diýdi. Şakubat agasy tarapyndan şunuň ýaly perman berlensoň, Hilaweri öldürip, onuň kellesini Jahanşa Mürzäniň soltanlyk tagtyna tarap ýollady.

Patyşanyň nökeri: «Birden duşmanlar tarapyndan oňa bir zyýan ýetäýmesin» diýen gorky bilen öz patyşasyny gözden salmaly däldir. Ol özüniň barlygynyň patyşanyň barlygy bilen berk baglanyşyklydygyny anyk bilmelidir. Eger patyşanyň başyndan ölüm belasy inäýse, onuň ýagşy nökeriniň nämä mejaly galar. Diýmek, soltanyň ýakynlaryna, isle dogan-garyndaşlary, isle-de ynamdar nökerleri bolsun, parhy ýok, olara soltan hakynda yzygiderli alada etmek wajypdyr. Patyşalara bolsa aýratynam aýkyl hem din nogsançylaryndan habardar we hüşgär bolmak gerekdir.

Şondan soň, Şakubat Jahanşa bilen ejesiniň nikalaşmagy baradaky ähtleşigine we wadalaşygyna görä: «Hazynanyň ýarysyny we Awnyk galasy bilen Pasyň welaýatyny özüne bermek» şerti bilen galadan aşak indi. Jahanşa Mürze Awnygy

Pasyn welaýaty bilen bilelikde Şakubada sowgat edip berdi, emma onuň ejesini Sulan beg Agaçyra bagyşlady. Bu habar hem şamlylar heniz Arzynjandakalar we Eşrep soltanyň wepat bolandygy baradaky habaryň gelip gowşan wagty, olara baryp ýetdi.

SOLTAN HEMZÄNİŇ ARZYNJANY BASYP ALMAK ÜÇIN GITMEGINİŇ BEÝANY

Soltan Hemze şamlylaryň ýurduna dolanandygy baradaky habary eşiden badyna, onda yzyna öwrülmeň hyjuwy artyp başlady. Hezreti Sahypkyran at-owazaly iki dogany Hüseýin beg we Jahangir Mürze bilen Arzynjanda saklandylar. Şeýle hem olar şäher ilatyna göwünlik bermek, leşger üçin ähli gerek-ýarak zatlary taýýarlamak işleri bilen gümrädylar. Jahangir Mürze Hüseýin begi Arzynjanyň dört parsahlyk golaýynda ýerleşen Urumsaraý ýurdundaky Japar begi çagyrmak üçin, onuň ýanyna ýollady. Sahypkyrany bolsa ol ýerdäki nökerlerini, ilatyny özüniň adamlary, öý-öwzary bilen bilelikde Arzynjana getirmek üçin, Kemah jülgesindäki Derbent aralygyna ugratdy. Ol ýeriň adamlary soltan Hemzäniň ýetip gelýändigini baradaky habary eşidip, çar tarapa pytraşypdylar. Olary jemlemek örän kyndy.

Soltan Hemze Arzynjanyň iki parsahlyk golaýyna ýetende, olar Bagtyýar Agany batyrlaryň birnäçesi bilen garawul edip, soltan Hemzä tarap ýollapdylar. Soltan Hemze tarapdan bolsa Pirmuhammet Purnak bilen Buza ogly Ahmet ikisi goşunyň ön hatardaky aňtawçylarydy. Olar orta aralykda biri-birleri bilen sataşdylar. Şeýlelikde, iki arada uruşdyr söweş gopdy. Bu söweşde Bagtyýar Aga asgyn geldi. Şu pursatda Sahypkyran özüniň saýlama nökerlerinden alty sanysy bilen dolanyp, Garase-

bil¹ diyen ýere geldi. Dessine-de ýüze golaý söweşeň batyrlardan ybarat bolan Pirmuhammediň goşunynyň üstüne hüjüme geçdi. Ýyndam atlaryň toýnaklaryndan galýan betbagtlyk meýdanynyň çaň-tozanyny olaryň üstünden pürkdi. Akgoýunlylaryň at-abraýlylarynyň saýlananlaryndan, batyrlarynyň meşhurlaryndan biri hem-de sultan Hemzäniň ynamdary bolan Buza ogly Ahmedi atdan agdaryp, onuň aýagyny gandal bilen baglady. Ol jemagatyň köpüsini ýalaw ýaly otly gylyçlaryň dili bilen heläkçilik meýdanyna taşlap, olaryň kellelerini «hormat» bilen kemsidiş zemininden ýokary göterdi. Kelleler köşgüniň süýr depesinde juwan ýigitleriň naýzalary oturdy. Gylyçdan aman sypanlary gaçyp, edil Ýedigen ýyldyzlary kimin dyr-pytrak boldular. Bu üstünlik Jahangir Mürzäniň we Japar begiň dogumlanyp, özlerini ele almaklaryna sebäp boldy. Olaryň nurly kalplarynda orun tutan gaçmak pikiri aradan aýryldy. Soňra olar ýüregi suwly halda uly hyjuw bilen şähre dolandylar, emma leşgerleriniň köpüsi sultan Hemzäniň haýбатыndan we ýanbermezliginden heder edip, Kemah galasyna penalandylar.

Sultan Hemze Arzynyjany gabaw gurşawyna aldy. Japar begiň Urumsaraýdaky hyzmatkärleriniň köpüsi eýläk-beýläk, daş-töwereklere pytradylar. Onsoň sultan Hemzäniň leşgerleri iki günden soňra, gala garşy söweşe girişdiler. Turaly beg we Nuraly beg birnäçe adam bilen şäherden daşary çykdylar. Sultan Hemzäniň leşgerindäki mamaşly kowumyndan bolan Ylýas, Buza ogly Ahmet, şeýle-de, şol taýpadan hem-de sultan Hemzäniň ýakyn garyndaşlaryndan bolan Aly Mamaş dagylar söz bilen sultan Hemzäniň döwletiniň ýaşmagy ugrunda hereket etdiler. Sultan Hemze Aly Mamaşy oňat sylag-serpaýlap, onuň mertebe derejesini Akgoýunly serdarlarynyň ählisiniňkiden belentde goýupdy. Şu sebäpli Akgoýunly emeldarlarynyň göwni

¹ Bu ýeriň niredigini anyklap bilmedik.

gaty ynjapdy. Olar bu kemsidiji ýagdaýa çydam edip bilmediler. Şu sebäpli olar soltan Hemzäni güýçden gaçyrmak, Jahangir Mürze bilen Japar begi güýçlendirmek üçin, topar-topar bolup, onuň ýanyndan gaýtdylar hem-de Jahangir Mürzäniň we Japar begiň ýanyna geldiler. Soňra: «Sahypkyran Jahangir Mürzäniň önünde, ol Japar begiň alnynda, Japar beg bolsa leşgeriň merkezinde durmaly» diýip karar etdiler. Edil şu tertip hem düzgün bilen surnay çalyp, nagara kakyp, söweş uýanyňy gahar-gazap eline berdiler. Eginlerindäki naýzalary Zahhagyň ýylany ýaly, gana suwsap, gylyçlary bolsa aždarda ýaly, gyn hininden baş çykardylar. Juwan ýigitler Zeýdiň hem Amyryň gany üçin, dişlerini gyjap, penjelerini gezäp duran jeňnellerdäki ýyrtyjy ýolbars hem gahar-gazaba münen pil kimin şäherden çykdylar we saklanmazdan özläriniň garşydaşlarydyr duşmanlary bilen söweşe girişdiler.

Gosgy

Goh-galmagal gopdy birden meýdanda,
Boldy ondan hile-alyň kalby gan.
Ganat-merkez bir-birine gatyşdy,
Daşardaky hemmäh-de eli baglanan.

Aldym-berdimli uruş bazary gyzyşyp, söweş meýdany kyýamat meýdanyna öwrülip, geň-täsin hereketler we görülmedik uruşlar ýüze çykdy. Sahypkyran hemmeden öň soltan Hemzäniň hany-manynyň, goş-kötelleriniň üstüne hüjüm edip, olaryň ählisini tary-mar etdi. Soltan Hemze olaryň basybalýş zarbyndan gaçyp, Diýarbakre tarap rowana boldy. Nökerlerdir ilatyn-dan gan içiji gylyjyň deminden gaçyp gutulmaga gurbaty çatanlaryň her haýsysy gaçyp bilen tarapyna garşy ýüzlerini tutdurdylar. Sahypkyran ýaşynyň on ikiden geçmänligine gara-

mazdan, hiç zatdan gorkusyz-ürküsiz yzdan ylgar edip, özüni soltan Hemzäniň öýüne we hazynalaryna ýetirdi. Olaryň ählisini eýeçilik gurşawyna geçirip, bu işde hiç bir säwliklere we bärden gaýtmalara ýol bermedi. Japar beg uruş we söweş esbaplaryny şaý etmegiň hysyrdylaryndan dynansoň, hökümdarlyk tagtynda ornaşdy. Birnäçe günläp dürli taýpadan bolan dürli-dürli adamlary döwletiniň dergähine jemlemek we ýygnamak üçin, ähli ýaranlarydyr ýardamçylaryna: «Bes, eý akyl eýeleri (olaryň ahwalyndan), ybrat alyň»¹ diýen seda ýüzlendiler.

¹ Gurhanyň 59-njy (Haşr) süresiniň 2-nji aýaty.

JAPAR BEGIŇ EMIRLIK ÝAGDAÝLARYNYŇ BEÝANY

Hökümdarlyk jylawy Japar begiň kuwwatly gysymynda gysylanda, ol ygtyýarlyk uýanyny özüniň danna mazak nebsiniň eline berip, ynsany aladalaryň, şeýtany was-wasalaryň meýdanynynda «Elbetde, nebis erbetlige iterijidir¹» diýen jümläniň hökümi bilen keçjal hem boýunegmezek atyny çar tarapa säpje-dip, tire-taýpalary, emirleri we esgerleri özünden ürküzdi.

Goşgy

Buýrup bilmän, bolsaň, nebse giden sen,
Duşman bilen nädip söweş edersin?!

Ondaky gelşiksiz hem ýaramaz hereketleri gören Akgoýunlylar ondan ynjadylar. Ýüreklerinde gorky-ürkä orun berip, soltan Hemzä tarap ugradylar. Onsoň Japar beg Aly beg bilen onuň dogany Ýakup begiň arasynda gorkuda bolanlygy, şeýlede özüniň bet işleriniň ýaramazlygyny aňýanlygy, garadan gaýtmaz, dannawsyz nebsine «haý» diýmegi başarmaýanlygy, özüni masgaraçylykly häsiýetlerden saklamagy oňarmaýanlygy üçin, halkyň özünden boýun towlaýandygyny bilip, gyra çekilmekden we keseden syn edip durmakdan başga alaç tapmady.

¹ Gurhanyň 12-nji (Ýusup) süresiniň 53-nji aýaty.

Şeýlelikde, öz ýöriş uýanyny Akşäher tarapa tutdurdy. Akgoýunly serkerdelerinden Hoşgadam beg, Guşbeg we Mehmet beg Goja Hajy dagylar nökerleriň Arzynjan sebitlerinde Japar begden ýüz öwürüp, soltan Hemzä goşulan wagty, ilat bilen şol ýerde galypdylar. Olar Japar begiň ýanyna bir kişini iberip, ony ýene-de ýurda çagyryp getirdiler.

Ýakup beg ol ýeriň ilatynyň Japar beg bilen birleşmeginden heder edip, Kemaha gitdi. Şol wagt Aly begiň durmuş-ýaşaýyş ýagdaýy pese gaçypdy. Pilten beg bolsa Kygydady. Ol Aly begiň bu perişan halyndan habarly bolansoň, ony Kyga çagyrdy we goldaýjy wadalar bilen öz ýanyna gelmekligini teklip etdi. Soňra onuň dostlugyna ikilik etdi. Aly beg bolsa onuň çakylygyny «çyn ýürekde» diýip kabul etdi.

Aly beg onuň ýanyna gelende, ol Aly begiň iki gyzyny özüniň iki ogluna alyp bermek üçin, zorluk bilen hutba okatdy we Aly bege: «Eger razyluk bilen berseň-ä berersiň, ýogsa-da zorluk bilen alaryn» diýdi. Aly beg oňa gaýtawul bermekden ejiz gelyänligi sebäpli, mejbury ýagdaýda toý tutulmagyna kaýyl boldy. Wada edilen hyzmatlar maksada ýetmek bilen tamamlandy. Pilten beg «hyzmat ediş» wadalaryny «hyzmata buýurmak» bilen çalyşdy. Aly beg bolsa muny mejburylyk hem ýigrenç bilen ýerine ýetirmeli boldy.

Şol wagt Japar beg halkyň arasyna geldi. Ol Hoşgadamyň, Musanyň hem Mehmediň ýardamy bilen ýene-de pitnedir topalaň binýadyny esaslandyryp, pis işlere, nejis hereketlere baş urdy. Ilat bolsa ony ýigrenip ugrady. Onuň düzelmäge mynasyp adam dældigini tejribe üsti bilen görensoňlar, ählisi biragyzdan ondan ýüz sowdular. Japar beg olardan gorkusyna Rum tarapa gaçmak bilen boldy. Jemagat we nökerler Ýakup begiň töwereginde jemlenişdiler. Soňra Aly begiň ýene-de doganyna birleşmegi bilen uly ýygyn emele geldi. Gyşlag wagty gelip ýetdi. Soltan Hemzäniň güýjüniň zyýadalygy we öz serdarlary-

nyň üpjünçiliginiň pesligi zerarly, jemagat ondan gyra çekilip, gaçmaga ýüz urdy, Sahypkyran bolsa olaryň yzyndan ylgar edip kowdy. Gaçyş mahalynda, olar Ýakup begiň atynyň jylawundan tutup, aty alyp gidipdiler. Sahypkyran yzlaryndan ýetip, uruşdyr söweş zarbasy arkaly, aty olaryň ellerinden yzyna gaýtaryp aldy. Olaryň başlaryna uly başagaýlyklar saldy. Olar ýene-de ýygnaýşdylar. Soňra uruşmak niýeti bilen Sahypkyrana garşy gaýtdylar. Sahypkyran ýaşynyň kiçiligine garamazdan, şeýle bir batyrğaýlyklar görkezdi welin, muňa garylardy batyrlar haýran galyp, aňk boldular.

Gosgy

Ýyrtyjy şir, guduzlan gaplaň gylygy,
Kowumdan aýyrdy asudalygy.

Sahypkyran bu söweşden zorluk hem güýç bilen at, ýarag we şunuň ýaly köp baýlyklardyr oljalary alyp, Arzynjana dolandy. Jemagat harapçylyga we dagynyklyga duçar bolup, soltan Hemzäniň ýanyna gitmeklige hyýal etdiler. Emma ilkibaşda ondan ýüz öwren we onuň ýanyna dolanmaga ýüzleri bolmadyk bir bölek jemagat mejbury ýagdaýda Aly bege, Hüseýin bege we Jahangir Mürzä penalanyp, olaryň hyzmatyna tarap yöneldiler. Sahypkyranyň ýeke özi mertebeli agasy Ýakup begiň hyzmatynda galdy.

Şol wagtlar onuň eli gysgalygy şeýle bir derejä ýetip, goýy gök reňkli kendir matadan tikilen bir donundan, ýüňden edilen bir ýeňsiz eşiginden we bir baş atyndan başga hiç zady galmandy. Şu atyň ot-iýmine ýeterlik gurbaty hem ýokdy. Şol sebäpden hem ol köplenç aýak üstünde pyýada gzmeli bolýardy.

Rum tarapa gaçyp giden Japar beg şol ýylyň gys pasly tamamlanyp, bahar alamlary peýda bolup ugranda, ylgar edip,

Şirin welaýatyna çozdy. Ol welaýatyň çäklerini talaňçylyga saldy. Soňra Ýakup beg Sahypkyrana bir bölek leşger berip, ony Japar begiň pitnesini dep etmek üçin ugratdy. Sahypkyranyň oňa ýetmegi bilen, arada uly uruş tutaşdy. Söweşde ýeniş haýbatly Sahypkyran läheň kimin baryp, onuň batyrgaýlyk gämisine urup, howsala girdabyna zyňyp taşlady. Japar begiň şol çapawullykdan ele salan nepis baýlyklaryny ýene-de talaňçylyga berdi. Onuň talaňçylyk ýoly bilen ele salan mal-garalarynyň, öri meýdanlarynyň we beýleki dürli görnüşli zatlarynyň ählisini öz emeldarlarynyň hem hyzmatkärleriniň eýeçilik eline geçirdi. Japar beg lapykeç we ynamy puja çykan ýagdaýda ýene-de Rum tarapa dolandy. Aly beg we Jahangir Mürze dogany Hüseyin beg bilen Ermanda we Merdemanda¹ gyşlag tutunypdylar. Halabyň häkimi Taňrybermiş Mūsūr soltanyna garşy topalaň etdi. Jahangir Mürze ol welaýatda bolansoň, howpdan heder edip hem-de Taňrybermişiň şerinden amansen galmak üçin, oňa penalandy. Emma muňa garamazdan, Taňrybermiş Jahangir Mürzäni tussag edip, Soltan Hemzäniň eline bermegi niýet edinýärdi. Şeýdibem, ol Soltan Hemzäni şu ýol arkaly özi bilen birleşdirmek we Mūsūr soltanyna garşy gapma-garşylykly işlerde onuň goldawy bilen güýçlenmek isleýärdi.

Aly beg Hijaza ýöriş etmek maksady bilen, Mūsūre tarap rowana bolup, Mūsūr soltany Mälik Zahyr Çakmaga birleşdi we özüni howp girdabyndan halas etdi. Halap ilaty Taňrybermişe garşy baş göterdiler we onuň üstünden daş ýagdyrdylar, soňra bolsa tutup, onuň nökerleriniň birnäçesini öldürdiler. Şol wagt Jahangir Mürze hem zyndana düşüpdi. Ahyrsoňunda, ony Taňrybermişiň tussag etmek isländigi olara mälim boldy. Şeý-

¹ Bu ýerleriň niredigini anyklap bilmedik.

le-de Jahangiriň kakasy hem Müsür soltanyna gelip goşulypdy. Jahangiri tussaglykdan halas etdiler.

Haçanda, Taňrybermiş Halapdan geçanda, Halap nökerleri onuň bilen agyz birikdirip, ony kömekdir ýardam bilen güýçlendirdiler. Onsoň ol ýene-de pitnedir topalaňa başlap, jenjeldir boýun egmezlik oduny tutaşdyrды. Şol wagt Şamyň Ynal atly naýyby Müsür soltanyna garşy topalaň meýdanyna çykypdy. Müsür soltany olaryň pitnelerini we bozuklyk oduny öçürmek üçin leşger iberdi. Olar ilki bilen Ynaly aradan aýryp, özleriniň ýalaw gylyçlary arkaly onuň topalaň oduny öçürdiler. Ony öldürip, Halaba tarap gitdiler. Soňra Asysuw diýen ýerde Taňrybermiş bilen uruşdyr söweşi dowam etdirdiler we ony öldürdiler¹. Hüseyin beg mätäçlikden we howsaladan howpurgap, Ruma tarap gaçdy. Jahangir Mürze onuň ýagdaýlaryny hezreti Sahypkyrana ýetirip, Sahypkyranyň öz huzuryna gelmegini haýyş etdi. Sahypkyran onuň emrine tabyn bolup, ýola düşdi. Olar Halapda biri-birlerine sataşdylar. Soňra bilelikde Müsüre tarap ýola düşdüler. Olar Müsür soltany bilen duşuşyp, kakalarynyň hem ýanyna gelip, uly buýsanç duýgusyna eýe boldular. Soltan üç mün altyn teňne peşgeş berip, olar üçin patyşalara laýyk sowgatlar, tylladan edilen gylyç gynyny ýollady. Şundan soň, olaryň düzgün-kadalary berkäp, güýçleri artmak bilen boldy. Müsür soltany Rohany Jahangir Mürzä bagyşlady. Soňra ony soltan Hemzäniň üstüne küşgürüp, şol tarapa ýollady. Soltan Hemze bu wakadan habarly bolup, gahardyr gazaba mündi. Soňra Jahangir Mürzäni ýok etmek üçin, uruş ýaragşayyny tutmak işlerine meşgul boldy.

¹ Taňrybermiş, öň aýdylyp geçilişi ýaly behsinli türkmen. Ol memluk bolmasa-da, Halap häkimiýetiniň orunbasarlygyna çenli derejä gelip ýeten adam. Bu waka 842-nji ýylyň zülhijje aýynyň 17-sinde (1439-nji ýylyň Magtymguly aýynyň 31-i) bolup geçýär. Ibn Taňryberdi kakasynyň hyzmatynda bolan bu emiriň durmuş başdan geçirmelerini giňişleýin beýan edipdir.

JAHANGIR MÜRZÄNİŇ MÜSÜRDEN ROHA TARAPA DOLANMAGYNYŇ WE SOLTAN HEMZÄNİŇ ONY DEP ETMEK ÜÇIN, LEŞGER ÇEKMEGINİŇ BEÝANY

Jahangir Mürze Müsür soltanynyň ýardamy we goldawy bilen welaýat merkezine hem adalat mekanyna dolananda, Soltan Hemze güýçli leşger düzüp, Roha tarapa gitdi. Ol ýere baryp şäheri gabawa aldy. Yzly-yzyna gazaply söweşler etdi, emma mundan hem hiç hili netije bolman, yzyna dolandy. Soňra geljek ýyl basyp almagy göz önünde tutup, leşgeri üpjünleşdirmek we onuň ýarag-şaýyny tutmak işleri bilen meşgullanyp başlady. Jahangir Mürze Roha welaýatyny elde saklamak üçin, ýerine ýetirilmeli möhüm işleriň aladasy bilen boldy. Raýatlaryň köňüllerini awlap, leşger düzmek we uruş esbaplaryny taýýarlamak işlerinde uly janypkeşlikler edip, köp güýç toplady. Soltan Hemzäniň şunça jan çeken mukaddes arzuwlary ýol almady hem-de Roha dolanyp gelmek bilen mäkämleşip, kuwwatlanyp bilmedi. Sebäbi kowumlary we nökerleri ýapyşyk ellerini Jahangir Mürzäniň merhemetli synyndan tutup, kowçum-kowçum bolup, onuň döwletine sary gadam goýup, Soltan Hemzeden ýüz öwürdiler. Şu zerarly ol Roha gidip bilmänsoň, Birejik galasyny gabamak üçin ýola düşdi.

Birejikde Jahangir Mürzäniň adamlaryndan Fahreddin atly bir kişi häkimdi. Bu wakalar Jahangir Mürzäniň gulagyna baryp

ýetende, ol Sahypkyrana şol ýere gitmelidigi barada buýruk berdi. Sahypkyran Birejik sebitlerine baranda, ol ýerde Soltan Hemzäniň adamlarynyň uly toparyny görüp, olaryň üstüne hüjüme geçdi. Olaryň ählisini derbi-dagyn edip, talaňa saldy. Köp malgaralaryny hem azyk-suwluklaryny ellerinden alyp, gala getirdi hem-de olara eýelik edip arkaýynlaşdy. Şol wagt hem Jahangir Mürzäniň nökerleriniň bir toparynyň Jahangirden boýun towlap, soltan Hemzä tarap ugrandyklaryny, soltan Hemzäniň hem olaryň goldawyna bil baglap, Rohany basyp almak üçin, ýola düşjekdigini eşitdi. Sahypkyran bu habary eşiden badyna, Jahangir Mürzä kömek etmek üçin, Roha tarap gyssandy.

SOLTAN HEMZÄNİŇ ROHANY GABAMAGYNYŇ BEÝANY

Sahypkyran Birejik galasyny berkidenden we emläklerdir dürli baýlyklara doly eýeçilik edenden soň, Jahangir Mürzäniň nökerleriniň birnäçesiniň ondan ýüz öwrüp, Soltan Hemzä goşulandygy baradaky habary eşitdi. Şondan soň ol galanyň kütwalynyň göwnüni awlap, doganyňa tarap ugrady. Çoza-çoza her tarapda duşmanlardan birini agdardy. Tejribeli we sarç atlara atlanan:

Gosgy

Hindi gylyjy dek iki bary,
Ýokluk ýolun salgy berip duşmana.
Ýel ýaly öwüsip ýöriş mahaly,
Söweş wagty garşy durup duşmana.

söweşjeň otuz sany adam bilen söweşip we gylyç salyşyp, Akgoýunlylaryň ortasyndan çykyp, at-owazaly doganyňa birleşdi. Öz wagtynda hökümdaryň nökerlik hyzmatynda orun tutan gujurly sypahsalar Halyl Aga galadan pyýada çykyp, alty parsahlyk ýoly geçdi. Ilatdan we taýpalardan köp mal-garalary hem dürli görnüşdäki zatlary alyp, gala äkitdi. Şol aralykda

Soltan Hemze Roha galasyny gabamak üçin geldi. Sahypkyran bolsa kyrk sany ýigidi bilen şäherden çykdy we soltan Hemzäniň öň hatarky goşuny bolan müň sany adamyň üstüne çozup, soltanlyk urşuny oklap, batyrgaýlygyň we gaýduwsyzlygyň nusgasyny görkezdi. Sahypkyranyň nökerlerinden kellesi gylçdan ýaradar bolup, şol ýaradan soň, beýnisi daşyna çykyp görnüp duran Halypa atly bir nökeri soltan Hemzäniň nökeri Abdyleziziň oglunyň gursagyndan naýza urdy, ýöne onuň kellesine ýene-de biri tarapyndan bir urgy ýetenden soň, Abdyleziziň ogly onuň elinden sypyp, halas boldy. Halypanyň özi bolsa bu gezekki ýaradan şehitlik rahatlygyna ýetdi.

Soltan Hemze uruşdan el çekip, gaçyp gitdi. Sahypkyran yzyndan kowup, oňa garşy hüjümler etdi. Soltan Hemze şol gaçyp barşyna Mardine ýetdi. Ol Mardine baryp, Sahypkyranyň dogany Jahanşa beg, Muhammet beg Sawur, Gadra¹ beg ibn Osman beg ýaly emirleri hem-de Purnak emirlerini Jahangir Mürzä garşy durmak üçin belledi. Özi bolsa şäheri gabamak we Ýakup begi kowup çykarmak üçin, Arzynjana tarap rowana boldy. Soltan Hemze ony az wagtyň içinde basyp aldy.

Şäher ilatynyň birnäçeleri hyýanatçylyga baş urdular. Olar gaýtawul bermekden ýüz öwrüp, şäheri soltan Hemzä berenlerinde, Jahangir Mürze Rohadan leşger eňterdi. Ol dag ýolundan gaýdyp, Birejik galasyna we Sifri Magaradaky² Türkmenleriň deresi³ diýen ýere geldi hem-de Mardiniň welaýatlaryny talaňa saldy.

¹ Bularyň ilkinjisiniň Sawuryň häkimi Mehmet begiň ogludygyny bilmek bolýar. Ikinjisi hem nusgada edil şunuň ýaly görnüşde berlipdir. Bu at eserde mundan başga bir gezek hem agzalmaýar.

² Sifri Magara – Urfanyň günorta-günbatarynda Sary Magara atly bir ýer bardyr.

³ Bu ýer Mardiniň golaýynda ýerleşýär.

Mardindäki emirler özleriniň söweş ýarag-esbaplary hem toparlary bilen baş göterip, Kasuryň¹ ekerançylyk meýdanyna ýetdiler. Sahypkyran ilkinji toparyň yzynda bolup, nökörlerinden on baş sany adam bilen geň-täsin hereketlerdir görülmedik söweşleri amala aşyrdy. Haçanda, leşgeriň esasy bölegi Mardine ýetende, Jahangir Mürze tarapyndan Sahypkyrana: «Pylan ýerde buky gurup, şol ýerde durar ýaly, tizräk özüni mübärek leşgergähe ýetirsin» diýen mübärek perman berildi. Emma hezreti Sahypkyran onuň bu pikirini kabul etmedi. Jahangir Mürze bellenen kemingähden geçdi. Şol wagt Sahypkyran göreşdir söweş ýolunda taýýar bolup, tebigatynda durkunda çaknyşykdyr garpyşyk özenleri joş urar ýaly, ýagny göwün boşlugynda Anna ibn Hallajanyň dawasy işe girişer ýaly, öz dogany Hüseyin bege käýinçli hem gaharly sözleri aýtdy.

Tutaryksyz dawalara bil baglap bolmaz, çöllerde ýolbeletsiz bolsaň dogry ýola gönügi bilmersiň.

Gosgy

Akylsyzdyr dawa küýseýän adam,
Dawa küýsäp ýören däldir danalar.

Meýdandyr – çowgen-u güýe duşarsyň,
Meýdana bar, gep-gürründen näme bar?!

Amal gykylyk nur saçýan däldir,
Keremsiz baýlygyň getirer melal.

¹ Bu iki sany ýer ady bolmak bilen bularyň ikisi-de Mardin şäheriniň günortagündogarynda bolup, biri Kasyr Jirrin, beýlekisi-de yöne Kasyr bolmaly.

«Bal» diýen söz bilen süýjänok agyz,
Ylym – ylym däldir, bolmasa amal.

Ýatlamasyz beýan bolar derdeser,
Zynhar ýaňralardan et sen elheder.

Pygamber aýdypdyr: «Käbir adam bar,
Okan wagty Gurhan kän nälet eder».

Sahypkyranyň bu sözlerine delil hökmünde düger ilatyndan we hökümdaryň ýakynlaryndan bolan bir kişi:

– Siz Soltan Hemze bilen garşylaşmagyň dawasyny edýärsiňiz, häzir çaknyşyk pursaty ýakyn geldi. Söweş ýagdaýlary mäkäm bişidi. Indi damarynda gany aýlanýan, gursagynda ýüregi tirpildeýän her kişi iň soňky damja ganyna, ahyrky demine çenli öz gaýratyny görkezmelidir – diýdi.

Haçanda, Mardin leşgeri Mardiniň Tardin diýen ýerine golaýlanda, Jahangir Mürzäniň we Sahypkyranyň nökerlerinden ýüze golaý adam birleşip, urşy garşylamak üçin häzirlenip, şol tarapa ýüzlendiler. Mardin leşgeriniň maňlaý tarapy üç ýüz adamdan, merkezi bolsa baş ýüz adamdan ybaratdy. Sahypkyran heniz on dört ýaşlylygyna garamazdan, duşman leşgerinden bir kişini naýza bilen şeýle bir urdy welin, hatda Sahypkyranyň eli hem onuň arkasyna ýetip, ony atdan agdardy. Munuň öň ýanynda Sahypkyranyň nökerlerinden bolan ýene-de iki sany kişi duşmanlara ýetip, merdanalyk bilen söweşdiler. Garşydaşlaryndan iki adam bolsa Sahypkyran bilen uruşmak üçin orta çykyp, ol beýik mertebelini atdan agardardylar. Sahypkyranyň telpegi başyndan gaçdy. Ol tarsa ýerinden turdy-da, başy

ýalaňaç ýagdaýda ýan atyna atlandy. Soňra gylyjyny gezäp, ol leşgeriň yzyndan okduryldy, barybam bir kişiniň kellesinden gylyjyny saldy. Ybraýym bolsa sähel öňräk beýik hökümdary atdan agdaran kişiniň başyndan gylyç inderdi.

Sahypkyranyň öňünden duşmanyň uly topary gaça-gaça özlerini Goçhysar metjidine atyp, şol metjide penalandylar. Bu ýagdaýa syn edip duran Jahangiriň leşgeri bulary görüp, biraz özlerini ele aldylar. Soň bolsa olaryň yzlaryndan kowdular. Soltan Hemzäniň nökerlerinden köp sanly jemagat olaryň hüjümine duçar boldular. Mardin welaýaty talaňçylykdyr çapawulyk meýdanyna öwrüldi. Olar Birejigi ýene-de oljadyr baýlyklardan dolduryp, Roha galasyna dolandylar.

JAHANGIR MÜRZÄNİŇ ROHADAN ARGANYN GALASYNYŇ WELAYATYNY TALAMAK ÜÇİN GAÝTMAGYNYŇ BEÝANY

Ol yzadolanyşykdan bir aý wagt geçensoň, Jahangir Mürze leşger toplaý, Arganyna tarap rowana boldy. Ol ýere ýetensoň, Arganyň welaýatynyň ähli ýerini talady. Biraz wagtdan Jahangir Mürzäniň yzyndan ylgaryň gelip ýetmegi bilen, olaryň arasynda gazaply uruş gopdy. Söweşiň netijesinde ýeňişdir üstünlük Jahangir Mürzäniň tarapynda boldy. Jahangir Mürze bu uruşdan dynansoň, Roha şäherine dolandy. Gys şatysy sowulyp, gazaply aýazyň esas binýady harap bolandan, bahar soltany düşläp, günüň merkezi çadyry aramlyk nokadyna golaýlaşandan soň, beýik Sahypkyran leşgeriň saýlantgylaryndan elli sany adam bilen Arganyň we Amyt aralygyna geldi. Bu ýerde uly talaňçylykdyr çapawullyklar edip, Egil¹ galasyňa ýetdi. Egil galasynda özüni Aly begiň wepaly dostlaryndan hasaplaýan Döwletşa beg bardy. Olar bu ýerde birnäçe gün eglendiler. Egil galasyndan Roha dolanyp barandan soň, Ýakup begiň haýyşy bilen Sahypkyran ol ýerden soltan Hemzäni kowup çykar-mak üçin Kemaha gitdi. Ondan bir gys geçensoň, ýene Roha gaýdyp geldi.

¹ Arganyň gündogarynda, Diýarbekriň (Amyt) demirgazygynda ýerleşýän Diýarbekr welaýatyna degişli etrap merkezi.

Soltan Hemze Amyt töwereklerindedi. Sahypkyran şol wagtlar on baş ýaşly oglandy. Hezreti halypalyk penakärli Sahypkyran ýyldyzy gowşan, sähedi duşan günü Rohada päk we asylyly nebereden bolan özüniň uly aýalyny ylalaşyk nikasyna, jübütlik sallançagyna aldy. On baş ýaşynda nurly aý kimin bagtyýarlyk menziline göterildi we garşydaşlygy hemdemlige öwürdi.

Aýy günü dolanda, muhabbet alawlary ýüreklere şatlyk bagyşlaýan güldür reýhan kimin we heläkçiligi ýok edýän aby haýýat suwy deýin, Halyl sypatly bir oglan dünýä indi.

Goşgy¹

Gapysy şalygyň, güýjüň gaçybatalgasy bolan,
Howlusynyň daşyna adyllyk guşak aýlanan!

Ybraýyma onuň ody sowuk hem reýhan bolupdy,
Suwy bolsa nadanlary ýakýan bir ataş bilipdi.

Kalbym söýgüden onuň çuňlugyna çümen ýalydy,
Gursak bolsa alawyndan köýüp duran mysalydy.

Ruhumyň arzuwy onuň didaryny görüp durmak,
Gözüm islegi – duşuşmak, kalbym – oňa gadam urmak.

Bagt getiriji oglanyň Halylrahman² diýen ýerde dünýä inenligi sebäpli, oňa asmandan Halyllulla³ diýen at indi.

¹ Goşgy nusgada arapça berlen.

² Urfa şäheriniň içinde ýerleşen mukaddes ýer.

³ Hasan begiň, ýagny Sahypkyranyň özünden soňra hökümdar bolan iň uly ogly soltan Halyl.

Goşgy

Halylullanyň ady ýaly saklanyp galsyn,
Emi – dertlä, şypasy bir kesellä em bolsun.

Duşmanlary hemişe Nemrudy ýada salyp,
Harlygyň topragynda galsyn har-u hor bolup.

Pazly-keremi bilen Perwerdigär Taňrynyň,
Kalby bahar pasly deý şadyman bolsun onuň.

Bagtyýarlyk älemi hem-de hökmürowan keşbi,
Zamana şalarynyň mydam ýüzlenýän yşgy.

Tutujydyr dünýäni, mübärekdir, şanlydyr,
Pelek kuwwatly hem-de perişde goşunlydyr.

Onuň hormatly hem beýik gadamlaryndan, güneş jemaly-nyň dogmagyndan sekiz aý geçensoň, Döwletşa begiň gyzy bolan Sahypkyranyň päk aýalyndan, hormat gurşawyndaky beýik sallançagyndan ýene bir perzent dünýä indi. Sahypkyran ony Muhammet beg diýip atlandyrdy. Sahypkyranyň günsaýyn şöhlelenýän döwlet ýyldyzy bagt aýtymyndan gün-günden ýokary göterilýändigigi üçin, ol ösüşlere «oglunyň dogulmagy sebäpli» diýip düşünýärdiler. Şonuň üçin Sahypkyran oňa Ugurly lakamyny goýdy.

Goşgy

Muhammetdir ady – aýdaýsak eger,
Muhammet sypatda duşmany ýeňen.

Pelek bolup saýawany göteren,
Mülki, mertebäni nura ýetiren.

Müsürli Ýusup dek ady ýaýrady,
Ýiti gylyjydyr meýdan haýbaty.

Asly belent mertebeden düzülen,
Belent mertebede gupba – bezelen.

Umman derýa ýaly açykdyr eli,
Sahawatly bahar buldy mysaly.

Rahmanyň demlerinden burny – müşk,
Dürli yhsan bilen nur saçýan ýşyk.

Durky adalatdan – sap ýasalandyr,
Hak eýe mährinden şekil alandy.

Rehmet bilen günäden sap bu zaman,
Haýbatyndan ýyrtyjy şir biaman.

Alty günlük ýoly birde geçýäniň –
Bil, gündizin gijä öwrer duşmanyň.

Ahyrynda «Amallar niýetlere görädir» diýlişi ýaly, soňy betbagtlyk bilen gutarjakdygy belli bolsa-da, Muhammet beg beýik atasyna garşy çykmaga ýüz öwürdi. Tabynlyk ýolundan aýak gyşartmagy bilen Ugurly lakamyny Ugursyz lakamy bilen çalyşdy. Bu ýagdaýlar hakda mundan soňra giňişleýin durlup geçiler. Enşa Allatagala!

ARAPLARYŇ JAGBAR GALASYNY GABAMAGYNYŇ BEÝANY

Jahangir Mürze Jagbar galasynyň hökümdarlygyny Omar Emirlä tabşyrandan soň, «Araplardan bir topary Omara duşmançylyk edip, galany gabadylar» diýen habary ýetirdiler. Şondan soňra Jahangir Mürze kyrk sany adamy Sahypkyran bilen hemra edip, Omara kömek bermek hem galany goramak üçin rowana etdi. Sahypkyran gala baryp düşlände, araplar onuň çapawullyk haýbatyndan howpurgap, durara ýer, girere deşik tapman, düw-dagyn boldular. Mundan alty gün geçensoň, «Ragb we adwan kabylasynyndan (tiresinden) müňe golaý öýli Şam tarapdan gelip, Änäniň we Hedisäniň häkimi bolan emire goşulmak isleýärler» diýen habar geldi. Äne we Hedise – Fyradyň kenaryna ýanaşyp oturan iki sany şäherdir. Agzalan emir Harun Reşidiň ýaýlagy bolan Rakka şäherini talady. Soňra Jagbar galasynyň baş parsahlyk golaýynda ornaşdy. Sahypkyran ne bir ragb hem adwan taýpalarynyň sany, ne-de duşmanlaryň we agzalan emiriň topalaňy barada hiç hili pikir etmezden, olaryň üstüne çozuş etdi. Derýanyň aňyrsyna-bärsine göz ýetmeýändigini, ondan geçmekligi göz önüne getirip hem bolmaýanlygyna garamazdan, Fyratdan geçdi we ragblardan bolan topara ýetip, olary talady. Olardan köp at, düýe alyp, bu mallary Fyratyň kenaryna getirdi. Derýa örän uly, adamlar, oljalar hem köp

bolup, olary suwdan geçirmek gaty çetin bolansoň, her bir düýäni iki adam bolup, suwdan geçirmeli boldular. Şonuň üçin Sahypkyranyň özi ýalaňaçlanyp, olara kömekdir ýardam bermek üçin aýaga galdy. Düýeler bir ýabany, ýürkek haýwan bolansoň, olary suwdan geçirmekde uly kynçylyklar ýüze çykdy. Sahypkyranyň mübäreke bedeni gün howrunyň ýakyp-ýandyryp barýan yssysyndan, kebaba döňüp, dilüw-dilüw bolan derisi bedeninden sypyrylýardy.

Olar kynlyk bilen derýadan geçensoňlar, Gorkmaz Unaýynyň dogany bolan şol emiriň ar alyş guşagyny biline guşap, müň sany adam bilen çozuş edip gelýändigini baradaky habar gelip ýetdi. Haçanda, bu emir kenara ýetende, Sahypkyranyň eý-ýäm derýadan geçendigini görüp, suwdan geçmekden saklandy. Soňra kenary ýakalap, Şamyň köp sanly obalarynyň biri bolan Bab diýen bir ýere geldi. Ol obany talaňçylyga we ýesirlige sezewar etdi. Emir leşgeriň bir bölegini oljalar bilen yzyna ýollady. Beýleki bir toparyny bolsa Änä dolanmak üçin, suwuň kenaryndan özi bilen äkitdi. Sahypkyran bu wakalardan habarly bolup, özüniň şol kyrk adamsy bilen Jagbar galasyndan ylgar edip, derýadan geçdi. Emiri derbi-dagyn edip, onuň birnäçe adamlaryny öldürdi. Emir gaçmaga ýüz urup, gyssanmaçlyk bilen atyny sürdi. Sahypkyran onuň yzyndan kowup, olaryň köpüsini özüniň gan alyjy gylyjyndan geçirdi. Soňra ýene-de derýanyň kenaryna dolanyp, şol ýerde düşledi. Ol kyrk adamdan birnäçesi derýadan aňry geçdiler.

Şol wagt ragb taýpasyndan uly bolmadyk bir toparyň jeza bermek üçin haýdap gelýändigini baradaky habary ýetirdiler. Sahypkyran ýene-de arassa ganly gyr atynyň uýanyny tartyp, jylawyny olara tarap sowdy. Derýadan geçip, garşydaşlarynyň üstüne eňdi. Uruşdyr zarbalar bilen olara garşy hüjüme geçdi.

Bir demde olary derbi-dagyn edip, süre-söbüklerine düşdi. Olaryň düýelerinden ep-eslisini ele salyp, Jagbara dolandy.

Şol wagtlar bagtyýar perzendi Ugurly Muhammediň doglandygy baradaky şatlykly buşluk habaryny oňa getirdiler. Bu wakalardan birnäçe aý geçensoň, ýokarda agzalan emir adwan, ragb we unaýyn taýpalaryndan üç müňe golaý adamy jem edip, Rakka şäherine geldi we Rakkanyň çeşmelerine eýelik etdi. Sahypkyran bu ýagdaýlary Jahangir Mürzäniň dykgatyna ýetirdi. Jahangir Mürze Rohadan leşger ýygnady. Sahypkyran hem oňa gelip goşulansoň, olar bilelikde emire tarap ugradylar. Emir hem Rakkadan baş göterip, Tel Eswediň¹ golaýyna geldi. Taraplar şol ýerde söweşe girişdiler we aldym-berdimli uruşlar etdiler. Emiriň köp sanly leşgeri bardy. Jahangir Mürzäniňki bolsa azajykdy. Ol uly hem köp sanly leşgeriň garşysynda Jahangiriň leşgeri ujypsyzja zat bolup durdy, emma bu ýerde «Birnäçe kiçiden-kiçi toparlar Allanyň kömegi bilen uly toparlary ýeňipdiler»² diýen jümläniň takdyry ýüze çykdy oturyberdi.

Jahangir Mürzäniň tutuş leşgeri arap leşgeri tarapyndan gurşaldy. Hezreti Sahypkyran öz nökerlerinden we Jahangir Mürzäniň nökerlerinden bolan birnäçe batyrlar bilen birlikde araplara garşy merdana söweşler etdi. Araplar Jahangir Mürzäniň leşgerini suwdan kesdiler. Leşgerdäkileriň her biriniň teşnelikden ýaňa janlary bokurdaklaryna gelipdi. Halys suwsuzlykdan ýaňa olaryň birnäçesiniň dodaklary kepäp, atdan diň arkan gaýdýardylar.

¹ Harranyň demirgazyk-günbatarragynda Tel Eswet (Gara depe) diýen bir ýer.

² Gurhanyň 2-nji (Bakara) süresiniň 249-njy aýaty.

Bu leşgerde özüni bermän, hereketdir mertlik edýän kişi ýeke-täk Sahypkyrandy. Jahangir Mürze ony leşgeriň goragçysy edip, duşman leşgeriniň garşysynda goýdy. Özi bolsa leşger bilen suwuň gözlegine çykdy. Onsoň araplar birden Sahypkyranyň üstüne hüjüm edip, gazaply uruşdyr, gan döküşlik peýda boldy. Sahypkyranyň batyrlary arap emirlerinden birnäçe adamlary atdan agdardylar. Araplar ölülerini ýygnamak işleri bilen başagaý boldular. Sahypkyran mümkinçilik tapyp, «Takat edip bolmajak zatdan gaçmak mursallaryň ýörelgeleridir» diýen düşüňjä eýerip, özüni bu howpdan alyp çykdy. Sahypkyranyň topary araplardan kyrka golaý arap atyny peýkam zarbasy arkaly heläk etdi. Soňra Jahangir Mürze Roha, Sahypkyran bolsa Jagbara tarap dolandy. Emir şundan soň, gaçyp, öz welatyna dolandy.

SOLTAN HEMZÄNİŇ YZYNA DOLANMAGYNYŇ BEÝANY

Birnäçe aýdan soňra, Soltan Hemze Kemah we Garahysar welaýatyna gitdi. Ýene-de Ýakup beg Jahangir Mürzäniň ýany-na adam iberip, ondan: «Tizräk Kemah galasyna gel, men galany saňa tabşyrjak» diýip habar ýollady. Jahangir Mürze hezreti Sahypkyrany Jagbar galasyndan çagyryp getirip, ony Roha häkim edip goýdy. Özi bolsa Kemaha tarap ýola düşdi. Şol wagt Sahypkyranyň atasy Aly begiň Halap obalarynyň biri bolan Şeýzerde¹ aradan çykyp, Hakyň dergähine gowşandygy baradaky habar gelip gowuşdy. Soltan Hemze Jahangir Mürzäniň Kemaha Ýakup begiň ýanyna gidendigini eşidenden soň: «Galany Jahangir Mürzä berme, meniň seň bilen hiç hili uruş-jenjelim ýok» diýip, Ýakup begiň ýanyna adam iberdi. Şonuň üçin, Jahangir Mürze ýene-de Roha dolanmaly boldy.

Jahangir Mürze matam däplerini berjaý edensoň, Sahypkyrany Jagbar galasyna ýollady. Soltan Hemze şol wagt Arzynjanda näsaglapdy. Amyda ýetende, ölüm keseli ony alyp ýatdy. Şeýdip, ol Amytda Hakyň çakylygyny «lepbeý» diýip kabul etdi.

Soltan Hemze aradan çykandan soňra, onuň nökerleriniň birnäçesi Jahangir Mürzäniň tarapdarlary boldular, başga birnäçeleri bolsa Şyh Hasanyň tarapdarlary. Jahangir Mürzäniň

¹ Şeýzer – Siriýada Humus welaýatyna degişli bir uly oba.

tarapdarlary Jahangiri Amyda çağyrýardylar, şeýle-de Şyh Hasanyň tarapdarlary hem ony şol ýere çağyrýardylar. Doganlaryň her haýsy öz çakylykçylary bilen ylalaşmak üçin, Amyda tarap ugradylar. Jahangir Mürze derrew gelip, Amydy öz golastyna geçirdi. Şyh Hasan beg muny eşidip, yzyna dolandy. Sahypkyran hem Jagbar galasyndan Amyda geldi. Soltan Hemzäniň mülk işleriniň ynamdary, diwan emiri Aly Mamaş merhum soltan aradan çykandan soňra, onuň nökerleriniň howpundan heder edip, Birejik galasynda penalanypdy. Sahypkyran Amyda gaýdanda, ýol ugrunda ýerleşensoň, Birejigiň üsti bilen gaýtdy. Ol ýerden Aly Mamaşy sorap, ony özüniň döwlet dergähine çağyrdy. Ol hem boýun towlaman geldi we çakylyga hiç hili ikerjiňlenmezden, kanagatlanarly jogap berdi. Ine, şondan soňra Sahypkyran ony Jahangir Mürzäniň ýanyna äkitdi. Şol wagtlar Jahangir Mürze Akgoýunlylarda hökmürowan soltan boldy.

Mardin galasynda Soltan Hemzäniň Şasoltan atly gyzy bardy. Ol galanyň darugalygy Ferraş Hasana degişlidi. Jahangir Mürze gyzyň öňden özüne adaglanandygy üçin hem galany, hem-de gyzy bermekligi talap etdi. Sebäbi, gyz öňden onuň adaglysydy. Soňra ýüze çykan duşmançylyk gatnaşyklary zerarly, Soltan Hemze gyzyny oňa bermän ýördi. Hasan Ferraş: «Hem gyzy, hem galany saňa tabsyrarın» diýip, Jahangir Mürzä öz ogluny girew berdi. Gyz hem öňden Jahangir Mürzäniň adaglysy bolansoň, oňa durmuşa çykmaga göwünlidi.

Jahangir Mürze Mardin şäherine tarap gelýärdi. Ol Habur kölüniň gözbaşynda ýerleşýän Rasul-Aýna ýetende: «Unaýyn araplary Jagbar galasyny basyp almakçy bolýarlar» diýen habary getirdiler. Şol wagt Jahangir Mürzäniňem, Sahypkyranyňam üpjünçilik ýagdaýy bolmalysy ýaly dälidi.

Jahangir Mürze Sahypkyrany dört ýüz sany adam bilen unaýynlara garşy söweşe ugratdy. Sahypkyran Rowuň¹ ýakasyn-da Fyrat derýasyndan geçip, unaýynlary talaňçylyga saldy. Olardan köp düýedir atlary olja edip aldy. Şeýle-de eger kimdir biri bir alma sowgat getirip berse-de, ol oňa bir düýe sowgat berýärdi. Sahypkyran bu ýeňişden hem oljadan soňra Jagbara dolandy. Öý-öwzaryny göçürip getirdi. Eger uruşda şol düýeler ele salynmadyk bolsady, onda onuň göçmäge ýagdaýy hem boljak däl. Soňra soltan Hemzäniň gyzy Jahangir Mürzä: «Gelip, bize we galamyza eýelik etsin!» diýip habar iberdi. Gyz kakasynyň matam däplerini berjaý edip bolansoň, Mardini tabşyrdylar we nika toýunyň hysyrdylary bilen bolup, uly toý tutdular. Toýdan soňra Jahangir Mürze Jollaba geldi. Doganlar ol ýerde biri-birlerine sataşdylar. Jahangir Mürze bilen Sahypkyran Jollap gyslagyndan ýaýlaga tarap ugranlarynda, Yspyhan Gara Ýusubyň ýanyna giden kakalarynyň dogany Mahmyt begiň Yspyhan Gara Ýusupdan bir bölek leşger alyp, Akgoýunlylara garşy ugrandygy baradaky habar gelip ýetdi. Bu habar ýalan, myş-myş habardy. Çünki, Yspyhan bu wagat Ezraýylyň eline düşüpdi. Birnäçe günden soň hem aradan çykdy.

¹ Bu ýeri anyklap bilmedik.

ŞYH HASAN BEGIŇ GAPMA-GARŞYLYKLARYNYŇ BEÝANY

Soltan Hemze aradan çykan wagtynda, dogany Şyh Hasan beg onuň tarapyndan Arzynjanda häkimdi. Birnäçe Akgoýunly emirleri Jahangir Mürzeden ýüz öwürüp, oňa goşuldylar. Jahangir Mürze Purnak emirlerinden Şa Aly begi tussag edipdi. Soňra özi gyşlamak üçin gyşlaga dolandy. Pilten beg Jahangir Mürze bilen ylalaşyk edensoň, sözünden dänip, Şyh Hasan bege goşuldy. Bular bilelikde Kemahy gabawa almagy ýüreklerine düwdüler. Sebäbi Ýakup beg Kemahy goýup, Amyda Jahangir Mürzäniň ýanyna gelipdi. Ol şol ýerde hem Hakyň dergähine gowuşdy.

Ýakup begiň Jelal atly bir nökeri bardy. Ol Kemahyň darugasydy. Jelal hyzmat borçlaryny berjaý etmek bahanasy bilen aldap, Şyh Hasany gala goýberdi. Şeýdibem ony ele saldy. Şundan soň Arzynjan boşap, haňlap galdy.

ALY MAMAŞYŇ BAGDATDAN MAHMYT BEGI ÇAGYRMAGYNYŇ BEÝANY

Aly Mamaş Soltan Hemzäniň döwründe sylag-hormatlara eýe bolupdy. Şeýle bolmagyna garamazdan, ahlak häsiýetiniň ýaramazlygy zerarly, Akgoýunly emirleri bilen oňat gatnaşyk etmeýärdi. Birnäçe wagtlap olary ynjdyp gezdi, adamlar hem ony ýigrendiler. Ol Jahangir Mürzäniň ýanyna gelende, hemişe gorkuda bolýardy.

Aly Mamaş Jahangir Mürzeden ýüz öwrensoň, ýene-de Birejige dolandy. Ol dogany Ybraýym bilen birleşip, Birejigi doly eline almak işleri bilen gümrady. Öň ol galanyň häkimi Fahreddindi. Soňra gala Jahangir Mürze tarapyndan onuň ygtyýarlyk gysymyndan çykarylypdy. Fahreddin ýañadandan galany Aly Mamaşyň elinden almak üçin gabady. Aly Mamaş Bagdada Mahmyt beg ibn Osman begiň ýanyna adam iberip: «Bagdatdan Birejige tarap gaýtsyn, men galany oňa tabşyrjak» diýip haýyş etdi. Mahmyt beg Bagdatdan gelip, Fahreddini ýeňlişe sezewar etdi. Şeýlelikde, galany Mahmyda tabşyrdylar.

Arzynjan boşap galansoň, Şyh Hasan beg hem aldaw bilen ele salnyp, tussaglykda galansoň, onuň nökerleri Arzynjandan ilçi ýollap, Mahmyt begi çagyrdylar. Mahmyt beg Birejigi Aly Mamaşyň dogany Ybraýyma tabşyryp, özi Arzynjana geldi. Şol wagt Jahangir Mürze hem Arzynjany gabamak üçin leşger çekdi. Olar kyrk günläp galanyň agzynda söweş etdiler. Urşun

ilkinji pursatlarynda, Sahypkyran söweş etmek niýeti bilen, aýagyny üzeňňä ýetirdi. Döwür batyrlaryndan we at-owazaly merdana şirlerden bolan Baýezit beg onuň öňünden gidýärdi. Söweş gopgunlary asmana galanda, Baýezit beg şäher ilatynyň ýagdyrýan peýkamlaryndan heder edip howpurgap, atyň jylawyny çekdi, emma Sahypkyran hiç hili hederem etmedi, yzy-na-da öwrülmedi. Şäher ilatynyň ählisi birden ellerini açyp, kemanyň (ýaýyň) höwürtgесinden peýkamyny howada ýüzýän guşlaryny uçurdylar. Sahypkyranyň ýüzüne gelip degen bir peýkam oky onuň ýüzünde uly ýaranyň yzyny goýdy. Naýzadyr peýkamdan ýaňa onuň bedeninde ýigirmä golaý ýara peýda boldy. Şeýle hem peýkamlar onuň mübärek bedeninde sanjylyp durdy. Ol bolsa şol per-ganatlar bilen betpygyl duşmanyň üstüne guş deýin uçýardy. Şäheriň leşgerleri onuň söweş penjesinden gorkusyna hendege dökülýärdiler. Bu söweşde Möhürdaryň atynyň gursagyna bir naýza çümüp, naýzanyň uýy atyň peşew haltasyna baryp girdi.

Ikinji söweşde Jahangir Mürzäniň nökerleri uruş höwesi bilen saklanmazdan urşa gadam goýdular. Olar şäherden döw-talap bolup orta çykan hem baş göteren pyýadalaryň üstlerine atlaryny sürdüler, emma bularyň uzak söweşmäge hiç hili güýç-gurbatlary ýokdy. Sahypkyranyň gaýrat güýji herekete girip ugrady. Ol atyny duşmanyň üstüne sürüp, şäher leşgerini bir hüjüm bilen hendeklere gaçyrdy. Sahypkyran bu söweşde Garabulut diýen ata atlanypdy. Hendekdäkiler hendegiň içinden bu atyň gursagyna naýza sançdylar. Sahypkyran yzy-na do-landy. Arzynjanlylar ýene-de birden atylyp çykdylar. Sahypkyran atyna atlandy. Hydyr beg Polat, Bökmüş Nowruz dagylar onuň yzyndan atlaryny säpjidip ugradylar. Sahypkyran ýene-de şäherlileri hendege oklady. Şyh Hasan Purnak, Baýezit beg Purnak bolsa beýleki tarapda uly söweş gopdurýardylar. Bu ge-

zegem şäherliler üstün çykyp, Şyh Hasan Kürti atdan agdardylar. Sahypkyran yzyna gaňrylyp, ony halas etdi. Bu wakadan kyrk gün geçensoň, Jahangir Mürze Uhu¹ ýaýlagyna gitmek maksady bilen Amyt tarapyna rowana boldy. Şol wagt hem Yspyhan Gara Ýusubyň aradan çykandygy baradaky habar gelip ýetdi.

¹ Paluwyň demirgazygynda Uhy atly ýer bar bolsa-da, gürrüňi edilýän ýeriň bu ýerdigi şübheli görünýär.

SEKIZ ÝÜZ KYRK DOKUZYNJY¹ ÝYLDAN SEKIZ ÝÜZ ELLINJI² ÝYLLARYŇ AHYRLARYNA ÇENLI BOLAN WAKALARYŇ BEÝANY HAKDA

Bu ýylyň başlarynda Yspyhan Gara Ýusup aradan çykdy³. Onsoň Mezit Kör, Muhammet Şeblulla⁴, Rüstem Tarhan, Çagyrcy⁵ ogly, Mahmyt beg⁶ Akgoýunly we Hüseyin Emir Ahur⁷ ýaly emirleriň jemlenişip, karara gelmekleri bilen, Yspyhan Gara Ýusubyň ogly patyşa boldy. Jahanşa Mürze Töwrizden Bagdada gitdi. Rüstem Tarhan⁸ Yspyhanyň oglundan ýüz dönderip, Jahanşa Mürzä birleşdi. Jahanşa Mürze boý nökerleri, agasynyň ogly Elwent Isgender, emir Baýezit Bestam,

¹ Milady ýyl hasaby bilen 1445-1446-njy ýyllar.

² Milady ýyl hasaby bilen 1446-1447-nji ýyllar.

³ Yspyhan sekiz ýüz kyrk sekizinji ýylyň zülhijje aýynyň ýigirmi sekizinde (1445-nji ýylyň Nisan-Gurbansoltan aýynyň 7-si) aradan çykdy.

⁴ Hasan beg Rumluda (53a) şeýle; Nusgada: Şeýlulla; Al-Kyýasyda (249-250): Muhammet ibn Şeýlulla; Ady jedelli bolan şahsyň adynyň Muhammet bolandygy biraz soňra eserde aýdyň belli bolýar.

⁵ Has dogrusy «Çagyrcy» bolmaly.

⁶ Nusgada we Hasan beg Rumluda: Mehuk. Gara Ýülük Osman begiň ogullarynyň biri bolan Mahmyt beg barada bu eserde biraz öňürti agzalyp geçilipdi. Mundan biraz soňra eserde ýene-de getirilişi ýaly, onuň birnäçe emirler bilen goşulyp, Bagdady Jahanşa bege tabşyranýandan soňra, Aly Mamasýň çakylygy boýunça Akgoýunlylar ülkesine gelip, Ilki Birejige, soňra-da Arzynyjana häkim bolandygy belli bolýar.

⁷ Al-Kyýasyda (225 sah.): Hasan Emir Ahur.

⁸ Hasan beg Rumluda (53a) şeýle; Nusgada: Rüstem han.

Sary Piraly we Nasyryň dogany Nureddin bilen Bagdadyň gündogar tarapynda düşledi.

Şäher bilen galanyň arasynda bir köpri bardy. Olar galany özleriniň eýeçilik gurşawyna alanlarynda, köprini hem eýelediler. Şol köpriniň üstünde uly uruş peýda boldy. Esgerler köprini kesdiler. Köpri şäher tarapa gysyldy. Jahanşa Mürzäniň emirlerinden Sary Piraly bilen Nureddin ýanlaryndaky birtopar adamlar bilen derýada gark boldular. Çagyrcy ogly olaryň birnäçesini öldürdi. Mahmyt beg Akgoýunly bilen Omar Şyh ikisi Rüstem Tarhana birleşip, Bagdady Jahanşa Mürzä tabşyrdylar. Bagdat goşunlaryny öldürmek hakynda berk höküm çykaryldy. Çagyrcy ogly, Muhammet Şeblulla we Hüseyin Emir Ahur derrew gaýyga atlandylar. Tä leşger talaňçylykdan el çekýänçä, olar şäheriň bir parsahlyk golaýynda garaşyp durdular.

Bir salymdan gijäniň garaňkylyk soltany duýgular şäheriniň üstüni büredi hem-de tümlük duşagy bilen «göreç halaýygynyň aýagyny» duşady. Öýlän şasynyň goşunlaryny «Ölümiň dogany bolan uky» düşegine taşlady. Ýasaýyş deňziniň üstünde «Ölüm – aşygy magşugyna gowuşdyrýan köprüdir» diýilýän gämileri sürýärdi. Ine, şondan soň, olar gaýykdan düşdüler we özlerini Jahanşa Mürzäniň öýüne atdylar. Mezit Kör hem şol howpuň içinden özüni emir Baýezit Bestam Çäkiriniň öýüne ýetirdi. Garaňkylyk leşgeri Bagdatdan göç edende, säher ýeliniň hyzmatkärleri gündogar şasynyň tagtyny gözýetimiň ýatys öýünden daşary tartanda, ol bolsa ar alyş gylyjynyň nurly maňlaýyny gynyndan sogrup çykaryp ýalpyldadanda we ýalaw gylyjyň lowurdysy bilen gijäniň garaňky durmuşyndan uçgun çykaranda, Jahanşa Mürze Akja gapy derwezesinden şähre girdi. Onuň gelmegi bilen Bagdat halkyna, şeýle-de esgerlere garşy mümkin bolan zulumdyr adalatsyzlyklaryň we ýaramazlyklaryň ählisi amala aşyryldy. Gözýaşlardan ýaňa Dejleler akyp

gitdi. Aman-esenlik gaýyklary zulum hem duşmançylyk derýasynda gark bolup, çümüp gitdi.

Gosgy

Gark bolandyr müň kişi bu gämide girdapda,
Bir tagtajak galmady, bilseň, kenarda hatda.

Ysphyhan begiň leşgerindäki ýigitleriň biri özüniň kämil başarjaňlygy, çäksiz mertligi hem gaýduwsyzlygy bilen gije şeýle bir gazaply söweş etdi.

Gosgy

Merdanalyk meýdanynda mertligin,
Ýigitlik, danalyk düzende nyzam –
Ýel kimin ýüwürer duşman yzyndan,
Gylyç salyp, gopdurar-da çañ tozan.

Pursat saýyn onuň ýalaw gyljynyň şuglasyndan asmana ýyldyrym çabraýardy. Her hüjümünde dor atynyň toýnak zarbasyndan ýaña zemin asmana galýardy. Çar tarapdan hem daş-töwerekden atlydyr pyýada onuň bilen hernäçe daraşyp, çyt-raşsalar-da, ony ýesirlik kemendine salyp bilmediler.

Ol ir säher bilen patyşanyň mürewwetine bil baglap, Jahanşa Mürzäniň jahan penalaýjy dergähine ýüzlendi. Agşam egni-ne geýnen şol lybasy, sowudy hem jöwşeni bilen, şol durşuna assa-ýuwaş ýöräp, amanlyk haladyny ýapynmak umydy bilen patyşanyň gaşynda häzir boldy we dyza çöküp, ondan aman diledi. Jahanşa Mürze onuň aman diläp, arz etmegine, baş egmegine we ejizlik etmegine ünsem etmedi, gaýtam, çäksiz «sahawatlylygyndan» ýaña ony ýesirler jemagaty bilen bilelikde

ölüme höküm etdi. Halk köpçüliginiň ýüzlenýän ýeri, Beni Apbaslylaryň halypalyk merkezi bolan Bagdady kiçi ýaşly ogly Muhammedi Mürzä berdi. Oglunyň hem-de musulmanlaryň salamatlyk öýi – Bagdadyň baglaýyş we çözüş işleriniň uýanyny, kämillik ýaşyna ýeten ogly Abdyllanyň ygtyýarlyk gysymyna gysdyrды. Jahanşa Mürze Bagdat işlerini birýüzli edensoň, ýaýlaga tarap gitdi. Mosuly özüniň doganoglanlary, ýagny Isgenderiň öwlatlary bolan Elwende, Rüsteme, Tarhana we Mehmede berdi. Olar Mosula tarap ugradylar.

JAHANŞA MÜRZÄNIŇ DIÝARBEKRE UGRAMAGYNYŇ BEÝANY

851-nji¹ ýylda Isgender ibn Gara Ýusubyň ogly Elwent özüniň hormatly doganoglan agasy Jahanşa Mürzä garşy pitne turuzdy. Topalaň oduny alawladyp, Kürdüstanyň Erbil şäherini öz tabynlygyna geçirdi. Jahanşa Mürze ony dep etmek üçin, emir Rüstem Tarhany ylgar edip ugratdy. Ylgar oňa ýetende, iki toparyň arasynda uly söweş örboýuna galyp, munuň yzy aldym-berdimli urşa ýazdy. Bu uruşda Elwent ýeňlişe duçar boldy we talanyp, harap hem derbi-dagyn ýagdaýda Jahangir Mürzäniň ýanyna dolandy. Jahanşa Mürze Jahangir Mürzäniň ýanyna ilçi ýollap, ondan Elwendi bermekligini talap etdi. Jahangir Mürze oňa:

– Ol bize penalanyp gelipdir. Indi ony size tabşyrmak mürewwetsizlik bolar – diýip jogap gaýtardy.

Bu wakanyň üstünden üç pasyl geçdi. Gys buşlukçysynyň we sowuklyk leşgeriniň gol uzatmasy tomusdyr güýzüň sähra çarwadarlarynyň üstüne abananda, hazan ýeli güýz ýapraklaryny saraldyp döküp ugranda, Jahanşa Mürze Genjede we Bardagda² gyslady. Leşgeri bolsa pytrap gitdi. Bahar pasly gelen-de, ol emir Arap şanyň we Gylyç Arslanyň serdarlyk etmegin-

¹ Milady hasaby bilen 1447-1448-nji ýyllar.

² Bardag (Partaw) – Parlaryň ady bilen baglanyşykly bolan bu şäher gadym döwürde Arranyň merkezi bolupdyr. Ol häzir haraba öwrülipdir.

de Arzynjandaky Mahmyt beg ibn Osman begiň üstüne goşun iberdi. Terjan sebitlerinde Musa beg hem olara goşuldy. Baýezit beg ibn Şyh Hasan beg hem gelip goşuldy. Olary Jahanşa Mürzä hyzmat etmek üçin äkitdiler. Pilteniň öwlatlary Halyldyr Isgender hem Jahanşa Mürzä gulluk etmek üçin gitdiler. Şeýlelikde, ol leşger Arzynjany gabamak üçin ugrady. Şol wagt Sahypkyran geňeşde:

– Kesekiniň biziň üstümüzden agalyk etmezligi üçin, biziň Mahmyt bege kömek etmegimiz zerurdur – diýdi. Emma Sahypkyranyň bu parasatly pikirini kabul etmediler. Şuňa görä-de, Arzynjan tabynlyk gurşawyndan sypyp, daşary çykdy. Arzynjanyň ilatynyň daşarky kömekden umytlary üzükdi. Şeýle-de öz-özlerini goramaga hem gurbat tapmadylar. Gabaw uzaga çekip, ýaşayyşlary agyrlaşansoň, iman bilen berkidilen mäkäm ähti-peýman arkaly Arzynjany Jahanşanyň nökerlerine tabşyrdylar.

Ýeňişden soň ol imandyr ähtler ýok boluş hem ýitiş meýdançasyna siňip gitdi. Arzynjanlylar bendilige hem tussaglyga duçar boldular.

Goşgy

Bagladylar ellerini, ýuwutdylar ähdini,
Sypmaz indi hiç biri, bendi olaň ählisi.

Tussaglykdakylaryň arasynda Jahangir Mürzäniň esgerleri bilen ýa ata, ýa ogul, ýa erkek dogan, ýa aýal dogan ýa-da şuňa meňzeş garyndaşlyk, ýa ilen-çalanlyk ýakynlygy bolmadyk bir adam hem ýokdy.

Soňra Jahanşa Mürze Aly Akgoýunlynyň ogly Ybraýymy Jahangir Mürzäniň ýanyna ilçä edip ugradyp, ondan: «Eger ol Elwent Mürzäni maňa berse, men onuň ýesirlerini halas etjek,

bolmasa, olaryň ählisini öldürjek» diýip habar ýollady. Jahangir Mürze oňa: «Bize penalanmaga gelen kişini howp astyna oklamak adamkärçilige gelişýän zat dälidir. Jahanşa Mürze Arzynjany ylalaşyk hem iman ähti bilen eýelänsoň, olary halas etmek ýa tussaglykda saklamak onuň özüne bagly bolup durýar. Islese, öldürer, islese-de, bagyşlar. Bu Jahanşanyň öz işi» diýip jogap gaýtardy.

Bu jogapdan Jahanşa Mürzäniň gazap ody alawlap başlady. Ol Rüstem Tarhanyň, Jahangir Mürzäniň kakasynyň dogany Şyh Hasan Mürzäniň, Musa begiň we birnäçe Akgoýunly emirleriniň ýolbaşçylygynda ylgar taýynlady. Ählisi ýaraglanan we üpjün edilen otuz müň adam Kemah hem Diweregi ýolundan Malatyýa geldiler. Jahangir Mürze bu habary eşidip, emirleri bilen geňeş etdi. Sahypkyran uruş hem söweş ýoluny öňe tutdy, emma bu pikir kabul edilmedi. Jahangir Mürze Amyda tarap yöneldi. Akgoýunly emirlerden Muhammet Bekdaş we Muhammet Goja Hajy, Purnakdan Aly beg dagylar Şyh Hasan Mürzä tarapdarlyk etmek bilen Rüstem Tarhanyň ýanyndan gitdiler. Nökerler hem ondan ýüz dönderdiler. Birnäçesi Siwerek sebitlerine, beýlekileri bolsa Hemlin¹ töwereklerine gitdiler. Uweýs beg Roha galasyny hem taşlap gaçyp gitdi. Rüstem Tarhan Hemlin sebitine giden topary talady. Musulmanlaryň emläkleridir baýlyklaryny öz eýeçiligine geçirdi. Pitnedir bozuklyk işlerini islegine görä berjaý etdi. Şyh Hasan begiň howandarlygy astyna giden Akgoýunlylar köpçüligi onuň ynamsyz adamdygyna göz ýetirip, gelenlerine puşman baryny etdiler.

Şol wagt Sahypkyran Arganyna gitdi. Ol Siwerek sebitlerinde jemlenen nökerleriň ählisine eýelik edip, zorluk hem gahar bilen olary Çermik tarapa çekdi. Rüstem Tarhan Mardiniň

¹ Hasan beg Rumluda «Hemis». Bu ýeri anyklap bilmedik.

üstüne sürnüp geldi. Şeýlelikde, gazaply uruş peýda boldy. Rüstem Tarhanyň leşgerinden Nurulla Çäkirini we Bedreddin Ruhulla Aýynlyny ele saldylar. Olaryň nökerleriniň köpüsini gylýçdan geçirdiler. Mundan soň Rüstem Tarhan yzyna dolandy. Jahangir Mürze Mardini mäkämleşdirmek niýetine münüp, şol ýere gitdi. Rüstem Tarhan Mardin sebitlerine leşger iberipdi. Jahangir Mürze ýolda şol leşgere gabat geldi. Jahangir Mürzäniň leşgeri çar tarapdan olaryň üstüne hüjüme geçdiler. Olar az-azdan, bölek-bölek bolup gelýändikleri sebäpli, olaryň ählisi ölüme duçar boldular. Ahyry Jahangir Mürze ýeňlip, Amyda dolandy. Mardiniň ilaty Akgoýunlylardan umytlaryny üzüp, şäheri rüstemlilere tabşyrdylar. Gala gabawda galdy¹.

Galyň gar, zyzgiderli ýagyşdyr ýagmyryň ýagmagy, gazaply gys we güýçli doňaklyk zerarly, Çermik sebitindäki malgaralar, nökerler heläk boldy. Sahypkyran rehimdarlyk edip, olara nirä gitmek isleseler, şol ýere göçmäge rugsat berdi. Dogany Uweýs begiň Rohany goýup gaýdanlygy üçin, Sahypkyran her üýşmeleňde oňa käýinçli hem awuly sözlerini pürkýärdi. Şundan soň Uweýs begiň kalbynda namys hem wyždan duýgulary täzeden oýanyp, batyrgaýlykda Akgoýunlylaryň atabraýlylaryndan bolan Hüseyin Emir Ahur we Söwündik aganyň nökerleri bilen birleşip, Roha galasyny Garagoýunlylardan assyrynlyk bilen almagy başardy. Bu wakanyň yzy bilen Rüstem Şyh Hasan Mürzäniň, Sary ogly Piralynyň we Şyh Muhammediň serkerdeliginde leşger taýynlap, olary Roha galasyny gabamak üçin rowana etdi.

¹ Kahyra Mardiniň alnanlygy baradaky habar 854-nji ýylyň zülhijje aýynyň 18-de (1451 ý. Türkmenbaşy aýynyň 22-si) gelýär.

SAHYPKYRANYŇ DOGANYNNA KÖMEK ETMEK ÜÇIN, ROHA GALASYNA TARAP YLGAR ETMEGINIŇ BEÝANY

Bu wagt Sahypkyran Arganyndady. Ol galanyň gabawdadygyny we doganynyň_howsalaly ýagdaýdadygyny eşidip, özüniň saýlama leşgeri bilen Jahangir Mürzäniň ýanyna geldi. Leşgerini jem edip, ol ýerden Roha tarap rowana boldy. Garagoýunlylar şäher galasyny berkidipdiler. Rüstemiň özi bolsa Mardinde düşläpdi. Sahypkyran gala girmek üçin ýol tapmaýardy. Ahyrsoňunda ol Babyssyr¹ ýolundan gala girmegi başardy. Soňra leşger emeldarlary bilen geňeş edip, olaryň galadan şähere girmeklerini tekliپ etdi. Emma olaryň ählisi Sahypkyranyň bu teklibinden boýun gaçyryp:

– Häzir duşmanlardan bir müň iki yüz adam şäheriň içinde aýlanyşyp ýörler. Biz bolsa üç yüzden köp däldiris. Gaty daryşgan ýerde, çäksiz mäkämlenen şäherde uruşmaga mejal bolmaz. Biziň hemmämiz heläkçilik daryşganlygyna duçar bolarys – diýdiler.

Sahypkyran olaryň bu pikirlerini makullaman:

– Biz gideris hem-de Hakyň ýardamy bilen maksada ýetip, ýeňiş gazanarys – diýdi. Onsoň Babyssyr ýolundan şäheriň içine girdi. Garagoýunlylar şäheriň gapylaryny ýapypdylar. Şeýlelikde, uly uruş başlady. Garagoýunlylar gaçyş ýoluny bekläp,

¹ Gizlin ýa-da syrly gapy diýen manyny berýär.

Sahypkyranyň öňdäki leşgerini ýeňlişe sezewar etdiler. Olar ýene-de gala tarap gaçdylar. Sahypkyran olaryň yzyndan ýetdi hem-de öz leşgeriniň Kazy ogly Aly, Terken Muhammet Garyp ýaly gaýduwsyzlaryny pyýada goýberdi. Olar köpriniň üstünde merdanalyk söweşini etdiler. Garagoýunlylara duýdurman, Uweýs begi şäheriň içindäki uly çadyrdan çykaryp goýberdiler hem-de oňa:

– Garagoýunlylar «şäheriň içinden bulara medet gelip ýetdi» diýip, howp eder ýaly, Garagoýunly leşgeriniň yzyndan öwrülip geliň – diýip, görkezme berdiler. Uweýs beg yzlaryndan ýetip gelenden soň, yzdan batyrlaryň gowgadyr gykylyklary gopup başlady. Sahypkyran hut özüniň mübärek durky bilen «men» diýip, döşüni gerip, söweş meýdanyna çykdy. Duşmanlardan bir topar adam onuň üstüne okduryldylar. Göz açyp-ýumasy salymyň içinde gazaply uruş tutaşyp gitdi.

Allatagalanyň mededi, hezreti Perwerdigäriň kömegi bilen Rüstemiň toparlary ýeňlişe duçar boldular. Olar atdyr goş-kötelleriniň ählisini taşlap, pyýadalap ugradylar we harabaçylyklara tarap gaçdylar. Akgoýunlylar olaryň yzyndan kowup gelyärdiler we ählisini ele salýardylar. Şol baryşlaryna Şyh Aly Möhürdar Şyh Hasan Mürzäniň yzyndan ýetip, onuň depesinden gylyç inderdi. Onuň yz ýany bilen Mehmet beg hem ýetip gelip, gylyç urdy. Mehmediň yzysüre Mir Hasanyň ogly hem naýza urdy. Ahyrsoňunda Halyl Habyl beg hem oňa bir naýza urdy. Şeýlelikde, ony atdan agdardylar we gollaryny baglap, Sahypkyranyň ýanyna getirdiler. Ýaradanyň enaýat kömegi, Ýalkaýjynyň ýeňşe itermegi bilen, ol üç yüz adam bir müň iki yüz adamly leşger bilen garpyşyp, olary köki-damary bilen ýok etdiler. Şäherdäki Garagoýunly emirleriň ählisini ele salyp, olary Şyh Hasan bilen birlikde öldürdiler. Şäher derwezeleri bekle bolansoň, ygtyýarlyk uýany Akgoýunlylaryň eline geçip, hiç kim daşary çykyp bilmedi. Beýle ýagdaý pelekleriň gala-

laryndaky kütwallarynyň gözleri Ýer togalagynyň şäher galasyna nazar salyp başlan wagtyndan bäri gabat gelmändi.

Şyh Hasan begiň kellesini Müsüre, elini bolsa Amyda ugratdylar. Akgoýunlylardan ýüz öwürüp, Şyh Hasan begiň howandarlygyna giden haýyn Muhammet Bekdaşyň damagyny Sahypkyran hut özüniň mübäreke elleri bilen çaldy. Weli Purnagy, Aly beg Perwanany, Muhammet Goja Hajyny tutup, Amyda ugratdylar. Aly beg Perwanany Hydyr beg Tarhan, Muhammet Goja Hajyny Halyl Idris, Muhammet Bekdaşy Sahypkyranyň nökeri Garagoýunly Muhammet, Sary Piralynyň ogluny Hemze Emir Ahur ogly we Demirçi Şyh Muhammet, Aly Ýekany Hüseyin Emir Ahur, Aly Ynagy Kazy ogly Aly tutdular. Bu wagt Akgoýunlylar kowumy Habur we Şine kölüniň goşulyşýan ýeri bolan Şine¹ diýen ýerdediler. Bu ýeňşi takyk saýhallaşdyranlaryndan soňra, ol kowumdan birnäçesi Sahypkyrana meýil etdiler, ýene birnäçesi bolsa Süleýman Zülkadyryň hyzmatynda bolan merhemetli emiriň² ogly Kasym Mürzä meýilli bolup, şol tarapa ýüzlendiler. Şeýdibem, Garagoýunlylaryň şerdir zyýanyndan özlerini halas etdiler. Sahypkyran bu uly ýeňşi gazanandan soň Amyda gaýtdy. Soňra dogany Jhangir Mürzä köp sowgat-serpaýlar iberip, öz ülkesi Arganyna tarap ugrady.

Bu wagtlar Rüstem Mardin galasyny gabamak bilen meşguldý. Şol aralykda bu ýerde galany gabamaklyga ýeterlik mukdardaky leşgeri goýup, özi ordasy bilen gyslamaga gitdi. Ol ýerden bolsa Sahypkyranyň üstüne ylgar etmek üçin, Birejik galasyna tarap ugrady. Ol belent mertebeli bolsa Malüýügi³

¹ Kartalarda duş gelmedi.

² Bu merhum Osman begdir.

³ Malüýügi – häzirki wagtda Çermik topragynda Mal üýügi atly bir baýyr bar bolmaly. Mundan başga-da ol ýerde Mal öni diýlip atlandyrylýan bir ýer bar bolmaly.

diýilýän ýerde düşläpdi. Soňra ol ýerden Çermik sebitlerine göç etdi. Rüstem Tarhan Siweregiň ilatyndan birnäçelerini, Şama degişli Gara Magarany¹ we Şama degişli Eswen ilatyny talady hem-de Bohur Bulak² ýolunyň üsti bilen Amyda tarap gitdi. Amydyň galla meýdanyny otladyp, Arganyn galasyna tarap ugrady. Arganynyň alty parsahlyk golaýyndaky Remkun diýen ýerde haýbat çadyryny dikdi. Sahypkyran Arganynyň ilatyny we nökerlerini göçürip, Şama degişli bolan Harperte geçirmeklerini buýurdy. Akgoýunlylaryň galan nökerlerini ýörite goşun bilen göçürip, Mehrmara tarap rowana boldy. Rüstem olaryň yzyndan ylgar etdi. Ol belent mertebeli bilen bile bolan nökerler çar tarapa dyr-pytrak boldular. Sahypkyran olary gaýrata girizjek bolup, hernäçe çytraşsa-da, munuň hiç hili nepi degmeýärdi. Soňra garawuldan: «Rüstem Malan³ obasyna ýetip geldi» diýen habar ýetdi. Bu habaryň yz ýany bilen bolsa: «Rüstem eýýäm gelip ýetdi» diýen habary getirdiler. Sahypkyran Fyrata guýulýan Mähribandaky⁴ Aksuwuň boýunda düşledi. Rüstem hem Mehrmara⁵ gelip düşledi. Soňra Sahypkyranyň leşgerleri gylyçlaryny gezäp, Garagoýunlylaryň üstüne hüjüme geçdiler. Akgoýunlylaryň mahabaty olardan üstün çykyp, Garagoýunlylar garşy durmakdan we goranmakdan asgyn hem ejiz geldiler. Soňra gijäniň birinji ýarymynda, Sa-

¹ Gara Magara, Kahta welaýatyna degişli bir ýer bolup, Kahtanyň günorta-günbatarynda we Tokarysyň günbatarynda ýerleşýär.

² Kartalarda duş gelmedi.

³ Malan – Arganynyň günorta-günbatarragynda ýerleşýär.

⁴ Bu at ähtimal Mehrmar bolsa gerek. Sebäbi onuň yz ýanyndan hem şu at gelýär.

⁵ Hasan beg Rumluda (59^a): Mehrmaz. Bu söz bilen Osman begiň ýaýlagy bolan ýokarda aýdylyp geçilen Mehrfer sözünüň ýazylyşynda tapawut gaty az. Bu sözleriň bir söz bolmagy mümkindir, ýagny bu sözler asyl nusgada belki Mehrmez we Mehrmaz görnüşinde bolup, ikisinde-de bir ýer göz önünde tutulýandyr.

hypkyran ol ýerden göç etdi we suwuň kenaryny ýakalap, Fyrata tarap gaýtdy.

Ýaz paslynyň sil suwlary we bahar ýeli zerarly, ol mal-galary göçden öňürti ugradypdy. Düýeleri Çölgüne¹ iberdi. Rüstem Tarhan Tahyr² akaryna eltýän Murdan Ap³ ýolundan gidip, pytrap şol ýoldan giden nökerleri ýesirlik hem talaňçylyk meýdanyna zyňyp taşlady. Sahypkyran otuz baş sany adam bilen beýikligi iki parsah bolan bir dagyň depesine çykdy. Onuň sagynda hem solunda Garagoýunlylaryň bir atly goşuny durdy. Olardan ýene bir goşun hem çep ganatda, bukuda pursat arap durdy. Sahypkyran sagy-soly keseki leşgeri bilen gurşalansoň, Hajy bilen Mehmet begi garawul hem aňtawçy edip ugratdy. Olar: «Başga ýene bir goşun hem Madlyny⁴ talap ýetip gelýär» diýip, yzlaryna habar iberdiler. Sahypkyran on baş sany adamy merkez edip goýdy. Ýigrimi sany adamy bolsa goşunyň öňki bölümi edip ugradypdy. Olaryň her haýsy duşman leşgerinden baş-alty sany atlynyň käbirini öldürip, birnäçesini hem ýesir edip alyp geldiler. Olar segsen sany adamdylar. Sahypkyran dagyň depesine çykyp seretse, özüniň daş-töwereginiň duşman leşgeri bilen gurşalandygyny gördi. Öň hatardan iberilen şol ýigrimi sany adam duşmandan heder edip, saklanyp durdular.

Sahypkyran olara gaharlanyp, özi öňe gitdi. Merkez bolup duran on baş adamdan Şyh Aly Möhürdar, Mehmet beg, Gara Kesek, Rüstem beg, Aly Arap we Şyh Alynýň doganoglany Şyhy beg dagylar Madlyny talan goşunyň üstüne dökülip, olar-

¹ Bu ýeriň niredigini bilmedik.

² Bu ýer Osmanly döwründe Çermige degişli bir etrabyň ady bolup, häzirki wagtda bir obadyr. Çermigiň demirgazyk-günbatarynda we Fyratyň kenarynda Abu Tahyr diýen ýer bolmaly.

³ Bu at kartalarda gabat gelmedi.

⁴ Bu ýeriň nirede ýerleşýändigini anyklyp bilmedik.

dan üstün çykdylar. Olar bilen gazaply uruş etdiler. Sahypkyran ol deredäki goşundan üstün çykyp, ýeňiş gazandy. Soňra ol ýeňiş nyşanly goşunyňy dag etegine sürüp, rüstemlilerden köp sanly adamlary ýalaw gylyçlardan geçirip, heläkçilik topragyna zyňdylar. Diňe bir ekerançylyk meýdanynyň özünde ellä golaý adamy tohum kimin, gan bilen topraga duwladylar. Köki köwlenmedik diňe az sanlyja adamdy. Olar köp oljalary, san-sajak-syz baýlyklary aldylar. Garagoýunlylaryň birnäçesi Hoşgadam Abdylezizden gaçyp, Aksuwuň Fyrata guýýan ýerine gidipdiler. Akgoýunlylar olary derbi-dagyn edip, köpüsini gylyçdan geçirdiler. Uruşdan dynansoňlar, ýesirlerden köpüsini Göňüşe¹ iberdiler. Öldürilenleriň kellelerini galalara we şäherlere äkitdiler.

Bu ýurtda Sahypkyranyň emeldarlary azyk gytçylygynyň peýda bolup, açlyk başlaryna düşmegi bilen, güýç-kuwwatdan düşüpdiler. Birden gaýypdan olaryň dadyna bir semiz sygyr gelip ýetişdi. Ony bir at bilen bilelikde soýdular hem-de hezil edip iýip-içdiler. Bu wakada Garagoýunlylardan baş ýüz sany adamy öldürdiler. Rüstem Tarhan Tahyr arygyna tarap gitdi. Ol ýerdenem yzyna dolanyp, Merdiwanda² düşledi. Sahypkyran bolsa ikisiniň aralary bir parsahlyk ýoldan köp bolmadyk Goragly Meşhet³ diýen ýerde düşledi. Sahypkyran ýene-de Şyh Aly Möhürdar bilen Soltan Ahmet Ynak Halyly garawullyga iberdi. Olar tötänlikde Garagoýunlylara sataşdylar. Bu gaça-gaçlykda bir gaçybatalgada gizlenen Jajuly kabyласындan bolan Albasar begi başga-da birnäçe adamlar bilen bile Sahypkyra-

¹ Bu ýeriň niredigini anyklap bilmedik. Ýöne Çermigiň demirgazykgünbatarynda Çüngüş atly bir etrap, Çermigiň günorta-gündogarynda Çinkiş atly bir ýer bar.

² Bu ýeriň niredigini anyklap bilmedik. Munuň ýokarda agzalyp geçilen Murdan bolmagy hem mümkindir.

³ Bu ýeriň niredigini anyklap bilmedik. Nusgada şeýle berlen.

nyň gaşyna getirdiler. Ondan Rüstem Tarhanyň ýagdaýlary we düşlän düşelgesi barada sorag etdiler. Albasar olara beren jogabynda: «Rüstemiň menzilgähi Malan obasynyň sebitlerinde haňlap galandyr. Häzir bolsa pursatyň amatly wagtydyr» diýdi. Bu sözlerden soň, Sahypkyranda Rüstemiň ülkesine çozuş etmek niýeti ör-boýuna galdy. Ol ýesirleri Çermik galasyna ýollady. Çermigiň leşgeri hem Mehrmarda olara goşuldy. Şol wagt alabahar wagtydy. Ulaglardyr atlar halys bolup, ysgynmydardan düşüpdü. Şoňa görä-de, Çermikde atlary çalyşdylar. Şondan soň Sahypkyran alty ýüz sany at-owazaly atly bilen gijeki çozuş üçin ylgar etdi. Ol Karza Kent¹ diýen ýere ýetende, birtopar jemagatyň bu ýere jemlenişendigini gördi. Olar perişan ýagdaýa düşüp, pytran nökerlerdi. Sahypkyran olary talaňçylykdyr çapawullyk astyna oklamak isledi. Olaryň hal-ýagdaýlaryny öwrenip başlasa, olar heläkçilikden gaçyp, özlerini bir künje çykaran Akgoýunlylaryň bir topary bolup çykdy. Soňra Sahypkyran rehim edip, olara garşy gijeki hüjümini goýbolsun etdi. Şeýlelikde, olardan geçýänçä, daň atdy we göz önüne tutulan ol maksat berjaý edilmän galdy. Emma Akgoýunlylaryň gaýduwsyzlaryndan bolan Aruk Muhammet, Seýit Ahmet Haýdarly, Rüstem Şakawul, Abdyleziz Bekewül we Sahypkyranyň atabeginiň nökeri Usuly ýalylar herekete geçip, özlerini Rüstemiň ülkesine atardylar hem-de olaryň ordasyndan birnäçe çadyrlary yüklediler. Birnäçe atlary olaryň ülkesinden jyda düşürüp, patyşalyk huzuryna ýetirdiler.

¹ Bu at kartalarda gabat gelmedi.

SAHYPKYRANYŇ MARDINDÄKI GARŞYDAŞLARYNA TARAP GITMEGINIŇ BEÝANY

Gijeki çozuş miýesser etmänsoň, Sahypkyran yzyna dolanyp, özüniň söweş merdanlaryndan we gaýduwsyz ýigitlerinden birnäçesi bilen atlaryny taplamak hem kuwwata getirmek üçin, Mal Iýügi diýen ýere gelip düşledi. Soňra ol ýerden Garajadag ýaýlagyna geldi. Duşmanlaryň özlerinden habarlary bolmaz ýaly we özleriniň ýagdaýlaryny aňlamazlary ýaly, leşgerini dürli habarlara pytradýardy. Ilki agşam bir ýerde düşleýärdi, ýene bir salymdan bolsa mesgen tutýan ýerini üýtgedip, «Takdyr elleriniň özünden üstün çykamazlygy üçin», nobatmanobat gaçybatalga ýaramly başga bir ýerde düşleýärdi. Şeýlede et hem ýagyň ýetmezçiligi zerarly, uly kynçylykdyr kösençlikleri başdan geçirýärdiler. Nökerlerden birnäçesi Urduk Arabyň ýolbeletliginde Siwerek töwereklerindäki Tarakga gidip, atlar getirýärdiler we olary soýup, huruş edinip iýýärdiler. Sahypkyran üçin bargähde bir berre çebişjik saklap goýupdylar. Onuň daş-töweregi oňat berkidilmänsoň, ol çölde bir möjek «belki bir gije ol berräni gaparyn» diýen umyt bilen, berräniň kül-külünde leşgeriň töwereginde pyrlanýardy. Ine, şol möjek bir gije pursat tapyp, ol birgiden jemagatyň içinden geçdi we maksadyny amala aşyryp, berräni ogurlap gaçdy.

Ol çöl-beýewanda Sahypkyran Kazy ogly Alyny öz doganynyň ýanyna ilçi ugradyp, ondan şeýle habarlary ýollady: «Rüstem Tarhan Mardini gabamak üçin, Kif galasynyň soltany

Mälik Halafyň serkerdeliginde bir leşger gönderipdir. Eger ýeňiş esbaplaryny taýýarlamaklyga we leşger düzmeklige beýik görkezme berilse, şol iş ýerine ýetiriler».

Omar Emirliniň we Hydyr beg Tarhanyň gelip: «Jahangir Mürze Mardin galasyna gidipdi, ýöne ol muňa garamazdan, ýeňlişe sezewar boldy» diýip, habar getiren wagty, Sahypkyran Garajadagdady. Bu gelen iki kişiniň hem ýakyn dözmezleri Garagoýunlylara ýesir düşüpdi. Rüstem Tarhan Darul Kähf galasynda ornaşypdy. Garagoýunlylaryň leşgeri Jahangir Mürzäniň leşgeriniň arka tarapyndan gelip, ony derbi-dagyn edipdi. Ýaňky gelen iki kişi Sahypkyrandan iki sany ýesir bermegini haýyş etdiler. Bulary Omar Emirli öz ogly Pälwan üçin, Hydyr beg bolsa dogany Şyh Mezidiň ogly üçin haýyş edýärdi. Olar bu iki ýesiri öz ýesirlerini halas etmek üçin, Garagoýunlylar bilen çalyşmakçy bolýardylar. Soňra Sahypkyran ýesirleriň deregine çalyşmak üçin, Hajyly ogly Bekäni birnäçe ýesirler bilen bilelikde olara peşgeş berdi. Şeýdibem, ol Hydyr begdir Omar Emirliniň rahatlygyny gazandy. Sahypkyran bu ýaýlagda gullukçylardan¹ bir-iki sany adam gaçyp, Rüstem Tarhanyň ordasyna gidýänçä saklandy. Soňra ol: «Birden olar baryp, ýagdaýlary garşydaşlarymyza ýetiräýmesinler hem-de ýagy leşgerini üstümüzden yňdaraýmasynlar» diýen gorky bilen, seresaplylygy elden bermejek bolup, iň soňky çäkdäki tagallalary edip ugrady. Gijelerine düşelge mesgenini şeýle bir ýokary derejede gizlinlik bilen belleýärdi welin, bu ýagdaýda hatda garawullar hem düşelgä dolanyş ýollaryny anyk bilmeýärdiler. Emma onuň adamlaryndan on sany adam garawullykdan sag-aman gaýdyp gelse we olaryň bir zerurlygy bar bolsa, karar edilen düşelgä ýol tapyp biler ýaly, oňat atly atlylardan birnäçesini agşamky gonalgada goýýardylar.

¹ Gullukçy sözi bu ýerde «nobatçy, gözegçi, garawul» manylarynda gelýär.

Jahangir Mürze Ýunus Bökmüşi (Bekmişi) Garajadaga Sahypkyranyň ýanyna ilçilige iberdi. İlçi ol ýurtda garawullaryň ýolbeledi Halylyň dogany Hüseyine we Dumanbasana sataşdy. Olar ony Sahypkyranyň leşgergähine getirdiler. Garawullar Rüstem Tarhanyň çozuşa iberen atlylaryny görendiklerini habar berdiler.

RÜSTEM TARHANYŇ SAHYPKYRANYŇ BATYR- GAÝLYKLARYNY DEP ETMEK ÜÇIN GOŞUN UGRATMAGYNYŇ BEÝANY

Sahypkyran batyrlaryndan bir toparyny özüne hemra edip, yzygiderli sähralarda, çöl-beýewanlarda seýr edip gezerdi. Rüstemiň ordasynyň daş-töwereginden, çet-gyragyndan urup, çapawulçylykly hüjümler ederd. Bu ýagdaýlar zerarly, Rüstemiň gara bagry gan bolýardy. Ol hemişe gussada hem ahmyrda gezip, Garagoýunly pälwanlardan we ýigitlerinden bir toparyny üpjün edip we oňat taýýarlap, sähralardyr düzlere rowana etmegiň, şeýle-de Sahypkyranyň edermenlikleriniňdir gaýduwsyzlyklarynyň soňuna çykmagyň arzuwyndady. Ol şu arzuw bilen ogly Tarhany, dogany Jahangir Tarhany, agasynyň ogly Uweýs Aýnyly, Aly beg Agaçyryny, Gara Goçy, Pirmuhammet beg Maragyny, Alyşa Akgoýunlyny, Hüseyin Aýdyňy, Zeýnel Husuny, Abdylgapbar Şekini boý nökerlerinden bolan birtopar jemagat bilen ugradypdy.

Garaňky gatlyşanda, Jahangir Mürzäniň ilçisi we Sahypkyranyň garawullary gelip, bu ýagdaýy habar berdiler. Muny eşiden Sahypkyran: «Bu ylgar ýa biziň üstümüzedir, ýa-da Amydyň amatly pursatyny peýleýändir. Neneňsi hem bolsa, tizräk şähere ýeteliň, gaýyp perdesinden nähili ýagdaýlaryň ýüze çykjakdygyny onsoň görüberyäs» diýdi. Soňra ol: «Hiç kim atyny boşadyp goýbermeli däl. Ählisi şaý-esbaplaryny üpjünläp taýýar bolsunlar» diýip buýruk berdi. Leşgerdäkileriň ählisi

atlaryna atlandylar. Sahypkyran bilen Rüstem Tarhanyň ylgarynyň arasy iki parsahlyk uzaklykdy. Sahypkyran ol ylgardan kân bir gaça durman, özüni gaty arkaýyn alyp barýardy. Leşgerler haýyş bilen ony atyna atlandyrdylar. Ylgar Amydyň günbataryndaky Fykar¹ çäýyndan geçip, Goja Hajy güzergähine gitdi. Hezreti Sahypkyranyň leşgerleri ylgar gidenden soňra, hut şu çuň güzergähe gelip, olaryň yzlarynyň çäýyň aşak akymlyaryna gidendiklerini gördüler. Sahypkyran bu ýerden geçdi. Soňra Amydyň etegindäki başga bir ýerden geçip, şähre ýetdi we ýagdaýlary mälim etdi. Odunçylary we odunkeşleri goýbermän saklamagy buýurdy.

Ylgar edip gelýän leşger Goja Hajy güzergähinden geçdiler we Muran² obasynyň öňki ýerleşýän yerinden häzirki ýerleşýän yerine gelip buky gurdular. Olar Sejaýyşan deresindäki Bähram beg Aganyň atlaryndan soýdular. Akgoýunlylardan gaçyp giden Ak Agman Alynyň ogly bu ýerlere belet bolansoň, ýol-belet boldy. Sahypkyran turuwbaşdan bu ýagdaýlardan habarly bolup, ony şäherlilere hem duýduransoň, Garagoýunlylar hiç hili hiledir buky edip bilmediler. Şeýlelikde, olaryň bukulary äşgär boldy.

¹ Nuscada şeýle berlen. Bu Amydyň günorta-günbataryndaky Dankyran çäýy bolsa gerek.

² Kartalarda duş gelmedi.

SAHYPKYRANYŇ ŞÄHERDEN ÇYKMAGYNYŇ WE ÝEŇİŞ GAZANMAGYNYŇ BEÝANY

Sahypkyran söweş donuny hem sowudyny geýip, gyssanmaçlyk bilen atyna atlandy-da Amyt şäherinden çykdy. Olar gaýduwsyzlardan ýüze golaý adamyň tarapdarlyk etmeginde Dejleden geçdiler. Geçen ýerlerinde söweşe başladylar. Ybraýym beg ibn Osman begiň batyrlaryndan bolan Mäku ogly Ýagmyr Ýegen ogluny atdan agdardy. Şol sanda Abdylgapbary hem atdan agdardylar. Olar hem bu tarapdan Pudak Urmusy atdan ýykdylar. Şeýlelikde, aldym-berdimli uruş başlandy. Sahypkyrany «Suwdan geçmäliň!» diýip, hernäçe janygyp yrjak bolsalar-da, ol özündäki ýeňşe bolan güýçli ynam zerarly, olaryň bu pikirini kabul etmedi. Mertebeli dogany hem ony bu pikirden saklajak bolýardy. Emma ondaky batyrgaýlyk uçgunlarynyň möwçleri, gaýduwsyzlyk möwçleriniň joşgunlary hiç kimiň hiç zat bilen öçürip bilmejek derejesinde, şeýle bir güýç bilen bat alypdy welin, ony bu pikirinden dänderjek bolup edilen jan çekmeler biderejik bolup birýanda galdy. Soňra Sahypkyran: «Pyýadalara eýerip, suwdan geçsek, amatly pursat elden gider» diýdi. Boý nokerlerinden birnäçesi suwdan ýüzüp geçmek islediler. Jahangir Mürze olara känbir üns hem berip durmady.

Sahypkyran derrew Dejele suwundan geçdi. Garagoýunlylar Sahypkyranyň suwdan geçenligini görüp, söweşden el çekip, aýak aldyklaryna çäýyň ýokary akymlaryna we Hükeçi obasy-

na tarap gaçmaga başladylar. Jahangir Mürzäniň emirleriniň birnäçesi hem Sahypkyran bilen bile suwdan geçdiler we leşgeriň öň hatary edip Hajy begi bellediler. Şunlukda, iki taraplaýyn söweşler sepleşip gitdi. Birden emirzada Jahangir Mürze yzdan sellesini galgadyp, «Eger garşydaş leşgerden bir topar bukuda duran bolsa, Sahypkyran hüşgär bolup, seresaplylygy elden bermez ýaly we yza dolanar ýaly, habar bermek üçin, telpek galgadyp, iki taraplaýyn syrly hereket etmeklerini» buýurdy. Sahypkyran bu ýagdaýda ol jemagatyň yzyndan kömek gelendir öýdüp, olaryň yzyndan kowup gitmekden saklandy. Emma haçanda, selle galgatmagyň leşgeriň köpelendiginiň alamaaty dældigini bilensoň, aldajy ýyldyrym, şuwlaýan syrgyn kimin, ol jemagatyň yzyndan haýdady.

Gosgy

Şir bolup arlaýar söweş mahaly,
Tüweleýe duşuryp älem-jahany.

Ol ylgar şäheriň iki parsahlyk golaýyndaky Gara Julky¹ (Jülki) geçelgesinden geçdi. Şol pursat Sahypkyran hem gelip ýetdi. Olar bir demde dyr-pytrak bolup, öz ordalaryna tarap gaçdylar. Leşgeriň öňdäki topary olardan üstün çykdylar. Gara goýunlylar suwdan geçen wagtlary, öň Akgoýunlylardan gaçyp giden Düýe ogly diýlip atlandyrylýan kişini ýollardan habarly, ýerlere we ýurtlara belet bolansoň, kömekdir ýardam üçin aýaga galar ýaly, bolup geçen wakalary habar bermek üçin, Rüstem Tarhanyň ýanyna ugratdylar. Rüstem Tarhan Amydyň dört parsahlyk golaýyndaky Dikerjikde² düşläpdi. Sahypkyran

¹ Kartalarda gabat gelmedi.

² Dikerjik – Diýarbekriň Çynar diýen etrabyňyň günorta-günbatarynda Direjik atly bir ýer.

urşuň ilkibaşlarynda bir başy kesip, ony Habyp Göýendäniň eline berip, Jahangir Mürzä iberipdi we ondan: «Şan-şöhraty beýgelmüş we soltanlygy ýaýylmyş beýik Allatagalanyň ýardamy bilen ýaman niýetli duşman asgynlap ýeňildi» diýip habar ýollady.

Jahangir Mürze üç parsahlyk yzda galdy. Sahypkyran bolsa bir giden duşmanlary ýok etmek bilen meşguldy. Jahangir Tarhany Kazy ogly Alynnyň agasynyň ogly tutdy. Aly beg Agaçyryny Pir Hüseýin Gurçy, Alyşany Sarym beg, Uweýs Aýnyly we Gara Goçy Hamysyň ogly, Abdylgapbar Şekini bolsa Läle Hüseýin beg Mahmyt beg Akgoýunly tutdy. Ol heniz kämillik ýaşyna ýetmedik oglandy¹. Serkerdebaşy Ýakuby Agabeki Gurçy, Bahaly ibn Börini Şyh Aly Möhürdar, Gara Ýusubyň şireçisi² (miwe suwuny paýlaýjy) Muzaffary Ahmet Goçy tutdy. Aýdyň Gara Abu Sagdy Rüstem Ýortujy, Saýranly Muhammedi Seýit Ahmet Haýdarly tutdy. Hüseýin Aýdyňy we Arapşa begiň serkerdebaşysy Sagdy Kemandary Ýagyçy Hüseýiniň dogany Pir Ysmaýyl tutdy. Guşuň ogly onuň ýüzüne gylyç salypdy. Onuň agzy eňegi bilen birlikde gursagyna düşdi. Mehmet begi Hajy Öweziň nökeri, Weýsil Şasuwary Aly Demirçi, Halyl Ogly Ynak Rüstem Tarhany Halyl Şireçi tutdy. Pir Mezidiň nökerleriniň ynagyny Hüseýin Abu Sagt tutdy. Şa Aly Purnak we Soltan Ahmet Ynak Halyl dagylar bolsa duşmanlaryň yzyndan kowalap gidipdiler.

¹ Bu ýerde gürrüňi edilýän oglan Läle Hüseýin beg bolsa gerek.

² Şireçi – miwe suwuny paýlaýjy.

SAHYPKYRANYŇ JEŇ ÜÇIN GITMEGINIŇ WE ÝEŇILMEGINIŇ BEÝANY

Aly Goja Hajy: «Rüstem Tarhanyň çadyryny gördüm» diýip habar getirdi. Bu wagt Jahangir Mürzedir Sahypkyran bolsa duşmanlar bilen söweşip ýördiler. Olar: «Gelen badyna yza dolanalyň» diýşip, Şa Aly bege garaşyrdylar. Sahypkyran Jahangir Mürzä jan edip: «Tizräk şähäre dolanmak gerek, ýogsa birden duşman leşgeri yzymyzdan ýetip, biz bilen şäheriň arasynda germew bolup, çykgynsyz ýagdaý emele geläýmesin. Onsoň işler has hem bulaşar» diýip, hernäçe özelense-de, hezreti Jahangir Mürze muňa ünsem bermeyärdi. Sahypkyran hem gaýrat ýüzünden gyssanmaçlyga salyp bilmeýärdi. Dutly ogly Rüstem Tarhan atyna münüp, ýagdaýy we söweş ýeňşiniň buşlugyny habar bermek üçin şähäre ýüzlendi. Onsoň Jahangir Mürzäniň leşgerleri Yga¹ diýen ýere ýetende, sag tarapdan Telli Sybran depesiniň üstünde Rüstemiň leşgerini gördüler.

Jahangir Mürze we ähli leşgeri uýanlaryny gowşadyp, gaty howlukmaçlyk bilen haýdadylar. Şeýle hem Rüstemiň leşgerleri-de iki aralykdaky ýoly kesmek üçin eňdiler. Jahangiriň leşgerindäkileriň köpüsi atlaryny omzadyp, olardan ozdurdylar we özlerini bu howpdan gutardylar. Sahypkyranyň nökerlerinden Hüseýin beg Mile (Mele) Hajynyň aty yza galyp, kömek sorap ýalbardy. Ol gyssanjyndan ýaňa, uly howsala düşüp, Sahypky-

¹ Bu ýeriň nirededigini anyklap bilmedik.

ranyň hut adyny tutup gygyrdy. Muny eşiden Sahypkyran yzyna öwrüldi we özüniň Garabulut diýen atyny berip, ony bu howply ýagdaýdan halas etdi. Özi bolsa Sanjybuz diýen atyna atlandy.

Sahypkyran bilen iki sany adam, ýagny Hüseyin Mile Hajy we Gara Kesek hemra bolup gelýärdi. Rüstem Alpawut we Jahanşa Mürzäniň boý nökerlerinden segsene golaý adam olaryň ýoluny baglapdylar. Sahypkyran özüniň iki sany adamsy bilen olaryň üstüne süründi. Olar köplüğine garamazdan, bulara garşy durmakdan asgyn hem ejiz geldiler. Rüstem Alpawut Gara Kesege naýza saldy. Hüseyin Mile Hajy hem Rüsteme naýza saldy. Sahypkyran bolsa gara başyna gaý bolup uruşýardy. Şol pursatda Akgoýunlylardan bolan Taňrybermiş atly kişi Sahypkyrany tanady we sypaýyçylyk bilen käýinip: «Bu nämäniň saklanmasy? Ugra, bu wagt gaçmagyň pursatydyr» diýdi. Ol segsen adam Sahypkyranyň üstüne peýkam baryny ýagdyrdylar. Şeýle-de bolsa Beýik hem Belent Allatagala ony olaryň zyýan-zeperinden gorady.

Sagdan-soldan Akgoýunlydyr Garagoýunlylar gohdur gal-magal gopduryp, söweşýärdiler. Bu üç kişiden Garagoýunlylaryň leşgeri «Edil şirden gaçan gorkak eşekler kimin»¹, aýak aldyklaryna gaçdylar. Sahypkyran üç gezek yzyna öwrülip, mertlerçe söweşler etdi. Bu söweşler köp kişileriň halas bolmagyna sebäp bolýardy. Şol sanda öň hatardaky Şyh ogly Ahmedi hem atdan agdarypdylar. Sahypkyran saklanyp, ýene urşa girişdi. Şol wagt ýene şol Taňrybermiş ýetip, käýinmäge başlady we Sahypkyrany gaçmaga ündedi.

Yga obasyndan şähre diýip giden Jahangir Mürzäniň leşgerleri iki bölege bölündiler. Olaryň birinjisi Fas gowagynyň we derýanyň aralygyndaky sag tarapdaky ýoly saýladylar. Duş-

¹ Gurhanyň 74-nji (Muddassir) süresiniň 51-nji aýaty.

manlar olaryň ýollaryny kesen bolsalar-da, jeň ede-jeň ede halas boldular. Bu toparyň goragçysy Sahypkyranyň arka tarapynda bolansoň, hiç kime zyýan-zeper ýetmedi. Beýleki topar-daky Hajy Öwez beg we Baýram beg Ynak Halyl ýalylar «Ol ýol duşmanlardan boşdur» diýen güman bilen derýadan geçdiler we ähljesi ele düşdüler. Duşmanlaryň yzyndan giden soltan Ahmet, Muhammet Ynak Halyl we Şa Aly Purnak dagylar hem ýetip geldiler. Olar Akgoýunlylaryň ýeňlişe sezewar bolandyklaryny görüp, Gara Jumkydan geçdiler we Amydyň gündogar tarapyna gaçdylar. Duşmanlar olaryň yzlaryndan kowdular. Olaryň arasynda söweş başlandy. Atlary ýadap, halys bolansoň, bular ele düşdüler.

Geň-täsin zatlaryň biri-de şu bolupdy: Möhürdaryň doganoglany Şyh bege degişli bedew ata söweşiň başlarynda, topalaňyň gyzyp, hetden aşan wagtynda, bir ok degipdi. Ol ok onuň ýeňse damaryny kesse-de, at birbada on parsahlyk ýoly kesip geçdi. At eýesi onuň üstüne ýarag esbaply, şeýle hem sowutly münenem bolsa, bu zatlar onuň hiç hili güýjüni peseldip bilmedi. «Suw derwezesinden girende, suw ötüginden jany çykdy»¹.

Sahypkyranyň tejribelerinden we nesihatlaryndan:

«Arap atynda häsiýet örän köpdür, şol sanda ok ýa naýza oňa çümen badyna känbir täsiri bildirmeýär hem-de derrew özüni heläkçilige, üstündäkini howpa oklamaýar. Esger özüniň arap atyny goramakda perwaýsyzlyga ýol bermeli däl. Sebäbi eger ýeňiş gazanaýsa, ol-a uly nygmat bolar, bardy-geldi ýeňläýende-de, ol at onuň halas bolmagyna sebäp bolýandyr».

Sahypkyranyň şol ylgaryň garşysyna urşa girişen leşgerleri iki ýüz elli sanydy. Olar alty ýüze golaý Garagoýunlylardan üç ýüz sanysyny ýalaw gylyçlar bilen dirilik Dejlesinden alyp, ölüm kenaryna taşladylar. Rüstem bilen bile bolan on mün sany

¹ Gelmeli ýerine ýetende jany çykdy.

atly bolsa öz mesgenlerine tarap dolandylar. Olaryň gelip ýetmegi bilen ordadan köpçülikleýin matam ahy-nalalary we perýatlary al- asmana göterildi.

Gosgy

Hem doldy daşyna magşar inenden,
Ahy-nala çykdy birgiden öýden.

Rüstemiň Dikerjigiň kenaryndaky menzilgähiniň ýanynda bir baýyr bolup, ony Waweýla diýip atlandyrýardylar. Olar şol günün ertesi ol ýerden göçdüler. Daş-töwereklere atly ýasawullary iberdiler we ölüleriň jübelerini agtardylar. Ol ýerden gaýdansonlar, gelip Hukjy baýrynyda¹ düşlediler. Ol baýry Gorkuzmaz diýip atlandyrýardylar. Olar bu baýyrdaky bir gün egle-nip, ertesi gün göçdüler.

Rüstem öz leşgerini taýynlap, Gutul² obasynyň ýokary başyndan şäheriň ýokary ýanyna geldi. Şäherliler diňiň üstünden seretdiler, görseler, leşgeriň dörtdeň üç bölegi ýas tutup, gara geýipdiler.

Soňra Rüstem: «Ýesirleri çalyşaly» diýip, Jahangir Mürzä ilçini iberdi. Jahangir Mürze Aly begiň naýyby Hajy Pir Mehmedini çalşyk işlerini amala aşyrmak üçin, Rüstem Tarhanyň ýanyna ilçilige ugratdy. Söhbetdeşligiň dowamynda Rüstem Tarhan Hajy Pir Mehmede:

– Wah, ýekeje pursat öňräk howluga bolsadyk, onda işleriň bellisi bolardy – diýdi.

Hajy Pir Mehmet oňa beren jogabynda:

¹ Häzirki wagtda Amydyň günortasynda Hikejik atly bir ýer bar. Tekstdä belki şu ýer göz önünde tutulandyr.

² Bu ýeriň niredigini anyklap bilmedik.

– Biziň patyşalarymyzyň bize nähili tabşyryklar berýändigini siz bilýän hem dälşiňiz. Bir gije-gündizde ylgar edip, Garajadag tarapdan gelip ýetdik. Dessine-de bu waka ýüze çykdy. Ir säherden tä öýle namazyna çenli, sowutdyr tuwulga astynda ýenjilip, çykgynsyz ýagdaýlarda galdyk. Eger biz hem siziň ýaly dynç alyp, asudaja oturan bolsak, siz biziň ýagdaýlalarymyza tomaşa ederdiňiz – diýip jogap gaýtardy.

Ýesirleri çalyşmaklyk işleri aradan aýrylansoň, Sahypkyran Arganyňa tarap ugrady. Rüstem Tarhan Beşerä göçdi. Jahanşa Mürze Şyh Hasanyň, Sary Piraly oglunyň¹ ölendigini we Roha hadysalaryny eşidensoň, Isgender Piltene tussaglykdaky Habył begiň ogly bilen Aly Ybraýymy öldürmegi buýurdy. Özi Arzynjandan göçüp, Terjana gitdi.

¹ Öň bellenip geçilişi ýaly, Jahanşa Urfany zabt etmek üçin, Sary Piraly ogluny iberipdi. Ol hem şol ýerde Akgoýunlylara ýesir düşüpdi.

JAHANŞA MÜRZÄNİŇ ÄHTINI BOZMAGYNYŇ WE BASYBALYŞYNYŇ BEÝANY

Jahanşa Mürze Rüstem Tarhany Diýarbekr tarapa ylgar edip ugradan wagty, Baýezit Bestamyny Duharly emirleriniň birnäçesi bilen Baýburt galasyny gabamak üçin belledi. Jahanşa Mürze Terjana ýetende, Jemşit beg ibn Gutly beg olja boldy. Gutly beg Jahanşa Mürzäniň ýanyna ilçi ugradyp: «Doganym Ahmet begi tutjak we galany tabşyrjak» diýip habar ýollady. Jahanşa Mürze bolsa «Eger şeýle etse, men galany oňa bagyş-lajak» diýip ant içdi. Ahmet beg bu habary eşideninden, ele sal-mankalar, Babyssyr ýolunyň üsti bilen Baýezidiň öýüne özüni atdy. Soňra galany basyp aldylar.

Jahanşa Mürze gala bardy we galany özüniň Emekdeş¹ Mahmyt atly bir nökereine bagyşlady. Gutly beg Küküdäliş² galasyndady. Ahmet begi ele salyp, galanyň alkymyna geldiler we Gutly bege:

– Galany tabşyr-da, ogluňy³ halas et – diýdiler.

Gutly beg:

¹ Süýt dogan diýmek.

² Kartalarda gabat gelmedi.

³ Jemşit beg göz önünde tutulýar.

– Eger siz bu sözde dogruçyllyk edýän bolsadyňyz, onda bererdim, ýöne ýalan sözleýärsiňiz. Jemşit bilen nähili iş eden bolsaňyz, biziň bilen hem şony edersiňiz – diýdi.

Bu sözden soň, olar Ahmet begi öldürip, yzlaryna dolandylar. Jahanşa Mürze Arzynjany we Terjany Gylyç Arslana bagyşlady. Pilteniň dogany, Gylyç Arslanyň hem giýewsi bolan Musa begi Gylyç Arslana nöker edip belledi. Mahmyt beg Gögeltaşy galada häkim belledi. Jahanşa Mürze aldaw-hile bilen Garahysary hem almak isledi. Bu niýet bilen Garahysaryň ygtybarly kişisi Läle Ýakuby ýanyna çagyrdy, emma ol munuň niýetlerini aňyp gelmedi. Soňra alaçsyz ýagdaýda Soltan Hüseyin ibn Şyh Hasany Garahysar galasyna ugratdy. Şol wagtlar Japar beg Kemahdady. Jahanşa Mürze oňa garşy hem hile gurnap, ilki bilen dostlukly gürrüňleri orta atdy. Soňra ony gapylykda goýup, ähli Kemah ilatyny talaňçylyga saldy. Kemah galasyny eýelemek üçin, öz emirlerinden Pir Soltany, Gylyç Arslanyň nökerlerinden Ybraýymy serkerde belläp, olary gabaw üçin ugratdy. Bular Mäkur¹ çayynyň Fyrata sep-leşýän ýerine baryp oturdylar.

Espir galasyny Muhammet emir Seýidiň elinden alyp, Şyh Hasany getirenligi üçin, Baýezit bege berdi.

¹ Mäkur – bu häzirki wagtda Kömür deresi diýilýän çay bolup, ol Çengerli etraby tarapyndan gelip, Kemah şäherçesinde Garasuwa guýulýar.

GARAGOÝUNLYLARYŇ ORNAŞAN ÝERINDE GABAWÇYLARYŇ BIRNÄÇESINIŇ ÖLDÜRILMEGINIŇ BEÝANY

Ol ýer bilen galanyň aralygynda böwet bolup duran bir gowak bardy. Jahanşanyň adamlary hiç zatdan habarsyz gapyl ýagdaýda otyrdylar. Japar beg: «Hiç kim jyňkyny çykarmasyn» diýip emr edipdi. Soň leşger düzüp, galadan çykdy. Bular duýdansyz ýagdaýda gabawçylaryň üstlerine dökülip, olaryň ählisini ele saldylar. Japar beg ol jemagatyň garşysynda geň-taň hereketleri amala aşyrýardy. Olaryň käbirini «towşan» diýip atlandyryp, galanyň çür depesinden gaýdyrýardy, käbirini «it» diýip, öňki zyňylanyň yzyndan oklaýardy. Birini «ak kākilik», beýlekisini «algyr» edýärdi. Biriniň ýüz-gözüne, gapdalyna, el-aýagyna tagmalar bassa, ýene birnäçelerini köweklere oklap, tä ählisi gark bolýança, üstlerini suw bilen basýardy.

Jahanşa Mürze Menekköl¹ ýaýlagyna gitdi. Şol ýerde Kemahdaky wakalar Jahanşa Mürzäniň gulagyna gelip ýetdi. Onsoň ol Pir Muhammet Alpawudyň serkerdeliginde Kemahyň gabawy üçin, ýene bir leşger ugratdy. Gylyç Arslany bolsa Garahysary gabamak üçin iberdi. Gylyç Arslan Garahysar welaýatyny talaňçylykdyr çapawullyk arkaly harapçylyga öwürdi. Gan dökmek bilen birlikde adamlaryň mal-emläklerine we

¹ Ähtimal Müňköldür.

aýal-gyzlara el urdy. Remezan günleridigine garamazdan, bu ýerde bozuk hereketleri amala aşyrýardy. Soňra Akşäher sährasynda oturmazyndan öňürti, ilki bilen Şyh Hasan Mürzäniň ogly emirzada Soltan Hüseýini özüniň agasy Kasym Mürzäniň ýanyna ilçi edip ugradyp, oňa öz hal-ýagdaýyny beýan etmegi tabşyrdy. Kasym beg şol wagt Tejli ýurdundady. Öň aýdyp geçişimiz ýaly, Akgoýunly nöklerlerinden birnäçesi oňa baryp goşulypdylar. Kasym beg ol ýerden ylgar edip, gyssanmaçlyk bilen Gylyç Arslanyň üstüne döküldi we musulmanlary onuň bozuk elinden, ahlaksyz hereketlerinden dyndardy. Gylyç Arslanyň nöklerlerinden üç yüze golaý adamy tussag etdi. Gylyç Arslan gaçyp, Arzynjana bardy. Kasym beg bolsa öz mekanyna dolandy. Jahanşa Mürze Muş sährasyna geldi. Ätiýaçlyk galla jemläp, leşger taýynlady. Soňra öz ogly Muhammedi Mürzäni Rüstem Tarhanyň ýanyna iberip: «Amydy bilelikde gabamak üçin gelsinler» diýip habar ýollady. Rüstem Tarhan Muhammedi Mürze baryp ýetmänkä, Mardiniň eteklerindäki Nasyr sebitlerine gelipdi.

RÜSTEM TARHANYŇ MENZILGÄHINE YLGAR EDILMEGINIŇ BEÝANY

Sahypkyran bu gyşda Arganynda bolupdy. Ondan soňra gyşlagdan gaýdyp, Arganynyň, Çermigiň we Amydyň aralygynda hereket edýärdi. Şol wagtam «Rüstem Tarhan Mardin şäherine geldi. Goşun Mardin çölünde eýesiz galdy» diýen habary getirdiler. Pursaty elden bermän, Sahypkyran Amyda geldi we Jahangir Mürze bilen bilelikde atlanyp, Rüstem Tarhanyň toparynyň üstüne gijeki hüjümi amala aşyrmak üçin, Goç Hysaryň golaýyna geldiler. Jahangir Mürzäniň nökeri Yspyhan, Sahypkyranyň nökerlerinden Kazy ogly Aly bilen Eselmez ýaly garawullar: «Rüstem Tarhanyň menzilgähi Nasyrda ýerleşýär» diýen habar bilen geldiler. Jahangir Mürze bilen Sahypkyranyň leşgeriniň arasynda bir agzalalyk peýda boldy. Hezreti Sahypkyran ylgar etmek isleýärdi. Jahangir Mürze:

– Rüstem yzdan gelýär, bu örän howpludyr – diýdi.

Soňra Sahypkyran:

– Biz gijeki hüjüme gitmedik, indi bir bukuda durup, Mardin welaýatyny talalyň – diýdi.

Soňra olar bu ýeriň gala-obasyny talap, yzlaryna dolandylar. Rüstem Tarhan Kör Pir Mezit atly bir kişini Jahangir Mürzäniň ýanyna ugradyp, ondan: «Biziň aramyzda ýakyn garyndaşlyk bar, iki tarapa hem bähbitli netije bolar ýaly, ejeňi Jahanşa Mürzäniň ýanyna iber» diýip habar ýollady. Bu garyn-

daşlyk bolsa şundan ybaratdy, ýagny merhum Aly begiň ejesi Tarhanyň doganynyň gyzydy. Rüstem Tarhan nökerini onuň bilen hemra etdi. Saraý Hatyn Jahanşa Mürzäniň gaşyna geldi. Hormat-tagzym dessurlaryndan soň, Jahanşa Mürze:

– Bähbitli çözgütler dostluk we päk niýetlilik bilen garyşyp gider ýaly, iki dogandan biri ýa Jahangir Mürze, ýa-da Hüseyin beg ýanymyza gelsin – diýdi.

Saraý Hatyn:

– Olaryň gelmegi asla akyla sygmajak zatdyr. Eger men bu hakda wada bersem, ol hem tersine bolup çyksa, onda meniň ýalan sözledigim bolar – diýdi.

Onda Jahanşanyň aýaly:

– Eger gelmeseler, bu ogullaryň günäsi bolar – diýdi.

Bu gürrüňden soň, ahlak penakärli Saraý Hatyn şeýle diýdi:

– Möminleriň emiri Hüseyin alayhyssalam Kerbela çölünde zalymlaryň elinden şehit boldy. Meniň ogullarymyň hem zalymlaryň elinden şehit bolmagy gaty bir daş dälidir. Bizde takdyry üýtgedere gudrat ýokdur. «Onuň maňlaýa ýazan takdyryny bozup bolmaz. Ol islän işini ýerine ýetirer, islän zadyny höküm eder».

Saraý Hatyn Rüstem Tarhanyň ordasyna gelip, ordany nazaryndan geçirende, onda şeýle bir mahabat görmänsoň, Jahangir Mürze bilen Sahypkyrana:

– Eger gelseňiz, ýeňiş siziňki bolar. Eglenmän geliň! – diýip habar gönderdi.

Bu habar Jahangir Mürzä ýetende, ol: «Birden Sahypkyranyň kalbynda uruş etmek dawasy orun tutaýmasyn» diýen gorky bilen, ilçiniň onuň ýanyna gidip habar ýetirmegine rugsat bermedi.

Soltanlaryň däpdir ýörelgelerine mahsus bolan hökmany berjaý edilmeli hyzmat hem hormat borçlary ýerine ýetirilmez-

den we engamdyr peşgeş ýaly zatlar berilmezden, Saraý Hatyna ol ýerden yzyna dolanmaga rugsat berildi. Muhammedi Mürze bellenilen goşun bilen Altyn köpri diýen ýerde Rüstem Tarhana gelip goşuldy.

HATTAH¹ WE MÄHRENI GALALARYNYŇ TALANMAGYNYŇ BEÝANY

Garagoýunly leşgeriniň Altyn köprüde ornaşan mahaly, Sahypkyran Gul Çebuhda düşläpdi. Azyk-suwluk ýetmezçiligi zerarly, günler uly kynçylyk hem kösençlik bilen geçýärdi. Sahypkyran özüniň ýörite leşgeri bilen Hattah we Mähreni welaýatlarynyň üstüne çozuş etdi. Olhejäni hem Mulhy² talamak bilen ýeňiş gazandy. Bu ýeňişde ep-esli galla, dürli azyk önümlerini, san-sajaksyz mal-garalary ele saldy.

Ol welaýatdan alty parsahlyk uzaklykda ýerleşen Garagoýunlylar özleriniň köplüğine, leşgeriniň san-sajaksyzdygyna garamazdan, Sahypkyranyň haýbatyny dep etmek üçin, ol sebite hüjüm edip bilmän, nadanlyk we gapylylyk bilen topar-topar bolup üýşüşýärdiler. Bu welaýatyň ilatyna kömek etmekden boýun gaçyryp, bir gyra çekildiler. Sahypkyran talaňçylykda ele salnan dürli nygmatlary, baýlyklary Amydyň we Arganynyň ähli ilatyna her haýsynyň öz derejelerine görä paýlady. Jahangir Mürzäni we emirlerini hem bu oljadan paýly etdi.

Jahangir Mürze Şyh Ybraýym bilen Akja Hajy ogly Alyny Sahypkyranyň ýanyna iberip, ondan talaňçylykda ele salnan

¹ Bu gala Diýarbekriň Lije etraby bilen Silwanyň (Myýafarykyn) arasynda ýerleşen bolmaly. Bu gadymy döwürlerden bäri Zyrky begleriniň eýeçiliginde bolupdyr.

² Bu ýer Hattahyň golaýynda ýerleşen bir harap gala bolmaly.

zatlardan öz paýyny bermekligi talap etdi. Olar sowgatly hem paýly ýagdaýda Sahypkyranyň ýanyndan begenç bilen dolanyp geldiler. Sahypkyran Amydy, Arganyny we beýleki galalary azyk önümlerinden doldurdy.

Rüstem Tarhan Myýafarykynda düşläpdi. Sahypkyran Amydyň ilaty umytda bolar ýaly, garşylamak hökmünde, Çermigiň Çerme Germap diýen ýerine tarap ugrady. Soňra Rüstem göç edip, Salata¹, Sahypkyran Badamly² diýen ýere tarap gitdi. Mundan soňra Rüstem Pamykla³, Sahypkyran Balahora⁴ göç edip, biri-biriniň garşysynda gaýybana şatranç göçümini etdiler. Sahypkyran garşydaşyndan habar alyp gelmek üçin, bir pyýadany ugratdy. Ol: «Rüstem Amydy gabamak bilen odun ýygnamak üçin atlary we mal-garalary işe girizip başlady. Çünki Amydyň alty parsahlyk golaýynda hiç hili odun ýokdy» diýen habary getirdi. Soň Sahypkyran Läle Mülkiniň, Muş Alynyň, Kasym emir Ahuryň, Seýit Ahmet Haýdarlynyň we Muhammet Başmalynyň ýolbaşçylygynda garawul belledi. Bu topar hüjüme geçip, Rüstemiň ordasynyň töwereklerinde mertlik bilen söweş etdiler. Mal-garalary aldylar, odunlary dargadyşdyrdylar. Şeýle etmek bilen Garagoýunlylaryň ýüreklerine uly gorky saldylar.

¹ Diýarbekriň Silwan etrabyna degişli Salat atly bir ýer bolup, ol Bismiliň gündogarynda ýerleşýär. Dejlä guýulýan çaýlaryň biri bu obanyň ady bilen atlandyrylýar.

² Arganyna (Osmanýa) degişli bolan we onuň gündogar tarapynda ýerleşýän obanyň ady.

³ Bismiliň gündogaryndaky Dejlä guýulýan çaýyň ady Osmanly döwründe Pamykly eken. Mundan başga-da Amydyň günortasynda Pamykly atly bir dere hem bar. Eserde bularyň birinjisi hakda gürrüň edilýär.

⁴ Arganynyň günorta-günbatarynda ýerleşýän bir obanyň ady. Balahor iki sanydyr. Olar: Aşaky Balahor we ýokarky Balahor ady bilen bellidir.

RÜSTEM TARHANYŇ HALASLYK MERKEZI – AMYDY GABAWA ALMAK ÜÇIN DÜŞLEMEGINIŇ BEÝANY

Emir Rüstem kämil üpjün leşger bilen Amyda ýetende, Jahangir Mürzäniň leşgeri dag derwezesinden çykdy. Iki tarap gaýduwsyzlyk bilen söweş etdiler. Söweşijileriň hatarynda Hydyr Tarhan, Goja Bahadyr emir Ahur, Hemze Delutaý (Dälitaý) we Ýagmyr Mäku (Mäki) dagylar aýgytly ýagdaýda hemledir hüjüm edip, batyrgaýlyk hem merdemsilik bilen duşmanyň üstüne süründiler. Olary Fes çadyryna (haýmasyna) çenli kowaladylar.

Rüstem Tarhanyň batyrlaryndan Salamat atly nökerini atdan agdardylar. Ony ýesir alyp, diriligine şäheriň içine aýladylar. Rüstem gyşyň başyndan tä bahar paslynyň başyna çenli Amydyň daşynda düşläpdi. Ol her gün garşydaşlaryna hemleler edýärdi. Taraplardan köp sanly batyr atlylar, edermen gaýduwsyzlar biri-birleriniň üstlerine üznüksiz söweşleri bilen sürünýärdiler. Ajaýyp uruş tärleri, söweş tilsimleri bilen biri-birligine göz görkezýärdiler. Gije-gündizi gowulyk hem sapalyk bilen geçýän, guzynyň ýyrtyjy möjek bilen ýaraşýan, ýakymly howasynda hoş owaz guşlaryň erkinlikden we hezillikden ýaña şat bolup, saýraýan bahar paslynda, iki topar dostluk ylalaşyk sahypalaryny alyşmagy meýil edip, ýaraşyk ýolundan ýöremekligi öňe sürdüler.

Rüstem Tarhan ýaraşykdan soň, bu ýerden göç edip, Jahanşa Mürzäniň dergähine tarap dolandy.

SAHYPKYRANYŇ KÜRTLERE TARAP ÝÖNELMEGINIŇ BEÝANY

Amyt ylalaşygyndan soňra, Sahypkyran Malüýügi ýolunyň üsti bilen Ere galasyna (berkitmesine) ýetdi. Ol ýerden Düýe-boýny¹ tarapa gitdi. Öý-öwzaryny ol ýerde goýup, Biýre we Soruç galalarynyň aralygynda Akgoýunlylar bilen oňsuksyzlykda bolan kürtleriň üstüne ylgar edip gitdi. Sahypkyran Uýak diýen ýere ýetende, ol ýere galyň gar düşüp, gije tüm garaňkylyk boldy. Gök gümmürdäp, ýyldyrym çakdy. Howanyň bulam-bujarlygy şeýle bir derejä ýetip, hatda bu howada at eýesi atynyň gulagyny hem saýgaryp bilmeýärdi. Bu zatlar şunuň ýaly bir gijede ýüze çykyp, ol ýurtda munuň ýaly gijä «Hydyr-Ylýas gijesi» diýip at berer ekenler. Sahypkyran leşgeriniň ählisi bilen Musanyň kowumy deýin haýranlyk hem perişanlyk beýewanynda galdy. Ýöne muňa garamazdan, Sahypkyran bu ýoly öňem bir gezek geçenligi sebäpli, gije hernäçe garaňky-da bolsa, ýörejek ýoluny saýgarýardy. Soňra daş-töweregi gurşawly, darajyk hem ýürekgysgynç ýerdäki dürli kynçylyklara, muşakgatlýyklara seretmezden, leşgeriň ýolbeledi boldy. Şeýdibem, ol kürtlerden üstün çykyp, olary talaňçylyga saldy. Şeýle-de şol ýerde Halyl begi, Pir Ahmet begi, Hasan Hajyny, Muş Alyny

¹ Düýeboýny – häzir Siwerege degişli bir ýer.

Oýma Agaç¹ kürtleriniň ýeri bolan Rum galanyň² töwereklerindäki kürtleri talamak üçin belledi. Olar gidip, ol ýerdäki jema-gaty talap, olaryň köp mukdardaky mal-emläklerini ellerinden sypyrdylar. Ters depesinde oljanyň başden bir bölegini aýyrdylar. Düýeboýny diýen ýerde goýup gaýdan öý-öwzarlaryny ol ýerden göçürip, Uwşin diýen ýerde biri-birlerine sataşdylar. Bu ýerdenem Şemisat gyşlagyna gitdiler. Ondan soň Roha se-bitine baryp gyşladylar. Mal-garalaryny tegeläp, Estagfirulla³ metjidiniň töweregine geldiler.

¹ Oýma Agaç – Rum galanyň gündogarynda, Birejigiň demirgazyk-gündogaryndaky bir ýeriň adydyr.

² Birejigiň demirgazygynda, Gazy Antebiň demirgazyk-gündogarynda, Fyratyň kenarynda ýerleşen bir galadyr.

³ Urfanyň Hilwan etrabynda, etrap merkeziniň günorta-günbatarynda, Şemisatyň günorta-gündogarynda ýerleşýär.

RÜSTEM TARHANYŇ SAHYPKYRANYŇ TOPARYNYŇ ÜSTÜNE YLGAR ETMEGINIŇ BEÝANY

Rüstem Tarhan Toýly¹ ýolundan ylgar etdi. Muhammedi Mürze öz leşgerleri bilen Amyda geldi. Jahangir Mürze Şahdar atly bir ynamdar atyny öz toparyndan Haly Bahuran atly kişä berip, ony ýüze çykan ýagdaýlary habar bermek üçin, Sahypkyranyň ýanyna çapar edip ugratdy. Haly Amydyň Babyssyr ýolunyň üsti bilen ýola rowana boldy. Ol Garagoýunlylaryň leşgeriniň arasyndan olara görnüp geçip gitdi. Şeýle-de bolsa Sahypkyranyň ýanyna duşmanyň ylgaryndan önürti baryp, oňa ylgaryň gelýändigini aýdyp ýetişdi.

Bu habary eşiden Sahypkyran özüniň ýanyndaky emeldarlar bilen maslahat etdi. Şonda olaryň birnäçesi: Roha şäherine penalanalyň», ýene bir topary: «Çöle çykyp oturalyň» diýişdiler, emma Sahypkyran bu aýdylanlaryň hiç birinem göwne makul görmedi. Soňra nökerlerini jem etdi. Söweş esbaplaryny, ýüklerini, goş-kötellerini, mal-garalaryny, sürilerini alyp, Gergeriň² Garamagara diýen ýerine tarap ugrady. Ylgar bolsa yzdan gelýärdi. Sahypkyranyň topary Muş Alyny Tüni Gara bilen hemra edip, Estagfirulla diýen ýerden garawul edip ugratdylar.

¹ Bu ýeriň nirede ýerleşendigini anyklap bilmedik.

² Gerger – Malatyýa degişli Pötürge etrabyň günortasynda, Fyratyň kenarynda ýerleşýär. Garamagara bolsa Gergeriň golaýynda ýerleşýän bir ýerdir.

Olar: «Ýagy häzir Baýdu¹ diýen ýerde düşläpdir» diýip habar getirdiler. Sahypkyran leşgeriň önündedi. Jahanşa beg, Aly beg, Rüstem Myrat, Halyl Habyly, Mansur beg Owşar dagylar bolsa yz tarapyndadylar. Leşger bilen ylgar ikisiniň aralygy dört parsahdy. Leşger Çermik ýolundan, ylgar bolsa göni ýoldan Baýduwa ýetdiler. Bu iki ýoluň biri-birinden tapawudy misli ýaý we onuň kirşi ýalydy. Şoňa görä ylgar baş parsahlyk golaýa gelip ýetdi.

Sahypkyran Mires² galasyna dolandy. Ol gün ylgar özüne gelip ýetmänsoň, Sahypkyran galadan göç edip, Haramarmy-rasa çekilip, uzagrakda ornaşdy. Ol ýerden Göl Çebuha, Göl Çebuhdan Çermik galasyna gitdi. Soňra mal-garalaryny galada goýup, özlerini gabamaga gelen leşgeriň üstüne gijeki çozuşy etmek üçin ylgar etdi. Arganyň leşgeri Düýe geçidinde³ Sahypkyran bilen birleşmelidi. Düýejik⁴ diýen ýerde: Rüstem Tarhan Garahan⁵ ýolundan gaýdyp, Malöwküden akyp gaýdýan derýanyň aşak akymynda düşledi» diýen habary getirdiler. Sahypkyran ol ýerden galada goýup gaýdan mal-garalary bilen birikmek üçin yzyna öwrüldi. Ol bu wagt şolar bilen birikmek üçin dagynyk ýagdaýdady.

Rüstem Göl Çebuh derýasyndan geçdi. Sahypkyran bolsa leşgeriniň azlygy sebäpli düşelgede düşledi. Ýöne ol ýagdaýynyň öwerlikli däldigine garamazdan, Çermik galasyny we

¹ Kartalarda bu ada düş gelmedik.

² Bu ýeriň nirede ýerleşendigini anyklap bilmedik.

³ Diýarbekriň (Amyt) demirgazyk-günbatarynda, Diýarbekr-Argany arasynda ýerleşen belli geçelge.

⁴ Bu ýeriň nirededigini anyklap bilmedik.

⁵ Bu ýerde gürrüni edilýän Garahan, belki, Düýegeçidiniň demirgazyk-günbatarynda ýerleşýän bir demir, I menzildir. Bu ýer Diýarbekrden 31 km uzaklykda ýerleşýär. Beýleki Garahan bolsa Diýarbekriň günbatarynda, Garaja daga ýakyn bir ýerde ýerleşýän bolmaly.

şäheri berkidipdi. Rüstem ylgar edip, «Duýdansyz pursatda şäheri güpbasdy edip alaryn» diýen umyt bilen, Çermik şäheriniň üstüne hüjüme geçdi. Şol wagt Kasym emir Ahur we Suwly dagylar özleriniň tabynlygyndakylar bilen şäheriň içinden çykdylar. Olar garşydaşlaryna berk gaýtawul berip, gaýduwsyzlyk bilen uruşdylar. Söweş gidip durka, Sahypkyran hem olara kömekdir ýardam etmek üçin, Susakdan çykyp, Çermigiň bir parsahlyk golaýyna geldi. Ol Rüstemiň leşgeriniň üstüne gijeki hüjümi amala aşyrmak isledi, emma onuň garşylyk görkezmäge hiç hili mümkinçiligi galmansoň, göç edip, Amydy gabap duran leşgerine we nökerlerine tarap dolandy.

Sahypkyran soňra Jahanşa begi Çermige, Mansur beg Owşar bilen Halyl Habyly Arganyna iberip, olardan bu iki galanyň hem leşgerleriniň haýal-ýagallyk etmezden, ýeňiş getiriji baýdagyň astyna jemlenişmekleri we bilelikde Rüstemiň leşgeriniň üstüne gije çozuş edip dökülmepleri baradaky habary ýollady.

Çermik galasynyň leşgeri bu mübärek perman baradaky habar gelmezinden önürti, eýýäm Rüstemiň leşgerine zarba urmak üçin, ýola düşüpdiler. Sahypkyran Çermik leşgeriniň ylga-ryndan habarly bolan dessine, olara kömek bermek üçin, san-sajaksyz söweş enjamlaryny jem edip, şol tarapa ugrady.

Çermikliler duşman leşgeri bilen çaknyşykda asgynlap, ýeňlipdiler we söweşden gaçypdylar. Bu çaknyşykda Omar Emirlini çermiklileriň birtopary bilen bilelikde öldüräpdiler.

Sahypkyran çermiklileriň ýeňlişe ýan beren pursatynda gelip ýetdi. Ol garaşylmadyk pursatdaky ýeňlişden bihabar, olara kömek hem ýardam etjek bolup başagaýdy. Birden Müslim Börük Hajy «Ine, duşman ýetip geldi» diýip habar berdi. Şol pursatda duşmanyň surnaý sesi leşgerdäkileriň gulagyna ildi. Sahypkyranyň nökerleri keseki leşgeriň hüjüminden heder-gorky edip, pytraşyp gitdiler. Hemmelerden önürti bolup, Isgenderiň diwary kimin mäkäm direnip duran on iki sany

adam Allanyň üstünligine we ýeňşine bil baglap, hezreti Sahypkyran bilen bir jan, bir ten boldular. Bu on iki adam: Rüstem, Şyh Aly Möhürdar, Küçek şa Aly, Halyl beg, Mahmyt beg, Süleýman Biçen, Halyl Idris, Aly Goja Hajy, Hasan Şyh, Mansur Owşar we beýlekilerdi.

Goşgy

Öz ornunda gaýa kimin durdular,
Aýak sandyratman, gorky-ürküsiz.

Ol mertleň ýanynda gorka orun ýok,
San-sajaksyz duşman hakda pikir etmez.

Gyndan gylyçlaryň daş çykararlar,
.....¹.

Soňra Sahypkyran Beýik Allatagalanyň ýardamyna, gujurly gollarynyň kuwwatyna daýanyp, söweşiň öň hataryna geçip durdy. Rüstem tarapdan Abdylgapbar Ynak leşgeriň önbaşçysy (öň hatarynda) boldy. Haý diýmänem soltan Ahmet, Halyl begiň dogany Ybraýym, Kürt Osman, Hemze Emirli, Mansur beg Owşar, Gara Kesek, Kör Ymmat we Apbas Leň (Agsak) dagylary öňe sürüp, Sahypkyranyň ýanyna ýetipdiler. Bular Çermik leşgeriniň söweşe Sahypkyrandan öňürti giden we duşman bilen garpyşykda asgynlap gaçan adamlarydy. Özlerem Sahypkyranyň ýakynlarydy. Bular aňşyrman Sahypkyranyň deňinden geçip gitdiler.

Sahypkyran öz ornunda mäkäm aýak diräp durdy. Ýañky kişiler bilmän, geçip gidenlerinden soň, Abdylgapbar gelip ýet-

¹Bu ýerde nusgada bir setiri galdyrylypdyr.

di. Sahypkyran gözi kaklyşan badyna, onuň üstüne hemle etdi. Ol «Alla» diýen päk kelemäni öwran-öwran dilinde gaýtalady. Abdylgapbar gaçmakçy boldy, emma Sahypkyran naýza zarbasy arkaly ony aty bilen bilelikde şeýle bir ýere agdaryp urdy welin, onuň eýeriniň gürlügi ýere çümüp gitdi. Ony ýesir aldy-lar.

Şol pursatda duýdansyzlykda atylan peýkam gelip, Sahypkyranyň gözüniň astyndan çümüp, onuň iki gabagyny biri-birine çatyp gitdi. Sahypkyran töweregine göz aýlady. Şol wag-tam Rüstemiň özi bilen işiniň ýokdugyny görüp galdy. Rüstem gaňrylyp, naýzanyň ujuny Sahypkyrana garşy nyşanlap çenedi. Naýzanyň ujy onuň ýagyrnysyna ýetende, mübärek agzy gyzy-lan bilen doldy. Sahypkyran uly derde uçrap, uzak wagt özüni bilmän ýatdy. Rüstem Sahypkyranyň agyr ýagdaýa düşendigini görüp, pursatdan peýdalanmaga amatly bildi. Gaçyp sahypky-ranlyk hüjüminiň hemlesinden özüni halas etdi.

Şyh Aly Möhürdar Kőr Hüseýniň atyndan gylyç saldy we ýesir almak üçin, Kőr Hüseýne gandal urdy. Şol wagt Halyl beg hem gelip, oňa bir gylyç urdy. Munuň yzysüre Rüstem Şyh Alynyň yzyndan ýetip, oňa naýza urdy. Ol Şyh Aly bilen Halyl begiň ikisini-de bir demde atdan togalap goýberdi. Şol arada Mehmet beg Sahypkyranyň yzyndan ýetdi we onuň mübärek ýüzünden peýkamy sogrup aldy. Şyh Aly Möhürdar atdan düşende, Mehmet beg gaçyp gitdi. Şyh Aly ýaralanypdy. Şol ýara zerarly, ata münmäge mejaly bolmansoň, ýylan ýaly, süýrene-süýrene özüni zordan Sanjybuz diýen ata atlanan Sahypkyra-nyň ýanyna atdy. Hezreti Sahypkyran bu aty Şyh Aly Möhür-dara berdi. Ýaralanyp, tapdan düşen Şyh Alynyň üzeňnä ýapyş-maga gurbaty ýokdy. Ahyrsoňy özüne zor salyp, aýagyny üzeňnä oklanda, Sahypkyran özüniň agyr ýaralylygyna gara-mazdan, egninden galdyryp, oňa ata münmäge kömek etdi.

Owsun ogluny şol ýerde Gara Kesek bilen Kürt Osman ikisi atdan ýykdylar. Ýasawul Baýram Halyl Aganyň dogany Ybraýymy atdan agdarypdy. Ybraýym bolsa pyýadalap, ýykylyp-sürşüp, onuň Tarhanbuzy diýlip atlandyrylýan atynyň yzyny yzarlap gitdi. Yzyndan ýetip, ýasawul Baýramy atdan ýykdy. Şeýdibem, özüni ölümden halas etdi. Şunuň ýaly görnüşde Sahypkyranyň nökерleriniň her haýsysy duşman tarapyndan bir adamy atdan agdardylar. Aly Aga Goja Hajy emir Piri Emirlini¹ atdan dünđerip, uly pitnäniň we garpyşygyň peýda bolmagyna sebäp boldy. Taraplaryň arasynda gopan ýiti hem aldymberdimli uruş bazary kyýamat gününü ýada salýardy. Rüstem Tarhan bilen Abulfatyh Bestamyň başyndaky selleleri sypyrylyp, al-asmana uçupdy. Emirdir emirzadalaryň köpüsi ýüzünü topraga berip, gyzyly gana bulaşypdylar we ýüreklerini ölüm ýassygynda goýupdylar.

Goşgy

Tozan gopdy bir pursatda Pelekde,
Haýran galdy muňa Asman Melekde,

Peri pytran guşlar kimin bedenler,
Başlar peýkamlardan towsup bökenler.

Hiç kimde baş, selle, baýdak galmady,
Çünki kelläň gadyr-gymmatam ýokdy.

¹ Mundan öň agzalyp geçilişine görä, Hoja Hajy we Emirli Akgoýunlylaryň kowumyndandy. Hatda biraz öň görşümüz ýaly, Emirlileriň meşhur ýigitleriniň biri bolan Omar Çermik goşuny bilen Rüstemiň arasyndaky çaknyşykda ölüpdi. Bu Emirli piri belki-de Garagoýunlylaryň hyzmatyndaky başga bir kişi bolsa gerek.

Uruş ýatyşanda taraplaryň söweşijileri biri-birlerinden aýrylyşdylar. Sahypkyranyň nökerleri: «Ýaralarymyzy bejermek üçin, Arganyň galasyna gireliň» diýşip, hernäçe aýak diräp özelenseler-de, Sahypkyran olaryň bu haýyşyny kabul etmedi. Sonuň üçinem olar şol duran ýerlerinde düşlemeli boldular.

Rüstem özüne Arganyň serhedinde düşelge edindi. Soňra Amyda tarap dolandy. Sahypkyran Rüstem zerarly, galkansyz galdy.

Rüstem Düýegeçidinde düşlände, Sahypkyran, Halyl we Mansur Owşar dagylar galla gymmatçylygy, azyk-suwluk gytçylygy zerarly, perişan hala düşdüler. Sahypkyran öý-öwzaryny, goş-kötellerini ol ýerde galdyryp, azyk-suwlugyň gözleginde leşgerdäkileri Muş sährasyna tarap sürdi. Baryp ol ýeriň depesinde talaňçylyk hem çapawullyk baýdagyny pasyrdatdy. San-sajaksyz goýun-guzular, dürli baýlyklar leşgeriň eline geçdi. Çolpusy dolan leşger ol ýerden goş-kötelleriniň ýanyna dolandylar. Azyk-suwlukdan bol şaýyny tutup gurbatlanan, agzyburny ýagjaraň emirlerdir emeldarlar ýüreklerini ýeňişdir basybalýş bilen aramlaşdyranlaryndan soň, ýene eýläk-beýläk, dürli taraplara nobatdaky ýörişleri etmek üçin, gözlerini dikip, perman berlerine garaşdylar we öz ýerlerinde häzir hem taýýar bolup durdular.

Birdenem garaşylmadyk pursatda, Sahypkyranyň merhemetli gulagyna: «Kasym beg ibn Osman özüne degişli Mazgirt¹ galasyndan çykyp, Tarmuh ýoly bilen Arzynjany gabamaga ugrady» diýip habar berdiler. Bu habary eşiden Sahypkyran gözünü ýumup, Fyrat derýasyndan geçip, onuň yzyndan haýdady.

¹ Mazgirt – häzirki Tünçeli welaýatyna degişli bir etrap merkezi bolup, ol Paluwyň demirgazyk-günbatarynda, Pertekiň demirgazyk-gündogarynda ýerleşýän bolmaly.

Bu habaryň yz ýany bilen Abu Bekr Küçek bilen Halyl Pilteniň ogly Syýawuş Sahypkyranyň beýik üzeňnisini öpmek üçin geldiler. Bular hyzmat ediş mekanynda tabynlyk guşagyny jan billerine guşandylar. Ant içmeler bilen berkidilen ähtleri esasynda ynam merkezlerinde jaýly ornaşyp, Kasym Mürzäni ele salmak maksady bilen, Arzynjana tarap gitdiler. Ýeňiş nyşanly goşunlaryň Kygyda jan-jigerlerini aýaman, başlaryny orta goýanlaryny eşidip, Isgender Pilten özüne ýeňiş alamatly üzeňniň hyzmatkärligini kabul etdi.

Haçanda, Gylyç Arslan Kasym Mürzäniň Arzynjany gabama gidendigini, şeýle hem Sahypkyranyň hem şol tarapa ugrandygyny eşidende, onuň kalbynda welaýatyň elden gitmek howpy alawlap başlady. Şu gorkuda ol Şyh Hasan Kürüň, Musa begiň, Mehmet beg Gögeldaşyň özi bilen birleşmeklerini isledi.

Sahypkyran Şyh Hasan begiň ýanyna adam iberip, dürli haýbat atmalar arkaly ony Gylyç Arslana goşulmaktan saklady. Şyh Hasan özüne birleşensoň, indi Musa begi dürli hileler bilen özüne çekmek üçin, onuň ýanyna Şyh Hasany ýollady. Soňra Halyl Tuwajyny, ondan soň şazada soltan Halyly ugradyp, olara Musa begi hökmany suratda öz huzuryna getirmelerini tabşyrdy. Mundan soňra Gylyç Arslanyň ýanyna ilçini ugradyp, ondan şeýle habar ýollady: «Biziň agamyz Kasym Mürze – biziň duşmanymyz. Indiki wezipe şundan ybaratdyr: Bu diýar pitne we gozgalaň odundan saplanyp, sag-salamatlyk hem amanlyk gujagynda ornaşar ýaly, ony dep etmekde, seniň bize goşulmagyň gerek».

Bu habary Gylyç Arslana ýetirilende, ol muňa çäksiz begenip, guş bolup uçaýjak boldy. Soň öz ýanyndan pikir edip, «Sahypkyran bilen Jahangir Mürze ikisi Jahança Mürze bilen ylalaşyk etmekde biziň bilen ugurdaş eken» diýip netije çykardy.

Kasym Mürze Sahypkyranyň özüne tarap gaýdandygyny eşidenden, sabyr-takatyny ýitirip, aljyraňňylyga uçrady. Oturan ýerinden göçüp, Garahysar tarapa ugrady. Soltan Hüseýin hem oňa birleşdi. Ol ýerden Rum Saraýa gitdi. Sahypkyran Arzynjanyň daşynda düşledi.

Gylyç Arslan ýüreginiň tersine gidip, Sahypkyran babatda içginlik ýoluna düşdi. Öz ogluny onuň hyzmatkärligine ýollady. Leşgerinden bir toparý ogly bilen hemra edip ugratdy. Sahypkyranyň ýanynda kyrk sany adamyň, özünüň bolsa mün atlysynyň bardygyna garamazdan, Gylyç Arslan eglşik edip, ony deňinden aman-esen geçirip goýberdi.

Soňra Sahypkyran Kasym Mürzäniň yzyndan ylgar edip gitdi. Kasym Mürze öý-öwzaryny, goş-kötellerini Sirinde¹ goýup, Baýburty talamaga gitdi. Sahypkyran onuň öý-öwzaryny, goş-golamlaryny we tabynlygyndaky zatlarynyň ählisini öz eýeçiligine geçirdi. Leşgerini, mal-garalaryny Arzynjanyň derýasyndan aňry geçirdi.

Sahypkyran Kasym Mürzäniň işiniň bellisini etmek we soň onuň yzyndan gitmek üçin, şol ýerde garaşyp durdy.

Kasym Mürzäniň mertebeli gulagyna öýüniň ahwalatynyň habaryny ýetirenlerinde, ol bu habarlaryň işdä ýakyjy içgisinden ýaña, gözgyny hala, agyr howsala uçrady. Bu aýy habara onuň nokerleri pytraşyp gitdiler. Olaryň köpüsi Sahypkyranyň jahany penalaýjy baýdagynyň astyna tarap gyssandylar. Haçanda, Kasym Mürzäniň çäksiz perişanlygy, akyla sygmaýan haýranlygy Sahypkyrana mälüm bolanda, onuň damarynda tirpildeýän garyndaşlyk gaýraty joşa, mähribanlyk özeni heýjana geldi. Şunuň netijesinde ol: «Kasym Mürzäniň öý-öwzaryny, çağa-çugalaryny we beýleki mal-emläkleriniň ählisini kemsiz-

¹ Niredigini anyklap bilmedik.

kössüz we gijikdirmesiz yzyna gaýtaryp bersinler. Hiç bir ýaradylanyň şol zatlara ygtyýary bolmasyn» diýip buýruk berdi.

Sahypkyranyň buýrugyny aýdyşy ýaly berjaý etdiler.

Haçanda, Sahypkyran Kasym Mürzäniň pitne odunyň tutaşmagyndan we ony öçürmek aladasyndan dynyp, arkaýyn bolansoň, özüniň ähli mübäreke hümmetini Gylyç Arslany ýok etmeklige gönükdirdi.

Ol ilki başda ne Rüstem Tarhan bilen ýaraşyga üns beripdi, ne-de ahyrynda Gylyç Arslan bilen sap niýetde el berşipdi. Onuň köne duşmançylyk nahaly köňül bossanynda ösüp, duşmançylyk we kine miwesi beden şahalarynda görünüp, äşgär bolup durdy. Şonuň üçin taply gylyjynyň aragy arkaly, gujurly gollarynyň, berkarar döwletiniň kuwwatly hem ýardam beriji kömeginiň suwy bilen Jahangir Mürzäniň, Rüstem Tarhanyň we Gylyç Arslanyň ýaraşyk ekinzarlygyny suwarmak, ot pürküji gahar-gazabynyň sarsar ýeli bilen kineçi duşmanyň arzuw harmanyny kül depesine öwürüp, olaryň ýaranlaryny perişan hem harap etmek isledi.

Gosgy

Patyşalyk meýdanyn saplap päk eder,
Duşman köşgün topbak gum kimin eder.

Kökünden sogyrar arzuw nahalyn,
Işlerini görer per-ganatynyň.

Ilkinji nobatda Gylyç Arslanyň ogluny ähli nökerleri bilen bilelikde ele salyp, tussag etdi. Olaryň mal-emlakleriniň hemmesini talaňçylyga saldy. Kasym Mürzäniň perişanlygyndan, Gylyç Arslanyň toparynyň ele salynmagyndan soňra, Sahypkyranyň şan-şöwketi ýokary galmak bilen boldy. Oňa wada ber-

len soltanlyk güneşi döwletleriň maksat-myrat gündogaryndan dogup, duşmanlaryň dep edilmegi we beýiklik derejeleriniň peşe düşmegi haýbat hem azamat gündizinde, döwür sahypasynda aýdyň görüldi.

Tussag edenden soňra, Arzynjany basyp almak üçin, göni ýola gönükdiriji baýdagyny, ýeňiş haýbatly tuguny pasyrdatdy. Welaýaty talaňçylyk, şäheri gabaw meýdanyna öwürdi. Kyrk bir günläp şäheriň gabawyna meşgul boldy. Birden: «Süleýman Zülkadyr Sahypkyrana garşy leşger çekmek we onuň bilen duşmançylyk etmek niýetinde» diýip habar ýetirdiler. Şyh Hasan Kürtüň Süleýman beg bilen Kúýrak we Wiragyň üstünde bir dawasy bardy. Onsoň Süleýman beg Şam türkmenlerinden otuz müňe golaý adamy ýanyna alyp, Şyh Hasanyň üstüne gitdi we ony gabawa aldy. Mundan baş gün geçensoň, kürtler üstün çykdylar we sünni ilatyny ýeňlişe sezewar etdiler. Ol welaýatyň adamlarynyň köpüsini öldürdiler. Ondan soň ýaraşyk etdiler we sowgat-serpaýlar berişdirdiler. Süleýman özüne degişli Harpert galasyna geldi. Onsoň «Indi Sahypkyrana tarap gitjekmiş» diýen dowul ýaýrady. Emma ol belent mertebeli bu dowuldan hiç hili alada batman, uruş ýarag-enjamlarynyň şaýyny tutmak işi bilen boluberdi. Şol arada Süleýman beg Sahypkyrana bir ilçä ugradyp, ondan: «Biziň Şyh Hasan bilen oňsukşylygymyz bar. Birnäçe gapma-garşylyklar ýüze çykdy, başga hiç kim bilen hiç hili dawamyz ýok» diýip habar ýollady. Şol pursat ýene-de «Hossun ogly, Ýaraly we Gibir Abdylly dagylar Jahanşa Mürze tarapyndan ylgar edip gelýärler. Bu ylgar häzir Şike galasyna gelip ýetdi» diýen habar gelip düşdi. Bu habary Sahypkyranyň Arzynjan galasyny gabamakdan el çekmegi üçin ýaýradypdylar. Emma ähli taraplarda duşmanyň barlygyna garamazdan, bu habarlar agmaz-dönmez ol döwletliniň leşgerinde hiç hili howsala döretmedi. Şam, Töwriz we Zülkadyr tarapdan duşmanlar oňa nazar saýladylar. Kasym Mürze Garahysardan

oňa garaşýardy, Gylyç Arslan bolsa Arzynyjandan oňa gözünü dikýärdi.

Goşgy

Kime döwür-döwlet bolsa ýolbelet,
Pelek uýandaşdyr, perişde goşun.

Ýaman pälli duşman pälinden tapar,
Gaýgy galmaz, şatlyk alandyr daşyn.

Hossun ogly Sahypkyrany dep etmek üçin, Jahanşa Mürzeden kömek sorap, gizlinlik bilen Arzynyjana geldi we birnäçe pyýadalary jem edip taýýarlady. Soňra söweş esbaplarydyr enjamlaryny taýýarlap, şäherden çykanlarynda, Sahypkyranyň leşgerleri olaryň üstüne döküldi. Birnäçe urha-tutlukdan soňra, olardan üstün çykdylar. Hossun ogluny we pyýadalary şähere kowup, tä derwezä çenli olaryň yzlaryndan galman gitdiler. Şeýlelikde, iki toparyň bilelikde şähere girmegine az galdy. Segsene golaý adam şäheriň içindäkilere gala deşiklerinden naýzadyr gylyçlaryny ýetirýärdiler. Hossun ogluna paýyş sögünçler bilen sögünýärdiler we perýatdyr gykylyk bilen gargynýardylar. Oňa: «Seniň mertligiň, gaýduwsyzlygyň şu derejede bolýan bolsa, näme üçin adalat islediň we özüni nädip merdanlaryň bezegleri bilen bezäp bildiň, Arzynyjana geleňsoň, haýsy ýürek, haýsy gaýrat bilen şäherden daşary çykdyň?!» diýýärdiler.

Gosgy

Şiriň penjesine düşenden ýagşy,
Tilki ýaly süreniňde oturmak.
Aýallara ýagşy çadyryň asty,
Uslyp däl olary jeňe getirmek

Şol wagt şäheriň içinden Gylyç Arslanyň Jahanşa Mürzä: «Hasan beg oglumy tutdy, Arzynjany gabawa aldy. Tüýs kömek beräýjek wagtyňyzdyr» diýip ýollan habaryny ýetirdiler. Bu habary alan Jahanşa Mürze on müň adamly ylgary häzirläp, olary Hüseyin Sagtlynyň we emir Arapşanyň ýolbaşçylygynda Gozagandan¹ ugratdy. Bu habar merhemetli gulagyna ýetende, aýdyň niýetli ol belent mertebeli uruş esbaplarynyň azlygyna garamazdan, Beýik Taňrynyň ýardamyna bil baglap, olar bilen garşylaşmak üçin, «Gör näçe az sanly uly topary ýeňdi» diýen jümläni nusga edinip, urşa tarap ugrady. Goşunyň arasynda uruş esbaplaryndan gylyçdan hem naýzadan başga hiç bir zat ýokdy. Ne bir sagdaklarda ok bardy, ne-de şol töwereklerde tараşlap tir ýasar ýaly, agaçdyr çöp-çalam bardy. Sahypkyran: «Eger Gylyç Arslandyр Hossun ogly bir tarapdan, Hüseyin Sagtlydyр Arapşa beýleki tarapdan meni ara alaýsalar, munuň soňy näme bilen gutararka?» diýip, hiç bir pikir etmezden, jylawyny olara tarap gönükdirdi.

Gylyç Arslan Sahypkyranyň urşy garşylamak üçin, ýola düşendigi baradaky ähli hal-ýagdaýlary eşitdi. Arapşa bilen Hüseyin begi habarly etmek üçin, olaryň yzyndan bir çapary ýollap, ondan: «Patyşa size tarap gaýdypdyр. Hatyrjemligi elden ber-

¹ Bu ýeriň niredigini anyklap bilmedik.

măñ, özüñizi onuñ ot syçradyjy gylyjyndan gorap saklañ» diýip habar ugratdy.

Bu habardan Hüseyin beg Sagtly hem Arapşa howp içinde zowzanaklamaga başladylar. Olar Sahypkyranyñ ugran taryndan ters tarapa ýollaryny üýtgedip, Urumsaraý ýolundan we dagyñ demirgazygyndan gidip, özlerini Arzynjan şäherine atardylar. Ol beýik mertebeliniñ garawullary ýagy leşgerinden birnäçe adamy ele saldylar we ýesir edip, olary ýagy leşgeriniñ habary bilen birlikde Sahypkyrana getirdiler. Soňra Sahypkyran Terjan welaýatyny tutuşlygyna talady.

BELENT MERTEBELINIŇ DÖWLET EMIRLERI HEM EMELDARLARY BILEN HAÝSY TARAPA GITMEGIŇ OŇAÝLYDYGY BARADA TERJANDA EDEN GEŇEŞINIŇ BEÝANY

Bu günlerde Jahanşa Mürze Horasana tarap gitmek we çagataýy köki-damary bilen ýok etmek üçin, özüniň gazap donuny geýipdi. Çagataý soltanlary bilen içgin dostluk gatnaşygy bar bolansoň, Sahypkyran çagataý taraplardan pitne alawlaryny aýryp ýok etmek isledi. Ol Töwriz welaýatynyň Jahanşanyň toparýndan boşap galandygyny görüp, ol welaýatdan el çekmegi makul gördi. Soňra Tüni¹ ýolunyň üsti bilen Menekköl ýaýlagyna tarap ugrady. Nemeksardaky Abulja² diýen ýerde aw awlamak bilen meşgul boldy. Gurt Ekeri³ diýen ýerde Aladag-daky nokerleri Ahlat, Erjiş we Adyljuwaz bilen bilelikde talamak üçin, dogany Jahanşa begiň ýolbaşçylygynda bir goşun belledi. Bu leşgeri ugradandan soňra, özi Kuhuk obaýy⁴ diýen ýerde düşledi. Bu ýerdekä oňa: «Emir Arapşa Arzynjanda ornaşdy, Gylyç Arslan bolsa Jahanşanyň ordasyna tarap ugrady» diýen habar gelip ýetdi. Bu habary eşiden Sahypkyran Gylyç Arslanyň ýoluny baglamak isledi. Gylyç Arslan bu howpdan heder edip, Arzyrum we Awnyk ýoluna tarap gitdi. Soňra

¹ Muşuň Bulanyk şäherçesinde (etrabynda) Tono atly bir ýer bar.

² Bu ýeriň niredigini anyklap bilmedik.

³ Bu ýeriň niredigini anyklap bilmedik.

⁴ Bu ýeriň niredigini anyklap bilmedik.

Sahypkyran aw awlamak maksady bilen Menekkölün dag gala-syna çykdy. Awdan soňra Derbargaja¹ gitdi. Bu ýerde oňa ol ylgaryň öz ugran welaýatyna baryp, ony talandygy we köp emläkleri ele salandygy baradaky habar gelip ýetdi. Şeýle hem Halyl Akdogan Purnagyň dogany Hüseýiniň hem köp emlägi ele salandygy, şeýle hem Ahlatda Garagoýunlylardan ýigrimi sany adamy tutandyklary hakdaky habary eşitdirdiler.

Bu habary eşiden Sahypkyran ylgar yzyna dolanandan soňra, dogany Jahanşa begi goş-köteliň ýanynda – menzilgähde goýup, Ahlata tarap yöneldi. Ol günün ýarymynda Tarman Argydan² atlanyp, säher bilen Ahlata ýetdi. Ahlatlylardan köpüsini tussag etdi we bendileriň ählisini halas edip, orda dolandy. Soňra Derbargajy dagynyň eteginde menzilgähine geldi. Ol bu ýerde Şyh Aly Möhürdaryň ýaralanandygyny gördi. Onuň çep gözünüň töwereginde döwlen bir peýkama gözi düşdi. Peýkam okuň bir bölek agajy bilen bilelikde oňa çümüpdü. Sahypkyran özünüň mübärek eli bilen ýaranyň başyny tapdy. Soňra ony dilmeklerini we peýkamy çykarmaklaryny buýurdy. Şeýlelikde, Haktagala oňa şypa bagyş etdi. Mundan soňra Sahypkyran ol ýerden Muş sährasyna ugrady. Şemseddin Bidlisi³, Mälik Sasuny⁴ we Ybraýym beg Süleýmany dagylar onuň ýurt penalaýjy dergähine howlukdylar. Olar gelip, ýer öpüş döwleti bilen buýsanja ýetdiler. Bir aýa golaý wagtlap mübärek üzeňniň hyzmatynda boldular.

Soňra Sahypkyran ol ýerden göç edip, ýigrimi parsahlyk ýol kesdi. Soňra nökerleri hem topary bilen Çypahjur deresinde düşledi. Şyh Hasan Kürt bilen Sahypkyranyň arasynda duş-

¹ Bu ýeriň niredigini anyklap bilmedik.

² Bu ýeriň niredigini anyklap bilmedik.

³ Şeref hanyň sözlerinden aňlanyşyna görä, şol wagt Bidlis häkimi Hajy Muhammet bolup, ol 865-nji (1460-1461) ýylda aradan çykýar.

⁴ Bu zamanda Şaşun (Sasun) häkiminiň kim bolandygy bilinmeýär.

mançylyk bolansoň, Sahypkyran onuň welaýatyndan Syfany¹ talady. Ol ýerden mübärek ordasy bilen Tel diýen ýere geldi. Şyh Hasan Kürtüň ýanyna ilçini iberip, ondan: «Eger tabyn hem boýun bolsaň, patyşalyk sylag-serpaýlary bilen sylaglanyp, meniň nöker agzalarymdan bolarsyň, eger bolmasa-da, ähli welaýatlaryň ölüm düşeginde seriler» diýip habar ýollady.

Sahypkyran ilçini ugradansoň, onuň yzysüre göç edip, Gök² çayyndan geçdi we Çemişkezek welaýatynyň çäklerinde düşledi. Sahypkyran bu ýurtda, ilçini gelip: «Şyh Hasan tabynlyk hem boýun egijilik mekanynda karar tapdy. Hyzmat ediş ýüzünü ýere goýup, maňlaýyna bendilik tagmasyny basdy. Gulagyny mylakatlylyk perişdesiniň penjiresinden gerip, yşarata garaşyp durandyr» diýen habary getirdi. Munuň yzysüre duýdasyz ýagdaýda Sahypkyranyň agasy (kakasynyň dogany) Kasym begiň öz doganoglany Japar ibn Ýakuby öldürip, Kemahyň üstüne gelendigi baradaky habary getirdiler. Sahypkyran: «Kasym beg Kemahy öz eline alar, güýç toplan kuwwatlanar, şunluk bilen pitnedir topalaň artyp başlar» diýen gorky bilen, Kemahyň ilatyna kömek etmek isledi. Ine, şu niýet bilen jylawyny Kemaha tarap öwürmek islände: «Jahangir Mürze kürtleri talamak üçin, Amyt şäherinden çykdy, häzir şäher eýesiz galdy» diýen habar geldi. Sahypkyran pursatdan peýdalanyp, ilatyny goýup, bir kişiden köneje hyrka alyp geýdi. Gylyjyny goltugynyň astynda gizläp, dört sany atly bilen ýola düşdi. Nätanyş bolandyklary sebäpli, derwezeçi tanaman, ony gala goýberjek dälidi. Şonuň üçin, ol derwezä golaýlanda, Gojanyň dogany Hudaýbermişi we emir Omaryň dogany Pir Omary öňüne saldy. Derwezeçi bu ýagdaýdan habarly bolan badyna, atlylary şähre goýbermejek bolup, gapyny ýapmak we olara böwet bolmak

¹ Bu ýeriň niredigini anyklap bilmedik.

² Bu ýeriň niredigini anyklap bilmedik.

üçin, derwezä elini ýetirdi. Sahypkyran atlylary bilen gylyç salyp, derwezeçä derwezäni ýapmaga mümkinçilik bermedi. Olar güpürdeşip, içeri girdiler. Sahypkyranyň ýanyndaky naga- raçy surnaý çekdi. Yzda galan leşgerler surnaý owazy bilen ýeňiş habaryny aldylar. Howlukmaçlyk bilen atларыny sürüp, şähere ýygnanyşdylar. Şäherde emirleriň hiç haýsysy bol- mansoň, raýatlar we ýaşajylylar belent mertebeliniň tagzym ediş üzeňnisine tarap gyssandylar.

Bu wakadan birnäçe gün geçensoň, Şyh Hasan Jahangir Mürzä çapar ugradyp: «Hasan begiň¹ il-ulusyny hem hyzmat- kärlerini goýup, bu sebitden gaýyp bolanyna indi birnäçe gün boldy. Onuň haýsy ýana gideni hem mälim däl. Siz ondan ese- wanly boluň!» diýen habary gönderdi. Bu habar Garajadagda Jahangir Mürzä ýetdi. Jahangir Mürze bu şum habardan soňra, Mardin leşgerlerine rugsat berip, howlukmaçlyk bilen Amyda ugrady.

Ol mundan birnäçe salym öňräk, hammamy tertibe salmak üçin, bir kişini iberipdi. Sahypkyran bolsa ony ele salyp, tussag edipdi. Jahangir Mürze Sahypkyranyň şähere girendiginden bi- habar, leşgerinden öňürti diňiň etegine ýetdi. Hiç kime gözi düşmän, iňkise batdy. Şol wagt diňiň depesinden bir kişi ony ýüze çykan ýagdaýlardan habarly etdi. Jahangir Mürze dessine atyna atlanyp, ýanyndaky üç sany adamy bilen Mardine tarap şeýle bir gyssanmaçlyk bilen sürdi welin, leşgeriniň gelip, oňa biriger ýaly ýagdaýy galmady. Sahypkyran bu ýagdaýdan habar bilen badyna, şäherden çykdy. Ol doganynyň leşgerinden üzňe ýeke gaçyp barýanyny görüp, beýik doganynyň giden ta- rapyna rehimdarlyk nazaryny dikdi-de, onuň yzyndan hiç kimi ibermedi. Doganynyň leşgerleri gelip, bu geň ýagdaýlary we täsin işleri görüp, Sahypkyranyň ýagşy niýetli synyna penalan-

¹ Sahypkyran.

dylar. Emirlerden we esgerlerden Muhammet Ynak Halyl, Aly beg Goja Hajy, Aly beg Perwana, Dara beg Purnak we beýleki emirlerdir nökler bir demde boýun bolup, tabynlyk mekanynda demlerini dürsediler.

Jahangir Mürze Mardine tarap gitdi¹. Soňra Sahypkyran Abu Bekri Amydyň darugalygyna belläp, özi Beşeri diýen ýere tarap gitdi. Ol ýurtda Hattah galasynyň häkimi Şahyn begi çagyrdy, emma ol muňa gulak hem asmady. Mähreni galasy hem oňa degişlidi. Sahypkyranyň leşgerleri şol galany ondan kesdiler.

Şol ýylyň gysynda erbet gahatçylyk peýda boldy. Sahypkyranyň mal-garalarynyň köpüsi heläk boldy. Ýagdaýlaryň ýaramazlygy güýçlenip ugrady. Jahangir Mürze Sahypkyranyň ýagdaýlarynyň ýaramazlaşandygyny görüp, dogany Uweýs beg bilen birleşip, Roha gitdi. Sahypkyran ýaz aýlarynyň başynda Buhur² ýolunyň üsti bilen olara tarap ugrady. Emirler Mardin welaýatyny talamak islediler, emma beýik hökümdar raýatlary hem ejizleri ynjytmaklyga rugsat bermän, ylgar edip, Roha şäherine ugrady. Ol ýere ýetip, söweşe girdi.

Şol aralykda Kasym Emir Ahuryň serkerdeliginde Mardin welaýatyna iberilen leşger Nusaýbyny we Mardiniň birnäçe obalaryny talap yzlaryna dolandylar. Sahypkyran ol ýerden Jollap diýen ýere geldi. Soňra Şam bilen Roha iletynyň arasyny kesmek üçin, Akja han³ ýolundan Suruç diýen ýere tarap ýöneldi. Bu ýagdaýlary gören Jahangir Mürze Rohany taşlap, Mardine gitdi. Sahypkyran Rohany aldy. Beni Rabyga araplaryny çapawullap, derbi-dagynlyga saldy. Köp mukdardaky mal-emläkleri ele saldy. Halkyň arasynda arzançylyk peýda

¹ Bu waka 856-njy (1452 ý.) ýylda bolup geçipdi.

² Nusgada şeýle berlen. Urfanyň demirgazyk-gündogarynda Bugur atly ýer bar.

³ Bu ýeriň niredigini anyklap bilmedik.

boldy. Hup¹ ýurdunda: «Uweýs beg hem gaçyp, Jahangir Mürzä goşuldy» diýen habar gelip ýetdi. Sahypkyran Rohany Muhammet Goja Haja tabşyrdy. Özi Hamlun dagy², Tel Kybran³ we Öwrenşähr ýolundan geçip, Rasul-Aýnda düşledi. Ol ýerdenem Mardine ylgar etdi. Sahypkyran mundan öňräk Hoşgadam Abdyleziziň ýolbaşçylygynda bir topary garawul edip ugradypdy. Olar ýolda Jahangir Mürzäniň Sahypkyranyň ýany-na ýaraşyk üçin iberen ilçisi Çelebi Agany tutdular. Sahypkyran ýaraşyga razy bolanam bolsa, olar muny kabul etmez diler. Sebäbi bu wagt leşger eýýäm söweş üçin atlanypdy. Şonuň üçinem ilçiniň sözünü kabul etmän, Mardine gitmek niýetlerini öňe tutdular. Sahypkyranyň garawullary Jahangir Mürzäniň tabynlygyndaky Ak geçili we Gara geçili⁴ kürtlerini hem Kili⁵ jemagatyny ýerlerinden göçürdiler. Soňra Jahangir Mürzäniň leşgerleri söweş üçin çykdylar. Uweýs beg maňlaýda, Jahangir Mürze merkezde durdy. Aldym-berdimli söweşden soň, Jahangir Mürze üstün çykdy. Ýaralynyň ogluna Jahangir Mürzäniň atan oky degip öldi. Halypany Jahangir Mürzäniň nökerleri öldürdiler.

Esli salymdan soň, Sahypkyranyň nökerleri yzdan gelip ýetip, saç taryny ýaryjy ýiti peýkamyň, ýürek paralaýjy kineli gyljyň, söweşeň naýzalaryň zarbasy bilen, olaryň üstüne hüjüme geçdiler. Jahangir Mürzäniň nökerlerinden altmyşa golaýyny atdan agdardylar we ählisini ele salyp, ýesir etdiler. Aly Arap Halyl Läle Garany tutdy. Çelebi we Emir Ahur Başlamyş

¹ Bu ýeriň niredigini anyklap bilmedik.

² Bu ýeriň niredigini anyklap bilmedik.

³ Iren şäheriniň demirgazyk günbatarynda «Tel gören» atly bir ýer bardyr.

⁴ Gara geçililer gonup-göçüş ýaşaýşlaryny soňraky döwürlere çenli saklap gelipdirler. Soňra Siwereginiň günorta-gündogarynda we Urfanyň demirgazyk-gündogarynda, öz atlary bilen atlandyrylan ýerde ornaşypdyrlar.

⁵ Nusgada şunuň ýaly berlen.

Pir Öwjini, Çelebi Pudak Mürze Alyny tutdy. Bu uruşda birnäçe adam hem öldürildi, emma tussagy.....¹.

Sahypkyran şady-horram ýagdaýda Mardin galasyny eýelemek üçin, birnäçe günläp oturyp, gabaw bilen meşgul boldy. Soňra ol ýerden göçüp, garşydaşlarynyň üstüne hüjüme geçdiler hem-de uly uruş turuzdylar. Sahypkyran tarapdan Gara kesek we Läle ogly Emir dagylar gazaply çapawullyk etdiler. Mardin derwezesiniň önünde hem edil şu tertipde geçip, Ahmet Çöräniň ýanyna gelip ýetdiler we oňa bilelikde naýza sançdylar. Çöräni Pirweli Jarçy tutdy. Sahypkyran tarapyndan Kazy ogly Aly Hemze Emir Ahuryň ýanyna ýetip, biri-birlerine naýza urup, ellerinden gelen mümkin bolan uruşlary amala aşyrdylar.

Sahypkyranyň nökeri Hydyr beg Poladyň ilkinji uruşda ýaralanan aty bu gezegem ýaralandy. Şol ýaradan hem heläk boldy. Hoşgadamyň ogly şäherliler bilen mertlerçe söweşdi. Bu söweşiň üstünden birnäçe gün geçensoň, päk niýetli penakär² perzentleriniň arasynda ylalaşygy ýola goýmak üçin, Kazy Ahmet Mardin bilen bilelikde Jahangir Mürze tarapyndan Sahypkyranyň ýanyna ugrady. Bu ýere gelip, ogullarynyň arasyndaky dawa-jenjelleri aradan aýyrady.

Ylalaşykdan soňra, Sahypkyran ýesirleri azat edip, Amyt tarapa geçdi. Kürdüstan emirleri Jahangir Mürze bilen birleşip, ar alyş guşaklaryny billerine guşap, ýola rowana bolansoňlar, Sahypkyran Kif galasynyň sol tarapynda düşledi. Onsoň kürt emirleri tabyn hem boýun bolup, oňa san-sajaksyz sowgatlardyr goýunlar ýolladylar. Soňra Sahypkyran Köwlek³ ýolunyň üsti bilen ýaýlaga tarap ugrady. Hyzmatkärlerini, mal-garalary-

¹ Nusgada boş ýer goýlupdyr.

² Bu ýerde olaryň ejesi göz önünde tutulýar.

³ Bu ýeriň niredigini anyklap bilmedik.

ny Kablak Gapysy¹ dagynda goýup, emir Arapşanyň üstüne yl-gar etdi. Arapşa şol wagt Sürmeli diýen ýerdedi.

Sahypkyran Lowhuk², Bek Sulun³ we Hynys⁴ sährasynyň ýolundan Ülüşkert diýen ýere ýetdi. Ol ylgar edip gelýän wagty, halka gurap, aw awlaýardy. Bu aw bolsa leşgere uly ýardam bolupdy. Sanjak⁵ diýen ýerde Pilteniň ogullary gelip goşuldylar. Gönük⁶ diýen ýerde Musa begiň ogly Şa Aly hem bulara gelip birleşdi. Sahypkyran emir Arapşadan habar alyp gelmek üçin, Ülüşkertden bir garawul iberdi. Garawul ol ýerden: «Arapşa Alagöze we Talyna⁷ gidipdir» diýen habar bilen dolanyp geldi. Bu habardan soň, Sahypkyran göçüp, Balykly köle geldi. Soň ol ýerdenem göçüp, Tokalyda⁸ düşledi. Yzly-yzyna bolan on günlük göçe-göçlük zerarly, esgerleriň atlary açlykdan ýaňa ysgyn-myrdardan düşüpdiler. Şonuň üçinem bular Tokalyda birnäçe günläp saklandylar. Sahypkyran gidip habar getirmek üçin, ol ýerden bir topar adamy iberdi. Olar bir adamy tutup, önlerine salyp alyp geldiler. Bu kişi: «Arapşanyň düşelgesi Aryz Merdededir»⁹ diýip görkezme berdi. Sahypkyrana bu habaryň ýalandygy mälim bolanda, ol: «Bu habar Arapşanyň hilesi bilendir» diýip aýtdy. Soňra Orak Muhammediň ýagdaýlaryny aýdyňlaşdyrmak üçin, bir kişini belledi. Köse Öwez bilen Pirweli Jarçynyň birini Erjiş tarapa, beýlekisini Adylju-

¹ Bu ýeriň niredigini anyklap bilmedik.

² Bu ýeriň niredigini anyklap bilmedik.

³ Bu ýeriň niredigini anyklap bilmedik.

⁴ Müňköl welaýatyna degişli bir ýeriň we obanyň ady bolup, ol Arzyrumyň günorta-gündogarynda ýerleşýär.

⁵ Çapakçyr bilen Kygy arasyndaky bir ýeriň ady. Hasan beg Jahanşa Mürzäni şu ýerde ýeňýär.

⁶ Bu ýer Sanjagyň gündogarynda ýerleşýän Müňkölün (Çapakçuryň) günorta-gündogaryndaky Müňköl bilen Hynys aralygyndaky Gönük ülkesi bolmaly.

⁷ Arpaçay bilen Alagöz arasynda ýerleşýär.

⁸ Bu ýeriň niredigini anyklap bilmedik.

⁹ Beýle ýer adyna düş gelmedik.

waz tarapa ýollady. Sürmeli şäherinde şäher kazysy çapara tagam hödür edip: «Arapşanyň düşelgesi Talyndadyr» diýip aýtdy.

Çapar bu habary Sahypkyranyň merhemetli gulagyna ýetirgende, ol ylgar edip, daşly Waweýla deresine geldi. Olar uly-uly daşlardan ýaña bu ylgarda agyr kynçylykdyr muşakgatlýklara duçar boldular. Arapşa bu ylgardan habarly bolup, ýüklerini, goş-kötellerini taşlap, Genje hem Bardag tarapa gaçyp gitdi. Sahypkyran ol ýerden Talyna tarapa göçdi we baryp Talyny eýeledi. Arapşanyň saýawandyr çadyrlaryny, goşdur kötellerini böwsüji leşgeriň talaňçylygyna berip, ol welaýaty çapawullyk hem talaňçylyk astynda depelediler.

Soňra Talyndan gaýdyp, Kagyzman galasynyň üstüne eňdiler we bu ýerde hem soltanlyk jeňini salyp, galany eýelediler. Ol galadaky Arapşaha degişli bolan san-sajaksyz emläklerdir baýlyklaryň ählisini eýeçilik gurşawuna gysdylar. Şeýle hem onuň bu galadaky nökerleriniň hemmejesini gylyjyň deminden geçirdiler. Üç günläp bu ýerde eglenensoňlar, Awnygy we Arzyrumy talamak üçin gaýdyp, bu işde janaýamazlyk bilen tagalla baryny etdiler. Ol ýerden ýeňiş namasyny duşman kellesi bilen birlikde mübäreke orda tarap gönderdiler. Sahypkyran Arzyrumdaka bir bölek goşuny Baýburta çozuş etmek üçin iberipdi. Bu topar ol welaýaty talap, Terjanda biri-birlerine satşdylar.

Sahypkyran mübäreke orda çapar iberip, ondan: «Göç edip, Terjana gitsinler» diýip, nama gönderdi. Şyh Mahmyt öň Terjanda Sahypkyranyň nökerlerinden bir toparyny ele saldy. Şonuň üçin Sahypkyranyň ol galany gabamak baradaky pikiri has-da aýgytlaşdy.

Şyh Mahmyt bu ýagdaýlary eşidensoň, Sahypkyranyň hyzmatyna howlukdy. Onuň sylag-serpaýlaryna eýe bolup, galany oňa bagyşlady.

Jahany alyş baýdagy ol ýerden gaýdyp, Şebeke¹ galasynyň depesinde galgady. Garagoýunly kütwallar galany taşlap gaçdylar. Gala Sahypkyranyň golastyna geçip, Isgender Piltene degişli edildi. Leşger mübärek orda bilen Terjanda sataşdy. Yzly-yzyna bolan göçe-göçlükler we ylgarlar zerarly çekilen külpetlerden soňra bu ýerde bir salymlyk egleniş hem dem dürseýiş boldy. Asuda günleriň uzaga çekmesinden soňra, ýene-de Arzynjana gitmek niýeti, Garagoýunlylary gabawa almak pikiri Sahypkyranyň mübärek kalbynda täzedden çyrpynyp başlady. Şeýlelikde, jahany eýeleýiş baýdagy şol tarapa parladyldy. Düşlenişden soňra, gala diňini deşdiler, derwezäni ýakdylar. Bu ýerde saklanar ýaly, üpjünçilik ýagdaýlary bolmansoň, bir aýdan soň, gyslaga tarap gitdiler. Ol ýylyň gysy gaty doňaklyk bolup, sowukdan ýaña miwe berýän daragtlar gurap galdy. Dejledir Fyrat doňdy. Doňaklygyň sowuk demi beýik asman pelegine ýetdi. Yssylyk gün şöhlelerinden gaýyp boldy, howanyň tümlüğinden ýaña güneş bedeni nursuz galdy. Suw bulutlaryň ýüreginde doňup, bug aýagy zemin kükreginde gysylyp galdy.

Goşgy

Asman üçegine meňzeýär zemin,
Rowa dälär misli böwürmek ony.
Sözläne ýardamçy bolan dem-nepes,
Baglady ynsanyň damak ýoluny.

Akar suw hüýüni aldy mermerden,
Ýa Isgender diwaryndan häsiýetin.

¹ Terjana degişli ýerleriň biri.

Miwesiz agaçlar çabga zerarly,
Edil pagta meýdany deý gül biten.

Bu gyşda böwsüji leşger daragtlaryň we gök otlaryň baldaklaryndaky ösüş güýji deýin, şol gyşlagda ornaşdy. Soňra ýene-de Hamalyň kuýaşy ýaplardaky, aryklardaky suwy ýola salyp, ýyndam aýak we «ak» el berip, saba ýeline edil Isanyň demi ýaly, «Kör, pis näsaglary sagaldyp bilerin we Allanyň idini bilen ölini direldip bilerin»¹ diýen aýatyň häsiýetini bagyşlanda we toprak ülkesini Taňrynyň sungat galamy arkaly dürli-dürli güller bilen bezäp, otly gününň şöhlesiniň ýiti şuglasyňy ösümligiň, jisim özenleriniň bişmegi üçin, dagdyr düzlere saçanda, Sahypkyran gyşlagyň jümmüşinden daşary ugrady. Akar suwlar daglyklaryň eteklerini, lälezarlyklaryň daş-töwereklerini gurşanda, her bir ýoldan ýagşy niýetli tarapdar, her bir tarapdan göwün küýsän wepadar edil ýagşy ykbal deýin, bu yranmaz döwlete ýüz öwürip ugradylar. Döwür patyşalaryndan, atly soltanlardan, her ýurduň hökümdarlaryndan, emirlerinden we serdarlaryndan sowgatlardyr serpaýlar getirýärdiler. Şu aralykda Sahypkyran tarapyndan Müsür soltanynyň we Rum patyşasynyň ýanyna ýüzlenme hat bilen giden Hüseyin Hajy patyşalara laýyk sowgat-serpaýlary bilen dolanyp geldi. Şeýle hem Musa begiň oglunyň nökerleri gelip, Usul Arzynjandan hem-de Arzynjan sebitlerinde gezip ýören leşgerlerden hatlardyr şikaýatnamalar getirdiler. «Arapşa Aýynlynyň ogly Aly Dogan Arzynjanda köp harapçylyklar etdi» diýen habary ýetirip, Jahanşa Mürze bilen Aly Doganyň arasynda hereketde bolan duşmanlardan birnäçe garryny özleri bilen alyp geldiler.

¹ Gurhanyň 3-nji (Äli Ymran) süresiniň 48-49-njy aýaty.

Soňra Sahypkyran Merdisi¹ welaýatynyň häkimi Isa begiň yzygiderli Jahanşa Mürzä ýagdaýlary aýdyp, pitne tohumyny ýaýradýanlygy we öz atasynyň düzgün-ýörelgesinden çykyp, hetden aşýanlygy üçin, Merdisi welaýatyny talady. Soňra Arzynjana dolandy. Ol Tel diýen ýerde ylgar etmekçi bolup durka: «Jahanşa Mürze Mälik Halap Eýýuba yza dolanmaga rugsat berdi. Mälik Halap Kif berkitmesini alyp, indi galany gabamak bilen meşgullanyp ýör» diýen habary getirdiler.

Bu habary eşiden dessine, Sahypkyran Arzynjany gabamak pikirinden el çekip, Kif galasyna tarap haýdady. Ol baryp şäheriň daşyny halka aýlady. Mälik Halap bolsa şäheriň içinde içki galany gabawa alyp otyrды. Sahypkyran gala ilatyna yzygiderli kömek berip durdy. Olaryň azyk-suwluklaryna we ýaglaryna gözegçilik edýärdi. Iýmitlerine kömek edýärdi. Nökerler tutuş günläp gala tarap gidýärdiler we galada şäherliler bilen söweşýärdiler.

Gala soltany Mälik Ahmet Sahypkyranyň leşgerlerinden gorkusyna onuň leşgeriniň hemmesini şähre gelmäge goýmaýardy, ýogsa sähelçejik hysyrды bilen ýeňiş hasyl boljakdy. Edil şol pursatlarda: «Döwletli patyşazada Abulkasym Babyr Mürze ibn Baýsunkar ibn Şahruh (ýatan ýerleri ýagty bolsun!) Garagoýunlylary dep etmek üçin, Yraga ugrady» diýen habar gelip ýetdi. Bu wakalaryň beýany nesip bolsa, üçünji makalada ýatlanylýp geçiler. Bu wagt Jahanşa Mürze бүтін Yragy tabynlygyna geçiripdi we kalby ondan aram tapypdy.

¹ Nusgada Merdensi. Bu ýer Arganynyň gündogaryndaky Diýarbekr welaýatyna degişli Egil etraby. Bu sebitde Kürt Mirdasy boýy ýaşaýdyr. Bu boýuň begleri-de Egil häkimleri bolupdyrlar we özlere-de Buldukany diýilipdir. Bu maşgaladan eserde öň ýatlanylýp geçilen kişi Döwletşa bolup, ol Hasan begiň gaýnatasydy. Bu ýerde ady agzalan Isa beg barada aýdylanda bolsa, ol Döwletşanyň ogly we ikinji oruntarydyr. Egil begleri Akgoýunly nesilşalygyna doly tabyn bolandyklary üçin, olar bularyň önünde uly abraýdan peýdalanylýdyrlar.

JAHAŇSA MÜRZÄNIŇ YRAGY WE PARSY BASYP ALANDAN SOŇRA, DIÝARBЕКRE TARAP YLGAR IBERMЕGINIŇ BEÝANY

Jahanşa Mürze Yragy we Parsy basyp alandan soňra, ýigirmi mün atlyny hem pyýadany emir Arapşa bilen hemra edip, Arzynjana tarap ylgar edip ýollady. Şeýle hem Ýakup Alpawudyň öwlatlaryny we Aly beg Agaçyry ýaly uly emirleriň bir toparyny olara goşdy. Bu leşgerler şol serhetlere girenlerinde, Şeteri¹ galasynda Şa Aly Musany gabawa aldylar. Gala ilyaty Sahypkyrana özleriniň ejiz ýagdaýlaryny mälim etdiler.

Bu wagt Sahypkyran Kif galasynyň gabawy bilen meşgul bolup ýördi. Bu habar onuň mertebeli gulagyna ýetende, ol ýaraşyk maslahaty bilen Mälik Halaba on man tylla, elli man kümüş hödürledi. Soňra Sahypkyran ol ýerden göç edip, ýaýlağa tarap dolandy. Bu ýerdenem Batmana² geldi. Emir Arapşaha Sahypkyranyň ugrandygy baradaky habar gelip gowşanda, olar galanyň gabawyndan el çekip, Arzynjana tarap gaýtdylar. Baýburt galasynda Mahmyt Gögeldeş Jahanşa Mürze tarapyndan hökümdar edilip oturdylypdy. Ol galany goramak üçin, köp

¹ Şeteri. Pülümürin göni demirgazygynda, Garasuwa golaý bir ýerde ýerleşýär.

² Diýarbekriň gündogarynda, Bismil-Beşiri arasynda, Dejlä guýulýan belli çaylaryň birisi şu at bilen atlandyrylýar.

azaplar çekipdi. Özünüň agyr ýagdaýyny Jahanşa Mürzä arz edensoň, dügerlilerden başga bir kişi onuň ýerine bellendi. Soňra Mahmyt Gögeldeş Jahanşa Mürzäniň ordasyna tarap ug-rady.

Ol Serjem¹ diýen ýere ýetende, Baýezit beg onuň geçjegini eşidip, ýoluny baglady we talady, ele salyp, tussag etdi. Soňra Mürze Muhammet Tuwajy Arzynjanda tussaglykda bolansoň, ony Mahmyt Gögeldeş bilen çalyşdylar. Şeýlelikde, bu bendi-leriň ikisi hem tussaglykdan halas boldular. Arapşaha we Gara-goýunly emirlerine Sahypkyranyň, onuň ýaranlarynyň hem nö-kerleriniň basyp alyşlarydyr belent mertebeliligi aýan bolanda, olaryň ählisi Arzynjandan Jahanşa Mürzäniň ýanyna rowana boldular.

Mälik Halap bilen bir bähbit üçin, ylalaşyk gazanylypdy. Şeýle hem Muhammet Ynak Halyl Kif galasynyň köprüsindäki goragçylardan para alypdy. Ol şonuň üçin, Sahypkyrany Kif galasynyň gabawyndan el çekip, göç etmäge ündäpdi. Sahyp-kyran ýagdaýlary derňäp aýdyňlaşdyrandan soň, ony tussag etdi. Özi ýene-de galanyň gabawyna dolandy. Ol şäher ilatyna: «Eger Garagoýunlylardan kim gelen bolsa-da, men onuň hö-kümdarlyk etmegine razylyk bermeýärim» diýip habar gönder-di. Bu höküme görä, şäher ilaty Mälik Halaby şäherden çyka-ryp, Mälik Ahmedi soltanlyk tagtynda oturttdylar.

Sahypkyran bilen Jahangir Mürzäniň aralary bulaşyk bolan-soň, Sahypkyran menzilgähini Şemisatyň garşysyna göçürüp getirdi. Dogany Jahanşa begi öz yzynda beýik ynamdar edip goýup, özi Mosula ylgar etdi. Olar Harran, Rasul-Aýn ýolun-

¹ Arzyrummyň demirgazyk-günbatarynda Serjeme diýen ýer bar. Metinde göz öňünde tutulan ýer belki-de bu ýerdir.

dan, Nasyr çayýndan we Mehmet bazaryndan geçip, köne Mosulda¹ düşlediler.

Sahypkyran bu ýerden Rüstem Myrady, Aly Goja Hajyny iki müň sany adam bilen Mulaýtanyň Dehuk² diýen ýerine ýol-lady. Özi bolsa hut özüniň hormatly durky bilen, sāher wagty ol ýerden örüp, şäheriň ýokarsyndan geçdi we Ýunus alayhys-salamyň³ mukaddes mazaryna geldi. Bu ýere gelip, öz leşgeri-ne şol mazara penalananlardan başgalaryny talamaga rugsat berdi.

Talaňçylykdan soňra, Wukaja⁴ çayyna ýetip, şol ýerde düş-ledi. Bu ýerdeki Mugtadyň⁵ häkimi Muhammedi ýeňiji esger-leriň birnäçesi bilen iberdi. Olar çayyň kenaryny tutuşlaýyn ta-lap, mübärek üzeňňä dolanyp geldiler. Soňra bu ýerden göçüp, ýolboýy talaňçylyklar edip gitdiler. Birnäçe günläp Kuhbar⁶ ça-ýynyň ýokary ýanlarynda eglendiler. Şol wagt Rüstem bilen Aly Goja Hajy orda gelip birleşdi. Sahypkyran ýörite ýolbelet Piraly beg Şany geçelge tapmak üçin ugratdy. Bu belent merte-beli ol ýurtda ýesirleri bendilikden boşatdy. Jahansa Mürzäniň tersine, ýesirleri bendilikden boşatmak – ol beýik hökümdaryň ajaýyp adatlaryndandy. Ol bu işi yzygiderli amala aşyrýardy.

Piraly beg Gajarçy⁷ geçelge tapyp bilmänsoň, dogra mübä-rek hüý-häsiýetinde we alnynda hemişe lowurdap şöhle saçyp

¹ Häzirki Mosulyň demirgazyk günbatarynda we Fyratyň kenarynda ýerleşýär.

² Dehuk gadymy Mosulyň demirgazyk-günbataryndaky bir dagyň we obanyň ady bolsa-da, Mulaýta diýen ýer adyna düş gelmedik.

³ Bu mazar Mosulyň garşysynda, Ninowa harabalyklarynyň golaýyndaky bir ýerde ýerleşýär.

⁴ Bu ýeriň niredigini anyklap bilmedik.

⁵ Nusgada şeýle berlen. Munuň niredigi anyklanylmady.

⁶ Bu ýeriň niredigini anyklap bilmedik.

⁷ Gajarçy – ýolbelet, ugrukdyryjy.

duran parasat nury arkaly Sahypkyranyň özi geçelge tapdy. Şeýlelikde, ähli leşger ol geçelgeden geçdi. Tel Lanany (Lana depesini), Tel Afary¹ (Afar depesini) we Sanjary talap, Hatuny-ýadan Rasul-Aýna ýetdiler. Ol ýurtda talanan zatlaryň başdan bir bölegini aýryp goýdular. Hasaplap görseler, mal garalardan otuz müň goýun, bir müň sany at we üç müň sany sygyr oljalanydyr. Sahypkyran bu ýurtdaka dogany Jahanşa begiň ýanyna ilçi ugradyp, ondan: «Jahanşa beg ordany göçürüp, Harranda mübärek goşuna birleşsin» diýip habar ýollady.

Sahypkyran bu gyşda Fyrat hem Jollap töwereklerinde gyşlady. Şamlylar goýunlaryň seslerini eşidip, özleriniň bedew atlaryny getirdiler we bular bilen aluw-satuw, alyş-çalyş işlerini amala aşyrdylar. Soňra bahar paslynyň başlarynda, Penjdeme diýen ýere geldiler. Ol sebitiň araplary ýol çapmakda, çapawulçylyk etmekde aňrybaşy hetdenaşmalara ýüz urup, Deýru Rahba töwereklerinde ornaşypdylar. Şol sebäpli Sahypkyran dogany Jahanşa beg bilen Şyh Hasan Bekri olaryň üstüne ylgar edip ugratdy. Bular baryp, olary hem taladylar. Köp sanly mal-emläkleri ele salyp, mübärek orda gelip birleşdiler.

Gyş aňzagynyň sowulmagy bilen, gyşlagdan ýazlaga tarap ýüzlenip, Amyda dolanyp geldiler we Esembesekde² düşlediler. Daş-töwerekdäki emirler bu ýaýlaga gelip, Sahypkyranyň tagzym ediş dergähine gowuşdylar. Bu ýaýlagyň howasy şeýle bir ýakymlydy, topragy bolsa aňrybaşy gözeldi. Sagdyn durk püre-pür bolup duran şatlykdan hem joşgundan ýaňa heýjana gelip, duýgulary sazlamak, kalplary götermek üçin, aýşy-eşret

¹ Tel Lana görnüşindäki ýere duş gelinmeýär. Tel Afara barada aýdylanda bolsa, bu ýer Mosul-Sanjar ýolunyň ugrunda, gadymy Mosulyň günortagünbatarynda ýerleşýär.

² Nusgada şeýle berlen.

esbaplaryny tertibe salmagy yşarat etdi. Onsoň Sahypkyran birnäçe wagtdan bärei permana boýun bolmak bilen, çar tarapa rowana bolan hem-de serhetlerdäki boýnyýogyn ýagylary, to-palaňçylary dargadan, ýençgilän döwlet medetkärlerini we haý-bat tanymallaryny rahatlandyrmak, uruş garalyklaryny, kir-ki-mirlerini toý-baýramdyr bezim suwy bilen ýuwup, bezeg bermek üçin, ilki bilen soltanlyk baharynyň ter miweleri, serwerlik we bagtyýarlyk göreçleriniň nury bolan bagtly, döwletli per-zentleri soltan Halyl Mürzäniň, Muhammet begiň hem Zeýnel Mürzäniň Ybraýym pygamberiň belent sünneti, musulman däp-leriniň iň ýagşysy bolan sünnet toýuna çagyryp, uly toý tutdy.

Toý ýolbaşçylarydyr beýemçileri birnäçe günläp ol bag-tyýar täleýli dabaranyň gerek-ýarak zatlaryny üpjün edip, ter-tibe salmak üçin, synlaryny ýokary çekip, dürli nygmatlary jem etdiler. Pelek haýbatly soltanlyk bargähiniň hyzmatkärleri ol toý zeminini asman aýtymy kimin ýokary ussatlyk bilen beze-len saýawanlar we dürli-dürli reňkler berlen çadyrlar bilen zynatlap bezeglediler. Şeýle hem bu ýerdäki çadyrдыr haýmalaryň ýalpyldysy aý harmanyna ot salýardy. Düşekleriň gözüni alyp barýan elwan reňkleri gün ýüzüniň şöhesini ogurlaýardy. Çeňçi Zöhre çeňiniň kirişleriniň taryny gulagynda mäkämleme-gi we saz bilen heň çykarmagy perraçlaryň dartdyryp gazyga tanap çekişinden hem-de ony ýere kakyşyndan öwrenýärdi. Utarut behişt haýbatly bu mejlisdäki ol haýmadyr çadyrlaryň ýalkymly şuglasyndan ýaña bir agarmak, bir garalmak bilen ýol agtarýardy hem-de ol toýuň serpaýçylarynyň serpaýlarynyň sanyna göz dikýärdi. Myrryh bolsa käte gylyç hem ýarag eýele-riniň tagamlary üçin, gassaplar deýin, goýunlary we beýleki mallary soýmak bilen öz eşigini gyzyl gana bulaşdyrýardy,

käte-de jerrahyň¹ şägirdi kimin, Hotan tygyny daşdyr ige bilen ýiteldip, ony ussat jerrahynyň eline berýärdi. Ýakymly ysly tagamlar, dürli-dümen naharlar diwanalary aňsyzlyk bendiliginden halas etse, akylllylary perişan hem däli-mejnun edýärdi. Sazandalar her çünkde saz perdesini basyp, mukamlar bilen çar tarapdaky binowalaryň ýüreklerini özlerine maýyl etse, käte Yraga öz owazlarynyň ýaňyny salýardylar, käte bolsa Hijaza mahmal sazларыny ýetirýärdiler. Hut şol günde üç şazadanyň hem näzirgeniş ýolundan örtükdir lybasyny göterdiler. Soňra ýiti tyg bilen olaryň erkekligini oglanlyk gynyndan daşary sogrup, päklik we päkizelik gany bilen ýola saldylar.

Goşgy

Sähraýy jereni awlary ýaly,
Aldylar başyndan täjin şuňkaryň.

Ige bilen ýiteldýärler jeň günü
Sagdakdan çykaryp baryn peýkamyň.

Çykyp öýlerinden gider söweşe,
Mertler eýesidir jeňde meýdanyň.

Şatlygy bol bu toý dabarasy sowlandan soň, öz dogany Isgender Mürzäni öýlenenleriň hataryna goşdy. Bu gelin toýunda hem şatlyk, şadymanlyk gapylaryny ýakyn-u daşdakylara garşy bol tagam we dowamly şerap bilen açdy. Sünnet hem gelin toýy sowlandan soňra, Sahypkyran uýanyňy älemi eýelemek

¹ Jerrah – hirurg.

ýoluna sowdy. Ilkinji nobatda Şyh Hasan Kürte bir ilçi ugradyp, ony hoşamaýlyk bilen öz ýanyna çagyrdy. Şyh Hasan bolsa Jahanşa Mürzä meýil edip, onuň döwletiniň saýasynda penalanypdy. Şonuň üçinem ol bu çakylygy kabul etmän, özüniň batly gadamyny Jahanşa Mürzäniň hyzmatkärliğinde diredi. Onuň bu gadamy sebäpli, Sahypkyranyň böwsüji leşgerinden çykýan talaňçylyk ataşy ýene-de Şyh Hasanyň hökümdarlyk sürýän welaýatynda alawlap başlady. Ot uçgunlarynyň bir aýa golaý wagt şol diýarda alawlamagy bilen, ol diýaryň halky gahardy gazap odunda gara köýük bolup köýdüler. Onsoň ýaýlaglaryň emirlerinden şikaýat gelip gowuşdy. Ol şikaýatda: «Eger ýeňiş nyşanly baýdaklaryňyz bu tarapa parlasa, onda galladyr beýleki dürli görnüşdäki zatlary jemlemäge meşgul bolmak mümkinçiligi bardyr» diýilýärdi. Bu habara görä, Sahypkyran Arzynjan tarapa gaýtdy we welaýaty hem obany talady. Şol pursatda Halyl Pilten: «Jahanşa Mürzäniň ylgary ýetip gelýär, birden duýdansyz ýagdaýda ýeňiji esgerleriň üstüne hüjüm edip döküläýmesinler» diýip habar gönderdi. Bu habary eşiden Sahypkyran göçüp, Terjana gitdi we Baýburt welaýatyny tutuşlygyna talaňçylyk eline berdi. Soňra onuň mertebeli gulagyna «Jahanşalylaryň ylgar habary ýalan boldy» diýip ýetirdiler. Onsoň Sahypkyran ýene-de Arzynjana tarap haýdap, onuň galan-gaçan zatlaryny hem talady. Ol bu ýerde gezip ýörkä, Amytdan: «Mälik Halap Kif berkitmesiniň galasyny basyp aldy» diýen habar geldi. Onsoň gaýduwsyz şazada soltan Halyl mübärekgä permana görä leşger toplaý, Kif galasyna barmak üçin, Amyda ugrady. Sahypkyran hem onuň yzy bilen şol tarapa ýola düşdi. Mälik Halap muny eşidip, olara mynasyp sowgat-salamlary gönderdi we hyzmat-hormatlary berjaý etdi. Şeýle hem her ýylky berýän salgytlaryndan hem köpräk mukdarda

salgyt bermekligi özüne borç edindi. Bu boýun alnan borçnamalara görä, Sahypkyranyň leşgeri Kif galasyndan el çekip, Esgirde gaýtdy. Esgirtde Jahanşa Mürze tarapyndan oturdylan Abdal beg häkimlik edýärdi. Sahypkyran Esgirt şäherini ähli welaýaty we tabynlygyndakylary bilen talady. Jülgelerdir çöllerdäki çägeleriň köplügi ýaly mukdarda san-sajaksyz mal-emläkler armazak ärleriň ellerine geçdi. Ine, şu işlerden soň, Amyda gelip, birnäçe günläp dem-dynjyny aldy. Ondan soňra Roha gidip, Jollap sebitlerinde gyslagda boldy.

Atdan ýykylyp, Sahypkyranyň mübärek aýagynyň biri döwüldi. Döwügiň agyrysy bedeniniň ähli ýerine ýaýrady. Peýda bolan ýiti agyrynyň şeýle bir derejä ýetmegi zerarly onuň aýagyndaky ädigeni dilip, mübärek aýagyny ondan çykardylar. Ol uzak wagtlap özüni ýitirip ýatdy. Sahypkyran şol ýatyşyna-da mülküň haýyr-bähbidiiniň aladasyny edip, gabaklaryny galdyryýardy we adamlara teselli berýärdi. Şoňa görä-de, bu perişanlyk üýşmeleňe öwrüldi.

Soňra ol uly şäherlerde, etraplarda we daş-töwereklerde abadanlaşdyryş işlerini ýola goýmak, duşmanlaryň şadymanlyk damarlaryny köki bilen sogrup, ýok etmek üçin, bedew atyna atlandy. Agyry-ünjüsiniň güýçlüdigine garamazdan, on baş parsaha golaý aralygy kesip, özüniň keremli maşgalasynyň menzilgähine, goşunynyň çadyrly mekanyna dolandy. Beýik tagtyň dergähine gelen duşmanlaryň ilçileri we dürli habarlar...¹.

Jahangir Mürze bu ýagdaýdan habarly bolanda, bet niýeti bilen mübärek orda tarap ýüzlendi. Onuň bu tarapa ugramagyndan, Sahypkyranyň ar-namys damarlary gürsüldäp urup, gazap

¹ Nusgada boş ýer goýlupdyr.

ody alawlap ugrady. Ol şol pursatda derrew atyna atlandy we arassa howadan dem alyp, köňül howasyny täzelemek üçin, çöl-beýewana rowana boldy.

Şol wagt Jahangir Mürze özüniň mülk ynamdary we ýakyn emirlerinden bolan Muzaffar begi dogany Sahypkyranyň isleginiň tersine, Jahanşa Mürze bilen bir jan, bir ten bolup, muhabbet gatnaşyklaryny ýola goýmak üçin, ilçilige ugradýar. Sahypkyran: «Köne duşman bilen dost bolup, doganyň bilen duşman bolmak – oňlanýan iş däl, bu akyl-paýhasa sygman, gaýtam, akyl-paýhasdan daş zatdyr» diýip, hernaçe özelenip habarlar iberse-de, Jahangir Mürze ol hatlara gulak asman, gulagynyň deňinden geçirip goýberdi. Şol wagt Sahypkyranyň mübärekaýagynyň ýarasy hem heniz gutulyp-gutulmanka, Rum soltany tarapyndan bir ilçä huzuryňa geldi. Ýlalaşyk baglaşmakda maslahatlaşmak üçin, Halyl Tuwajy Sahypkyrany egnine alyp, mejlise äkitdi we kürsüde oturtdy. Ol ýene-de özüni ýitirip, huşundan gitdi. Bu ýaramaz ýagdaýyna we bihuş bolanyna garamazdan, mejlisi ahyryna ýetirdi. Soňra haremhanasyna dolandy. Iki günden soňra, ilçä ýene-de Sahypkyran bilen duşuşyk bagtyna ýetdi.

Soňra Sahypkyran ol ýerden göçüp, Akja gala¹ gitdi we Aýnal-arusda² düşledi. Sahypkyran bu ýurtdaka, Gara Paşa atly bir kişi Şyh Gutly begiň ogly bilen Jahanşa Mürzäniň Begim hatyny tarapyndan Jahanşa Mürze bilen Sahypkyranyň arasynda dostluk gatnaşyklaryny ýola goýmak üçin, onuň soltanlyk tagtynyň huzurynda häzir boldular. Sahypkyran bolsa Möwlanä Şyh Ahmedi olar bilen hemra edip, aralaryndaky dostluk-do-

¹ Urfanyň günortasynda, serhet ýakasynda ýerleşýär.

² Aýnal-arus – Akja galanyň günorta-günbatarynda, häzirki Siriýa topragynda ýerleşýär.

ganlyk gatnaşyklarynyň esasyny doly berkitmek üçin iberdi. Soňra ol ýerden göçüp, Rasul-Aýnada düşledi. Bu ýurtda dogany Jahangir Mürzäniň ýene Jahanşa Mürzäniň hyzmatyna ugrandygy baradaky habary eşitdi.

JAHANGIR MÜRZÄNIŇ YRAGA JAHANŞA MÜRZÄNIŇ HYZMATYNA GITMEGINIŇ BEÝANY

Bu wagtlarda Jahanşa Mürze Dergezin obasynda gyşlagda bolýardy. Muhammedi Mürze bolsa emir Baýezit Bestam, emir Şasuwar Baýram we uly emirlerden köp sanlysy bilen Reýde gyşlagdady. Jahangir Mürze dogany Sahypkyranyň basybalýşlaryna we onuň abraý-derejesiniň ýokary galyşyna görübilmezçilik edýardi. Sahypkyran günsaýyn ýeňişdir üstünliklere eýe bolýardy. Ine, şonuň üçin, Jahangir Mürze ýardamdyr hoşbagtlyk isläp, Jahanşa Mürzäniň dergähine rowana boldy. Onuň Jahanşa Mürzäniň ýanyna gitmeginden, Sahypkyranyň gahargazaby ýetjek derejesine ýetdi. Onsoň ol Kürt Osmany onuň ýanyna ibermek üçin ilçilige belläp ýola saldy we ondan şeýle mazmundaky habary iberdi: «Biz bir eneden, bir atadan bolan doganlardyrys. Indi wezipe şundan ybaratdyr: doganlyk, dostluk we ýakynlyk ýolunda boljakdygymyz, duşmançylykdan we birek-birege gany bolmakdan çetde durup, öz ýerimizi bilip oturjakdygymyz barada biri-birimiz bilen ähti-peýman kylyp, ant içeli. Biz bilen Garagoýunlylaryň arasyndaky duşmançylyk gaty könedən gelýändir. Şonuň üçin oňa goşulmak, biz bilen dogan-garyndaşlyk gatnaşygyny kesmek mynasyp zat däldir».

Kürt Osman bu habar bilen ugrady. Habary gowşurmaly wagtynda, onuň başyndan Hudaýyň takdyrynyň inmegi zerarly,

hiç kimiň güman edip, kellesine-de getirmedik, birnäçe gizlin syrlary açyldy oturyberdi. Kürt Osmanyň Mardinde aradan çykmagy bilen bu habar Jahangir Mürzä ýetmän galdy. Jahangir Mürze bolsa Jahanşa Mürzäniň hyzmatyna ugrady. Kürt Osman aradan çykansoň, Sahypkyranyň merhemetli gulagyna: «Oňa awy beripdirler» diýip habar ýetirdiler. Sahypkyran Rasul-Aýndan Şinä, Mehmet bazaryndan Nusaýbyna ýetip, şol ýerde düşledi. Şol wagt Sahypkyranyň ejesi päk ahlagyň penakäri Saraý hatyn Kürt Osmanyň ölümi üçin ýöňkelýän günäden halas bolmak üçin, Mardinden ogly Sahypkyranyň ýanyna ilçilige gitdi.

Baýburtuň häkimi Ahmet begiň aýaly Sahypkyranyň aýal doganydy. Ony Jahanşa Mürzäniň leşgerleri ýesir edip äkidipdiler. Jahanşa Mürze bolsa bu aýaly ýokarda agzalyp geçilen Muzaffar bege beripdi. Ol hem ejesi bilen Sahypkyranyň ýanyna geldi. Bular bu ýere gelmek bilen Kürt Osmanyň gany üçin ýöňkelýän töhmetlerden amanlyk diläp, günäleri ýuwdular. Sahypkyran şeýle mazmundaky gürrüňleri ejesiniň dykgatyna ýetirdi: «Akgoýunly hem Garagoýunly nökerler biri-biriniňkä bir görseň-ä gelerler, bir görseňem giderler. Biri-birlerine penalanarlar. Olar hemişe şu tertipde iki arada ne aňrylyk, ne bärilik bolup, ikigöwünli ýagdaýda gezip ýörendirler, emma biziň neberämizden beýik emirler hiç haçan biziň aramyzdan sogrulyp, Garagoýunlylara gitmändiler. Meniň doganym Jahangir Mürzäniň Jahanşa Mürzäniň¹ ýanyna penalanmak üçin gitmegi oňlanmaly iş däldir. Indiki wezipe şundan ybarat: Ol ogluny meniň ýanyma ibersin. Özi Mardinde arkaýyn we aladasyz

¹ Nusgada Jahanşa beg diýlip berlipdir.

mesgen tutsun. Hiç bir jandaryň onuň aýşy-eşretine we durmuşyna goşulmaga mejaly çatmaz».

Sahypkyran şu habar bilen ahlak penakärini ýola saldy. Özi göçüp, Jezire we Garajyk tarapa gitdi. Soňra Demirgapy¹ diýen ýerde düşläp, aw awlamak bilen meşgul boldy. Olar düýeguşlardan baş ýüz sanysyny, sanardan köp gulanlary gabap awladylar. Soňra ol ýerden Jeziräniň golaýyna Garajyga tarap gitdiler.

Garajykda bir gezek beýik emir Osman beg Isgender Gara Ýusup bilen üç ýola söweş edipdi. Olar bu mübäreke ýere gelip düşlediler. Bu ýerde olara Jezireden patyşalara laýyk peşgeşlerdir sowgat-serpaýlar getirildi. Soňra ol ýerden gaýdyp, Şyh Kendä geldiler we dagyň etegi bilen gaýdyp, Nusaýbynda düşlediler.

Sahypkyran ýene-de şol öňki habar bilen doganynyň ýanyna ilçi ugratdy. Özi ol ýerden Garaderä, Garadereden bolsa Doganjyga² geldi. Jahangiriň ýanyna giden ilçi yzyna dolanyp: «Ogluny ibermekden boýun gaçyrýar. Ejeleriniň aýdanlaryna gulak asmaýar» diýen habary getirdi.

Sahypkyran wadaly haýyşlaryň ýerine ýetmändigini görensoň, baryp Mardin welaýatyny talady. Mardin leşgerleri ar almak niýeti bilen ýaraglaryny gynyndan sogrup, Sahypkyranyň leşgeriniň üstüne döküldiler. Iki leşgeriň arasynda gazaply uruş boldy. Dag ýolunyň eteginde Pir Ahmet beg Purnak we Isa beg dagylar oňat söweş edip, çapawullyklara baş urdular. Kazy ogly Aly Şireçi döwrüň tanymallaryny aňk eden batyr gaýyklar etdi. Aty aýagynyň astynda öldürildi. Ol özüniň söweş hem

¹ Nusaýbynyň günbatarynda bolup, häzirki wagtda bir demirýol menzilidir.

² Bu ýeriň niredigini anyklap bilmedik.

uruş ganatlary bilen al-asmana uçup, gökde seýr edýärdi. Taraplaryň ikisinden hem köp adamlar gyryldy. Jahangir Mürzäniň leşgerinden Pir Hajy we Pir Mehmet, Sahypkyranyň leşgerinden Muhammet Halyl Ynak we Isa beg dagylar hem öldi. Ahyry Jahangir Mürzäniň leşgeri ýeňlişe sezewar boldy. Sahypkyranyň ýeňiji esgerleri olary önüne salyp, dag köteliniň aşaky eteklerine çenli kowalap gitdiler we üstünlikli hem oljaly ýagdaýda çadyrly mekanlara dolanyp geldiler.

Jahangir Mürze päk ahlakly ejesini: «Munuň ýaly duşmançylyk paýhaslylygyň alamaty dälidir. Ekerançylyk meýdanlaryny depelemän, otlaman, ekin ýerleriniň daşyndan ýöreseler ýagşy bolar» diýen habar bilen ýene-de Sahypkyranyň ýanyna ilçilige ugratdy. Sahypkyran ejesini garşylamak wezipelerini, tagzym-hormat dessurlaryny berjaý edenden soň, päk ahlakly, soltanlyk nyşanly ejesiniň nesihatlaryny diňläp, oňa:

– Biz duşmançylykdan saklandyk, emma doganymyň öz perzentlerinden birini meniň ýanyma ibermegi we bu pitneleri aradan aýyrmagy gerek – diýdi. Soňra Sahypkyran ol ýerden göçüp, ýeňiş alamatly baýdagyny Akzyýarat¹ tarapa tutdurdy.

Sahypkyran şasypada uklap ýatyrka, Abdallaryň başy, Hudaýa ýakynlaşanlaryň täji Baba Abdyr Rahman howlukmaçlyk bilen gelip, çadyryň gazyklaryny mäkämlemäge başlady. Özözi bilen bir zatlar gürlleşmegiň we bir zatlar gözlemegiň güm-rasynda boldy. Bir çadyryň sütüni ýykylypdy. Ol bu sütüni gal-dyryp mäkämledi. Soňra Sahypkyran atyna atlanyp, mejlishana-da düşledi. Döwlet emirleridir ululary, leşgeriň beýleki emel-darlarydyr ynamdarlary we sypahylar onuň soltanlyk dergähine tarap haýdadylar, saçak ýazdylar. Baba Abdyr Rahman jemaga-

¹ Mardin welaýatynda Gyzyldepäniň günbatarynda ýerleşýär.

tyň içine kürsäp girip, gaýta-gaýta adamlary urýardy, olaryň öňlerindäki tagamlary özüne tarap çekýärdi. Adamlar hem oňa tagamlaryny berýärdiler. Soňra ol Tuşmal Orak Muhammediň gylyjyny gynyndan sogrup aldy-da, bir tasa kakyp: «Bu Tarhanyň oglunyň kellesi» diýdi. Soň gylyjy elinden aýryp, ýerde goýdy. Öz bilindäki guşagy aýryp, ony Sahypkyranyň biline daňdy. Mejlisden bir bulgury aldy-da, onuň eline berip: «Gorkma-da iç, bularyň ählisi seniň üçindir!» diýdi.

Bu yşaratdan soňra, pitnedir topalaň möwçleri heýjana gelip, gün-günden artmak bilen boldy. Bu ýagdaý Jahanşa Mürzäniň Rüstemi Jahangir Mürzä kömek üçin iberip, onuň işleriniň ahyrynyň ölüm bilen tamamlanýan wagtyna çenli dowam etdi. Soň-soňlar Baba Abdurahmanyň yşaratlary hakykata öwrüldi. Şeýle hem şol iki günüň dowamynda «Jahangir Mürze Böre¹, Jezire we Reşmil² dag ýolunyň üsti bilen Yraga tarap ugrady» diýen habar gelip ýetdi. Bu habar mübärek mejlise gowuşanda, Sahypkyran ýene-de Mardin gallasyny ýok etmeklige yşarat etdi. Köp sanly ymgyr leşger ol galla ekinlerini otlap, soňuna çykdylar.

Sahypkyran soňra ol ýerden göçüp, Soltan Ýaýlaga³ geldi. Bu ýurtda Omar begiň nökeri Harpertden gelip ýetdi. Kif galasynyň serdary-da birnäçe adam bilen dergähe birnäçe at getirdi. Gara beg we Nasyr beg Zülkadyr hem baş ýüz sany atly bilen soltanlyk dergähiň huzurynda häzir boldular.

Ahlak penakäri Saraý Hatyn bir kişini iberip, Sahypkyrandan günä geçmekligini isläp, ötünç sorady. Sahypkyran yşarata

¹ Bu ýeriň niredigini anyklap bilmedik.

² Mardiniň günorta-gündogarynda bir ýer. Häzirki atlandyrylyşy Rişmildir.

³ Bu ýer Mardiniň demirgazygynda, Mardin-Diýarbekr aralygyndaky daglyk ýerde bolmaly.

görä, ol ýerden göçüp, Ahynda¹ düşledi. Bu ýerdekä onuň ýanyna Jahanşa Mürze tarapyndan iberilen Möwlana Şyh Ahmet geldi. Onuň ýanynda Seýit Aşyr hem bardy. Seýit Aşyr Töwri-ziň ulularyndan we emirlik hem wezirlik derejeli adamlaryndandy. Ol Jahanşa Mürze tarapyndan sowgat-salamlar getirip, hyzmat-tagzym dessurlaryny berjaý edensoň, onuň gelmegi kabul ediş hyzmaty bilen utgaşyp gitdi. Sahypkyran ol getirilen sowgatlary Gara begdir Nasyr bege bagyşlady. Jahanşa Mürzäniň haýyşy bilen kasam hem ylalaşyk berkidildi. Sahypkyran Aly Goja Hajyny Rohanyň müderrisi Möwlana Ahmet bilen hemra edip, Jahanşa Mürze hem kasam içer ýaly, onuň ýanyna ugratdy.

Şeýlelikde, taraplaryň arasyndaky ylalaşyk ähtdir kasam içmeler bilen pugtalandyryldy. Sahypkyran mundan soň, Amyt şäherine geldi we Diýarbekr galalaryny berkidip, olary goranyş üçin gerekli zatlar bilen üpjün etdi. Bu wakadan birnäçe gün geçensoň, Mardin ilaty ähtlerine hyýanat edip, talaňçylyk etmäge, ýollary kesmäge, welaýaty harap etmäge gol uzatdylar. Soňra Sahypkyran öz adamlaryny şazada soltan Halyl we Halyl Tuwajy bilen hemra edip, olary Garajadag ýaýlagyna ugratdy. Özi ýeňiş getiriji baýdagyny Mardini gabamak üçin, şol tarapa parladyp, ol welaýatyň galan-gaçan gallasydyr ähli önümleriniň soňuna slogan ekdi.

Mardin ilaty Mansuryň derwezesinden daşary çykdylar. Ýene-de uruş başlandy. Orak Muhammet Tuşmal urşuň şeýle bir gyzyşan wagty, edermenlik we gaýduwsyzlyk görkezdi. Sahypkyran içinde uruş gidip duran gowagyň depesine çykyp, urşa syn edýärdi. Şol goh-galmagally uly märekäniň içinde böwsüji

¹ Bu ýeriň niredigini anyklyp bilmedik.

leşgeriň batyrlarynyň hatarynda bolan Şyh Aly Möhürdarda mertlik hem ýiti başarjaňlyk alamatlary görünýärdi. Bu jeň meýdanynda ol ýedi gezek duşmandan üstün çykdy. Şeýle hem ol göwnējaý hereketleri we ajaýyp uruşlary amala aşyrdy. Şol sanda Mehmet beg, Rüstem Myrat dagylar hem orta çykyp, söweş gören adamlaryň mümkin boldugyndan amala aşyryp biläýjek hereketlerini amala aşyrdylar. Şundan soň iki topar hem öz mekanlaryna tarap dolandylar.

Bu wakadan birnäçe gün geçensoň, Sahypkyranyň ejesi ýene-de ogullarynyň we welaýatyň ilatynyň ýagdaýlaryny kadalaşdyrmak üçin, Mardinden ugrady. Ol: «Tä Jahangir Mürze Yrakdan gaýdyp gelyänçä, taraplaryň hiç birisi biri-birleriniň üstlerine hüjüm etmesinler» diýip haýyş etdi. Onsoň Sahypkyran göç edip, mübärek orda baryp birleşdi.

Mundan iki aý wagat geçensoň, Bekr beg Kürt tarapyndan: «Jahanşa Mürze Arzynjany Jahangir Mürzä sowgat berdi we Akgoýunlylaryň patyşalyk nyşanyny onuň ady bilen çykardy» diýen habar gelipdi. Mardin ilatyna hem şeýle habar baryp gowuşdy. Soňra Sahypkyran Amydyň hem Arganynyň arasy bilen gaýdyp, Digerjikde düşledi. Jahangir Mürze tarapyndan gaýdan bir buşlukçy hem edil şu habar bilen Mardine ýetdi.

Jahangir Mürzäniň duşuşyklarynyň şerhi, tagzym-hormatlarynyň, engamlarynyň, kanundyr hökümleriniň we emirdir emeldarlaryna eden ýardamlarynyň beýany mundan soňra ýatlanylýp geçiler.

Mardin ilaty bu habar gelen dessine, talaňçylyga gol uzadyp, ýol kesmek, harapçylyk etmek işleri bilen meşgul boldular. Olar şol günlerde kerwençilerden bolan bir topara sataşdylar. Ýeňiji goşunyň tanymallaryndan bolan Hasan Mile Hajy kerweniň yzyndan ýetip, olar bilen ýakalaşmaga durdy. Weýsi-

lulla Kőr Hasan Mile Hajynyň egninden bir gylyç salyp, ony atdan agdaryp goýberdi. Ahyrsoňy Mardin ilaty ýeňlişe duçar bolup, gaçyp girdiler. Kerwençilere bolsa hiç hili zyýan-zeper ýetmedi.

Mardinlileriň batyrylyk derejeleri we olardaky ähtlerine ikillik etmek alamatlary äşgär bolandan soň, merhemetli Sahypkyran ýene-de Mardine ugrady. Rüstem Myrady bolsa ol ýeriň gallasynyň soňuna çykmak üçin Nusaýbyna iberdi. Sahypkyran ýary gijeden soň, Mardiniň üstüne ýöriş edip, ir säher bilen şol ýerde düşledi. Şäheriň mal-garalaryny talady. Rüstem Myrat bu çozuşda hiç hili çapawullyk edip bilmedi. Makranyň¹ häkimi Şyh Emir Rüstemiň üstüne çozuş etdi. Rüstem gaçmaklyga ýüz urdy. Sahypkyran Mardinden soňra, Nusaýbyna ýüzlenip, Makrana ýetdi. Bu ýerde köp adamlary ele saldylar. Jezirä giden Mardin kerwenleriniň hemmesini tutdular, olaryň ähli mal-emläklerini talap, ellerinden aldylar. Makranyň hüjümçilerini hem ele saldylar. Olaryň segsen baş atlaryny aldylar. Nusaýbynyň gallasynyň soňuna sogan ekdiler. Bu çozuşda Mehmet beg we Halyl Tuwajy dagylar leşgeriň yzky hatarynda boldular. Mardin ilaty olaryň yzlaryndan ýetdiler. Bular mardinlilerden üstün çykyp, birnäçe adamlary ýesir aldylar. Sahypkyran ol ýörişden dynandan soň, mübäreke orda tarap dolandy.

¹ Bu ýeriň niredigini anyklap bilmedik.

JAHAŇSA MÜRZÄNIŇ GAZWINDE GYŞLAGDA BOLMAGYNYŇ WE EMIRLERINDEN BIR TOPARYNY FIRUZKUHY EÝELEMENK ÜÇIN IBERMEGINIŇ BEÝANY

Bu ýylyň baharynda Jahanşa Mürze Gum gyşlagyndan gidip, tä güýzüň ahylaryna çenli Sabe bilen Soltanyýanyň ýaýlaglarynyň aralaryndaky ýaýlaglarda boldy. Jediniň¹ başlarynda Gazwine girip, ol ýerde gyşlady. Ýaz paslynyň başlarynda, Sowukbulak ýaýlagyna tarap gitdi. Hoja Şemseddin Hüseýin Töwrizini wezirlik diwanyna belledi. Wezirler Emir Alaeddin Syddyk Keçjä we Hoja Selimä käýinç berdi. Hoja Jany ölüme sezewar etdi. Emir Alaeddin Syddygy Töwriziň Buheýre adasynda tussaglykda saklady. Öz ogly Muhammedi Mürzäni emir Baýezit Bestam, emir Şasuwar Baýram, Hüseýin beg Sagtly, Rüstem beg Ýakuby, onuň dogany Pirmuhammet Tuwajy ýaly beýik emirler we başga-da bir topar emirlerdir boý nökerler bilen Rüstemdar, Firuzkuh diýen ýerlere şol welaýaty basyp almak, Rüstemdaryň patyşalaryny, Jeläwiýäniň emirlerini boýun egdirmek we emir Abdylkerim Saryny çagyrmak üçin iberdi. Özi Harkan tarapa we Sabe, Soltanyýa ýaýlaglaryna rowana boldy. Ol ýerden bolsa Muşagşagyň topalaňynyň owazasy bilen Jemjal tarapa ugrady. Ol ýerden öwrülensoň, tomus pasly-

¹ Jedi – 1) ýyldyzlar topary; 2) Eýran gün hasabynyň 10-njy aýy. Bu aý Bitaraplyk we Türkmenbaşy aýlaryna gabat gelýär.

nyň ahyrlarynda, Rüstemdaryň Talakan diýen ýerine geldi. Soňra ýene-de Harkana dolandy.

Muhammedi Mürze bilen rüstemlileriň üstüne giden emirler güýzüň ahyrlaryna çenli Lar we Firuzkuh ýaýlaglarynda boldular. Emir Baýezit özüniň ajaýyp parasatlylygy bilen rüstemli hökümdarlaryny çagyryp getirip, olary özüne boýun egdirdi. Melik Keýumersiň ogly Kowus Melik ol haýbatly leşgeriň bu tarapa ugrandygyny eşiden badyna, olardan heder edip, Sara penalanypdy. Baýezit ony ýalan gürrüňler bilen özüne imrindirdi.

Kowus Melik Lar diýen ýerde orda gelip goşuldy. Bu ýerde oňa hormat-tagzymlar we «hoş geldiňler» aýdyldy. Melik ...¹ we dogany Melik Isgenderiň mülküne eýe boldular. Patyşa tarapyndan hem halat-serpaýa we esbaplara...² Jeläwiýeliler hem emir Baýezidiň ýakyn garyndaşlary bolansoňlar, dürli sowgat-salamlar we galalaryň açarlary bilen orda geldiler hem-de beýik emirleri galalara çykaryp, myhmanparazlyk borçlaryny ýerine ýetirdiler.

Güýz paslynyň ahyrlarynda, Reýe tarap rowana boldular. Muhammedi Mürze Weramin ülkesinde gyşlady. Emir Baýezit bilen emirler Weraminiň bir parsahlyk golaýyndaky gyşlagda boldular. Jahanşa Mürze bolsa Dergezin obasynda gyşlady.

Diýarbekr tarapdan Sahypkyranyň dogany, günäsi geçilen patyşa Jahangir Mürze ýardam edilmek hem bagtly bolmak umydy bilen, Jahanşa Mürzäniň ýanyna rowana bolup, şu gyşlagda onuň ordasyna gelip gowuşdy. Onuň gelmegine Jahanşa Mürze gaty şat boldy. Hormatly gadamyny hormat-tagzym we «hoş geldiňler» bilen garşylap, haýyşyny güler ýüz bilen kabul etdi. Bahar kimin mylaýymlyk bilen Mahmyt Almasy Abulkasym Mürzäniň leşgerleri we Töwriziň esgerleri bilen bilelik-

¹ Nusgada boş goýlan.

² Nusgada boş goýlan.

de oňa hemra etdi. Arzynjan serhedinde ýurduň goragçylygy tabşyrylan Emir Arapşa Aýynlyny leşger emiri etdi. Leşger sanalanda, on iki müň sany atly boldy.

Leşger Arzynjana ýetende, Sahypkyran urşa taýýarlyk işleri bilen meşgul bolup ýördi. Muny gören Emir Arapşanyň aýaklary sandyrap, duran ýerinden diň arkan gaýtdy we Jahanşa Mürzä şeýle mazmunly şikaýatnama ýazdy: «Hasan beg bilen garşylaşmaga we garpyşmaga mejal ýokdur. Onuň geljek sesine biziň leşgerimiziň kalbynda «Birden ýeňlişe duçar bolajymaly» diýen gorky howpy hars urup başlady». Jahangir Mürze ony ruhlandyrjak bolup, her näçe jan etse-de, munuň oňa hiç hili nepi degmedi. Onsoň Arapşa leşgeriň ählisini alyp, Espire tarap ugrady. Bu ýere gelip, welaýaty ýesirlik hem talaňçylyk astyna aldy. Baýezit Espiri Sahypkyranyň ýanyna bir ilçä ýollap: «Arapşa musulmanlara garşy hatda, kapyrlara hem edip bolmajak ýaramaz işleri amala aşyrdy» diýip arz etdi.

Bu habardan soňra, Sahypkyranda musulmanlara ýardam etmeklik ar-namysy heýjana geldi. Ol dessine ýöriş edip, Hemju¹ ýolundan geçdi we Kubnugyň² bir galasyna ýetdi. Mehmet begi Halyl Pilteni çagyrmak üçin iberdi. Şyh Hasan Kürt hem onuň bilen hemra boldy. Bu ylgar Arapşa onuň ýanyna ýetmäge golaýlanda, Arapşa aýak aldygyna gaçmaga başlady we Hoýa tarap ýüz öwürdi. Bu ýagdaýlar Jahanşa Mürzä mälim bolanda, onuň gazap damarlary gaýnap, bu ýere bir kişini iberdi we Arapşany tutup, öňki boýun egdirilenleriň tussag edilen ýeri bolan Buheýra adasynda saklamagy hem-de emläklerini elinden almagy buýurdy.

Arapşa gaçyp gidenden soň, Sahypkyran Pasyn welaýatyny talady. Köp mukdardaky mal-emläkler ýeňiş donly esgerleriň eline geçdi. Sahypkyran bir hepdeläp bu ýerde eglendi. Soňra

¹ Nusgada şeýle berlen, ýöne niredigini anyklap bilmedik.

² Bu ýer öňräkde agzalyp geçilen Gönük bolajymasa.

bu ýerden Haran we Lana¹ welaýatyny eýelemek üçin gitdi. Ol welaýatyň ilaty mynasyp sowgat-serpaýlar bilen gelip, özleriniň ýagdaýlarynyň ejizdigini mälim edip ýalbardylar. Sahypkyran olary aman goýup, ýöriş uýanyňy Arzyruma tarap sowdy. Baryp ýetensoň, ol ýeri hem çapawullap, Terjana gitdi.

Sahypkyran bu ýerdekä oňa: «Jahangir Mürze mübärek orda çozuş etdi» diýip habar getirdiler. Bu habar onuň merhemetli gulagyna ýetende, ol Halyl Tuwajy bilen Şyh Hasany ordany goramak üçin ugratdy. Özi bolsa Arzynjana gitdi. Muňa Baýezit Espiri, Hurşyt beg we Kemah leşgeri hem goşuldylar. Olar Arzynjanyň daşynda düşlediler. Sahypkyran sagyň-soluň, töwerek-daşlaryň emirlerine: «Şäherden azyk-suwlugy kessinler, goranmaga we şähre girip-çykмага päsgel bermekde ellerinden gelen tagallalary etsinler» diýip tabşyryk berdi. Galany basyp almak üçin, zerur bolan basyp alyş enjamlaryny üpjün etmegiň aladasyndan dynansoň, ol ýerden ýeňiş nyşanly baýdagyny Amyt tarapa parlatdy.

Ordadakylar Jahangir Mürzäniň ylgar edip gelýändigini baradaky habary eşidenlerinden, howsala düşüp başladylar we ýerlerinden göç edip, Amyt şäheriniň töwereğine geldiler.

Jahangir Mürze Amyda gidip bilmänsoň, Abary² we Pamyklyny³ talady. Soňra Mardine gitdi. Sahypkyran bolsa mübärek leşgergähe dolandy. Soňra leşgergähden gaýdyp, Mardini gabamak maksady bilen Mardin sährasynda gyşlady. Şol gyşda galtamanlar we garawullar biri-birleri bilen gabatlaşdylar. Bularyň arasynda uruş başlady. Jahangir Mürze dogany Uweýs begi Jahanşa Mürzäniň ýanyna ilçilige ýollap, oňa kömekdir ýardam

¹ Bu ýerleriň niredigini anyklap bilmedik. Osmanly döwründe Çildir welaýatyna degişli etraplaryň birisiniň ady Lawana bolupdyr.

² Bu ýer Amydyň gündogaryndaky we Bismil obasynyň günbataryndaky, Dejläniň kenaryndaky häzirki Anbar diýen ýer bolmaly. Anbar çayynyň gadymy ady hem Abar bolupdyr.

³ Pamykly Bismiliň gündogaryndaky çay bolmaly.

üçin ýüz tutdy. Jahanşa Mürze Rüstem Tarhany Sulan Aly Paşa, Piri beg Alyşa ogly, Şa Hajy beg Gewurudy, Kesäýeş, Piraly Aly Şükür ýaly uly emirler we ýigrimi müň atly bilen hemra edip, Jahangir Mürzä kömek etmek üçin iberdi. Muşagşaga garşy çozuşa giden emir Aly Şüküre uýanyny Muşagşag tarapdan sowup, Diýarbekr tarapa gelmegi buýruk berdi. Muşagşag tarapa gitmegi gadagan edip, onuň ýanyna ilçä ugratdy. Emir Aly Şükür ýerine ýetirmesi wajyp bolan permandan habarly bolandan soň, Diýarbekre rowana boldy. Erbilde Rüstemiň leşgergähine birleşdi. Şeýlelikde, uly leşger toplandy. Soňra bular Gajar¹ çäýyndan geçip, Mosulyň Kermilis² diýen ýerine ýetdiler. Mardiniň eteklerinde Sahypkyrana: «Ähtiýalan böwsüji leşger Yrak tarapdan goş-köteli, ýarag esbaplary, jöwşendir tuwulgasy bilen edil bir topar üýşüp gelýän demirdir polat deňzi kimin Diýarbekre süýşüp barýar» diýen habar gelip ýetdi.

Gosgy

Göýä tolkun atýan simapdan deňiz,
Bilseň, söweş güni demir dag ýaly.

Duşman alkymyny alýar nyşana,
Gollarynda çilleleri berk ýaýly.

Bilenoklar olar aýak çekmäni,
Söweş wagty atylýarlar ok ýaly.

¹ Bu çäý Kermilisiň günbataryndaky Beýik Zab derýasynyň bir goşandy bolan Hazyr çäý bolmagy mümkin.

² Mosulyň birküç km. gündogarynda bolup, gadymy çeşmelerde Karmalis görnüşinde gelýär.

SAHYPKYRANYŇ RÜSTEM TARHAN BILEN URŞUNYŇ WE ÝEŇIŞ GAZANMAGYNYŇ BEÝANY

Bu habar Sahypkyranyň mertebeli gulagyna degende, ol leşgergähden göç edip, özüniň juwan bagtynyň we goýazy akylynyň salgy bermegi bilen, Roha tarapa rowana boldy. Dagynyk toparlaryny nökerlerini ýanyna jemledi. Emeldarlary we agzybir merdanalary bilen agyz birikdirip geňeş etdi. Ol geňeşde bolan onlarça akyl eýeleri, onlarça parasat söýeleri galalary berkitmekligi, Fyrat suwundan geçip, Şam welaýatyna gitmekligi maslahat bildiler. Sahypkyran «Köpe geňeş-de, öz halanyňy et» diýen höküme görä hereket edip: «Bu pikir mertlik hem gaýduwsyzlyk ýolundan daşlaşmakdyr. Bu ýoldan daş çykyp, öýüňi duşman eline galdyrmak, serçeşmäňi ýamanpällilere goýup, hemaýatsyz galdyrmak – döwlete, akyly-başly hökümdara we millete gelişýän iş däldir. Biz iň bolmanda bir gezek bir olara garşy göreşmeli we olara päsgel bermelidiris. Her işde ýardam beriji Ýaradana bil baglap, bu taýpa bilen dikleşeris. Göreş meýdanynda gol çermäris. Zalymlary dep etmek üçin, elimizi gyna urup, töwekgellik we penalanyş gylyjyna ýapyşyp, kömek üçin, «Hudaýa iman getirmek üçin howlугyň»¹ aýatyny galkan edinip, başymyza çekeris. Mertlik hem gaýduwsyzlyk meýdanynda döwlet we bagtyýarlyk atyny sãpjedip, Züljelalyň permanyndan aýagyny daşary uzadan ýaman-

¹ Gurhanyň 51-nji (Zaryýat) süresiniň 50-nji aýaty.

pälli duşman bilen yslam ilaty, bala-çagalary, mal-emlägi, mülki üçin, bilimizi berk guşap, olary uruş bilen garşylarys. Eger bu meýdandan myrat güýüni janypkeşlik hem erjellik çöwgenleri bilen ogurlap bilsek, onda maksadymyzyň ýerine düşdügi bolar. Eger-de duşman bizden üstün çykaýsa we dolandyryş jylawy hem erki ygtyýarlyk gysymymyzdan sypyp gitse, onda biz şerigat taýdan zulum edilen we sogap gazanan, dünýewi ýörelge nukdaýnazaryndan bolsa mertlik we merdanalyk diwanynnda ýatlanylýp hem bellenişli geçiljek toparlardan we kowumlardan bolarys» diýdi. Ýumrukdaky garşy duruş güýji gorkudyr sandyrama leşgeriniň hüjümi sebäpli, gowşap lagşandygyna we dep ediji güýjüň heläkçilik meýdanyna düşendigine garamazdan, Sahypkyran sagdyn tebigatynyň, arassa kalbynyň görkezmesi bilen olary howpdur hatardan daşary alyp çykardy. Berk aýagyny çydamly topragyň üstünde dogumly we ynamly basýardy. Ol adamlaryň her toparyny bir topara berkidip, her on öýe bir ynamdary belledi. Soňra çaltlyk bilen hereket edip, garşydaş leşgere tarap ugrady. Rüstem Tarhan Jezireden we Mosuldan habarlar getirdi we Şabur¹ diýen ýerden gaýdyp, Dejleden geçdi. Sahypkyran Kerhden² geçip, Ýekänler Çölki³ diýen ýere geldi. Ol Emir Ahur Başlamyşy garawul edip iberdi. Emir Ahur Mardiniň köp mal-garalaryny talady. Kutbeddin Bekdaşy garawul edip, Tur ýolunyň üsti bilen ugratdy. Ol: «Rüstem Tarhan Nusaýbynda düşledi» diýen habary getirdi. Sahypkyran muny eşiden badyna, ol ýerden göçdi we Abardan geçip düşledi. Halyl Pilten Pakyr⁴ obasyna geldi. Şeýlelikde,

¹ Jeziräniň edil aşak ýanynda, Dejläniň kenarynda Feşapur atly bir ýer.

² Bismiliň günbatarynda, Abar (Anbar) diýen ýeriň göni garşysynda Göksuwuň kenar ýakasyndaky bir ýer.

³ Eserlerde we kartalarda duş gelmedi, ýöne bu ýeriň Kerh bilen Abaryň (Anbaryň) arasynda ýerleşýändigini mälimdir.

⁴ Kartalarda duş gelmedi.

leşgerleri düzdüler, sagy-soly, merkezi we ganatlary taýýarlady. Olaryň ýagynyň hüjüm edip gelmeginden gorkulary bardy. Ol ýurtda: «Şyh Hasan Kürt hem kömekdir ýardam üçin geldi» diýen habar gelip düşdi. Sahypkyran ony garşylamak üçin derrew atlandy. Ol atyna atlanan wagty, bir derwüş hem gelip ýetdi. Ol derwüşini elinde bir şem bardy. Ol: «Bu şemi Kesgen Abdal iberdi» diýdi. Sahypkyran ýalkym saçýan parsat nurlarynyň we ylhamynyň hökümi bilen oňa garap: «Kesgen Abdal diýýäniň-ä, Rüstem Tarhan bolmaly. Senem onuň jansyzy» diýdi. Soňra oňa gözegçilik etmegi we ýüze çykan ýagdaýlardan özüni habarly etmeklerini tabşyryp, özi Şyh Hasany garşylamak üçin gitdi.

Belent mertebeliniň ýakynlaryndan bir topar adam derwüşini hal-ýagdaýlaryny synlamak işleri bilen meşgullanyp başlady. Ahyry derwüş: «Rüstemiň ýanyndan jansyzlyga gelipdim» diýip, öz günäsini boýnuna aldy. Ony derrew tussag etdiler. Sahypkyran Hajy Isa ýurdunda düşledi. Soňra Dejläni öňüne tutup, uruş enjamlaryny taýýarlamaklyga girişdi. Sekiz yüz öýli bilen Garajadag sebitlerinde mesgen tutan Garabeg Zülkadyr, Nasyr Hüseýin beg Beýazy¹ we Abdy Beýazy dagylar gaçyp, suwdan geçdiler hem-de Şam tarapa gitdiler. Soltan Halyl, Muhammet beg we Emir beg ýaly şazadalar olary ýygnap, birleşdirmek üçin, her näçe jan çekseler-de, bularyň bary biderek boldy. Garagoýunlylaryň haýbaty olaryň ýüreklerinde şeýle bir ornapdy welin, ol baýatlar şol haýbatyň öňünde durmakdan ejiz gelip, Ýedigen ýyldyzlary kimin dargaşyp gitdiler. Şazadalar bolsa olary talamak üçin, uýanlaryny öz ugruna goýberdiler. Leşgerdäkiler ol pytrap giden jemagatdan ýygnap bilenlerini üýşürüp, yzlaryna dolandylar. Garawullar mübäreke orda: «Rüstem Soltan Ýaýlag ýurduna tarap ugrady» diýen habary getirdi-

¹ Bu baýat boýy bolup, sözler nusgada şeýle berlipdir.

ler. Halyl Pilten hem özüne erk edip bilmän, peşe kimin, ýel ugruna tozap gitdi. Ol Hajy Isa¹ diýen ýerden gaýdyp, Kygy galasyňa penalandy. Muhammet Halyl Agany ogly Aly² Kif galasynda tussag edipdi. Onsoň olar Şyh Hasan Kürtüň haýyşy bilen tussaglykdan halas bolup, Yspyhan Sundak diýen ýere gaçyp gitdiler we baryp Rüstem Tarhana goşulyşdylar. Garawul bolup giden Şa Aly beg Purnak we Dara beg Purnak dagylar Şyh Zuly³ we Aýynderesi⁴ diýen ýerleriň aralygynda Rüstemiň garawullaryna sataşdylar. Olardan birnäçe adamy tutup, käbirini öldürdiler, käbirini bolsa diri orda getirdiler. Şol sanda Demirçi olaryň birini atdan agdardy we ýesirlik bendine duçar edip, döwlet tagtynyň huzuryňa getirdi. Şyh Zuly⁵ hem alyp geldi.

Bu ýerde Sahypkyran Rüsteme şeýle mazmunly hat ýollady: «Birinji gezekde doganym Jahangir Mürzäniň üstüne gelelinde, seniň mysalyň Darabyň ejiz hem-de tapdan düşen garry Kaýsaryň üstüne hüjüm etmek üçin gelşine meňzedi. Bu gezekki gelşin, Darabyň Isgenderiň üstüne gidişine meňzedi. Isgender bolsa ýaş, pälwan, akyl-paýhasly we açyk ýürekli şahsyýet bolupdy. Sen seresaply bol! Urşa oňat taýýarlan! Biz uruşda hem söweşde berk gadamly we sarsmazdyrys. Bizde hiç hili howsaladyr müzzerilme ýokdur. Allanyň ýardamy, Taňrynyň goldawy bilen «Eger size Alla ýar bolsa, hiç kim sizden üstün bolmaz»⁶ diýen aýaty kalbymyzyň aýnasy we oňat çykalgaly

¹ Diýarbekr şäheriniň (Amyt) günortasynda, Dejläniň kenarýakasynda ýerleşýär.

² Şu ýerdäki jümlede bir nätakyklyk bar. Ol döwürde entek Kif galasy Akgoýunlylaryň eline geçmändi. Halyl Aga bolsa Hasan begiň – Sahypkyranyň ogludyr.

³ Bu ýer Amyt-Mardin ýolundaky dördünji gonalga (düşelge) bolmaly.

⁴ Kartalarda gabat gelmedi.

⁵ Bu at ýokarda ýer ady hökmünde geldi.

⁶ Gurhanyň 3-nji (Äli Ymran) süresiniň 154-nji aýaty.

teklip edip, «Eger sizi kömeksiz goýsa, Ondan özge hiç bir zat kömekçi bolmaz»¹ aýatynyň mazmunyny behiştleriň tassyklaýyş nakgaşy, beden agzalarymyzyň diwanynyň ýazgysy hasaplaýarys».

Goşgy

Allanyň ýardamy, goldawy bilen,
Beýik Perwerdigär ýalkawy bilen.

Döwlet güýji, diniň daýanjy bilen,
Hem-de ýolbaşçynyň ynanjy bilen.

Bedasyl duşmana hüjüm ederin,
Tagt edinip jeň atynyň eýerin.

Meýdanda kakaryn söweş depregin.
Göge sowrup tozanyny topragyň.

Bu hatyň beýany Rüstem Tarhanyň huzuryna ýetende, ol muňa şeýle jogap berdi: «Darabyň mysaly öz piriniň tabynlyk ýolundan dänen, başyny tabynlyk halkasyndan çykaryp, serkerdelik, serdarlyk etmek bilen, garpyşyk we özbaşdaklyk dawa-syny edýän kişiniň mysalyna meňzeýändir». Onuň «pir» diýmekden göz önünde tutýan kişisi Jahangir Mürze bolup, Sahypkyrany onuň bilen dawalaşýan kişi hökmünde suratlandyrypdyr.

Bu gürrüň Sahypkyrana baryp ýetende, ol şeýle diýdi: «Haktagala aňyjydyr we has bilijidir, men öz «pirim» Jahangir Mürze bilmeýän hem bolsa, oňa haýyr isleýärim, ýöne men ony

¹ Şol aýatyň dowamy.

öwüt-ündew we söýgülemek usuly bilen ýola ugrukdyrýardym. Şeýle-de bolsa ol hökümdarlygynyň ýok bolar gorkusy zerarly meniň ýekeje sözümi-de alga almady, ýagşy pentlerimden ýüzüni sowdy. Bu gürrüni Rüstem Tarhan gaty dogry aýdypdyr. Onuň «piri» Jahanşa Mürzedir. Rüstem Tarhan onuň isleginiň tersine gitdi. Oňa tabyn bolmakdan we onuň yzyna eýermekden boýun towlansoň, Jahanşa Mürze ony bu ýörişden çetleşdirip, oňa ilçä bilen görkezme göndermedimi? Ol özüniň «piriniň» permanyny ýerine ýetirmekden boýun gaçyrdy. Şol sebäpli-de, ol edil Darap ýaly bolar».

Şol birnäçe günün içinde Sahypkyranyň aýdanlary ýüze çykdy oturyberdi. Rüstem Tarhan Awin¹ çäýy bilen Dejläniň goşulýşýan ýerinde düşlände, Sahypkyran hem Babylmanyň garşysyndaky Karbul² obasyna ýetende, garawul bolup giden Şyh ogly Hoşgadam: «Rüstem beg Dejlenden geçip, Ýekänler Çölki diýen ýerde düşledi» diýip habar getirdi. Mundan soň Sahypkyran Ahmet beg Ahmetlini Emir Ahur Başlamyş we Däli Durmuş bilen garawullyga ugratdy. Bular yzlaryna dolanyp gelenlerinde: «Rüstem beg zyrky hem merdislileri birleşdirmek we olar bilen bilelikde bellenen wagtdaky urşa gitmek üçin, Pamykly derýasynyň ýokarsynda düşledi» diýip habar getirdiler. Sahypkyran bolsa Ýekänler Çölki diýen ýerde düşläpdi.

Ýekşenbe güni Rüstem Mardine golaýlanda, duýdansyz ýer titreme peýda boldy. (Bu kyýamat sagady önünden ýüz berýän ýer titreme beýik hadysadyr³). Bu hadysadan üç hepde geçensoň, indiki ýekşenbe güni Rüstem ýeňlişe sezewar boldy. Onuň emirlik ahwallary hem puç boldy. Bu ýerdekä Rüstem Tarhan

¹ Bu Pamyk (Pamykly) çäýynyň garşysyndaky Dejlä baryp guýulýan Awine çäýy bolmaly.

² Bu ýeriň nirededigini anyklap bilmedik.

³ Gurhanyň 22-nji (Haj) süresiniň 1-nji aýaty.

Uweýs begi Jebäbere¹ galasyna iberdi. Ol Amyt bilen Arganyň arasyny kesip geçdi we ol sebitlerdäki toparlardan birnäçesini talady. Rüstem Tarhan Jahangir Mürzäniň nökerlerinden Çelebi Pudagy garawul edip ugratdy. Ony ele salyp, beýik tagtyň dergähine getirdiler. Rüstem Tarhan soňra Pamyklynyň ýokary ýanyndaky dagyň eteginde peýda boldy.

Sahypkyran Gara Çölki diýen ýerde düşläp, Rüstem Tarhana şeýle hat ýazdy: «Rüstem beg haýsy mertlik hem batyrlyk bilen Jahanşa Mürzäniň ýanynda şirlik dawasyna milt edip we döwtalaplyk bilen Diýarbekre gelip bildikä?! Indi bolsa şagal kimin diwarma-diwar, deşikme-deşik gaçyp aýlanyp ýör. Eger ol gelmegi başarmaýan bolsa, onda taýýar bolup otursyn, häzir biz oňa tarap barýarys».

Gosgy

Akar suwdur köwsarlaýan ýel ýaly,
Seni gözläp, aýlanýarys öýme-öý.

Ol bu haty ýazyp boldy-da, bendilerden bir kişiniň eline tutdurdy. Garawullar her gün garşydaşlary tarapdan dürli-dürli habarlary getirýärdiler. Olaryň adamlaryny ele salyp getirýärdiler. Atlaryndan süri-süri edip, sürüp getirýärdiler we özlerini olaryň çadyrlaryna ýetirýärdiler. Şeýdip, olar Sahypkyran Düýegeçidinde we Garaköprüde düşleýänçä, birnäçe batyrgaýlyklary amala aşyrdylar. Garşydaşlary Murha² diýen ýere gelip, şol ýerde düşlediler. Ol ýerden bolsa Akabanyň depesine çykdylar we ýene aşak inip, derýany öňlerine tutdular. Rüstem bir ýer alyp, ony ýurt edinýänçä, Sahypkyran eýýäm leşgerine ol

¹ Jebäbere – bu Egil beglerine degişli gala bolupdyr.

² Bu ýeriň niredigini anyklap bilmedik.

ýurduň otuny ýok etmegi buýurýardy. Garaköpri diýen ýerde Isgender Pilten we Syýawuş Halyl dagylar mübärek orda gelip goşuldylar. Balunyň häkimi Duraly beg Sahypkyrana tabyn bolmakdan ýüz öwürdi we duşmanlara ilçi ýollap, özüniň olara bolan dostlugyny we ýakynlygyny mälim etdi.

Iki toparyň arasyndaky uzaklyk iki-üç parsaha ýetende, Sahypkyran kefurly¹ kowumyny Hemze Hajly bilen garawullyga iberipdi. Rüstem beg Abar diýen ýerde düşlän wagty, garawullary görüp, olaryň görkezýän geň-täsin hereketlerini we atlardyr düýeleri özleriniň ellerinden siltäp gaňryp alyşlaryny görüp haýran galýardy. Onuň goşunynda bulam-bujarlyklar peýda boldy. Muny görüp, olaryň ýüreklerinde uly dowul, çäk-siz gorky we elhenç howp gopdy. Şeýle hem goşundakylaryň gowgalarynyň, goh-galmagallarynyň we dady-perýatlarynyň haýbatyndan ýaňa atlar hem düýeler ordanyň üç-dört parsahlyk daş-töwereklerine we çet-gyraklaryna pytraşyp gidip, gaçyş ýollary gözlerden gizlendi. Gözlerden gan çeşmeleri akdy. Howp sarygetirmesi ýüzleriň aksowgylt reňkini sargylt etdi. Gorky tirpildisi rahatlaşan ýürekleri gürsüldedip başlady. Haýranlyk baş aýlanmasy beýni köşgüni agdar-dünđer hyýallaryň gowgaçylarynyň eline berdi. Sözleýiş eýesiniň öýi bulam-bujar, garym-gatym sözler bilen dil açdy. Çaşy gözli göreçler hileden, gulak öýleri owazdan doldy. Olaryň gözünüň önünde garşydaşlarynyň sany iki esse bolup göründi. Howa möwç urmazdan, olaryň gulaklary edil ary öýjüklere ýaly joşup we gaýnap başlady. Şerigata we akyl kanunyna laýyklykda, ilki-başda musulmanlara duşmanlyk etmek, gazap ýoluny tutmak halanmady we göwne makul iş hasaplanmady. Netijede, günäkäri dep etmek, ezileni hem günäleneni goramak maksady we «Hakykat üstün gelýändir» diýen jümläniň hökümi bilen jeň

¹ Bu boý hakynda hiç bir maglumata duş gelmedik.

üçin aýaga galmaly boldy. Şeýlelikde, az toparyň haýbaty olaryň kalplaryna täsirini ýetirdi.

Goşgy

Eý, köňül, başarsaň ýykmagyn göwün,
Özüňi zähmetden azat etmegin.

Kişiniň malyndan özüň sakla sap,
El üstünde elden bolgun seresap.

Hergiz dost ýolunda gazmagyn çukur,
Ol seni hemişe özüne çeker.

Abar diýen ýerde Uweýs beg, Egil, Jebäbere we Emini¹ galalarynyň häkimi Isa beg özleriniň ähli leşgerleri bilen, Akgoýunlylardan hem Muhammet Ynak Halyl dagylar Rüstemiň ordasyna gelip goşuldylar. Mundan soňra Rüstem Abardan göç edip, mübärek ordanyň bir parsahlyk golaýyna gelip düşledi. Olaryň arasynda böwet bolup duran diňe bir depe bardy. Garawullar Rüstemiň leşgeriniň aňtawçylaryna sataşyp, olar bilen uruş etdiler. Ot ýygyp, ony eýerlerine baglap gelýän türkmenlerden bir topary ýolda ählisi sowut geýinen Garagoýunly nökerleriniň üstünden baryp, olar bilen mertlerçe jeň etdiler, gaýduwsyzlyklar görkezdiler.

Gündogar türki ýagty saçyýy we jahan basyp alyjy gylyjynyň şöhesi bilen garaňky gijäniň tümlük leşgerini günbatar aýtymynyň aňyrsyna eltip, depäniň arka ýüzüne taşlaýardy. Saýýaralaryň, gozganmaýan ýyldyzlaryň we Ýedigen ýyldyzla-

¹ Egil galasynyň gündogarynda, Dibne çayynyň Dejlä goşulyşýan ýerine ýakyn bir ýerde ýerleşip, ol häzir Amini diýlip atlandyrylýan bir obadyr.

rynyň çyralary Tur dagynyň Keliminiň¹ ap-ak mugjyzaly eliniň hem-de perişde goşunly, pelek orunly, Isgender ýörişli, Hydyr terbiýeli, Süleýman ýygynyly, Ýusup görkli şanyň baýdaklarynyň peýda bolmagyndan öçüp galýardy.

Sahypkyran täze dogan gün kimin, özüniň pelek haýbatly çadyryndan çykyp, bir gije-gündizde ähli pelek burçlaryny ýyndamlyk bilen söküp geçýän, ýol aşmakda ýel bilen üzeňňideş bolan gyr atyna atlandy. Soňra ýeňiş şygarly esgerleriniň ählisi bilen Dejläniň kenarynda duşmanlara garaşyp uzak wagtlap saklanyp, saplar çekdi. Sagy-soly, merkezi we ganatlary düzüp durka, garawullardan: «Rüstem beg öz ýerinde ornaşykly otyr, göçmekçi däl» diýen habar gelip gowuşdy. Garşydaş garawullaryň göze görünýän tozanjyklardan hem köpdügi sebäpli, Sahypkyranyň garawuly jylawyny dartyp, bu ýagdaýlary onuň huzuryna ýetirdi. Garşydaşlaryň garawullary depäniň üstüne çykdylar. Şol pursatda Akgoýunly ülkesi olaryň doly nazaryndan geçip, olaryň san-sajagyndan we hal-ýagdaýlaryndan oňat habarly boldular.

Şol wagt Sahypkyran leşger ululary bilen maslahat hem geňeş etdi. Onda emirler: «Maslahat şudur: Olar urşuň gözleginde. Häzir bolsa mäkäm ýerde ornaşypdyrlar. Tä olar gelýänçäler, bizem öz ýerimizde ümsümje oturalyň. Gelmek – olar bilen, dep etmek – biziň bilen» diýdiler. Sahypkyran olaryň bu gürrüňlerini ylalaşyk aňynda we maňzynda kabul etmedi. Soňra öz garawulyny güýçlendirdi. Ol garşydaşlaryny gaflat hyjabyňa bürär hem-de saplar çekip, üstlerine hüjüm eder ýaly, olaryň garawullaryny göz görünýän ýerden aňry tarapa kowmak üçin, öz garawullaryna kömek berer ýaly, Muhammet Goja Hajyny boý nökerlerinden bir topary we batyrlaryndan bir topary bilen ýollady.

¹ Musa pygamberiň lakamy.

Garawullar buýruga görä hereket etdiler. Duşman garawullary depäniň ýokarsyndan aşak inip, ol tarapa döküldiler. Sahypkyran ähli leşgeri bilen ata atlandy. Dejleden geçip, saplar çekdi. Sagy-soly, merkezi we ähli taraplary düzüp, depäniň ýokarsyna çykdy.

Rüstem Tarhan hem şol pursat garşydaş leşgeri takykklamak, olaryň san-sajagyny, ýagdaýlaryny anyklamak we ýurt-düşelge gözlemek maksady bilen atyna atlanypdy. Pelek takdyry duýdansyz ýagdaýdaky urşuň döremegine eltende, iki topar hem biri-birlerine golaýlaşdylar. Rüstem bu leşgeriň üstüne howlukmaçlyk bilen sürnüp geldi. Jahangir Mürze Sahypkyranyň, Aly Şükür beg bilen Sulan sag ganatdaky Purnagyň hem Isgender Pilteniň, Şa Aly beg bilen Şasuwaryň nökerleri sol ganatdaky Şyh Hasan Kürtüň, Mansur Owşaryň, Beýazyň¹ we Kütbekewülün², Piri beg Möhürdar, Keşayyş we Şa Hajy beg Gäwrudy Emir begiň, Hasan Çelebiniň we mosully jemagatyň üstüne tarap eňdiler. Garşylaşyk tertibi garpyşyga ulaşanda, her kim gyssanmaç ýagdaýda öz garşydaşy bilen göreşe girdi. Nagarlaryň nalasydyr perýady gan içiji betpälleriň goh-galmagallary bilen garyşyp gitdi. Günorta soltanynyň şöhle saçyp duran ýüzi bilen amanlyk öýläniniň zerewşan ýaňaklary tutuk ýüzli edermen batyrlaryň, uruşgan pälwanlaryň goh-galmagallaryndan çykýan bug tüssesi zerarly, aýsyz gije we ýalňyz galan aşyklaryň agşamy deýin, garaňkyrap hem öçüp galdy. Şoňa görä-de, hiç kim naýzanyň we gylyjyň şemdir çyrasy hem-de ahy-pyganyň ugur görkezmesi bolmazdan, duşmanlara hem özleriniň medetkärlerine tarap ýol tapmaýardylar. Günüň gözi ümüriň asmana galmagyndan çaň baglaýardy. Naldyr myhyň urgy zarbasyndan ýaňa gum Myrryhyň depesinden sowrulýardy. Utarut

¹ Baýat boýy.

² Bu owşarlardan bir taýpadyr.

ölenleriň maşgalalarynyň gara matamly hasabyny ýöretmekde garaňkylyga peýkam oklaýardy. Zöhre ýyldyzy birnäçeleriniň ýasyny tutsa, ýene birnäçeleri üçin, ýakasyny çäk, bagryny gan edip eňreýärdi we her mukamyny aýry-aýry habarlar bilen bezeýärdi. Aý bolsa helal gaşly aý ýüzlüleriň gözleginde menziller söküp, agşam palasynda köýneginiň etegine aşagyna çyra alyp, öýme-öý aýlanýardy.

Şol wagt Aly Şükür sag ganatda ýeňiş gazanyp, Dejläniň kenaryna çenli atyny sürdi. Sahypkyranyň maňlaýynda Rüstem Myrat, Jahanşa we Aly Mürze dagylar bardylar. Rüstem Tarhan hem maňlaýda şowly hereket edýärdi. Soňra çep ganatdan Sahypkyranyň üstüne hüjüme geçdiler. Aly Mürze gol salyp, ony atdan aýra düşürdi. Gök Ybraýymyň ogly Aly işiň başynda merkeze el ýetirdi. Şoňa görä, maňlaýda hiç kim berk gaýtawul berip bilmeýärdi.

Duşman tarapdan Sahypkyranyň atyna iki sany ok degip, bir peýkam onuň gursagyndan, beýlekisi bolsa boýnunyň aşak ýanyndan parran geçdi. Sahypkyran nagra tartyp, hemle urdy. Onuň golaýyndaky ýardamçy batyrlary bir demde hüjüme geçdiler. Olar beýikden aşak inip, duşmanlary ýerlerinden gopardylar. Süýşüp gelýän bir demir dag kimin sowut, tuwulga we şuňa meňzeş ähli ýarag esbaplary bilen kämil üpjün edilen dört ýüz sany adam duran ýerlerinde ýeňlişe sezewar boldular. Küçek Şa Alynyň aty baryp, Bekr Garagoýunlynyň atyna urup, olaryň ikisini hem şolbada ýere ýazdy. Emir beg we Hasan Çelebi hem hüjüme geçdiler. Hüseyin Çelebi we Mansur Owşar ikisi mertlik bilen söweşdiler. Onuň garşydaşlary köp jançekmelerden soň, ony atdan agdardylar¹. Piri Möhürdar Alyşa ogluny şol ýerde atdan agdaryp öldürdiler. Rüstem Tarhany atdan ýykyp ele saldylar. Muhammet Aga Ynagy we Çelebini

¹ Sözlem nusgada nätakyk berlipdir.

hem şol ýerde öldürdiler. Şa Alynyň we Şasuwaryň leşgerleri bu ýagdaýlary görüp, aýak aldyklaryna geçmäge başladylar. Olaryň serdary Tuwajy Piridi. Ony hem edil şol ýerde dirilik donundan mahrum edip ýalaňaçladylar. Leşgeri belli-külli ýeňlişe sezewar etdiler we bir parsah uzaklyga çenli yzlaryndan kowdular.

Sag ganaty derbi-dagyn eden Aly Şükür Rüstemiň başyna düşen weýrançylyklardan, şeýle hem onuň ele düşenliginden habarsyzdy, sebäbi arada bir depe bardy. Sulan beg ol ýerden kämil ýaraglanan baş ýüz sany atly bir goşun bilen, Aly Şükürriň ogly Piraly beg bolsa ýene bir goşun bilen gaýdyp geldi. Uweýs beg we Isa beg bolsa ondan başga ýene bir baş ýüz atly bilen garşyda durdular. Sahypkyran aty ölen Küçek Şa Aly begi özüniň iki sany naýza çümen atyny berip, ony ata mündürdi. Özi ätiýaçda duran Garagulak atly atyna mündi.

Goşgy

Ýyndamlykda meňzäp duran şemala,
Oňat hüýli, akyp barýan suw ýaly.
Howlukmaç duşmanyň ömrüne meňzeş,
Ýatladyp sabyrly, mylaýym ýary.

Atyna münen Sahypkyran sag ganatdaky emir Aly Şüküre tarap ugrady. Emirlerden: Şa Aly beg, Halyl Tuwajy, Emir Ahur Gara, Gara Kesek, Ämet Ynak, boý nöklerlerinden: Duman-basan, Hajy Dawut, Guly Gara we Çun¹ ogly dagylar hezreti Sahypkyran bilen bile gitdiler. Emir Ahur Gara iki gezek Alynyň goşunynyň daşyna leşger aýlady we naýza ýetirdi. Ikinji gezekde onuň özüni atdan agdardylar. Ol şonda-da pyýada halda

¹ Çopan bolmagy hem mümkin.

naýzasyny ýerden galdyryp, ýene-de olara naýza saldy. Ahyrynda-da ol atlylaryň hüjümi bilen basgylanyp öldürildi.

Hezreti Sahypkyranyň dogany Jahanşa beg hem sag ganatda Piraly Şükür bilen mertlerçe söweşdi. Emir Aly Şükür tarapdan on sany adam Sahypkyrany ýok etmek üçin öňe çykdylar. Ämet olary saklamak we dep etmek üçin, önlerinden çykyp garşylady. Olar Ämedi atdan agdaryp goýberdiler. Şol pursat Halyl Tuwajy Ämede kömege ýetişip, şol on atlynyň birini atdan ýykdy. Aly Şüküriň leşgerindäki galan adamlar bolsa bileleşip, Halyl Aga naýzalar sançdylar. Sahypkyranyň topary hüjüme geçdi. Olar Ämetden geçip, Aly Şüküre naýza saldylar. Leşgerleri Aly Şüküri olaryň ellerinden halas etdiler hem-de Sahypkyranyň leşgerinden üstün çykdylar.

Sahypkyran leşgerini goramak we Aly Şüküriň kowumyny jezalandyrmak üçin yzda galypdy. Ämet atdan ýykylyp, haly teň ýagdaýda ulagsyz galypdy. Şol pursatda Sahypkyran baryp, ony atynyň önüne aldy-da, duşmanlardan halas etdi. Şol wagtam baýdak göterijiniň atyna bir ok gelip degdi. At ürküp, gaçyp gitdi. Leşgerler: «Sahypkyran ýeňlidir» öýdüp pikir etdiler we bir demde pytraşyp gitdiler. Sahypkyran ony öz atynyň eýerine mündürmekçi boldy. Şol wagt Dügerli ogly duşmandan bir at alyp gelip, ony şol ata mündürdi. Küçek Şa Aly Sahypkyranyň at tutaryndan Sahypkyrany soranda, ol: «Yzda galdy» diýip jogap berdi. Şa Aly gyssanmaçlyk bilen howul-hara ýagdaýda özüni şol tarapa atardy.

Sahypkyranyň dogany Jahanşa beg Sulan we Piri Alyşa bilen mertlerçe söweşdi. Seýdi Ahmet Arbalynyň ogly duşman tarapdan iki sany atlyny atdan agdardy. Sahypkyran jylawyny çekdi-de saklandy. Dessine Emir beg we Aly ibn Kazy dagylar hem gelip ýetdiler. Seýit Ahmet Haýdarly Keldaryň ogluny tutup alyp geldi. Ony şol ýerde para-para edip taşladylar. Nöker-

lerden hem birnäçe adamlar gelip goşuldylar. Ýene-de olaryň ählisiniň jemlenişmegi bilen, jenjel özenleri heýjana geldi.

Hut şol garaňkykykdyr tümlükde soltanlyk al baýdaklary daň säheriniň ýagtysy deýin göründi. Ol jemagat edil çeşme boýunda namaz okaýanlar kimin, gandan täret kylyp, jenjel saplaryna we uruş hem söweş mährabyna tarap ýüzlendiler. Işiň başynda tekbir hem salawat aýtmak bilen pena gözläp, Allanyň dergähine ýalbaryş ýüzlerini tutdular. Duşmany dep etmek üçin, «Hak ýola maýyl bolan halymda, asmanlary we ýeri Ýaradana ýüzümi tutdum»¹ diýen aýatyň mazmunyna görä, işe girişdiler we «Ählisi tizräk hasyl bolsun!» diýşip, açyk ýürek bilen ellerini gursaklarynyň üstüne bagladylar. Dik kamatlaryny egip, maňlaýlaryny ýere berdiler.

«Wagty geçmezden owal namaza howlугyň, ölmezden owal toba etmäge howlугyň!» diýen owaz gylyjyň dilinden iki toparyň akyllylarynyň gulagyna gelip ýetýärdi. Sahypkyran hem on sany adam bilen olary dep etmek üçin gylyjyny syrды. Hemze Emirli sol ganatdan Sahypkyranyň ýanyna kömege gelip ýetişdi. Sahypkyranyň leşgerleri topar-topar, kowçum-kowçum bolup, aňk hem haýran ýagdaýda durup, söweş meýdançasyna seredişýärdiler. Sahypkyran özüniňkileri hernäçe öňe tarap itermäge ündäp, hyjuwlandyrjak bolup, perýat etse-de, «Duşman ýeňildi, hiç alada etmän, bu jemagatyň janhowully hereketinden gorkmaň, özüňizi batyrlyk we mertlik çadyryndan çykarmakdan saklanyň» diýip özelense-de, olar çäksiz haýranlyklardan, söz bilen beýan edip bolmajak howpdur gorkudan ýaña, duran yerlerinde doňup galdylar. Olaryň aýaklary çadyrlaryň gazyklary kimin, ýere çümüp, boýunlary tanap bilen dartdyrylana

¹ Gurhanyň 6-njy (Engam) süresiniň 79-njy aýaty.

döndi ...¹. Olara garşy okdurylansoň, diwaryň arkasynda tolgunçly hem howsalaly ýagdaýda çugutdyryp galypdylar.

Sahypkyran olaryň ýardamyndan tamasyny üzensoň, şol az topary bilen söweşe girdi we duşmany köki bilen ýerinden goparyp, dyr-pytrak etdi. Kämil ýaraglanan bir kişi yzda galdy. Şol wagt soltan Ahmet, Şyh Hasan we Duman Basan dagylar baryp, oňa naýza saldylar. Yz ýany bilen oňa Sahypkyran hem naýza saldy. Şeýdip, ony atdan agdardylar. «Ol Aly Şükür bolmaly» diýip, pikir etdiler. Aly Şüküriň leşgerleri Sahypkyranyň leşgerine syn etdiler we olaryň az sanlydygyny görüp, yzlaryna dolandylar-da, ýañadandan hüjüme geçdiler. Ýeňiş, basybalyş, dabara we buýsanç bilen emir Aly Şüküri olaryň ellerinden «ogurladylar» we Sahypkyranyň goşunyna talaňçylyklar salmaga başladylar.

Söweş edil mesleriň şagalaňy kimin joşa geldi. Şerabyň edil çüýşeden jama dökülişi ýaly, ar alyş gyljy gynyndan çykyp, garşydaşlaryň jan öýüne urulýardy. Kimde-kim ondan jan burny bilen ys alan bolsa, ýa-da ol jamdan bir damja damagyna giden bolsa, aýak ýerine baş goýdy. Olar şeýle bir serhoşlukdan we bihuşlykdan ýaña, gaýtadan aýaga galmaga mejal tapmadylar.

Şeýlelikde, rüstemlilere doly ýeňliş golaýlap geldi. Sahypkyranyň leşgeriniň gaýduwsyzlaryndan bir, iki ýa-da ondan hem köp adamy ele salmadyk ýekeje adam-da ýokdy. Diňe Kasym Emir Ahuryň ýeke özi demir don geýnenleriň dördüsini, Yshak Aga üçüsini tutup getirdi. Rüstem begi Jahanşa begiň nökeri Kürt Remezany, Aly Şüküri Osman Myhmandar, Piralyňy Halyl ogly, Kesaýyşy Mehmet begiň nökeri, Sulan begi şa Aly begiň Elef atly nökeri tutup, Sahypkyranyň bolýan ýerine getirdiler. Demir don geýnen beýik emirlerden, boý nökerler-

¹ Şu ýerde boşluk bar (sözlem galdyrylypdyr).

den, tanymal adamlardan we gaýduwsyz atlylardan bir müň ýedi ýüz sanysy ýesirlik bendiligine duçar boldular. Sowutdyr tuwulga geýinmedik kişilerden hem köpüsi ýesir alyndy. Şa Aly beg bilen Şasuwar begiň leşgerleri gaçyp gitdiler we sag-salamat Mosula bardylar. Döwlet olardan ýüzüni sowansoň, olar gämä atlandylar. Derrew hem olara: «Sahypkyran size tarap ugrady, häzir ýakyn geldi» diýip habar berdiler. Olar bu habary eşidenlerinden, uly perişanlyga düşüp, hatyrjemligi elden berdiler. Bu ýagdaý sebäpli-de, iki gämi gark bolup, olaryň hemmesi heläk boldular.

Sahypkyran duşmanlardan üstün çykansoň, yzyna dolandy. Onuň buýrugy bilen şemiň astynda baş ýüz sany adamyň başyny kesdiler. Duşmanlaryň emläklerini hem azyk önümlerini eýeçilige geçirip, hasaba aldylar. Bu işlerden dynyp arkaýynlaşansoň, Sahypkyran özüniň ýeňiş, duşmanyň ýeňliş habaryny öýüne ugratdy. Soňra ol ýurtdan göçüp, Hüseyin¹ depesine gelip düşledi. Ol bu ýerde Rüstem begi bir hundarynyň eline bermeklerini buýurdy. Muňa birgiden mähelle ýygnanyşdy. Jellat onuň janyny almak üçin häzir bolanda, Rüstem gaty gynap öldürmez ýaly, gylyjyň ýitiliginiň neneşidigini sorady. Bir gylyjy görkezenlerinde, ony kabul etmän, Orak Muhammet Tuşmalyň gylyjyny talap edip: «Meni şu gylyç bilen öldüriň» diýdi. Ol gylyç abdallaryň jenaby we Hudaýa ýakynlaşanlaryň täji Baba Abdyrahmanyň Akzyýarat diýen ýerde hezreti Sahypkyranyň biline guşak daňanda, ony tasa urup: «Bu Tarhanyň oglunyň kellesi» diýip aýdan gylyjydy. Bu ol belent mertebeliň öndengörüjilik bilen aýdan ajaýyp keramatlaryndandy. Ähli Akgoýunly jemagaty bu keramatdan habarly we bu ýagdaýlaryň gözli şaýady boldular.

¹ Bu ýeriň niredigini anyklap bilmedik.

Rüstem Tarhan öldürilenden soňra, Aly Şüküri Çermik galasyna, ogly Piralyny Arganyn galasyna, Sulan begi Çünüşe¹ ugratdylar. Sahypkyranyň leşgeri ol ýurtda oljanyň başden birini aldylar. Soňra Abar çayynyň Dejele bilen goşulyşýan ýerine baryp düşlediler. Akgoýunly ilatynyň köpüsi Jahangir Mürzeden ýüz öwrüp, oglan-uşaklaryny we özlerine degişlilerini Mardinden çykaryp, günsaýyn ösýän döwlete gelip penalandylar. Sahypkyranyň dogany Uweýs beg hem ýagşy niýetli saýa gelip birleşdi. Sahypkyran Mardini gabamak üçin ugrady. Mardinde azyk ätiýaçlyklary galmandy.

Sahypkyranyň ejesi haýyş bilen gelip: «Jahangir Mürze we oglan-uşaklary indi nirä giderler?» diýip sorady. Şol pursatda Sahypkyrana utanç-haýasy böwet boldy we ýöriş niýetini üýtgedip, ejesinden: «Doganym Jahangir Mürze özüniň bir ogluny meniň hyzmatyma ibersin!» diýip haýyş etdi. Onuň haýyşy kanagatlandyrylyp, Alyhan Mürzäni beýik tagtyň dergähine ýolladylar.

Sawuryň häkimi Muhammet begi hem ele salypdylar. Sahypkyran Sawur galasyny hem tabynlyk gursawyna geçirip, ony Halyl Tuwaja sowgat berdi. Bu işlerden dynansoň, ol ýerden ýaýlaga tarap gitdi. Rüstem Myrady Isa begi gabawa almak üçin bellediler. Ol bolsa gabaw bahanasy bilen ordadan aýrylyşdy. Rüstem Myrat Rüstem Tarhanyň hazynasyny we jöwherlerini alandan soň, Ruma gaçyp gitdi.

Sahypkyran Arzynyjana baranda, şäheriň weýran ýagdaýyny, şäher ilatynyň halynyň teňdigini görüp, ol ýeriň ýaşajylaryna göwünlikler berdi we olary öz mekanyna hem watanyna çagyrdy. Şäheriň hökümdarlygyny Hurşyt bege bagyşlady.

¹ Çermigiň demirgazyk-günbatarynda Fyrata ýakyn bir ýerde bolup, ol häzirki wagtda bir etrap merkezidir.

Espir galasynyň häkimi Baýezit beg Purnakdy. Öň aýdylyp geçilişi ýaly, Sahypkyran oňa kömege baryp, ony emir Arapşa Kürtden halas edipdi. Baýezit beg öz welaýatynda ýüze çykan mergi keseli zerarly, kömege gelip bilmändi. Ol merginiň döremegi zerarly, gazna ýygynalan köp baýlygy alyp, Sahypkyranyň dergähine getirdi. Rum hem Şam sebitleriniň emirleri ötünçler sorap, sowgat-serpaýlar bilen dergähe geldiler we Sahypkyranyň sahy ýürekdeşliklerine eýe bolup, öz welaýatlaryna dolandyılar.

Sahypkyran hem Diýarbekr gyşlagyna tarap rowana bolup, Amyda geldi. Rakka sebitlerinde ýaşayan nuşayp, kagyn¹, unayyn we beni rabbyga araplary Şam we Diýarbekr aralygynda ýol çapyp, talaňçylyklar edýärdiler we musulmanlara azar hem ezýet berýärdiler. Şonuň üçin Sahypkyran ol sebitleriň asudalygyny goramak maksady bilen şol tarapa leşger çekdi. Baryp ol ýerdäki araplary talady. Köp mukdardaky mal-mülk, azyk önümleri, at hem düýe ýaly mallar ýeňiji esgerleriň eline geçdi. Sahypkyran gymmatbaha we meşhur atlardan esgerleriniň hersiniň hyzmatyna görä sowgatlar berdi. Soňra ol ýerden ýaýlaga tarap dolandy we Gürjüstan gazawatyna gitmäge meýil etdi. Onuň beýany mundan soňra aýdylyp geçiler.

¹ Nusgada şeýle, ýöne bu görnüşdäki arap boýuna gabat gelmedik.

MAZMUNY

Mähirli we rehimli Allanyň ady hem-de onuň goldawy bilen ..	9
Sahypkyran hezretleriniň ata-babalarynyň we dogan- gardaşlarynyň beýany	22
At-owazaly emir Osman begiň başdan geçirmeleriniň beýany	50
Kazy Burhaneddiniň patyşalygynyň we soltanlygynyň hem-de başarjaň emiriň onuň ýanyna ugramagynyň beýany	59
Dymyşk Hoja Dügeriň ahwallarynyň beýany	71
Pir Omaryň Kemahy gabamagynyň beýany	84
Bagtyýar patyşa Osman begiň Isgender Mürze bilen jeň etmeginiň beýany	92
Şahruh Mürzäniň Reýden Töwrize gitmeginiň beýany	97
Hezreti bagtyýar hakan Şahruh Mürzäniň Horasana öwrül- meginiň beýany	103
Osman begiň Ermen welaýatyny basyp almagynyň we ony do- gan-garyndaşlarynyň arasynda paýlamagynyň beýany	104
Tanymal emiriň Ýagmyr Dügeri talaňa salmagynyň beýany	105

Çemişkezeğiň gabalmagynyň we boýun egdirilmeginiň hem-de ol töwerekleriň galalarynyň basylyp alynmagynyň beýany...	108
Isgender Mürzäniň Töwrize dolanmagynyň beýany.....	110
Ol diýaryň käbir täsin-ajaýyp syatlary	112
At-owazaly emir Osman begiň ogullarynyň dawa-jenjelleriniň beýany	115
Harpert galasynyň gabawynyň beýany	116
Müsür leşgeriniň Roha tarap gitmeginiň beýany	120
Isgender ibn Gara Ýusubyň emir Halyl ibn Şyh Ybraýym Derbendiniň üstüne leşger çekip, Şirwany weýran etmeginiň, Osman begiň Arzyruma gitmeginiň, Şahruh Mürzäniň bolsa Töwrize tarap gelmeginiň beýany	123
At-owazaly emiriň emirzada Isgender bilen urşunyň we emiriň wepat bolmagynyň beýany.....	127
Soltan Hemzäniň Amydy eýelemeginiň beýany	134
Isgender Mürzäniň gaçyp gitmeginden soňky ýüze çykan ýagdaýlaryň beýany.....	135
Isgenderiň Rum tarapdan öwrülip gelmeginiň beýany	140
Soltan Hemzäniň we Yspyhan beg Gara Ýusubyň urşunyň beýany	145
Hezreti Sahypkyranyň Amyda gelmeginiň, soltan Hemzäniň Amydy gabamagynyň we ony basyp almagynyň beýany	151
Isgenderiň Sürmeli gyslagyndan Töwrize gitmeginiň beýany	153
Hüseyin beg bilen Jahangir Mürzäniň Müsüre Soltan Eşrebiň hyzmatyna gidip, leşger sürüp getirmeginiň beýany.....	155

Isgender Mürzäniň öz ogly Şakubat Mürzäniň elinden heläk bolmagynyň beýany	158
Soltan Hemzäniň Arzynjany basyp almak üçin gitmeginiň beýany	161
Japar begiň emirlik ýagdaýlarynyň beýany	165
Jahangir Mürzäniň Müsürden Roha tarapa dolanmagynyň we Soltan Hemzäniň ony dep etmek üçin, leşger çekmeginiň beýany	170
Soltan Hemzäniň Rohany gabamagynyň beýany	172
Jahangir Mürzäniň Rohadan Arganyň galasynyň welaýatyny talamak üçin gaýtmagynyň beýany	177
Araplaryň Jagbar galasyny gabamagynyň beýany	181
Soltan Hemzäniň yzyna dolanmagynyň beýany	185
Şyh Hasan begiň gapma-garşylyklarynyň beýany	188
Aly Mamaşyň Bagdatdan Mahmyt begi çagyrmagynyň beýany	189
Sekiz ýüz kyrk dokuzynjy ýyldan sekiz ýüz ellinji ýyllaryň ahylaryna çenli bolan wakalaryň beýany hakda	192
Jahanşa Mürzäniň Diýarbakre ugramagynyň beýany	196
Sahypkyranyň doganyňa kömek etmek üçin, Roha galasyna tarap ylgar etmeginiň beýany	200
Sahypkyranyň Mardindäki garşydaşlaryna tarap gitmeginiň beýany	207
Rüstem Tarhanyň Sahypkyranyň batyr gaýlyklaryny dep etmek üçin, goşun ugratmagynyň beýany	210

Sahypkyranyň şäherden çykmagynyň we ýeňiş gazanmagynyň beýany	212
Sahypkyranyň jeň üçin gitmeginiň we ýeňilmeginiň beýany	215
Jahanşa Mürzäniň ähtini bozmagynyň we basybalyşynyň beýany	220
Garagoýunlylaryň ornaşan ýerinde gabawçylaryň birnäçesiniň öldürilmeginiň beýany.....	222
Rüstem Tarhanyň menzilgähine ylgar edilmeginiň beýany...	224
Hattah we Mähreni galalarynyň talanmagynyň beýany	227
Rüstem Tarhanyň halaslyk merkezi – Amydy gabawa almak üçin düşlemeginiň beýany	229
Sahypkyranyň kürtlere tarap ýönelmeginiň beýany.....	230
Rüstem Tarhanyň Sahypkyranyň toparynyň üstüne ylgar etmeginiň beýany	232
Belent mertebeliniň döwlet emirleri hem emeldarlary bilen haýsy tarapa gitmegiň oňalydygy barada Terjanda eden geňeşiniň beýany	246
Jahanşa Mürzäniň Yragy we Parsy basyp alandan soňra, Diýarbakre tarap ylgar ibermeginiň beýany.....	258
Jahangir Mürzäniň Yraga Jahanşa Mürzäniň hyzmatyna gitmeginiň beýany	268
Jahanşa Mürzäniň Gazwinde gyşlagda bolmagynyň we emirlerinden bir toparyny Firuzkuhy eýelemek üçin ibermeginiň beýany	276
Sahypkyranyň Rüstem Tarhan bilen urşunyň we ýeňiş gazanmagynyň beýany	281

Abu Bekr Tährany

**Akgoýunlylaryň taryhy
(Kitaby Diýarbakriýe)
I jilt**

**Tehredaktor S. Abaýew
Çeperçilik redaktory A. Muhammedow
Korrektor Z. Abdyllaýewa**

Çap etmäge rugsat edildi 10.11.2005 ý.

Ölçeği 60x84 ¹/₁₆.

Çap kagyzy 19.

Ofset kagyzy.

Ofset çap usuly.

Nusgasy 5 000 sany.

Bahasy ylalaşyk boýunça.

Sargyt №0000.

A-21598

Türkmenistanyň milli medeniýet «Miras» merkezi,
744000, Aşgabat, Beýik Saparmyrat Türkmenbaşy şaýoly, 18.

Türkmen döwlet neşirýät gullugy,
744004, Aşgabat, 1995-nji (öňki Galkynyş) köçesi, 20.

Türkmenistanyň Metbugat merkezinde çap edildi.